Gyurkó László

1956

Magvető Könyvkiadó

Gyurkó László

1956

Gyurkó László

1956

Előtanulmány és oknyomozás

Magvető Könyvkiadó
Budapest

© Gyurkó László, 1987

MAGVETŐ KÖNYVKIADÓ
Felelős kiadó Jovánovics Miklós
Alföldi Nyomda, 3169.66-14-2, Debrecen, 1987
Felelős szerkesztő Lovas Ildikó · Műszaki vezető Sebestyén Lajos · A kötetet Bezúr Györgyi tervezte · Kiadványszám 8335 · Megjelent 21,3 (A/5) ív terjedelemben, Plantin betűtípusból szedve · MA 5301
ISBN 963 14 1136 2

Kardos Györgynek

1. Miénk az utca

A történelem, mondják a régi bölcsek, az élet tanítómestere. De miből tanulnak a történetírók?

1956. október 23-a kedd volt; verőfényes, kora őszi nap. Délután tízezernyi budapesti egyetemista indult el Petőfi Sándor szobrához. A fiatalok az úttesten meneteltek, széles sorokban, egymásba karolva, élükön tanáraikkal, az egyetemek vezetőivel. A Belvárosban megállt a forgalom. A Duna-parti kis téren összezsúfolódott a tömeg, moccanni is alig lehetett. Egy színész a szobor talapzatáról elszavalta a *Nemzeti dal*-t. Akik körülötte tolongtak, átvették a refrént, a szavak végighömpölyögtek a tömegen, amely a csillapíthatatlan zajban nem is hallotta a színészt, csak a gesztusait látta: „A magyarok istenére esküszünk, esküszünk, hogy rabok tovább nem leszünk."

Amikor a fiatalok gyülekeztek, még érvényben volt a Belügyminisztériumnak a rádióban elhangzott utasítása: mindenféle utcai gyűlést, felvonulást betiltanak. A tilalmat másfél órával később visszavonták.

Az egyetemisták a délelőtt megbeszélt terv

szerint elindultak Petőfi szobrától Bem József szobráig. Ez volt a felvonulás meghirdetett célja: hitet tenni a lengyel–magyar barátság, a lengyelországi események mellett. Velük egy időben, egy másik terv alapján kisebb tömeg gyülekezett a Bajza utcában, a lengyel követség előtt. Az épület szemközt van a Magyar Írók Szövetsége székházával. Az írók népes csoportja állt a menet élére, az első sor közepén Veres Péter, az Írószövetség elnöke, akinek bajuszos arcát, csizmás alakját az egész ország ismerte: a felszabadulás után a Nemzeti Parasztpárt vezetője volt.

A felvonulók két csoportja ugyanabban a percben érkezett a Rákóczi út és a Múzeum körút sarkára. Az útvonalat előzőleg egyeztethették, de ez a percnyi pontos találkozás bizonyára a véletlen műve volt. Az októberi napok egyik jellegzetessége ez: a véletlen hol pártfogásba vette a tervezést, hol fittyet hányt neki.

Az akkor már több tízezres tömeg végighömpölygött a Bajcsy-Zsilinszky úton, a Nagykörúton. A villamosok, az autóbuszok leálltak, a személyautók – alig volt belőlük akkoriban – araszolva igyekeztek haladni, bekanyarodtak a mellékutcákba. A járókelők sorfalat alkottak a járdán, sokan csatlakoztak a felvonulókhoz. A lakóházakban, irodaépületekben kinyíltak az ablakok, a kihajló emberek integettek, éljenezték a menetet. Üzletek zár-

tak be, amerre a tömeg elhaladt, eladók, pincérek, fodrászok álltak be a sorokba, villamoskalauzok hagyták magukra sárga szerelvényeiket. Kijelölt vagy önjelölt rendezők – hányszor fordul még elő az októberi napok történetét követve, hogy nem lehet köztük különbséget tenni – futkostak fel-alá, terelgették a menetet, igazgatták a sorokat. Felvonulók és nézők megdöbbenve álltak, meneteltek: ilyen tömegfelvonulást, melyet nem az állam, az egyház, nem valamilyen párt vagy szervezet rendezett, talán csak 1848-ban, 1918-ban látott Budapest; sem azelőtt, sem azóta.

A tömeg énekelt. A Kossuth-nótát, újra meg újra: „Ha még egyszer azt üzeni, mindnyájunknak el kell menni." Az 1848-as szabadságharc indulóit: velük menetelt Gábor Áron, felvirágozott ágyújával, híres Komárom fővezére, Klapka György. Zúgtak a felszabadulást követő évek százezreket mámorító, azóta elnémult dalai, a *Köztársasági induló:* „Elnyomás, szolgasors, ez volt a rend ezer évig", a népi kollégisták jelképpé vált éneke: „Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fújják." De megszólalt a francia forradalom himnusza, a *Marseillaise,* az orosz forradalmárok dala: „Hej, te bunkócska, te drága, hej, te eleven fa gircses-görcsös ága, segíts most", a spanyolországi nemzetközi brigádok indulója: „Madrid határán állunk a vártán"; népda-

lok, politikai mondandó nélkül, mint a csitári hegyek alatt kezét tört legényről, aki fél karjával is öleli a babáját, Csínom Palkó, Csínom Jankó kuruc toborzója. A tömeg énekelt, mert a mámor dalolni késztet, s a közös ének ősi megnyilvánulása az együvé tartozásnak.

Felhangzottak a jelszavak. Jó néhányat előre megfogalmaztak az egyetemeken, stencilezve osztogatták a felvonulóknak. Mások az utcán születtek, valaki bekiabálta a menetelők soraiba, a szavalókórusok továbbadták őket, volt, amelyik elhalt, mások végigzúgtak a tömegen, megpihentek, újjászülettek, átformálódtak: *Lengyelország példát mutat, kövessük a magyar utat; Bem apó és Kossuth népe, menjünk együtt, kéz a kézbe; Jugoszlávok, lengyelek, együtt megyünk veletek; Függetlenség, szabadság, lengyel–magyar barátság; Le a Sztálin-szoborral; Szovjet sereg menjen haza, Sztálin szobrát vigye oda; Minden ország katonája menjen saját hazájába; Munkásparaszt gyerekek, együtt megyünk veletek; Magyar kormányt akarunk, Nagy Imrére szavazunk; Nagy Imrét a kormányba, Rákosit a Dunába; Rákosit a talonba, Nagy Imrét hatalomba; Új vezetés, új irány, új vezetőket kíván; Nem tűrjük már a sok csalást, Farkas-ügyben nyílt tárgyalást; Meguntuk már a sok hibát, új gazdaságpolitikát; Nem állunk meg félúton, sztálinizmus pusztuljon; Aki magyar, jó kato-*

na, katonákra magyar ruha; Jöjjön el már a jobb világ, újra magyar egyenruhát; Szabadságra szavazunk, Kossuth-címert akarunk; Aki magyar, velünk tart.

Zászló eleinte kevés volt, csak az a néhány, amit az egyetemisták hoztak magukkal. Sosem fogjuk megtudni, kinek jutott az eszébe – feltehetőleg egyszerre többeknek is –, hogy minden házmesternél vannak zászlók, a házak ünnepi fellobogózására. A sorokból egymás után tűntek el emberek a kapualjakban, s tértek vissza kisebb-nagyobb zászlókat lobogtatva vagy egész köteget cipelve a hónuk alatt, amit azonnal szétkapkodtak. A tömeg nemsokára nemzetiszínű lobogók alatt menetelt, de akadtak vörös zászlók is. Aztán kések, ollók kerültek elő, s csakhamar itt is, ott is lyuk tátongott a piros-fehér-zöld zászlókon: kivágták a Népköztársaság címerét. Előbb néhány lobogóból, aztán egyre többől.

Bem apó szobra a budai oldalon, a róla elnevezett téren mutatja kinyújtott karral a magyar honvédeknek, hogy előre. A háta mögött laktanya, az ablakokból katonák bámulták a soha nem látott színjátékot. Ide érkeztek a műegyetemisták, a budai kollégiumok diákjai, a Petőfi Sándor Politikai Katonai Akadémia hallgatói, katonás rendben, parancsnokaik vezetésével. Az immár sok tízezres tömeg percek alatt szétzilálta, magába olvasztotta

őket: a kis téren, a szűk utcákban lehetetlen volt bármiféle rendet tartani. *Magyar zászlót kirakni!* – hangzott fel az újabb jelszó, s a honvédlaktanya ablakaiban megjelentek a zászlók. A tömeg mámorosan éljenzett. Veres Péter egy gépkocsi tetejéről felolvasta az Írószövetség aznap fogalmazott követeléseit, valaki a Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének előző nap írt pontjait. Ismét egy szavalat, a *Szózat:* „Hazádnak rendületlenül légy híve, oh magyar." Egyre több lett az alkalmi szónok, itt is, ott is ágáltak a tömegben, vállra emelték őket, érteni kevesen értették, mit mondanak.

Volt más elképzelés is a felvonulásról, mint a Műszaki Egyetem Diákbizottságának és az Építőipari Műszaki Egyetem MEFESZ-szervezetének közös határozata, melyet stencilezve osztogattak a hallgatóknak:

„Ma délután 2 órakor a két egyetem ifjúsága a Műegyetem udvarán gyülekezik a kivonulásra. A kivonulással kapcsolatosan a következőket határoztuk el: 1. Zárt tízes sorokban vonulunk fel kart karba öltve. 2. Jelszavak nélkül néma felvonulást rendezünk, mert csak egy ilyen demonstráció méltó hozzánk." A határozat ezután megadta a felvonulás pontos útvonalát, az időpontokat: mikor koszorúzzák meg a Bem-szobrot, mikor éneklik el a *Himnusz*-t, a *Szózat*-ot, mikor oszlanak szét.

Végezetül hozzátette: „Kérünk benneteket, hogy a fenti időpontokhoz alkalmazkodva biztosítsátok torlódásmentes demonstrációnkat."

A tömeg nem igazodott semmiféle előzetes tervhez; a szervezők ha akarták, sem tudták irányítani. Megfogalmazódott az új jelszó: *Gyerünk a Parlamenthez!,* s a tömeg meglódult, vissza a Margit hídon át Pestre. Közben vége lett a munkaidőnek, özönlöttek haza a dolgozók, mint az év minden napján, belesodródtak, beálltak a tömegbe. Jöttek a külvárosokból is: a tüntetés híre végigszaladt a városon. Az emlékezők, résztvevők, riporterek, történetírók némelyike százezres tömegről beszél, mások több százezresről, van, aki ennél is többről. A pontos szám megállapíthatatlan.

Az Országház előtti hatalmas tér úgy megtelt, mint néhány órával azelőtt a terecske a Petőfi-szobornál. Nem tudni, mi vezette ide a felvonulókat. Feltehetőleg az, hogy a Parlament épülete a magyar állam jelképe. S addigra megfogalmazódott az első konkrét követelés: Nagy Imre beszéljen a néphez. Ki gondolt azzal, hogy Nagy már rég nem miniszterelnök, s nincs az Országházban? Lassan besötétedett, kezdett hűvösödni, senki sem törődött vele. Nagy Imre nem jött; a tömeg állt és várt, énekelt, kiáltozott.

Néhány ezer ember másfelé vette az útját, a Hősök terére. Nem a honfoglaló Árpád vezér szobrához, továbbhaladtak, egy másik jelképhez, a Sztálin-szoborhoz. A jelszavak, a dalok ugyanazok, de itt is már van konkrét cél: ledönteni a szobrot. Drótkötelek fonódtak a nyakára, csörlők feszültek, teherautók, darus kocsik motorja bőgött, de a többszörös embernagyságú bronzkolosszus nem mozdult, makacsul ellenállt a feldühödött ostromlóknak.

Valahonnan, feltehetőleg a közeli autóbuszgarázsból, lángvágók kerültek. Sziszegtek a kék lángok, szikraesőben marták a szobor térdét. Egyre vékonyodott a bronz, a vontatók motorja újra felüvöltött, a drótkötelek pattanásig feszültek, egy roppanás, a szobor megingott, s márványtalapzatáról az utcára zuhant. Őrjöngő üvöltés tört ki a Sztálin téren. A teherautók után kötött kolosszust bevonszolták a város szívébe, a Blaha Lujza térre. Feldarabolták, a fejét levágták. Napokig emberek százai dolgoztak kalapáccsal, hidegvágóval, csákánnyal a szoborroncson: emléket gyűjtöttek. A talapzaton még sokáig állt egy pár bronzcsizma. Az országban hónapokig nem volt ember, hatóság, amelyiknek gondja, ideje lett volna ezzel törődni.

Közben beesteledett, sötét lett. Az Országház előtt a tömeg állt, és várta Nagy Imrét.

Erdei Ferenc miniszter, a Parasztpárt egyik volt vezetője kiment az erkélyre, szólni akart. Egyetlen szavát sem lehetett érteni az ellenséges üvöltéstől; a tüntetők csak Nagy Imrét akarták hallani. A volt miniszterelnök még mindig nem jött, a tömeg egyre fáradtabb, ingerültebb lett. A tér egyszer csak sötétségbe borult, elaludtak a lámpák. A tömeg felmorajlott, fáklyákat gyújtott újságokból, papírlapokból. Lobogtak az apró lángok tízezrei, mint a mécsesek. Aztán megint kigyulladtak a fények.

Nagy Imre nyolc óra felé lépett ki az erkélyre. Két munkatársa fogta a karját; az erkély kicsi, korlátja alacsony, előtte a mélység: dísznek építették, nem arra, hogy innen szónokoljanak. A rádió egyik munkatársa a lábánál hasalt, kezében mikrofonnal.

Hányan ismerték fel, nem tudni.

Azt sem, hányan hallották, mit mond; az erősítés még a korabeli technikához képest is gyatra volt.

– Elvtársak! – kezdte Nagy Imre.

Csoportok füttyögettek, tiltakoztak, szavalókórusok szólaltak meg: Nem vagyunk mi elvtársak! A jelszó továbbgyűrűzött a téren, ki tudja, hányan ismételték. Nagy Imre megzavarodott: néhány semmitmondó mondatot mondott rendről, fegyelemről, a szocialista demokrácia kibontakoztatásáról, a párt meg-

újulásáról. Aztán megszólalt a *Himnusz*, talán ő kezdte, talán valaki a tömegből: „Isten áldd meg a magyart." Százezer ember vigyázzban állt. „Megbűnhődte már e nép a múltat s jövendőt." Nagy Imre visszalépett a fenyegetően sötét erkélyről a Parlament hatalmas, cikornyás, fényben úszó termeibe.

Mi történt 1956. október 23-án az országban, a városban, ahol a politika évek, évszázadok óta nem az utcán zajlott? A legtöbb fáklyácskát, amit aznap este a Kossuth Lajos téren gyújtottak, a Szabad Ifjúság – a Dolgozó Ifjúsági Szövetség napilapjának – délutáni különkiadásából csavarták. A vezércikk címe: „Miénk az utca!" Értve ezalatt azokat a fiatalokat, akik egy jobb, szabadabb, emberségesebb szocializmust követelve vették birtokukba az utcát.

A tüntetés ábrázolásában lényegében megegyezik minden valamennyire megbízható szemtanú, résztvevő, történetíró. Néhány részletkérdés örökre nyitott marad: meddig vittek a felvonulók vörös zászlókat is; mikor kezdték el kivágni a címert a nemzeti lobogókból; milyen jelszavak hangzottak el a tüntetésen?

Az utóbbihoz jó támpont, hogy a jelszavak többsége azoknak a határozati pontoknak tömörített mása, melyeket kétezer fiatal fogadott el a Műszaki Egyetemen, a Magyar

Egyetemisták és Főiskolások Szövetségének éjszakába nyúló gyűlésén. A MEFESZ-t, a koalíciós idők egyetemi szervezetét október 16-án alakították újjá a szegedi tudományegyetemen. A határozatnak sok változata ismeretes, nem lehet pontosan megállapítani, melyik a hiteles. A későbbi napokban is újraírták, átfogalmazták. A pongyola fogalmazás minden esetben jelzi, hogy a követeléseket sebtében állították össze. Van 12, 14, 15, 16 pontos változat is, a különböző pontokat összevonták, kiegészítették. Azt a változatot közlöm, amelyik október 23-án megjelent a Szabad Ifjúságban, s kivonatosan közölte a Szabad Nép is. Akik az utcára vonultak, ezeket a pontokat ismerték.

A követelések:

„1. Az MDP Központi Vezetősége azonnali összehívása, melyen az időközben alulról megválasztott új pártvezetőségek által az új Központi Vezetőség megalakítása.

2. A kormány alakuljon át Nagy Imre elvtárs vezetésével.

3. Gazdaságilag és politikailag teljesen egyenrangú alapon és egymás belügyeibe való be nem avatkozás elvén álló magyar–szovjet és magyar–jugoszláv barátság megalakítása.

4. Általános, egyenlő, titkos választásokat a Népfrontban tömörülő pártok részvételével, új nemzetgyűlési képviselők választásával.

5. A magyar gazdasági élet átszervezését szakemberek bevonásával és ennek keretében a magyar uránérc leggazdaságosabb felhasználásával. Hozzák nyilvánosságra a külkereskedelmi szerződéseket, és vizsgálják felül a tervgazdaságon alapuló gazdasági életet.

6. Az ipari munkásság normáinak rendezését és a munkásautonómia bevezetését az üzemekben.

7. A beszolgáltatási rendszer felülvizsgálását és az egyénileg dolgozó parasztság támogatását is.

8. Az összes politikai és gazdasági perek felülvizsgálását, a politikai foglyok számára amnesztiát, az ártatlanul elítéltek, illetve a hátrányba kerültek rehabilitálását. Legyen nyilvános Farkas Mihály tárgyalása.

9. A régi címer helyett a Kossuth-címer visszaállítását, március 15-ét és október 6-át nyilvánítsák nemzeti ünneppé és munkaszüneti nappá.

10. Teljes vélemény- és sajtószabadság megvalósítását (a rádiónál is!) és ennek keretében külön napilapot az új MEFESZ-szervezetnek, a régi káderanyag nyilvánosságra hozatalát és megsemmisítését.

Az egyetemi ifjúság egyhangú lelkesedéssel nyilvánította ki szolidaritását a varsói munkásokkal és fiatalsággal, a lengyel nemzeti függetlenségi mozgalommal."

A követelések három, jól elkülöníthető, egymással mégis szorosan összefüggő csoportra oszthatók.

A gazdasági helyzet, az életszínvonal 1956-ban ha nem is katasztrofális, de igen rossz volt.

A második világháború borzalmas pusztítást végzett az országban. Félmillió ember halt erőszakos halált, Budapest romokban hevert, a Duna, a Tisza minden hídját felrobbantották, az ország állatállományának 70 százaléka elpusztult, vagy nyugatra vitték, a nemzeti vagyonnak csaknem a fele megsemmisült. Magyarország állította fel az infláció világrekordját: 1946 júliusában 47 349 492 trillió pengő volt forgalomban, 62 milliárdszor több, mint fél évvel azelőtt, bevezették a millpengőt, a billpengőt, az adópengőt. Ezek a számok, fogalmak már követhetetlenek, felfoghatatlanok; a dolgozók tömött táskákban vitték haza a fizetésüket, aminek értéke óráról órára csökkent. A valuta, aminek alapján számoltak, nemcsak az arany volt, hanem a zsír, a tojás is. Sokan úgy vélték, Magyarország évtizedekig nem heveri ki ezt a csapást.

Másként történt: az újjászületés hihetetlen lendületbe hozta az országot. Még folytak a harcok Magyarországon, amikor fölosztották a földbirtokokat a parasztoknak; 650 ezer család kapott átlagosan öt hold földet. 1946.

augusztus 1-jén megszületett az új, értékálló pénz, a forint. 1947-ben államosították a bankokat, bányákat, nagyüzemeket, 1948-tól lényegében az egész ipart, kereskedelmet. 1948-ban a mezőgazdasági termelés 80 százaléka volt a háború előttinek, az ipar 28 százalékkal termelt többet, mint az utolsó békeévben. Magyarországon megszűnt az éhezés, a nyomor.

Ezután már éreztették hatásukat a súlyos hibák. Megvalósíthatatlan ütemben akarták fejleszteni a népgazdaságot, mindent alárendeltek a nehéziparnak. 1951-ben az alapvető élelmiszerekre és fogyasztási cikkekre ismét be kellett vezetni a jegyrendszert, az állandó normarendezések bércsökkentést jelentettek, az évenkénti békekölcsönjegyzés adóztatást, a beszolgáltatási rendszer mindenéből kiforgatta a parasztokat, akiknek egy részét erőszakkal kényszerítették termelőszövetkezetbe. Bekövetkezett az elképzelhetetlen: a paraszt otthagyta a földet, amire évszázadok óta áhítozott; 1 millió hold maradt parlagon, nem volt, aki megművelje. 1952-ben a munkások és alkalmazottak reálbére 20 százalékkal, a parasztok jövedelme egyharmadával volt kisebb, mint 1949-ben. Az 1953-as kormányprogram jelentős javulást hozott, de csak átmenetileg; a tervek, a termelés, az árak, a bérek állandóan

változtak, összekuszálódtak, egyre növelve az ország bizonytalanságérzetét.

A követelések másik csoportja a nemzeti hagyományokra, jellegre, a szovjet–magyar kapcsolatok rendezésére vonatkozott.

Az a szó, hogy kommunista, szovjet, bolsevik, a Tanácsköztársaság leverése után az ördög hasonmása volt Magyarországon, a kommunizmus a pokol. Az iskolában a vörös veszedelem rémére tanították a gyerekeket, a templomban a szószékről az istentelen kommunista tanokat ostorozták, a sajtóban a kommunistabérenc hazaárulót jelentett, a plakátokon a bolsevikok kezéről vér csöpögött, a háború keresztes hadjárat volt a kommunizmus ellen. Aligha volt valaki Magyarországon, akire valamiképp ne hatott volna ez a negyedszázados, mindennapos propagandaáradat.

A világháborúban a magyar katonák a szovjetek ellen harcoltak. S az ember hajlamos arra, hogy ne azokat átkozza, akik apját, fiát, testvérét háborúba küldték, hogy megtámadjanak egy másik országot, hanem azokat, akik hazájukat védték, s akiknek fegyverétől szeretteik elestek. Magyarországról a szovjet csapatok verték ki a magyar és a német hadsereget, s egy háború, amely az országon átsöpör, sohasem öröm a lakosságnak. Százezernyi magyar katona esett szovjet fogságba, s a ha-

difogság mindig keserves, különösen egy olyan országban, amely maga is éhezik, nyomorog, romokban hever.

A sok millió emberben meglévő tartózkodást, bizalmatlanságot, ellenérzést, sokak kemény gyűlöletét csak fokozták a szovjet–magyar kapcsolatok hibái.

A legnagyobb tévedés valószínűleg az volt, hogy minden népi demokratikus országban egyforma, egyetlen séma szerint működő gazdasági, társadalmi, politikai rendszer bontakozott ki. Csakhogy Lengyelországban a háború alatt polgárok, nacionalisták, katolikusok, kommunisták, antikommunisták milliói harcoltak a megszállók ellen. A fejlett iparral rendelkező Csehszlovákiában liberális polgári demokrácia volt, amikor Németország feldarabolta és bekebelezte. Bulgáriában, Romániában király uralkodott, olykor félfasiszta kormánnyal, mindkét állam elmaradott agrárország volt, de végül is szembefordultak Németországgal, a román, a bolgár csapatok a Vörös Hadsereg szövetségeseként harcoltak. Az NDK az egykori Német Birodalom területén alakult, a kettészakított Németország részeként. Magyarország különös államrendjében a jobboldali – sokszor szélsőjobboldali – politika keveredett a feudális, néhol liberális elemekkel, hogy aztán egy fasiszta diktatúrába torkolljon. Hogyan lehetett volna ezeket az

országokat néhány év alatt egyforma szintre, közös nevezőre hozni? S akkor még nem esett szó a mélyebb, évszázados tradíciókról.

Az egységesítésre való törekvés a külsőségekben is megmutatkozott, s mint október bizonyította, a lakosságot sokszor ezek a mindennap látható külsőségek zavarták a legjobban. A magyar királyság két angyal tartotta, koronás címerét a felszabadulás után azonnal felváltotta a szabadságharc Kossuth-címere, de rövidesen a Szovjetunió címerét utánzó jelkép került a helyére. Szovjet típusú ruhát kapott a honvédség, a rendőrség, a postások, a vasutasok.

Egy ország jelképrendszere lassan alakul át, hagyományok nem születnek, nem eresztenek gyökeret néhány év alatt, s nemcsak a ráció formálja őket. Április 4-ét minden magyar, aki nem volt a régi rend híve, elismerte a felszabadulás napjának. Ünnepként mégsem töltődött meg érzelemmel. November 7-e még kevésbé. A sok évtizedes hagyománnyal rendelkező május 1-jét viszont a nép az első pillanattól magáénak érezte, boldogan ünnepelte.

A pufogó frázisok, unt szóvirágok sokban hozzájárultak, hogy az új jelképrendszer nem épült be a nemzet tudatába. Ezt a tudatot zavarta az őszintétlenség, a titkolódzás is. A fegyveres erőknél, nagyobb gyárakban, vál-

lalatoknál szovjet tanácsadók dolgoztak, amiről nyilvánosan nem beszéltek, de mindenki tudott róla. A legkülönbözőbb mendemondák születtek a háborús jóvátétel összegéről. A közvélemény tájékoztatásának semmibevétele keményen visszaütött: a magukat beavatottnak vélők bizalmas suttogása, az ellenőrizhetetlen rémhírek mindig sokszorosára nagyítják-torzítják a valóságot. A legjobb példa erre a magyar urán, amelynek igazságos hasznosítása újra meg újra felmerült a legkülönbözőbb októberi követelésekben. Hiába magyarázta meg a legilletékesebb magyar tudós, hogy uránércet gyakorlatilag még nem is bányásztak Magyarországon, a titkolódzás, mellébeszélés szülte legenda, hogy megfosztanak bennünket nemzeti kincsünktől, elpusztíthatatlan maradt. Így alakult ki sokak tudatában, majd vált tömeghisztériává, hogy Magyarországot a szovjetek kirabolják. A gazdasági helyzet katasztrofális romlását sokan ezzel magyarázták. S innen már csak egy lépés volt, hogy minden hibát, rosszat, ami 1956-ig történt, a szovjeteknek tulajdonítottak, annak, hogy Magyarország gyarmati függőségbe került.

Csak fokozta a nemzeti önérzet sérelmeit, hogy az ostoba, szűk látókörű ideológia szinte kitörölte a magyar történelemből István királyt, IV. Bélát, Mátyást; Széchenyi, Deák

retrográd kerékkötők lettek. A szellemi életből kiiktatták Madáchot, Csontváryt, Bartókot, épp hogy megtűrték Vörösmartyt, Babitsot, Kosztolányit. De ellenséggé változtak a forradalmat előkészítő radikálisok, Károlyi Mihály, a sok évtizedes szociáldemokrata mozgalom, meghamisították a Tanácsköztársaságot, a kommunisták tevékenységét, a művészetekből száműzték Derkovitsot, Dési Hubert, pellengérre állították Lukács Györgyöt, Déry Tibort, jelentős alkotók tucatjai hallgatni kényszerültek, még József Attila is csak alaposan megnyesegetve került be az irodalomtörténetbe. S eközben fércszerzőknek hullottak a Kossuth- és Sztálin-díjak, silány szovjet regényeket, filmeket emeltek a klasszikusok rangjára, elhomályosítva ezzel a valóságos remekműveket. Az ország elvesztette szellemi tájékozódóképességét.

A követelések harmadik csoportja a politikai struktúrára, elsősorban a pártra vonatkozott. Magyarországon a felszabadulás után többpártrendszer volt, az országot 1949-ig koalíciós kormány irányította. Az 1945 novemberében megtartott első nemzetgyűlési választások elég pontos képet adnak az ország politikai arculatáról. Az abszolút többséget, a szavazatok 57 százalékát a Független Kisgazdapárt szerezte meg. A két munkáspártra, a kommunistákra és a szociáldemokratákra a

választók 17-17 százaléka szavazott, a Nemzeti Parasztpárt 7 százalékot szerzett.

A Kisgazdapártra szavazott feltehetőleg mindenki, aki bármiféle baloldali vagy radikális politikát ellenzett. Parasztok, bankemberek, tisztviselők, meggyőződéses antikommunisták, polgári értelmiségiek, konzervatív jobboldaliak, liberális demokraták, a Horthy-korszak államhivatalnokai, katonatisztjei, polgári ellenállók, antiszemiták, zsidó származású tőkések és kereskedők, királypártiak, nacionalisták, iparosok, vallásos emberek, ateisták. Az 1945-ös Kisgazdapárt inkább heterogén pártszövetség volt; a szélsőjobbtól a polgári demokratákig mindenkit tömörített, akik ellene voltak a szocializmusnak. A pártnak 1945 nyarán csaknem egymillió tagja volt.

A szociáldemokratákra elsősorban a régi, szervezett munkások szavaztak, de iparosok, kereskedők, tisztviselők, értelmiségiek is. A Parasztpártra egykori zsellérek, szegényparasztok, a népi írókon nevelkedett értelmiségiek.

Hogy a Magyar Kommunista Pártra a választók 17 százaléka szavazott, hihetetlenül nagy eredmény volt egy országban, ahol negyedszázadon át mást sem lehetett hallani és olvasni, mint hogy a kommunisták hazaárulók, istentelen bitangok, gyilkosok, ahol az

illegalitásba kényszerített, a rendőrterrortól újra meg újra megtizedelt pártnak jó esetben néhány ezer tagja volt. Fél évvel a felszabadulás után 800 ezren szavaztak a kommunistákra, elsősorban munkások, de parasztok, értelmiségiek is, nagy számban fiatalok; a pártnak, programjának, cselekvőképességének hitele, vonzása volt, ereje nagyobb, mint amit a számok mutatnak.

A kommunista párt hangadó vezetői másképp értékelték a választást. A Tanácsköztársaság óta táplált illúziók mélyen gyökereztek az évtizedekig emigrációban élt politikusokban; nem ismerték az ország közhangulatát, nem tudták, milyen hatása volt az ellenforradalmi propagandának, a nacionalizmusnak, az egyháznak. Meg voltak győződve, hogy a magyar nép munkáshatalmat akar, a két munkáspárt biztos győzelmére számítottak. A valóság kiábrándította őket, s nem az illúziókat számolták fel, hanem a valóságot nyilvánították hibásnak.

Valószínűleg ez az egyik oka annak, hogy a nyílt politikai harcba egyre több más elem keveredett, a többi párt vezetőit kiszorították a hatalomból, a politikából, az országból. Az eleve ingatag Kisgazdapárt darabjaira hullott, a polgári ellenzéket felszámolták. A két munkáspárt egyesült, koalíciós partnerei gyakorlatilag megszűntek létezni.

Az egypártrendszer nem volt előre kitűzött cél, program, ahogy Lenin sem úgy gondolta, hogy a szocialista társadalmi rend politikai struktúrája az egypártrendszer lesz. A Szovjetunióban a többi párt megsemmisítette magát azzal, hogy a polgárháborúban fegyverrel a szovjethatalom ellen fordult. Magyarországon más volt a helyzet. Révai József, a párt vezető ideológusa a Szabad Nép 1948. szeptember 26-i számában még így írt: „Nálunk népi demokrácia van, koalíció van, osztályok vannak, nem mosódtak el a munkásság és a parasztság közötti különbségek; ilyen körülmények között a pártok formális megszüntetésével egy lépést sem tennénk az osztályok megszüntetése felé." Rákosi Mátyás a Központi Vezetőség 1948. novemberi ülésén már a „régi formák és intézmények" megszüntetésének fontosságát hangsúlyozta, s az 1949. márciusi ülésen tartott főtitkári beszámolójában egyértelműen leszögezte, hogy a pártok puszta léte tartalékot jelent az osztályellenség számára.

Valószínűleg hozzájárult ehhez az is, hogy a kommunista pártnak nem voltak hagyományai a nyílt politikai harcban. 1919-ben egy mindent elsöprő tömegmozgalom állította az ország élére. A Tanácsköztársaság után a kommunisták eltűntek a politikai porondról; százával végezték ki őket, ezrével kerültek

börtönbe, internálótáborba, tízezrével kényszerültek emigrációba, ahol számos vezető lett a törvénysértő perek áldozata. A két háború között a pártnak alig volt tagja, akit nem tartóztattak le, nem ítéltek el, nem kínoztak meg. Ez a párt az illegalitás módszereit, az emigráció kamarillaharcait tanulta meg. Hogy a felszabadulás után helytállt, gyakran felülkerekedett a nyílt politikai harcban, a parlamenti párbajokban, az utca, a gyárak megnyerésében, akkori szellemi erejét, rugalmasságát, cselekvőképességét bizonyította. Mért nem bízott eléggé ebben az útban, ezekben a módszerekben, saját erejében, máig sincs kellőképp feltárva, de harmincéves múltjának bizonyára szerepe van benne.

1948-ban, miután a többi párt szélsőséges vezetői lemorzsolódtak, vagy eltávolították őket, még meglett volna a lehetőség a Révai vázolta útra: a többi párttal szövetségben, minden progresszív erőt összefogva valósítani meg a szocialista rendet. A kommunisták nem ezt választották; a hatalmat megszerezték, taglétszámuk mérhetetlenül felduzzadt, lehetőségük nyílt az új társadalmi rend megvalósítására, de eszközeiket, a párt hitelét sokan megkérdőjelezték, olyanok is, akik más politika esetén, különvéleményük fenntartása mellett hajlamosak lettek volna az együttműködésre.

Az elbizakodáshoz valószínűleg hozzájárult az illúzió, amely minden forradalmi mozgalom sajátja. Nemcsak az *Internacionálé* fogalmaz úgy, hogy ez a harc lesz a végső, ugyanez a hit testesült meg a népi kollégisták indulójában, amikor úgy vélték, hogy holnapra megforgatják az egész világot. Forradalmat csinálni ilyen hit nélkül valószínűleg lehetetlen, már csak azért is, mert a forradalmi korszakok kitermelik ennek légkörét. Az elérendő cél ilyenkor közelinek tűnik, az odavezető út könnyűnek és egyszerűnek, az eredmény biztosnak. Meg kell szerezni a hatalmat, a hatalom birtokában létrehozni a szocialista társadalmi és gazdasági rendet, amely szinte önmagától szocialistává formálja az embereket. Mért kellenek ehhez másképp gondolkodó szövetségesek, társak?

Csak utólag lehetett megállapítani, hogy a párt vezetése három vagy négy ember kezébe került; ők beszéltek meg egymás között minden lényeges kérdést, ők hoztak minden döntést, s tekintélyükkel, összeforrottságukkal, hatalmuk révén mindent el tudtak fogadtatni a pártvezetéssel.

Több hitelt érdemlő emlékezés szerint Rákosi már a felszabadulás előtt mélyen lebecsülte az itthoni illegális pártvezetést; a párt gyengeségét nem a valóságos társadalmi helyzetnek, a terrornak, a nagy erejű propagandá-

nak tulajdonította, hanem a vezetők gyengeségének. Készüljenek fel, igazította el szűkebb körét, hogy odahaza mindent nekik kell csinálniuk, az otthoniak semmit sem érnek.

Az 1945-ben ötvenhárom éves Rákosi Mátyás, a Tanácsköztársaság népbiztosa, aki tizenhat évet töltött Horthyék börtöneiben, a Szovjetunió segítségével menekült meg a haláltól, a felszabadulás után a magyar kommunisták elismert vezetője volt. Művelt, jó diplomáciai érzékű, okos, ravasz, hajlékony politikus volt, aki nem ismert gátakat, gátlásokat, semmilyen eszköztől nem riadt vissza, s megszállottja lett személyi hatalmának, melyet a néphatalommal azonosított.

Rákosi mellett az 1945-ben negyvenhét éves Gerő Ernő és a negyvenegy éves Farkas Mihály voltak azok, akik minden hatalmat megszereztek maguknak a párt, az ország vezetésében. A negyvenhét éves Révai József szerepe vitatott; valószínűleg hol bevonták a legbizalmasabb döntésekbe, hol nem.

Gerő a Tanácsköztársaság alatt lett kommunista, emigrált, részt vett a spanyol polgárháborúban; kiváló szervező, jéghideg, érzéketlen, emberi kapcsolatokra alkalmatlan ember volt.

Farkas Csehszlovákiában élt és kapcsolódott be a kommunista mozgalomba, öt évet töltött börtönben, ő is részt vett a spanyol

polgárháborúban; vezetői, politikai képességei nem haladták meg az átlagost, gátlástalan parancsoló és parancsvégrehajtó volt.

Révai ugyancsak a Tanácsköztársaságban csatlakozott a mozgalomhoz, emigrált, többször hazaküldték illegális munkára; pályáját anarchista költőként kezdte, kiváló szónok, jó publicista, goromba alkatú ember volt.

Nézem a televízióban esztendők óta tartó dokumentumsorozatot a Horthy-korszak utolsó éveiről. Emberek jelennek meg a képernyőn, akiket az új rend elítélt, börtönbe zárt, kitaszított, akiket történetírásunk sokáig fasisztának, ellenforradalmárnak, idegen hatalom ügynökének nevezett. Nem egy közülük valóban az volt. De most megszólalnak NSZK-beli, magyarországi, amerikai otthonukban, s odafigyelünk szavukra, mint tanúkra.

Nem vagyok a krisztusi megbocsátás híve, nem vallom a ne ítélj, hogy ne ítéltessél elvét. De aki közelebb akar jutni az igazsághoz, igyekezzék megszabadulni előítéleteitől, elfogultságától, indulataitól. Akkor is, ha ezeket egy nép sorsa is szítja. Nem megbocsátásra van szükség, tárgyilagosságra; a tények, események, személyiségek árnyaltabb megítélésére.

Rákosi, Gerő, Farkas, Révai az életüket kockáztatták elveikért, nem is egyszer. Rákosi

képességei alapján fejjel magaslott ki a koalíciós pártok vezetői közül. Gerő, „a hídverő" irányította a romba dőlt ország újjáépítését. Révait meg sem közelítették a többi párt ideológusai, vezérszónokai. Más helyzetben, más körülmények között üstökösök lehettek volna, nem hullócsillagok.

Ez nem menti fel őket az egyéni felelősség alól. Az államvezető meghatározott közegben dönt és cselekszik; azzal, hogy ezt elfogadja, részesévé válik. Nem Rákosiék tehettek arról, hogy a negyvenes évek végétől a hidegháború egyre inkább beárnyékolta a világot. Nem ők fogalmazták az elméletet, miszerint az osztályharc egyre élesedik, s ennek szellemében egyre keményebb elnyomásra van szükség. Felmenteni mégsem lehet őket azért, hogy katasztrófába vitték az országot.

1949. május 20-án letartóztatták Rajk Lászlót. A felszabaduláskor harminchat éves Rajk az illegális kommunista párt egyik vezetője volt. Már egyetemista korában megjárta a börtönt, harcolt a spanyol polgárháborúban, megsebesült, Németországba hurcolták, megszökött, idehaza ismét elítélték, megjárta a mauthauseni koncentrációs tábort. 1945-től a letartóztatásáig a Politikai Bizottság tagja, a párt főtitkárhelyettese, belügyminiszter, majd külügyminiszter volt; színes, lángoló, kemény egyéniség.

Rajk letartóztatása kapcsán, nyomán sorozatosan tartóztatták le a munkásmozgalom vezetőit; Pálffy György altábornagy honvédelmi miniszterhelyettest, Szalai András, a párt káderosztályának vezetőjét, akiről tudott volt, hogy belerokkant a Horthy-rendőrség kínzásaiba, de nem vallott, Szakasits Árpádot, a köztársaság elnökét, a szociáldemokrata párt volt vezetőjét, Marosán Györgyöt, aki a szociáldemokraták részéről a legtöbbet tett a két munkáspárt egyesítéséért, s a Magyar Dolgozók Pártja főtitkárhelyettese volt, Kádár Jánost, a Politikai Bizottság tagját, Rajk utódját a belügyminiszteri poszton. A letartóztatásával számoló Zöld Sándor, Kádár utódja, aki orvosként az illegális párt egyik vezetője volt, előbb anyját, feleségét, gyerekeit lőtte agyon, majd önmagával végzett.

Az ország megdermedt. Elég vér, erőszak, árulás, törvényszegés jutott osztályrészéül az elmúlt évtizedekben, de ilyet még nem tapasztalt. Vezető politikusok egész soráról derült ki, hogy eszméi, pártja, államrendje árulója. Az egyetlen nyilvános per egyértelműen ezt bizonyította: Rajk és vádlott-társai a tárgyaláson részt vevő nyugati újságírók jelenlétében, a rádió által egyenes adásban közvetítve vallották, hogy kémek voltak, a Horthy-rendőrség besúgói, ellenséges hatalmak fizetett bérencei, összeesküvők, akik meg akarták

dönteni a fennálló rendet, meggyilkolni a vezetőket.

Létrejött a tudathasadás, hogy azok nem hitték el a vádakat és vallomásokat, akik eleve nem hitték el a kommunisták egyetlen szavát sem. Akik nem voltak az új rend esküdt ellenségei, azokban egy világ omlott össze: ki gondolt volna arra, hogy a nyugodt, jól öltözött vádlottak, a tanúk tucatjai nem mondanak igazat, s még inkább: ki gondolt volna arra, hogy bárki képes saját elvbarátairól ilyen vádakat kiagyalni?

Hogy mit vártak Rákosiék ettől a kirakatpertől, nem tudni pontosan. Valószínű, hogy nemcsak félelmet akartak kelteni, nemcsak esetleges lehetséges párton belüli ellenfeleiktől akartak megszabadulni. Feltehetőleg bennük is munkált a félelem. Farkasvakságban szenvedtek, miként a nemzetközi kommunista mozgalom is több mint egy évtizede: úgy gondolták, hogy tételeiket, miszerint az imperializmus a szocialista országok vesztére tör (ez igaz volt), s minden sarokban egy nyílt vagy leplezett imperialista ügynök lapul (ez így nem volt igaz), ilyen primitív szemléltető eszközökkel kell a népnek bebizonyítani. Tragédia, ha egy népbarát eszme követői ilyen csecsszopótömegnek vélik a népet. Megkövetve az áldozatokat, akik az életükkel, szabadságukkal fizettek, de az ő szellemükben, hiszen

ők is az eszme rosszul értelmezett szolgálatában áldozták fel magukat: ennek a borzalmas pernek (s a többinek, amelyről az ország akkor még nem tudott) legszörnyűbb következménye nem a nagy képességű, tisztességes vezetők kivégzése, bebörtönzése volt, hanem az, hogy az ország végképp elvesztette tájékozódóképességét. Ha ezek az emberek kémek, árulók, ellenséges ügynökök, akkor a világon minden lehetséges. A világ olyan érthetetlen és értelmetlen lett, amihez képest Franz Kafka víziói ártatlan mesék.

Rákosiék ezzel a tettükkel eltörték az ország gerincét, megszüntették öntudatát. Milyen magatartásforma maradt azok számára, akik a perekből nem azt szűrték le, amiben addig is hittek, hogy minden kommunista gazember, gyilkos? Vagy a teljes közönybe menekültek, mert azt sem tudták már, merre van észak és dél, vagy a vakhitbe kapaszkodtak, habozás nélkül hitték vezéreik minden szavát, akik láthatólag olyan titkok tudói voltak, amilyenek az egyszerű halandónak álmában se jutnának eszébe.

Nem a történet, a történetírás magyarázatára mondom: számos, a korszakkal foglalkozó mű találgatása szerint Rákosi habozott: Rajkot, Nagy Imrét vagy Kádárt válasszák ki a kirakatper fővádlottjának. Bizonyítékot erre soha senki nem mondott, feltehetőleg nincs

is. A legendák születése egyik formájának vagyunk szemtanúi: a politikusok későbbi életútját vetítették vissza a korábbi helyzetre. Rajk a per áldozata lett, Nagy Imrével később került szembe Rákosi, Kádár ugyancsak börtönbe került, s a Rákosi-korszakot a Kádár-korszak váltotta fel.

Tudom, hogy a Rákosi-korszak vagy a sztálinizmus pontatlan fogalmak, de olyannyira átmentek a köznyelvbe, közgondolkodásba, mint a Horthy-korszak vagy a Szálasi-korszak; állandó pontosításuk, megkerülésük, túlmagyarázásuk a gondolkodást, az olvasást nehezítené. Azon érdemes elgondolkodni, miért, hogy az ország köztudatában fél évszázadra visszamenően minden korszak egy-egy vezető nevéhez rögződik.

A perekről, melyeknek homályát eloszlatni meg sem kíséreltem, az áldozatok tragédiájáról nem itt kell szólni. Ami bizonyossággal megállapítható: a letartóztatott polgári politikusokat internálták, vagy viszonylag enyhe ítéletet kaptak (Tildy Zoltánt például házi őrizetbe vették), a volt szociáldemokraták többnyire súlyosat, de kivégezni csak kommunistákat végeztek ki. Köztük is feltűnően nagy számban magas rangú honvéd- és rendőrtiszteket, akik valóban rendelkeztek fegyveres erővel, de bizonyára fel sem merült bennük, hogy ezt a szocializmus vagy Rákosi el-

len fordítsák. Legenda, hogy Rajk és Rákosi között véleményeltérés lett volna. Ismerve azonban a kivégzettek és letartóztatottak legtöbbjének múltját, álkatát, életpályáját, felfogását, elképzelhető, hogy hosszabb távon nem helyeselték volna Rákosiék politikáját, eszközeit.

A törvénytelen perek csak részei voltak annak a folyamatnak, melynek következményeként az országban egyre inkább eluralkodott a félelem. Tízezernyi embert bírósági ítélet nélkül internáltak, a Horthy-korszak vezető hivatalnokait, magasabb rangú tisztjeit, gazdagabb polgárokat és családjukat kitelepítették a fővárosból, lakásukat, ingóságaik egy részét elkobozták. Falun összeállították a kuláklistákat, s hogy ki minősült kuláknak, azt gyakran nem a valóságos anyagi helyzet, hanem intrika, személyi ellentétek vagy egyszerűen a véletlen döntötte el. Az „éberség" lett a legfőbb politikai követelmény, s ahol valami hiba volt, ott „az ellenség kezét", nem a hiba valós okát keresték. Jaj volt annak a tisztviselőnek, művezetőnek, aki elfelejtette bezárni az íróasztalát, vagy elöl felejtett egy iratot: örülhetett, ha megúszta annyival, hogy a szégyentáblára került. Az egész országot benyálazta a hazugság; kirakatélmunkásokat kreáltak, akik 1000 százalékra teljesítették a normát, s el akarták hitetni a dolgozókkal, csak rajtuk mú-

lik, mért nem érnek el ők is hasonló teljesítményt.

Az 1960-as években a Magyar Szocialista Munkáspárt megbízottai két ízben meghallgatták Rákosi Mátyást. Hogy a letartóztatásokra, túlkapásokra nem volt törvényes alap, „Rákosi ezt a forradalom »természetes« állapotának tartotta – írja Nógrádi Sándor. – Hadd érezzék, a szentségit, hogy proletárdiktatúra van. Neki mindmáig az a véleménye, hogy »forradalmi törvényesség« nincs; »ez fából vaskarika« – vágta oda nekünk, amikor legutóbb Aczél György elvtárssal együtt beszéltünk vele... A forradalom »nem ismer törvényeket«."

1953 márciusában meghalt Joszif Visszarionovics Sztálin, a Szovjetunió Kommunista Pártja első titkára, a XX. század legtalányosabb vezetője, akinek tevékenységét mindmáig nem elemezték kellőképp. Halála földrengésszerűen rázta meg a kommunista világmozgalmat, s lényegesen befolyásolta a magyar politikát is. Az új szovjet vezetéssel való tárgyalások nyomán a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata elítélte a személyi kultuszt, „Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály és Révai József elvtársak baloldali kalandorpolitikáját, amely a csőd szélére juttatta az országot", a kollektív vezetés hiányát, a munkás-

paraszt szövetség gyengülését, a gazdaságpolitika hibáit. A határozat kimondta, hogy radikálisan csökkenteni kell az iparosítás ütemét, döntően meg kell változtatni a nehéz- és könnyűipar arányát, jelentős segítséget és könnyítéseket kell adni a parasztságnak, lényegesen növelni kell a lakosság életszínvonalát, vissza kell állítani a törvényességet.

Korszakos határozat volt ez. Ha végrehajtják, Magyarország bizonyára elkerüli az 1956-os tragédiát.

1953 júniusában Rákosi Mátyás helyett, aki megmaradt a párt első titkárának, Magyarország miniszterelnöke az akkor 57 éves Nagy Imre lett. Az alacsony, zömök, orrcsíptetős szemüveget viselő Nagy Imre professzoros alkat volt, holott parasztcsaládból származott, munkás volt, az első világháborúban hadifogságba esett, bolsevik lett, idehaza letartóztatták, 1928-ban a Szovjetunióba emigrált. A felszabadulástól tagja volt a Politikai Bizottságnak, több miniszteri tárcát töltött be, de az ország 1953-ban ismerte meg igazán a nevét.

A két vezető szavakban eleinte leplezni igyekezett a köztük lévő véleménykülönbséget. A Magyar Dolgozók Pártja 1954-es kongresszusán Nagy Imre így fogalmazott megnyitó beszédében: „Pártunk elvi-politikai egysége az a gránittalpazat, amelyen dolgozó

népünk, szép hazánk boldog, szocialista jövője épül." A zárszóban Rákosi pedig így: „Erőt az egység ad, azért ápoljuk és őrizzük pártunk szilárd egységét, mint a szemünk világát!"

Hogy mennyire volt a különbség lényegi s mennyire hatalmi harc, mennyire tükröződött nyíltan elvekben s mennyire a napi politika kamarillacsatározásaiban, máig nem tisztázott pontosan. A valóságban és a közvélemény tudatában megkezdődött az az áldatlan huzavona Rákosi és Nagy Imre között, amely három évig izgalmi állapotban tartotta az országot.

Csak fokozta a zűrzavart, az elkeseredést, hogy amíg Nagy Imre egyre inkább az új program, az ismét javuló életkörülmények jelképe lett, Rákosi a napi politika iszapbirkózásában messze felülmúlta ellenlábasát, s végül felülkerekedett. 1955-ben Nagyot felmentették miniszterelnöki tisztéből, kizárták a Politikai Bizottságból, majd a pártból is.

Nagy Imrét legyőzhette Rákosi, az ártatlan áldozatokat nem.

Az 1953. júniusi párthatározat nyomán megszüntették az internálótáborokat, a kitelepítést. 1954-től szabadon engedték az ártatlanul elítélt vezetőket, bár volt, aki a politikai huzavona miatt csak 1956-ban szabadult.

Az ország ekkor kezdte megsejteni, mi történt. Tudni még nem tudta. A folyamat való-

színűleg azért tarthatott olyan sokáig, mert az emberek képtelenek voltak elhinni a valóságot.

Rákosi jó érzékkel tudta, hogy minden bűnét, hibáját megbocsáthatják, de ha kiderül, hogy az ő utasítására, az ő tudtával végezték ki, börtönözték be, kényszerítették hamis vallomásra elvtársait, nem maradhat a helyén.

Eleinte semmi magyarázatát nem adták a pereknek, még azt sem mondták ki nyíltan, hogy az áldozatok ártatlanok. Később, amikor ez már lehetetlen volt, az Államvédelmi Hatóság vezetőit okolták mindenért, mondván, hogy félrevezették a pártvezetést.

Rákosi konokul ragaszkodott a hatalmához. Amikor 1955 nyarán már nem kerülhette meg a Rajk-per felelősségének kérdését, még mindig azt állította, hogy Rajk sok mindent eltitkolt a párt elől, s ezt a rágalmat a Központi Vezetőség novemberi ülésén is megismételte. És még mindig voltak, akik hittek neki; ez is könnyebben hihetőnek tűnt, mint az, ami valójában történt.

Magyarországnak 1953 után még egy lehetőség adatott, hogy elkerülje a katasztrófát. 1956 februárjában a Szovjetunió Kommunista Pártja XX. kongresszusán leszögezték, hogy a világháború nem elkerülhetetlen, hitet tettek a különböző társadalmi rendszerek békés egymás mellett élése mellett, hangsúlyoz-

ták a nemzeti sajátosságok, a konkrét történelmi feltételek fontosságát a szocializmus építésében, s Hruscsov, a párt első titkára, a zárt ülésen tartott beszédében először foglalkozott részletesen a súlyos törvénysértésekkel, a személyi kultusszal.

Rákosi még ekkor sem adta fel. A Központi Vezetőség márciusi ülésén azt állította, hogy a XX. kongresszus a magyar politikát igazolja; kijelentette, hogy a hibákat, melyeket a szovjet kongresszus feltárt, a magyar párt már kijavította. „Az a véleményem – összegezte –, hogy a párt tekintélye növekedik."

A pártvezetés valójában addigra végképp hitelét, tekintélyét vesztette, a huzavona, a mellébeszélés, a tehetetlenség, a hazugságok következtében. A Szabad Nép 1955-ben havonta 3500 levelet kapott olvasóitól, 1956 nyarán ennek a kétszeresét, s a levelek csaknem fele bírálta a politikát.

Ahogy Nagy Imrét kiszorították a hatalomból, úgy szerveződött, erősödött körülötte egy pártellenzék. Úgy tűnik, inkább a csoport választotta őt, mint ő a csoportját. Nagy Imre sosem bizonyult jó szervezőnek, vagy nem érezte szükségét, hogy tábora legyen.

A csoport magját néhány politikus, Losonczy Géza, Haraszti Sándor, Donáth Ferenc, Vásárhelyi Miklós, Ujhelyi Szilárd alkotta: valamennyien az illegális kommunista

párt vezető értelmiségei voltak, szinte mindnyájan börtönbe kerültek a Horthy-korszakban is, Rákosiék alatt is. Hangadójuk feltehetőleg az akkor 38 éves Losonczy Géza volt; magyar–francia szakos tanár, aki tanulmányai egy részét a Sorbonne-on végezte, a Magyar Front háborúellenes tüntetése nyomán letartóztatták, a felszabadulás után a népművelési miniszter első helyettese volt, 1951-ben ismét letartóztatták, 1954-ben súlyos betegen szabadult, a Magyar Nemzet főmunkatársa lett. Hozzájuk tartozott Nagy Imre veje, Jánosi Ferenc s Szilágyi József volt rendőr ezredes, Nagy Imre titkárságának későbbi vezetője. Baráti szálak fűzték őket vezető újságírókhoz, Gimes Miklóshoz, Fazekas Györgyhöz, Kende Péterhez, Méray Tiborhoz, a Sztálin-díjas Aczél Tamáshoz, Lőcsei Pálhoz, az írók közül Déry Tiborhoz, Zelk Zoltánhoz, Benjámin Lászlóhoz, Háy Gyulához, ifjúsági vezetőkhöz: Kardos Lászlóhoz, Tánczos Gáborhoz, Nagy Balázshoz.

A csoport jellegzetesen értelmiségi tömörülés volt. A hibák közül elsősorban a törvénytelenségek fölött nem tudtak napirendre térni. Részben szenvedői voltak a pereknek, a többségük megborzadt attól, hogy hittek a vádakban, tekintélyükkel, írásaikkal kiálltak az ártatlannak bizonyult vádlottak ellen: ezt borzalmasabbnak érezték, mintha ők lettek

volna az áldozatok. Amennyire megállapítható, programjuk nekik sem volt azonkívül, hogy támadták a pártvezetést, s Nagy Imre rehabilitálását követelték. „1500–2000 ember, nagyjában mindig ugyanazok, az egyik vitáról a másikra járnak... – mondta Déry Tibor a Petőfi-körben. – Pufogtatjuk szavainkat, és nem vesszük észre, hogy szavaink szavak maradnak, reményeink egyelőre meddők, és a gyakorlati tények körülöttünk nemigen változtak. De mi lehet ennek végül is az eredménye? Az, hogy a cselekvés elsőszülötti jogát eladjuk egy-egy jó szónoki lehetőségért."

A csoport valóban nem volt cselekvőképes, de hatása egyre nőtt. A sajtóban, az Írószövetségben, a Dolgozó Ifjúsági Szövetség 1955 márciusában alakult Petőfi-körében egyre élesebben bírálták a pártvezetést. Többet közülük kizártak a pártból, de táboruk azzal arányosan növekedett, ahogy a pártvezetés egyre odázta a döntést, képtelen volt kiutat találni. A Petőfi-kör nyilvános vitái júniusban egymást követték: 1-jén a történészvita, 14-én a filozófiai, 18-án a régi párttagok és fiatal értelmiségiek találkozója, 27-én a sajtóvita, melyen már több ezer ember vett részt. Az ország legfontosabb kérdései itt kerültek napirendre, nem a pártvezetésben.

Eléggé elterjedt feltételezés szerint Rákosi ismét erőszakhoz akart folyamodni, hogy úrrá

legyen a válságon: a politikai és szellemi élet 400 prominens személyiségének letartóztatására készült, s 1956 júliusában összehívatta a Központi Vezetőséget, hogy szentesítse politikáját.

Másképp történt. A Központi Vezetőség felmentette Rákosit első titkári és politikai bizottsági tisztségéből, s helyére Gerő Ernőt választotta. A Politikai Bizottságba beválasztották Kádár Jánost, Marosán Györgyöt, a Központi Vezetőségbe több tagot. Farkas Mihályt kizárták a pártból.

Talán ekkor volt az utolsó lehetőség, hogy Magyarország elkerülje a katasztrófát. Ehhez azonban a múlttal való leszámolás, nyílt beszéd, program kellett volna, cselekvőképes új vezetés, amelyikben az ország bízik.

Így a döntés nem oldott meg semmit, nem elégített ki senkit, csak elodázta a krízist. A félmegoldások folyamata kezdődött, melyekkel az október 23-át követő napokban szinte óránként találkozunk majd.

Rákosit ugyan felmentették, de megromlott egészségi állapotára hivatkozva, nem pedig feltárva bűneit, s a Központi Vezetőség tagja maradt. A legvégzetesebb hiba az volt, hogy Gerőt választották a párt első titkárának. Rákosi legközvetlenebb munkatársától nem lehetett remélni, hogy radikálisan leszámoljon az addigi politikával; az ország joggal érezte,

hogy a vezetés a Rákosi-csoport kezében maradt. Hiába szólította fel Gerő a párttagságot, hogy zárják le a múltat, s induljanak tiszta lappal, szavainak nem volt s nem is lehetett hitele.

Az elkövetkező három hónap bebizonyította, hogy Gerő képtelen megújítani a párt politikáját, szakítani az addigi módszerekkel. Kádárt elszigetelték, külföldre küldték; a Politikai Bizottság ülésén kellett tiltakoznia, hogy telefonbeszélgetéseit lehallgatják, postáját felbontják. S miközben az országban egyre nőtt a feszültség, Gerő legfőbb gondja az volt, hogy a szövetséges országok vezetőit igyekezett meggyőzni az új vezetés jó szándékáról. A párt első titkára 1956 szeptemberében – októberében alig volt Magyarországon.

Október 6-án eltemették Rajk László és társai holttestét. A temetésen, a szemerkélő esőben százezren rótták le kegyeletüket azok koporsói előtt, akik a szó szoros értelmében mindent odaadtak az eltorzult néphatalomnak, nemcsak az életüket, a becsületüket, tisztességüket is. A tragikus temetés Magyarország tragédiájának előjátéka volt, de sem a vezetés, sem a tömeg nem érzékelte, hogy a sírgödör szélén áll. Hiába tartóztatták le Farkas Mihályt, hiába vették vissza Nagy Imrét a pártba, az eseményeken ez már nem változ-

tatott; hiányzott a végiggondolt program, amit az ország elfogadott volna.

Október 23-a előtt egy hétig Gerő, Hegedüs András miniszterelnök, Kádár, a Központi Vezetőség titkára, Apró Antal miniszterelnök-helyettes, Kovács István, a Budapesti Pártbizottság első titkára egy hétig nem volt Magyarországon, Jugoszláviában tárgyaltak. Ugyanolyan katasztrofális döntés volt ez Gerőtől, mint addigi politikája. Pontosan jelzi, hogy fogalma sem volt, mi történik az országban. Bármilyen fontos volt rendezni az ország kapcsolatait déli szomszédunkkal, ebben a helyzetben nem lett volna szabad az országot vezetés nélkül hagyni.

A párt- és kormányküldöttség 23-án reggel érkezett haza. Az itthon maradt vezetők a pályaudvaron várták őket, s kérték, azonnal üljön össze a Politikai Bizottság. A Szabad Nép aznapi száma *Új tavaszi seregszemle* címen közölt vezércikket, s egyértelműen üdvözölte az egyetemisták gyűléseit. A Kossuth rádióban 10 órakor közlemény hangzott el: „Több budapesti egyetemen, ahogy erről már beszámoltunk, tegnap diákgyűléseket tartottak. Ezeken a gyűléseken elhatározták, hogy ma délután a budapesti fiatalság néma rokonszenvtüntetést szervez a Lengyel Népköztársaság követsége előtt. A néma tüntetés célja az, hogy az ifjúság kinyilvánítsa mélységes

rokonszenvét és egyetértését a lengyelországi eseményekkel kapcsolatban. A fiatalok határozatot fogadtak el a tekintetben is, hogy mindenféle szélsőséges, provokációs és antikommunista megnyilvánulást leszerelnek és elfojtanak. Biztosítják, hogy a rokonszenvtüntetés a szocialista demokrácia jegyében, a fegyelem és a rend fenntartása mellett folyik le. Az egyetemi fiatalok 2 óra 30 perckor találkoznak az Írószövetség székháza előtt."

Lengyelországban 1956 júniusában, Poznańban véres összeütközésre került sor. A politikai feszültség, gazdasági elégedetlenség miatt az utcára vonuló 30 000 ember fegyvereket szerzett, megtámadta a vajdasági pártbizottságot, a biztonsági rendőrség épületét, a rádiót. A felkelést a karhatalmi erők leverték, a rend két nap alatt helyreállt. A hangulat azonban változatlanul feszült volt, a pártvezetésben folyt a harc. A Lengyelországban állomásozó szovjet csapatokat riadókészültségbe helyezték. Október 19-én összeült a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága. A lengyel fővárosba érkeztek a szovjet vezetők is, élükön Hruscsovval. A két párt vezetői között megállapodás született. A Központi Bizottság október 22-i határozatában megállapította, hogy a poznańi lázadás oka a hibás politika volt, a Központi Bizottság első titkárává Gomulkát választották, aki

1954-ben szabadult a börtönből, s bejelentették, hogy a Lengyelországban állomásozó szovjet csapatok visszatérnek állomáshelyükre.

Gerő a pártközpontban először jugoszláviai útjukról számolt be: még mindig nem értette meg, hogy az országban robbanásig feszült a helyzet. Ezután a Politikai Bizottság úgy döntött, hogy a felvonulást betiltja. A Kossuth rádió 12 óra 53 perckor félbeszakította műsorát (éppen cigányzenét sugároztak): „Rendkívüli jelentés. A Belügyminisztérium közleménye: A közrend zavartalan biztosítása érdekében a Belügyminisztérium nyilvános utcai gyűléseket, felvonulásokat a további intézkedésig nem engedélyez. Piros László belügyminiszter."

14 óra 23 perckor a rádió ismét megszakította műsorát, a Fiatalok zenei újságját: „A Belügyminisztérium közleménye: Piros László belügyminiszter az utcai gyűlésekre és felvonulásokra kihirdetett tilalmat feloldja."

1956 októberének jellegzetes vonása ez: a kormányzat naponként, óránként változtatta rendeleteit. De naponként, óránként változott az ország közvéleménye is.

Jellegzetes a felvonulást bejelentő rádióközlemény szövege is: téves információk, naivitás, közhelyek. A gyülekezés helyét a felvonulás szervezői megváltoztatták. Azoknak, akik a közleményt megfogalmazták, látható-

lag fogalmuk sem volt, hogy a feszült légkörben egy utcai tüntetésen lehetetlen mindenféle szélsőséges megnyilvánulást elfojtani, fenntartani a fegyelmet és a rendet. S hogy a felvonulás a szocialista demokrácia jegyében zajlik majd le, a kor frázisai közé tartozik.

Akik közvetlen közelről figyelték az eseményeket, az október 22-i diákgyűlések felfokozott, szinte hisztérikus hangulatától elbizonytalanodtak. Az Írószövetség vezetősége úgy vélte, ilyen légkörben nem célszerű tízezreket az utcára vinni; az október 23-i újságokban közleményt tettek közzé: „Többen fordultak hozzánk, hogy tudomásuk szerint az Írószövetség felvonulást szervez egyetértése kifejezéséül a lengyelországi eseményekkel. Ezzel kapcsolatban a következőket közöljük: Rendkívül nagy örömmel üdvözöljük a Lengyelországban, a Lengyel Egyesült Munkáspártban történő eseményeket. Az ott kibontakozó törekvésekkel a legmelegebben egyetértünk. Felvonulást, tüntetést azonban nem szervezünk, s ilyesmit nem is helyeslünk. A Magyar Írók Szövetsége titkársága és pártszervezete." A Petőfi-kör vezetősége is habozott október 22-i, éjszakai ülésén. Reggelre azonban már az a vélemény alakult ki, hogy a tüntetést nem lehet leállítani. A Petőfi-kör, az Írószövetség, a MEFESZ, a DISZ egyaránt úgy vélte, élére kell állni a felvonulóknak, hogy megfékezzék a szélsőségeket.

Nagy Imre hívei Losonczy Géza lakásán tanácskoztak. Biztosak voltak abban, hogy Nagy Imre ismét miniszterelnök lesz; az új kormányprogramról, a pártvezetés átalakításáról tárgyaltak. Nagy Imre vidéken volt, déltájban érkezett meg. A miniszterelnökséget hajlandó volt elvállalni, ha a Központi Vezetőség javasolja, addig azonban visszautasított bármilyen nyilvános szereplést. Nagy Imre hazament, barátai többsége részt vett a felvonuláson.

Háy Gyula írja erről a napról:

„Sűrű, torokkaparó dohányfüst. Az Írószövetségben nagy a lótás-futás, mindenki siet, mindenki intézkedik, de a hangulat valahogy ünnepélyes.

– Tizenkét pontban foglaljuk össze a követeléseinket.

– Kérlek, üljetek le... – Tizenkét pont... Tíz... Tizenhat pont... Egyetlen pont elég: Ki az oroszokkal! Az oroszok menjenek haza Magyarországról... Normális kereskedelmi kapcsolatokat... Fizessék meg világpiaci áron a magyar uránt és az alumíniumot is. Nem engedjük, hogy kiraboljanak. Természetesen függetlenség... Reformokat... Az államélet demokratizálását... Vissza Nagy Imrét a közéletbe... – És újra meg újra: A tüntetés... A felvonulás... A tiltakozó menet... – Üljetek le, barátaim! – Hol van Veres? Hol az elnök?

– Megjött Kállai, Kállai Gyula a pártközpontból. – A sűrű füstfelhő mögött Veres Péter, az Írószövetség elnöke, ősz, paraszti bajuszával; Kállai kerek arca, vastag szája. – Üljetek le...

– Menjünk a pártközpontba... – Menjünk Gerőhöz. – Magához Gerőhöz. Ki ismeri jól? – Gerő nincs idehaza. – Gerő már hazaérkezett... – Itthon van, de nem ér rá estig. – Gerő azonnal fogadjon bennünket. Még szép... a város tele tüntetőkkel... – Üljetek le!

– Életemben nem láttam ennyi embert az utcán... Diákok... – Munkások is... – És egyre gyűlnek... A párt álljon a tüntetők élére... A tizenkét pont... Javaslat: alakuljon két bizottság. Az egyik megfogalmazza a követeléseket: Veres, Kállai... A másik bizottság... Ki szavaz mellette? Ki van ellene? Egyhangúlag... – Háy Gyula (56 éves) a második bizottság tagja. – Hiszen te ismered Gerőt... – Azonnal Gerőhöz... Tehát: a párttitkár, Máté is menjen, de a szóvivő Háy Gyula (56 éves) legyen, ő jól ismeri Gerőt."

Noha Háy 1971-ben megjelent önéletrajzában összekeveri a délelőtti és a délutáni eseményeket, s más részletek is megkérdőjelezhetőek, az ábrázolás jól érzékelteti a légkört.

Hogy mért oldották fel a tilalmat, arról a szemtanúk különbözőképp vélekednek. Vannak, akik szerint az Írószövetség, az ifjúsági

szervezetek küldöttségei befolyásolták a pártvezetést; ez nem valószínű. Nem valószínű Budapest rendőrfőkapitányának emlékezése sem: a Belügyminisztérium vezetői ülésén ő jelentette ki, hogy ellenzi a betiltást, többen csatlakoztak ehhez, s Piros belügyminiszter ezek után hívta fel Gerőt. A legvalószínűbb az a változat, hogy a fegyveres erők vezetői jelezték Gerőnek: ha nem kapnak tűzparancsot, nem tudják biztosítani, hogy megfékezik a tömeget. Az bizonyos, hogy a tüntetést Gerő engedélyezte; a Politikai Bizottság több tagját már előzőleg kiküldték, hogy győzzék meg a vezetőket a betiltás szükségességéről: Kádárt a rádióba, Marosánt, Aprót a szakszervezetekbe, Révait a Szabad Néphez, Pirost a Belügybe.

Nem egyértelmű, hogyan jutott Nagy Imre a Parlamentbe. Van, aki azt mondja, Benke Valéria, a rádió elnöke hívta. Mások szerint Erdei Ferenc. Még olyan felkelő is akad – később az egyik fegyveres csoport alparancsnoka –, aki azt állítja, ő hozatta be Nagyot az Országházba. Van, aki úgy tudja, hogy a tömeg moraja, a szavalókórusok elhallatszottak Nagy Imre pasaréti villájába. Van, aki szerint a Minisztertanács titkárságának vezetője ment érte. A legvalószínűbb, hogy veje s néhány híve, akik részt vettek a felvonuláson, vitték Nagy Imrét gépkocsival a Parlamentbe.

Bizonyos, hogy Nagy sokáig habozott, arra hivatkozott, nem beszélhet a tömeghez, nincs semmi funkciója, ami erre feljogosítaná.

Bekövetkezett, amitől sokan tartottak: az utcán hömpölygő tömeget sem Nagy Imre Kossuth Lajos téri beszéde, sem Gerő rádió-nyilatkozata nem tudta lecsillapítani. Tehetetlenek voltak a tüntetést elhatározó, azt irányítani igyekvő ifjúsági szervezetek is. A politika az utcára került, az eseményeket már más erők irányították.

2. Az éjszaka

Október 23-ának délutánját, a békés felvonulásnak indult, tömegtüntetéssé terebélyesedett eseményeket viszonylag jól nyomon lehet követni; ha leválasztjuk a szélsőségesen elfogult véleményeket, hiteltelen emlékeket, a források nagyjából megegyeznek.

Az ezután következő időszakban már nehéz a tárgyilagosságra törekvő történetíró dolga. Történelemtudományunk sokban adós a tények összegyűjtésével, az események lajstromozásával, még inkább a részletes, átfogó elemzéssel. Az a ritka helyzet jött létre, hogy a politika mindmáig előbbre tart az értékeléssel, mint a történetírás. Az elmúlt évtizedek politikai gyakorlata is, a politikai vezetés néhány alapvető elvi tétele is. A filozófia évezredes vitájában az indukció és dedukció szerepéről azt a véleményt osztom, hogy az igazság a kettő egymásra hatásából születik, de 1956 kapcsán meg kell állapítani, hogy az általánosításból lett gyakorlat, a részletek feltárása alig segítette az általánosítást.

Magyarázható ez azzal, hogy 1956 sokáig politikai vízválasztó volt Magyarországon, s az eseményekkel kapcsolatos állásfoglalás be-

folyásolta az állásfoglalók helyét a társadalomban. Hogy valaki forradalomnak vagy ellenforradalomnak minősíti 1956-ot, mindmáig politikai hitvallást is jelent, s a történetírás, jogos vagy jogosnak vélt beidegződések miatt, nem szívesen közelít a napi politika által uralt területekhez. Ez az oka annak is, hogy a külföldön megjelent művek sokszor arra hivatkoznak: azért nem nevezik meg a résztvevők vagy az emlékezők nevét, nehogy bántódás érje őket vagy családjukat, több magyar szerző pedig azért nem említ neveket, hogy ne tépje fel az egykori sebeket. Ez még nehezebbé teszi, hogy az amúgy is oly bonyolult események hitelességét ellenőrizni tudjuk.

Szellemi életünkben, a hírközléstől a társadalomtudományokig nem ritka gyakorlat, hogy csak akkor szólalunk meg, ha valamiről cáfolhatatlanul hiteles képet lehet adni. Az igény elvben jogos, de a gyakorlatban sokszor a *hallgatni arany* ősi bölcsességének érvényesülését eredményezi. Ezért is, hogy részletesen dokumentált történetírásunk jobbára a felszabadulásig tart. Nem gondoltuk végig, hogy a hallgatás ugyanúgy megzavarja, helytelenül tájékoztatja a közvéleményt, mint a nem pontosan dokumentált tények, vitatható elemzések, következtetések. Különösen akkor, ha az ország határain túl folyamatosan foglalkoznak 1956-tal, melynek Nyugaton –

hogy a közhasználatú földrajzi fogalommal helyettesítsem a társadalmi-politikait – kisebb könyvtárat megtöltő irodalma van, ami a sajtó s különösen a rádió közvetítésével rendszeresen eljut Magyarországra.

Magyarázza a hallgatást az is, hogy nehéz hozzájutni a dokumentumokhoz. „Nem kis nehézséget okoznak a források – írja a kor legalaposabb magyar kutatója. – Egy részükhöz nem lehet hozzáférni, másokból nyomasztóan sok van, s a kutatót néha megszégyenítik, mert bizonyíthatóan nem mondanak igazat, s talán csak azért hamisították meg őket, hogy a kutatót félrevezessék. A XX. század emberének sokkal hatásosabb és eredményesebb eszközök állottak a rendelkezésére, hogy céljait bevallja vagy eltitkolja, mint bármely más kor emberének." A magyarországi kutatók behozhatatlan előnnyel rendelkezhetnének, nemcsak jobb helyzetismeretük miatt, azért is, mert a különböző irattárak nagy részéhez csak ők juthatnak hozzá. Kár, hogy ez sokszor szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik, vagy legalábbis nagyon meglassítja a munkát. Van ellenpélda is: az 1956. október 23-a és november 4-e között elhangzott magyar rádióadások szövegét lejegyezték Magyarországon s a Szabad Európa Rádiónál is, s ezek hozzáférhetőek. A Szabad Európa Rádiónak ebben az időszakban elhangzott

magyar nyelvű adásait azonban mindmáig nem tették közzé; ezt sem a Német Szövetségi Köztársaság kormányának, sem az Egyesült Nemzetek Szervezete Különbizottságának nem sikerült elérnie, csak kiragadott részletek ismertek. Nem hozzáférhetőek a különböző titkosszolgálatok Magyarországra vonatkozó anyagai sem. Egy amerikai történésznek ugyan nemrégiben rendelkezésére bocsátották az Egyesült Államok Központi Hírszerző Szolgálatának, a CIA-nak néhány okmányát, de a közölt adatok csak az október 23-a előtti időszakra vonatkoznak, s túl hézagosak ahhoz, hogy helyes következtetéseket lehessen levonni belőlük. Az bizonyos, hogy kartotékot vezettek minden jelentősebb magyar politikai vezetőről és szervezetről, ami elég jól kiépített ügynökhálózatra vall. Az is bizonyos, hogy az információk eléggé felületesek, sokszor tévesek. Kádár János CIA-aktájában egy 1956. június 20-án kelt jelentésben például ez olvasható: „Kádárt tekintik Rákosi politikai ellenzéke karizmatikus vezetőjének. Erős csoportját a sztálinizmus rehabilitált áldozatai képezik... Nagy Imre követői alkotják a párton belüli második legerősebb csoportot." A jelentés szerint a pártellenzéknek ez a két csoportja akkoriban abszolút többségben volt a párt vezető szerveiben, ami tényszerűen nem felel meg a valóságnak.

Magyarázza a hallgatást az is, hogy nehéz a tényeket felderíteni egy időszakról, melynek eseményei nagyrészt az utcán zajlottak, s olyan tárgyalások, megbeszélések befolyásolták jelentősen, melyekről ritkán készült jegyzőkönyv, s ha igen, pontossága sokszor kétségbe vonható.

Kellő dokumentumok hiányában minden 1956-ról írott mű elsősorban egykori szemtanúk, résztvevők, vezetők beszámolóira, emlékeire, sokszor másodkézből kapott felvilágosításaira kénytelen hagyatkozni. Ezeket mindig fenntartással kell kezelni. Nemcsak azért, mert a tudat nem az objektív valóságot tükrözi. Azért is, mert minden résztvevő – a legbefolyásosabb vezető is – csak részleteit élte meg az eseményeknek. S azért is, mert amit átéltek, sokakban olyan mélyen rögződött, hogy a később bizonyított tényekkel is szembeszáll. Mások pedig, ahogy múlik az idő, gyűlnek a tények, az ember változik, gyakran perbe kerülnek egykori önmagukkal, s a különböző tudati síkok ellentmondanak egymásnak.

S akkor még nem esett szó az ember egyik legalapvetőbb tulajdonságáról, az önigazolási kényszerről. Ki amit tett – ritka kivétellel –, igazolni akarja önmagának s a történelemnek.

És nem esett szó arról, hogy az élmények, az emlékek elválaszthatatlanok az emlékező történelmi szerepétől, világnézetétől. Attól is,

amit annak idején képviselt, attól is, ahogy ma látja az akkori eseményeket. Az 1956-ról szóló művek szerzőinek nagy része valamilyen formában részese, szemlélője volt az eseményeknek, tehát óhatatlanul elfogult vagy elkötelezett.

Vannak kézzelfogható okai is annak, hogy a „személyes dokumentáció", noha nélkülözhetetlen része a történetírásnak, mért kezelendő óvatosan. Akik 1956 után Nyugatra távoztak, s ott tették közzé emlékeiket, nemcsak világnézetüket, cselekedeteiket óhajtották – érthető módon – igazolni, de sokszor létérdekük volt maguk és társaik szerepének nagyítása, szépítése. Ugyanez vonatkozik azokra is, akik Magyarországon publikálták emlékeiket. Még bonyolultabb azoknak a helyzete, akiknek szerepéről kihallgatási, bírósági jegyzőkönyvekből van tudomásunk. A gyanúsítottak, vádlottak vagy tanúk – ugyancsak érthetően – szebbíteni, igazolni, sokszor kisebbíteni igyekeztek szerepüket. A kérdőjel ott van a másokra tett vallomásaik mögött is, nemegyszer azért, mert a felelősséget gyakran olyanokra igyekeztek hárítani, akik meghaltak, vagy külföldre távoztak.

Tovább bonyolítja a tények megismerését, hogy a közvetlenül 1956 októbere után megjelent kiadványokban igen sok a pontatlanság; akkor még a legalapvetőbb tények is tisztázat-

lanok voltak. A kormány Tájékoztatási Hivatala által kiadott úgynevezett Fehér Könyvekben például az olvasható, hogy a Köztársaság téri pártházat ágyúkkal lőtték szét (valójában tankokkal), hogy a Rádió őrségének már több mint 20 halottja volt, amikor tűzparancsot kaptak (a Rádió védelmében negyvenketten estek el), hogy a budapesti pártbizottság védőinek egyik parancsnoka délután, amikor sikerült kimenekülnie a pártházból, a téren ott látta Mező Imre holttestét (Mezőt kórházba vitték, ott halt bele a sérüléseibe), vagy hogy 28-án Király Béla volt a karhatalom parancsnoka (Király ezen a napon hagyta el a kórházat, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság október 30-án alakult). Nem könnyítik meg a tájékozódást azok a nyugati újságírók sem, akik minden tény- és helyismeret nélkül számolnak be az eseményekről, a budapesti pártbizottságot az Államvédelmi Hatóság központjának, Mindszentyt a Kereszténydemokrata Párt vezérének, a Parlamentet a pártközpontnak vélik. Az ENSZ különbizottságának szemtanúk vallomása alapján összeállított jelentése szerint például Kádár „november 2-án és úgy látszik, 3-án is megjelent az Országházban" (Kádár János november 1-jén szakított a Nagy Imre-kormánnyal, s bár Budapesten volt, többé nem jelent meg az Országház épületében). A példákat sokáig sorolhatnám.

Más természetű tévedés, hogy a Fehér Könyv a Horthy-hadsereg főtisztjeinek visszaszivárgására többek között a következő példát említi: „Így került elő nemes zsedényi és törökszentmiklósi Almássy Pál altábornagy úr is, akinek a honvédség szervezési és mozgósítási csoportfőnökségének pozícióját szánták." Almásy (így írják helyesen a nevét) valóban hivatásos katonatiszt volt a Horthy-hadseregben, de 1944-ben alezredesként részt vett a katonai ellenállási mozgalomban, Bajcsy-Zsilinszky Endre és Kiss János altábornagy perében halálra ítélték, kegyelmet kapott, a mauthauseni koncentrációs táborba vitték. Hazatérése után a demokratikus hadsereg főtisztje lett, 1947-ben szerelt le altábornagyi rangban. A honvédségnél a felszabadulás után betöltött szerepéről még az elmúlt évben is éles vitát folytattak a történészek; érthető, hogy 1957-ben nem lehetett helyesen értékelni személyét.

Más csoportba tartoznak azok a művek, melyeknek szerzője, szerkesztője tudatosan elhallgat fontos tényeket. 1956 októberének legborzalmasabb eseménye a Köztársaság téri vérengzés; a tömegmészárlásról készített fényképek, filmfelvételek, tudósítások napok alatt bejárták a világsajtót.

Melvin Lasky, a neves angol publicista sok száz oldalas összeállítása mindmáig 1956 leg-

bővebb dokumentációja. A szerkesztő igen nagy mennyiségű magyar és külföldi újságcikket, rádióadást, dokumentumot, hírügynökségi jelentést, szemtanúk és résztvevők emlékezését, fényképet közöl kötetében – a pártház ostromáról egy mondat sincs. Ugyanígy meg sem említi ezt az eseményt az ENSZ Különbizottságának a magyarországi eseményekről készült jelentése sem.

Ismét más elbírálást érdemelnek azok a művek, melyek jóval 1956 után készültek, s tudományos igénnyel igyekszenek feltárni a tényeket. Ezekben már nem szabadna olyan bizonyítékokat használni, mint azok a magyar történészek, akik szerint október 30-án a Partizánszövetség felfegyverzett tagjai a budapesti pártbizottság segítségére akartak sietni, de a Honvédelmi Minisztériumban azt a felvilágosítást kapták, hogy erre a 18. őrszázadnak adtak parancsot. Az őrszázadnak viszont azt mondták, hogy a partizánok védik a pártházat. „Nyilvánvaló – írják a történészek –, hogy árulás történt."

Lehet, hogy így történt, de nem nyilvánvaló. Forrásként ugyanis egy nem sokkal 1956 októbere után megjelent riportkönyvet jelölnek meg, aminek bizonyító értéke nincs.

Ugyanebben a műben olvasható, hogy a pártház megtámadásának tervét Maléter Pál dolgozta ki, ő küldte a térre azt a tankot,

amelyik szétlőtte az épületet. Itt a forrás George Urban 1957-ben, Londonban megjelent riportkönyve, amely hemzseg a bizonyíthatóan hamis tényektől.

Hogy az ENSZ Különbizottsága 1957 elején, az akkori káosz, a tények tisztázatlansága, a felkorbácsolt szenvedélyek miatt ha akart volna, sem tudhatott hiteles képet adni a történtekről, érthető. De huszonöt évvel 1956 után ismét megjelent a jelentés magyar fordítása New Yorkban. S dacára annak, hogy a sebtében összeállított jelentésben szereplő számos tényről azóta egyértelműen bebizonyosodott, hogy hamisak, tévesek, nem felelnek meg a valóságnak, az utószóban ez olvasható: „Negyedszázad távlatából tekintve vissza az ENSZ öttagú Különbizottságának erre a művére, az olvasó nem győz tisztelettel álmélkodni azon, hogy az mennyire igaz rögzítése annak, ami történt."

A szemtanúk, résztvevők, vezetők emlékeinek, véleményének megítélésében lényeges tényező az idő. Magyarázható, hogy sokan a káosz kellős közepén vagy a sokkhatásból még fel sem ocsúdva olyasmit állítottak, amit nemhogy azóta nem igazolnak a tények, de már akkor is ellentmondott a józan észnek. De akik tíz, húsz vagy harminc évvel a történtek után is kitartanak fantazmagóriáik mellett, magukat minősítik, visszamenőleg is. Mint

Király Béla, amikor 1981-ben azt írja: „A szovjet elhatározta, hogy az utolsó magyarig folytatja a háborút." Mondja ezt abban a könyvében, melynek utószavában hangsúlyozza, hogy minden művével csak a történelem objektív, pontos megismerését kívánja szolgálni.

Jóhiszemű tévedésről, pontatlanságról, felületességről, a tények nem ismeretéről igen sok esetben nem lehet szó. Alighanem igaza van Leslie L. Bainnek, aki 1956-ban többször járt Magyarországon, s a polgári újságírók közül a legtárgyilagosabban ábrázolja az eseményeket, amikor könyvében megállapítja: „Az újkori történelem egyetlen eseményéről sem hazudtak annyit, mint 1956-ról."

Érdemes hosszabban idézni véleményét: „Elsősorban az a légkör, melyben mindnyájan dolgoztunk s a szörnyű vakság, amely hivatalos és félhivatalos propagandaügynökségeinken, diplomáciai és kormányköreinkben uralkodott, felelős azért a torz képért, melyet a Nyugat közvéleménye Magyarországról kapott. Azonnal és mohón elfogadtunk mindenféle hazugságot és torzítást, tekintet nélkül forrásukra, ha azok kommunistaellenesek voltak. Szenzációs történetek, hős szabadságharcosok után futottunk, akik megesküdtek, hogy harcolva halnak meg, de a valóságban nem léteztek, csak a nyugati rádióadásokban.

200 000 menekültet üdvözöltünk, mint az ellenállás hős harcosait, pedig soha nem harcolt több, mint 5000 magyar... Csaknem mindent elolvastam, amit Nyugaton Szeged óta (a szegedi egyetemisták október 16-i gyűlése óta – Gy. L.) kiadtak... sehol sem találtam annak igaz leírását: mi történt és miért Magyarországon ezekben a sorsdöntő napokban. Többek között elolvastam egy »diákvezér« könyvét; az általa leírt tények közül egy sem igaz, s bizonyos – ha egyáltalán Budapesten volt –, nem olvasta a forradalom kitörése után gombamód elszaporodott újságokat sem. Nem találtam az igazat az Egyesült Nemzetek jelentésében sem... Vasárnap, október 28-án... Bécsbe utaztam... minden újságot megvásároltam, amit az újságárusoknál találtam. Ráakadtam többek között egy szemtanú hajmeresztő beszámolójára. Egy neves angol újságíró írta, aki nem is volt Budapesten, hogy lássa azokat az eseményeket, melyeket oly drámaian és diadalittasan örökített meg. Amikor aztán alaposan megkésve Budapestre érkezett, tény, hogy ő volt közülünk a leglustább, sosem hagyta el a szállodáját, csak ha az angol követségre ment."

Nem tudom, Bain ugyanarra az újságíróra gondol-e, akire én. A hazugságok csúcsteljesítményeként a magyar származású neves angol publicista, Mikes György könyvének

egyik passzusát idézem: „Október 30-án a szabadságharcosok behatoltak a párt Köztársaság téri – azelőtt Tisza Kálmán téri – főhadiszállására. Igen sok foglyot szabadítottak ki a pincékből, majd felmentek a harmadik emeletre, ahol számos magas rangú ávós tiszt lakomázott. Nők is voltak velük. Körülbelül százhúsz ember ült az asztal körül. Az ávósok ellenálltak, heves harcra került sor, tizennyolc szabadságharcos elesett, körülbelül negyven ávó-tisztet megöltek. További hatvanat az épületben fogtak el. Valamennyinél nagy összegű pénz és igen sok ékszer volt. A hatvan foglyot levezették a térre, az ékszereket és a pénzt az egyenruhájukra erősítették – aztán valamennyit felakasztották, körös-körül a téren, fákra és lámpaoszlopokra, fejjel lefelé, és agyonverték őket. Több tisztnek százforintosokat tömtek a szájába, s meggyújtották a bankjegyeket. A holttestek napokon át lógtak ott. Senki sem nyúlt a pénzhez és az ékszerekhez, de sokan leköpdösték a holttesteket. Végül a magyar hadsereg erélyes közbelépése vetett véget a mészárlásnak.

Miközben az épület ostroma folyt, a támadók hangokat hallottak valahonnan a föld alól. Végül is sikerült olyannyira közelükbe jutni, hogy megértették:

– Itt vagyunk lent, százötvennégyen – hallatszott egy kétségbeesett hang. – Egy ávós is

velünk van. Öt napja nem ettünk. Segítsetek rajtunk! Segítsetek...

Lázas kutatás kezdődött, de nem tudták felfedezni a börtönbe vezető rejtekutat. Aztán egy letartóztatott ávós közölte a felkelőkkel, hogy a lejáratot a tér közepén lévő színházon keresztül lehet elérni. Két napig kutattak, de a titkos lejáratot nem sikerült megtalálni. A százötvennégy fogoly és az ávós őr elpusztult."

Ezekkel a példákkal azt igyekeztem érzékeltetni, mennyi buktató vár arra, aki igyekszik felderíteni 1956 történetét, mennyi ellentmondást kell feloldania, hazugságot kiszűrnie, tévedést helyesbítenie. Bizonyos, hogy a magam kísérletei sem mindig sikeresek.

Három évtizede gondolkozom 1956-ról. Amit tudtam, elolvastam erről a korról, akivel lehetett, beszéltem a résztvevők, a szemtanúk közül, de nem ismerek minden tényt, dokumentumot. A könyv megírása után is napvilágra kerültek olyan adatok, melyeket már nem tudtam beépíteni ebbe az írásba, s a több tízezer oldalas iratanyag számos dokumentumát nem volt időm áttanulmányozni. Egy majdani, alaposan dokumentált mű megírása még hátravan. Véleményemet a sokszor nagyon ellentmondásos részletek alapján igyekeztem kialakítani, összevetve ezeket egymással, a kor szellemével. Segített a múló időnek

köszönhető növekvő tárgyilagosság is. Mégis: a szokottnál gyakrabban írom le, hogy feltehetőleg, alighanem, bizonyára, valószínűleg. Jelzem azt is, amikor tanácstalan vagyok. Vagy azért, mert semmiféle hiteles dokumentum nincs, vagy azért, mert a szemtanúk annyira ellentmondásosak, hogy lehetetlen kigazodni. A tanúk hitelességének eldöntéséhez igyekeztem személyiségük kulcsát is felhasználni. A magam emlékeire csak akkor hivatkozom, ha más források is alátámasztják; emlékezések százait olvasva megtanultam, milyen csalóka az emlékezet. Nagy ritkán más nyelvből fordítottam vissza emlékezéseket, melyek magyarul is megjelentek, mert sok időbe tellett volna felkutatásuk; ezt csak olyan esetben tettem, amikor a stilisztika figyelmen kívül hagyható. Általában megnevezem azokat, akikről beszélek, ha tudom a nevüket; harminc év elteltével ezt vélem helyesnek. Van kivétel is, azt jelzem, s igyekszem megindokolni okát.

A történészek feladata lesz, hogy minden létező bizonyítékot, dokumentumot, szemtanút felkutassanak, összevessenek, értékeljenek. Én csak arra vállalkozom, hogy mindazok alapján, amit tudok, vagy joggal feltételezek, megfogalmazzam a véleményemet, feltételezéseimet ezekről a katasztrofális napokról. Bizonyára nem az enyém lesz az utolsó szó.

A szükségesnek érzett kitérő után térjünk vissza a történtekhez.

Október 23-án délután a tüntető tömegből kivált egy csoport. Néhány százan, ezren lehettek; hat óra tájban értek a Rádió székháza elé.

Miért mentek oda? „A kora esti óráktól kezdődően – írja Gosztonyi Péter, a Svájcban élő hadtörténész, maga is résztvevője az októberi eseményeknek – mind nagyobb tömeg lepte el a Rádióhoz vezető szűk utcákat, hogy így Gerő Ernő megjelenését megakadályozzák. Senkit sem érdekelt azokban a történelmi órákban, milyen frázisokkal kívánja Rákosi utódja a népet megetetni!"

Két magyar származású újságíró, a Szabad Európa Rádió munkatársa, Konkoly Kálmán és Ábrányi Aurél szerint így történt: „19 óra 45 perc. A párt első titkára, legszűkebb munkatársaival, hatalmas luxus gépkocsiján megjelenik a Sándor utcai stúdió előtt. Néhány perc múlva elhangzik a beszéde, ami elejétől a végéig szörnyű provokáció." Az újságírók szerint ezért tört ki a harc.

Bizonyos, hogy Gerő nem volt a Bródy Sándor utcában. Gosztonyi elméletére sincs bizonyíték, nem is valószínű, mégis sokan átvették.

Honnan tudták volna a tüntetők, hogy Gerő a bejelentett rádióbeszédet a stúdióban

fogja elmondani? Sokkal valószínűbb, hogy a tüntetők a követeléseiket akarták beolvastatni a rádióban: ettől visszhangzott órákon át a Bródy Sándor utca. Később már nem követelések, lövések csattantak. A békés felvonulásból estére fegyveres felkelés lett.

„Gerő beszéde után – írja Bécsben megjelent könyvében Pálóczi Horváth György, az egykor neves baloldali újságíró – a helyzet gyökeresen megváltozik. A külvárosi munkásnegyedekből teherautók sokasága érkezik, zsúfolva fiatal munkásokkal... Újpesten, Csepelen, Kispesten, Rákospalotán, Óbudán és a többi munkáskerületben megszületett a jelszó: »Segítenünk kell az ifjúságot az ávó ellen.«"

A tüntetők küldöttséget küldenek a stúdióba, amelyik nem tér vissza. „A tömeg türelmetlen lesz. Több mint egy óra elteltével követeli, hogy láthassa küldöttségét. Néhányan a kaput kezdik feszegetni. A kint várakozó diákok tudni akarják, mi történt társaikkal. Felszólítják az ávós őrt, legalább azt engedjék meg, hogy a küldöttség elhagyja az épületet. Válaszként az ávó belelő a fegyvertelen diákokba. A Bródy Sándor utcát percek alatt holttestek borítják. Ez a közjáték robbantotta ki a lázadást... A hír a senki által nem provokált támadásról a diákok ellen, a hír az orgyil-

kos tömegmészárlásról futótűzként terjed el Budapesten. Míg a tömeg vad felháborodásában betöri a Rádió főkapuját, Budapest minden tájáról özönlenek emberek a diákok segítségére. A tömegnek közben sikerül a főbejáratot őrző tizenkét ávóst lefegyverezni. A tőlük szerzett géppisztolyokkal viszonozzák az ávósok tüzelését. A tömeg azonban nem tud bejutni az épületbe, mert a főbejárat egy előtérre vezet, ahol az ávós csapatok gépfegyverrel védekeznek. A Rádió épületét körülvevő utcákon hemzseg a feldühödött nép, amikor üvöltő szirénával hat ávós riadókocsi érkezik, azzal a paranccsal, hogy kerítsék be a népet. A tömeg azonban egyetlen perc alatt felülkerekedik. Az ávósokat lefegyverzik, agyonverik, a gépkocsikat fölfordítják. A tüntetők az első fegyvereket az ávótól szerezték."

Konkoly és Ábrányi azt is tudja, mi lett a tüntetők küldöttségével. „A nagy, sárga, négyemeletes házat délutántól kezdve körülvették a tüntetők. Először öttagú küldöttséget küldtek az épületbe. A küldöttség nem azt követelte a nép nevében, hogy adják át az épületet. Azt sem követelte, hogy nyissák ki a kaput, azt sem, hogy adják át a stúdiót, a berendezéseket. Csak azt követelte, hogy a budapesti rádió igaz és őszinte híreket közvetítsen a nap eseményeiről. A küldöttség semmit sem ért el. A stúdióban lévő kommunisták

különböző kifogásokkal tartóztatták őket. Becsületes válasz helyett szendviccsel, likőrrel, édességekkel kínálták őket. A fiatalok undorral utasították vissza ezt a vendéglátást... Egyik negyedóra múlik a másik után, aztán beteljesedik a szörnyű árulás: a fiatalokat, akiket vendégként fogadtak, meggyilkolják." Ezután, írják a szerzők, az államvédelmisek lángszóróval oszlatták szét a tömeget, s felgyújtották a Nemzeti Múzeumot.

Egy másik magyar származású újságíró, Tollas István szerint viszont a tömeg azt követelte, hogy az őrség adja meg magát, a Rádió épületét adják át a tüntetőknek. Ő látta az összecsapás első áldozatait is, egy asszonyt és kisgyerekét: „A gyermek olyan békésen feküdt haldokló anyja karjában, mintha ágyacskájában nyugodna. Szőke haját anyja vére festette vörösre." Tollas azt is látta, hogy civil ruhás államvédelmisek vegyültek a tömeg közé, s hangtompítós revolverrel, tőrrel gyilkolták a tüntetőket.

Ezeknek a leírásoknak néhány részlete valóságos. A tüntetők valóban küldtek megbízottakat a Rádióba, még az is igaz, hogy megkínálták őket frissítőkkel, a délután folyamán valóban érkeztek államvédelmisek gépkocsikon a stúdióba; igaz, hogy a tömeg több teherautót fölborított s felgyújtott; igaz, hogy a Nemzeti Múzeum egyik szárnya lángba bo-

rult. Csak az nem igaz, amit ezek a beszámolók sugallnak.

Meg kell ismerkedni ezekkel a rémmesékkel azért is, mert ilyenek s ehhez hasonlók azokban a napokban úton-útfélen terjedtek Budapesten, s feltehetőleg nem kevesen terjesztették tudatosan. Az emberek elborzadva mesélték egymásnak, magukból kikelve kiabálták az utcasarkon az államvédelmisek rémtetteit, a történetek egyre színeződtek, kerekebbek, borzalmasabbak lettek, a felháborodás egyre nőtt. A tömegőrület, az államvédelmisek elleni gyűlölet nemcsak az ÁVH valóságos bűneiben gyökerezett, hanem ezekben a rémtörténetekben is.

1956 kapcsán semmiről sem vitatkoztak többet, mint arról, ki lőtt először a Rádiónál. Érthetőnek látszik, hisz ez azt jelenti: ki használt először fegyvert október 23-án?

A döntő kérdés szerintem nem ez. Nincs ország, melynek államhatalma ne érezné kötelességének, hogy megvédje Rádióját, ha azt egy tüntető tömeg megtámadja. Ha kell, fegyverrel is. Magyarországon azonban sokáig konokul bizonygatták, hogy a Rádió védői csak visszalőttek. Mintha ez erény lenne, az ellenkezője pedig vétek.

Az októberi tragédia egyik lényeges tényezője ez. 1956-ban s még utána is sokáig, minden tisztességes kommunistát, minden becsü-

letes vezetőt furdalt a lelkiismeret a Rákosi-korszak bűneiért, akkor is, ha azoknak nem volt részese, hanem szenvedője, olykor áldozata. A kollektív felelősségtudat alól nem volt és nincs menekvés; aki magáénak érezte és érzi ezt a társadalmi rendet, magáénak érzi a felelősséget is. Ennek a kollektív bűntudatnak, az erőszaktól való irtózásnak volt talán a legnagyobb szerepe abban, hogy október 23-tól szinte minden felelősséget érző vezető egy célban gondolkodott: erőszak nélkül oldani meg a katasztrofális helyzetet. A szándék érthető, magyarázható, még dicsérhető is. Az eredmény sajnos azt bizonyítja, hogy nem volt célravezető: nagyon sok vérbe került. Már a Rádiónál is.

Egyelőre azonban még nem tartunk itt; a Rádiót tüntetők vették körül, nem fegyveresek.

Figyelmeztetnem kell az olvasót, hogy a Rádió ostromával kapcsolatban szinte kizárólag a szemtanúk emlékeire vagyunk utalva, bizonyítani szinte semmit sem lehet. Emlékezések sokaságából igyekeztem összeállítani azt, ami valószínűleg történt. Nem akarok még egyszer beleesni abba a hibába, amit egyszer elkövettem, hogy a saját emlékeimet bizonyosságnak hittem.

Amikor a tüntetők bekanyarodtak a Múzeum körútról a Bródy Sándor utcába, a Rádió

kapuját egyetlen karhatalmista őrizte, mint bármikor máskor. A tömeg morajját hallva a közelben lévő rádiósok kiabálni kezdtek, hogy csukja be a kaput. A katona habozott, hiszen nem volt rá parancsa, aztán mégis becsukta a Bródy Sándor utcai öreg épület boltíves bejárójának vastag kapuját.

A Rádió elnöke az akkor 36 éves Benke Valéria volt; 1945 előtt tanítónő, illegális kommunista. Az elnökségen tartózkodott Erdős Péter, a Petőfi-kör küldötte is; kommunista volt ő is, Rákosiék kétszer börtönbe vetették. Kádár János kora délután hagyta el a Rádiót, miután nem kis vitában sikerült meggyőzni a vezetőket a Politikai Bizottság határozatáról: a felvonulás betiltása szükséges.

Az első emeleti erkélyről Benke is, Erdős is megpróbált szólni a tüntetőkhöz. Meg se hallották, meg se hallgatták őket. Zúgtak a jelszavak: *Igazmondó rádiót; A főkaput kinyitni, magyar zászlót kirakni; Adást megszakítani; Mikrofont az utcára.* A rádiósok sebtében előkotort zászlókat tűztek ki, a garázsból a főbejárathoz küldtek egy felvevőkocsit. A kaput nem nyitották ki, az adást nem szakították meg. Hogy legyen kivel szót váltani, beengedtek egy küldöttséget. Kikből állt, senki sem tudja: feltehetőleg, akik leginkább tülekedtek a kapu körül. Hogy mit akartak, azt a küldöttség se nagyon tudta. Annyit, amennyit a jel-

szavaik: szakítsák meg az adást, olvassák be a követeléseiket, adják ki a mikrofont az utcára.

A rádióba érkezett Losonczy Géza, Vásárhelyi Miklós. Szántó Zoltán is, a belgrádi követ, akit Rákosi politikai ellenfeleként tartottak számon: a háború alatt, Moszkvában a Kossuth rádió egyik szerkesztője volt. Mikor érkeztek s mikor távoztak, arról nagyon ellentétesek az emlékezések; megoldani ők sem tudták a helyzetet. 7 óra tájban már kőzápor zúdult a Rádióra, majd a felvevőkocsit faltörő kosnak használva döngetni kezdték a kaput. Az erős, vaspántos kapu recsegett, aztán betört. A védők könnygázgránáttal, tűzoltófecskendővel, puszta kézzel szorították vissza a tömeget; erre kaptak parancsot.

Október 23-án a Rádióban a szokott őrség, 16 karhatalmi katona s tartalékban egy őrszakasz tartózkodott. Amikor a tüntetők ellepték a Bródy Sándor utcát, a védők erősítést kértek. Fehér József őrnagy, a belső karhatalom parancsnokhelyettesének vezetésével érkezett egy osztag, majd később több csoportban körülbelül 300 karhatalmista. Katonatiszteket is vezényeltek a Rádióhoz, elsősorban a Petőfi Akadémiáról. Volt, aki bejutott az épületbe, volt, aki nem.

Ismerkedjék meg az olvasó az Államvédelmi Hatósággal, amely oly sokszor szerepel 1956 történetében, s amelynek sok tagjára oly

tragikus sors várt. A Belügyminisztérium államvédelmi osztályából (ávó) alakult önálló szervvé (ÁVH), állammá az államban, Péter Gábor altábornagy vezetésével, Farkas Mihály közvetlen irányítása alatt. Még azt a súlyos lélektani hibát is elkövették, hogy központjuknak a Nyilaskeresztes Párt egykori Hűség Házát, az Andrássy (ma Népköztársaság) út 60-at választották.

Az Államvédelmi Hatóság 1956-ban három részlegből állt: a politikai nyomozókból, a kék parolit viselő karhatalmi erőkből s a zöld parolis határőrségből. A nyomozórészlegben ekkorra már legfeljebb mutatóban maradt azokból a tisztekből, akik részt vettek a törvénytelenségek végrehajtásában. A karhatalmi alakulatoknál s a határőrségnél fiatal sorkatonák szolgáltak, rendszerint fiatal, hivatásos tisztek parancsnoksága alatt. Ők védték a középületeket, ők estek el a Rádiónál, őket mészárolták le a Köztársaság téren.

Október 23-án Budapesten körülbelül 6–800 karhatalmista volt. Erősítésükre az Államvédelmi Hatóság parancsnoksága 1000 határőrt rendelt Budapestre. Nem tudni pontosan, mind megérkeztek-e, s hová osztották be őket. A pártközpontot államvédelmi tisztek, karhatalmisták, határőrök, egy század folyamőr védte. Az Országházat a parlamenti

őrség és karhatalmisták; a Belügyminisztériumot nyomozók, karhatalmisták, rendőrök.

Feltehető a kérdés, miért nem küldtek rendőröket, katonaságot a Rádió felszabadítására. Elsősorban azért, mert Budapesten a díszelgésre használt őrzászlóaljon kívül csak légvédelmi tüzérek s tiszti iskolások voltak, harcképes honvédalakulatok nem. Október 20-án ugyan részben a lengyel események, részben az országban fokozódó feszültség miatt elrendelték az őrségek megerősítését, a riadótervek felülvizsgálatát, a teljes összetartást, de a belbiztonsági rendszabályokat másnap visszavonták, azzal az indoklással, hogy nem kell a kedélyeket felzaklatni. Budapesten sem harcra kész helyőrség, sem karhatalmi védelmi terv nem volt. Vidéken három ezred, a kiskunhalasi, a piliscsabai és a tatabányai volt készültségben.

Nem volt egységes a honvédség hangulata sem. Erre valószínűleg nagy hatással volt, hogy 1955 őszén, 1956 nyarán több ezer hivatásos tisztet és tiszthelyettest leszereltek, akik csak nagyon nehezen tudtak elhelyezkedni a civil életben. A Zrínyi Akadémia, a Petőfi Akadémia tisztjelöltjei, akik a fővárosi helyőrség feladatát látták el, a felvonulás engedélyezését követelték, és sokan, parancsnokaik engedélyével, részt is vettek azon. Látjuk majd, hogy a honvédség több kulcsbeosztásban lévő

főtisztje milyen bizonytalan volt ezekben a napokban. Van, aki tudni véli, hogy a vezérkari főnök már 23-án délután szorgalmazta, helyezzék riadókészültségbe a honvédséget, de Bata István honvédelmi miniszter ezt elutasította, hogy nem kell feleslegesen pánikot kelteni. A riadóparancsot csak este 8 óra után adták ki, ekkor indították útnak Budapestre a tatabányai és piliscsabai alakulatot.

A rendőrség védelmére nemcsak a Rádió nem számíthatott. Nem lehet megállapítani, mikor állt át Kopácsi Sándor ezredes, Budapest rendőrfőkapitánya a felkelőkhöz. Az bizonyos, hogy kezdettől igyekezett elkerülni az erőszakos beavatkozást. „A Városliget környékén lévő őrszobáról jelentették – írja visszaemlékezéseiben –, hogy egy kb. 100 000 fős tömeg a Sztálin-szobrot készül ledönteni." Amikor az őrsparancsnok telefonon utasítást kért, Kopácsi a főhadnagy elbeszéléséből megállapította, hogy a szobrot munkások döntik le, s parancsot adott, hogy a rendőrök ne avatkozzanak közbe.

Amikor a Rádió megtámadásáról értesült, utasította a Mosonyi utcai laktanyában állomásozó 100 fős különleges rohamosztagot, melyet utcai harcra képeztek ki, s nehézfegyverekkel szereltek fel, s melynek parancsnoka „a legbátrabb ember volt, akit valaha ismertem", hogy szabadítsa fel a stúdiót. Az osztag

parancsnoka rövidesen telefonált egy lakásból, hogy emberei nem tudnak a Rádióhoz jutni, olyan erős fegyvertűz fogadta őket. Alakulatának már két sebesültje van, a tüntetőknek nincs fegyverük. Kopácsi ekkor parancsot adott, hogy az osztag vonuljon vissza a laktanyába.

A történet, bár koronatanútól származik, hihetetlen. Ilyen rendőrosztag megjelenését a Rádió környékén egyetlen más szemtanú nem észlelte. S ha létezett volna ilyen különleges alakulat, könnyűszerrel felszabadíthatta volna a Rádiót. Végképp nem érthető, miért lőtték a védők a felszabadításukra érkező rendőröket.

Kopácsi azt írja, hogy október 23-án éjfélkor törzskara jelenlétében felbontotta a csak a végső szükség esetén felbontható M-parancsot, melyet a poznani felkelés után készítettek. A parancs szerint a főkapitányságon 20 nehézgéppuskának, 80 könnyűgéppuskának, 72 órára elegendő lőszernek és kézigránátnak s 1000 fő számára 6 napra elegendő élelmiszer-tartaléknak kellett volna lennie. Ezzel szemben nehézgéppuska és élelmiszer-tartalék egyáltalán nem volt, s mindössze 4 könnyűgéppuskával s 12 órára elegendő lőszerrel rendelkeztek.

Lehet, hogy ezek az adatok sem pontosak, de az bizonyosnak látszik, hogy a fegyveres

erők még elméletben sem voltak felkészülve egy tüntetésre, lázadásra. Október 23-a éppoly váratlanul érte őket, mint a pártvezetést.

Ötszáz fegyveres nem kevés egy épület megvédésére; a stúdióban körülbelül ennyien voltak, amikor az ostrom megkezdődött. Csakhogy a Rádió nem egy épület, hanem egy hatalmas háztömb, a Bródy Sándor utca, Szentkirályi utca, Múzeum utca, Pollack Mihály tér által közrefogva, benne a régi stúdió, átépített bérházak, a volt köztársasági elnöki rezidencia, a sarki romos palota, a vasráccsal övezett díszkert, az újonnan épült garázsok, műhelyek, raktárak, technikai helyiségek. Három oldalról szűk utca veszi körül, szemben hatalmas bérházak, ahonnan a Rádiót tízméteres távolságból tűz alatt lehet tartani, a negyedik oldalon a Múzeum-kert, ugyancsak eszményi hely a támadásra. A sebtében odarendelt védők soha nem jártak ebben az épületlabirintusban, ahol még régi rádiósok is eltévedtek, nem ismerték az átjárókat, pincéket, padlásfeljárókat, azt sem tudták, hol vannak bejáratok az utcáról. A Rádió parancsnokává egy honvéd ezredest neveztek ki, akinek az épületben nem volt egyetlen katonája sem, nem ismerte sem a tiszteket, sem a harcosokat. Tehetetlenségét tapasztalva hajnaltájt állítólag a többi parancsnok leváltotta, s mást állított a helyére, ami meglehetősen szokatlan

egy harcoló alakulatnál. A Rádió sorsát végül is az döntötte el, hogy a védőknek elfogyott a lőszerük.

Egyelőre azonban még mindig nem az ostromnál tartunk. A rádiósok legfőbb gondja október 23-án délután az volt, hogy biztosítsák Gerő Ernő este nyolc órára bejelentett beszédét. Az eredeti terv szerint Gerőnek délután be kellett volna mennie a stúdióba, hogy magnetofonszalagra vegyék a beszédet, de Gerő nem készült el vele. Ekkor technikusok mentek a pártközpontba, hogy ott készítsék el a felvételt. Ahogy múlt az idő, nyilvánvaló lett, hogy a beszédet csak egyenes adásban lehet közvetíteni. Gerő titkársága 45 perces beszédet jelzett; az első titkár végül negyedóráig sem beszélt.

Nemcsak idehaza és külföldön megjelent könyvekben olvasható, a kort felnőttként megélt, értelmes, tisztességes emberek is állítják, hogy Gerő csőcseléknek, sőt fasiszta csőcseléknek nevezte a tüntetőket, s ki-ki a maga szemlélete szerint értelmezi ennek a kifejezésnek a szerepét a fegyveres felkelés kirobbanásában.

Ezzel szemben Gerő ehhez még csak hasonlót sem mondott. Beszédének tulajdonképpen egyetlen mondata foglalkozott a tüntetéssel: „Elítéljük azokat, akik el akarják terjeszteni a sovinizmus mérgét ifjúságunk köré-

ben, és a demokratikus szabadságot, amelyet az állam a dolgozó népnek biztosított, arra használták fel, hogy egy nacionalista jellegű tüntetést szervezzenek."

A rideg, értetlen beszédben ez az egyetlen mondat százszorosan felnagyította a kongó frázisokat, unt szólamokat, amelyeknek semmi köze nem volt a nap eseményeihez, nem adott választ a nép kérdéseire, de megerősítette a Gerő politikája iránti ellenszenvet – olyan tömegpszichózis forrása lett, melynek következtében sokan mindmáig ténynek vélnek egy soha el nem hangzott kijelentést. Ismét egy legenda születésének vagyunk tanúi, amely oly erős, hogy a már említett svájci hadtörténész még 1981-ben megjelent könyvében is tényként közli, noha a Gerő-beszéd teljes szövege Nyugaton többször megjelent. Lehetetlen, hogy Gosztonyi nem ismeri, s csak találgathatunk, mért ragaszkodik továbbra is a legendához.

1956 jó példa arra, hogy a tömeg hajlamos a legendaépítésre, ami nem más, mint a folyamatok kiszínezése, tömörítése egy érzékletes, drámai példázatban, még ha az nem felel is meg a tényeknek. Ismerünk hasonló példákat a történelemből. Csak egy, a közelmúltból: a világ köztudatába beleivódott, hogy Dániában azért lehetett megmenteni a zsidókat a deportálástól, mert X. Keresztély király is

kitűzte ruhájára a sárga csillagot. Hiába bizonyították be dán történészek, hogy királyuk soha nem viselte a csillagot, a legenda makacsul él mindmáig, még jeles történészek is újra meg újra megismétlik. A tény annyi, hogy a dán nép, a kormány, a király egységes magatartása segítségével csaknem valamennyi zsidó származású vagy vallású dán állampolgárt sikerült megmenteni a pusztulástól.

A legendák szépek, de az igazság többet ér.

A Gerő-beszédnek azért sem lehetett köze a fegyveres felkelés kirobbanásához, mert akik a stúdiónál tüntettek, nem hallották a rádiót. Ott más táplálta az indulatokat. Újra meg újra kőzápor zúdult az épületre; a Bródy Sándor utcai fronton már alig volt ép ablak.

Kilenc óra tájban a fel-alá hömpölygő tömeg benyomta a Pollack Mihály téri hatalmas, kétszárnyú kovácsoltvas kaput. Az őrség egy osztaga szuronyt szegezve szorította vissza őket, majd több sortüzet adott a levegőbe (mások szerint vaktölténnyel lőttek). Az emberek egymást taposva, pánikszerűen menekültek; akik távolabb voltak, nem tudhatták, hogy ezek riasztólövések. Az utca üres lett. Az őrség visszavonult a stúdióba, az ostromlók ismét előmerészkedtek a mellékutcákból.

A Rádió katonai vezetői addigra már többször kértek tűzparancsot. Közvetlen felettesük ezt önhatalmúlag nem adhatta ki. A Bel-

ügyminisztérium a Honvédelmi Minisztérium ügyeletétől újra meg újra ugyanazt az utasítást kapta: az őrség könnygázgránáttal, szuronnyal, riasztólövésekkel, a saját testével tartóztassa fel a támadókat. Gumibottal a védők nem voltak felszerelve.

Pedig ekkor már valószínűleg lőttek. A Múzeum-kertből, a Szentkirályi utcából, majd a Bródy Sándor utcából is. Elképzelhető, hogy az őrség is lőtt. A katonák egy része egyenként, szétszórva védte a hatalmas háztömböt; ki tudja megállapítani, használta-e valamelyik a fegyverét? Az is lehet, hogy a riasztólövések is találtak el embert. Szabályos harc azonban még egyik részről sem folyt. Este nyolc órától éjfélig a védők 37 fegyverest fogtak el, zömükben kispuskával felfegyverzett 16-17 éves ipari tanulót, de voltak közöttük idősebbek is, s akadt néhány puska, kézigránát is.

Nyolc óra tájban elterjedt a Parlamentnél, a Múzeum körúton, Rákóczi úton hömpölygő tömegben, hogy a Rádiónál az ávósok gyilkolják a népet. Szájról szájra adták: ártatlan diákokat mészárolnak le! Teherautókról ordították: ölik a gyerekeinket! Akkor a város számára még minden tüntető diák volt, s már szították az indulatot: minden ávós gyilkos.

A nagy kérdés nem az, ki lőtt először a Rádiónál. Még csak nem is az, honnan szereztek a felkelők fegyvert, lőszert. Ezt nagyjából

tudjuk. A szemtanúk beszámolói sokszor ellentmondásosak, de az eseményeket lényegében rekonstruálni lehet.

A tüntetők már kora este leállítottak az utcákon teherautókat, személygépkocsikat; ezekkel hozták-vitték a híreket, embereket a Parlament, a Rádió, a Sztálin tér, a Blaha Lujza tér között. Később Tefu-telepekről, autóbuszgarázsokból zsákmányoltak mintegy kétszáz járművet. Ennyi tehergépkocsival már kisebb hadsereget lehetett mozgatni, bár feltehetőleg a legtöbb jármű csak fel-alá száguldozott.

A Kilián laktanya negyedórányira volt a Rádiótól. Ebben a múlt századi, méteres falú, hatalmas, eredetileg Mária Teréziáról elnevezett laktanyában építőipari munkásszállás volt, s mintegy 1500 munkaszolgálatos katona, hivatalos nevükön műszaki kisegítő alakulat állomásozott. Ide vagy büntetett előéletű fiatalokat osztottak be, vagy olyanokat, akiket származásuk miatt nem tartottak alkalmasnak fegyveres szolgálatra. Ne essünk a kor hibájába: nem minden földbirtokos, gyáros vagy kulák gyereke volt reakciós, szélsőjobboldali fiatal, s nem minden zsebtolvaj fogott fegyvert. Nyilvánvaló azonban, hogy a munkaszolgálatosok közül soknak volt oka gyűlölni az új rendet, szüleik sorsa, saját megszégyenítő helyzetük miatt is.

A Rádió körüli tüntetésben részt vettek munkaszolgálatosok is, a munkásszállás lakói is; hányan, az kideríthetetlen. Amikor a tüntetés ostrommá fokozódott, visszamentek a laktanyába, fegyvert szereztek, s újabb csoportokat riasztottak. Valószínűleg ez volt az első szervezett csoport a Rádió ostromlói között. Egyenruhájuk semmiben sem különbözött a többi katonáétól, s a tömegen futótűzként terjedt a hír: a honvédség velünk van!

Szereztek fegyvert a felkelők a Möhosz (Magyar Önkéntes Honvédelmi Szövetség) lőtereiről, raktáraiból is, elsősorban kispuskákat. Az este folyamán teherautókon érkezett fegyveresek elfoglalták a Danuvia-, a Lampart Gyárat; innen géppisztolyokon, puskákon kívül nagy mennyiségű lőszert zsákmányoltak. Megkísérelték a Timót utcai fegyverraktár elfoglalását is, de az őrség itt nem várt tűzparancsra, fegyverrel verte vissza a támadást. Került fegyver a felkelők között lévő rendőröktől, katonatisztektől is; vagy elvették tőlük, vagy átadták, vagy maguk is beálltak a felkelők közé.

Tizenegy óra tájban a Rádió védői fellélegeztek: harckocsik vezette gépkocsizó egység érkezett a stúdió elé. A katonáknál géppisztoly, puska, a tankokban ágyú, gépfegyver. Csak lőszer nem volt egy töltény sem. Ez az

alakulat is azt a parancsot kapta, hogy kézi erővel szorítsa vissza a támadókat.

A tömeg azonnal körülvette a katonákat. Ismét az ordítás: az ávósok ölik a népet! Aztán a honvédséget éltették; itt is, ott is katonákat emeltek a vállukra. A honvédek teljesen megzavarodtak, fogalmuk nem volt, mi történik körülöttük, más eligazítást nem kaptak, mint hogy védjék meg a Rádiót. De akiktől meg kellene védeniük, itt vannak mellettük, ölelik, éljenzik őket. Megismétlődött, de most már tömegesen: volt, akitől elvették a fegyverét, amit úgysem tudott használni, volt, aki odaadta, volt, aki beállt a tüntetők közé. Került fegyver, került lőszer.

A nagy kérdés tehát nem az, hogy ki lőtt először, nem az, hogy honnan volt a felkelőknek fegyverük, hanem – és erre a legnehezebb válaszolni – hogy miért szereztek fegyvert, miért támadták meg a Rádiót. S nemcsak a Rádiót, garázsokat, fegyverraktárakat, lőtereket. Aznap éjjel elfoglalták a Szabad Nép székházát, a Horváth Mihály téri nemzetközi telefonközpontot is.

Akkoriban sokan beszélték – később könyvekben is megismételték: a felkelést Gerőék szándékosan provokálták ki, hogy okot adjanak a szovjet csapatoknak a beavatkozásra, s így mentsék magukat a kétségbeejtő helyzetből. Ez is legenda, de ennek a születésére is

van ok. Mit láttak, tapasztaltak az emberek október 23-án? Hogy a felvonulást betiltják, majd mégis engedélyezik; hogy egyetlen rendőr sincs az utcán; nincs katonaság sem, s amikor egy alakulat megjelenik, nincs lőszere; rendőrök, katonatisztek átadják a fegyverüket, beállnak a felkelők soraiba; a fegyveres erők vezetői tanácstalanok; a mindenhatónak vélt Államvédelmi Hatóság parancsnokai tehetetlenek, nem adhatnak tűzparancsot, elöljáróik utasítása nélkül nem cselekedhetnek, elöljáróik pedig nem cselekedhetnek a pártvezetés nélkül, s a pártvezetés – néhány pártvezető – órákig egyetlen utasítást ad: ne alkalmazzanak erőszakot.

A nép egészen másnak képzelte, ismerte meg az irányító gépezetet. Mélyen beléjük ivódott azoknak az éveknek az emléke, amikor az országot vaskézzel irányították, s nemhogy a Rádióra zúdított kőzápor, egy dühödt kifakadás elég volt, hogy a rendőrség ott teremjen. Az emberek el sem tudták képzelni, hogy az oly magabiztos, mindentudó vezetés tétova, habozik, nem tud dönteni, hogy utasításokat, parancsokat nem hajtanak végre. El nem tudták képzelni – nehezen is hihető –, hogy az ország vezetését ilyen feszült helyzetben ennyire felkészületlenül érjék az események, az államhatalom ennyire ne készítse elő, ne szervezze meg saját védelmét. Nem hittek a sze-

müknek: valami fondorlatos tervre gyanakodtak.

Mások pontosan kidolgozott tervnek tulajdonítják a 23-i eseményeket. A felvonulás, a tüntetés, a felkelés megszervezését, kivitelezését egy illegális központ munkájának vélik, amelyik úgy mozgatott tízezreket, mint a sakkfigurákat.

Ezt a véleményt érdemes alaposabban elemezni. Ilyen központ ugyanis valóban létezett, de szerintem nem úgy működött, nem úgy befolyásolta az eseményeket, mint némelyek vélik.

A Magyar Népköztársaságnak 1956-ban nem kevés ellensége volt. Tíz-egynéhány évvel azelőtt még Horthy, Szálasi uralkodott Magyarországon, jól szervezett hivatalnokgárdával, tisztikarral, rendőrséggel, csendőrséggel, évtizedekig jobboldalinak nevelt százezres háttérrel. Ezek egy része 1945-ben Nyugatra ment, más részük idehaza maradt; volt közöttük, aki színleg vagy valóságosan beilleszkedett az új rendbe, volt, akit elítéltek, internáltak, kitelepítettek, vagy egyszerűen megfosztottak hatalmától, kiváltságaitól, vagyonától.

Százezerre becsülik azoknak a számát, akik a háború után nem tértek vissza Nyugatról. A legtöbbjük nem vett részt az emigrációs politikai életben, de többségük bizonyára re-

ménykedett, hogy egyszer visszatérhet hazájába, visszakapja javait, hivatalát. Egy részük azonban politizált, már csak azért is, mert a politika volt az életformája, lételeme. Mindkét csoport csak attól várhatta álmai, vágyai beteljesülését, ha Magyarországon megbukik, megbuktatják az új rendet, amely elől emigrált.

Leszámítva a kisszámú nyilaskeresztes, királypárti és szociáldemokrata csoportot, a politikailag aktív emigránsok két szervezetbe, szervezet köré tömörültek. A Magyar Nemzeti Bizottmány 1948-ban alakult az Egyesült Államokban „pártokon felüli csúcsszerv"-ként. Megfogalmazott célja „Magyarország felszabadítása" volt, „a magyarság visszavezetése... Európa szabad népeinek politikai rendszerébe". A Bizottmány tagjai a koalíciós pártok Nyugatra távozott vezetői voltak, de később maguk közé fogadták a Horthy-korszak néhány vezető politikusát is, Kállay Miklós volt miniszterelnökét, Eckhardt Tibort, Horthy amerikai titkos megbízottját, több volt főrendiházi tagot.

A Magyar Szabadság Mozgalom ugyancsak 1948-ban alakult, Nyugat-Németországban. Programja szerint „a magyar vér a második világháborúban nem idegen nemzet zsoldjában, idegen érdekekért és eszmékért folyt, hanem a szovjet elleni harcban, ezeréves ha-

zánk védelmében és egyben a nyugati civilizáció védelmében is". Ez a szervezet elsősorban volt katonatiszteket tömörített Kisbarnaki Farkas Ferenc vezérezredes parancsnoksága alatt, akit Horthy egyik leghűségesebb főtisztjének vélt, később mégis átállt Szálasihoz. Farkas vezérezredest az 1936-os magyar parlament 56 tagja, József főherceg elnökletével, Magyarország ideiglenes kormányzójává választotta. A szervezet később egyesült a Magyar Harcosok Bajtársi Közösségével, s Zákó András vezérőrnagy vette át a vezetést.

A két szervezet történetére, a heves taktikai, politikai, személyi harcokra itt felesleges kitérni. A Bizottmányt az Egyesült Államok kormánya tartotta fenn, vezetőségi tagjai állami költségvetésből kapták a fizetésüket: ez volt az árnyékkormány. Az MHBK-t nyugati hírszerző- és titkosszolgálatok pénzelték; ez volt a katonai szárny.

Az illegális szervezetek nagy része azután alakult, hogy Magyarországon megszűnt a többpártrendszer. Ha az egyik csoportot a politikai rendőrség felgöngyölítette, másik alakult helyette, ami nem kis elszántságra és ügyességre vall. Bár az is igaz – s ezt nagyon jelentős tényezőnek vélem –, hogy az Államvédelmi Hatóság akkortájt elsősorban kommunista, baloldali vezetők letartóztatásával, megfigyelésével, kihallgatásával volt elfoglal-

va. Így történhetett, hogy Francia Kis Mihályt, a húszas évek egyik legvéresebb ellenforradalmi terrorlegényét, Juhász András politikai nyomozót, aki mintegy ezer kommunista vallatásában vett részt s részese volt a párt vezetői, Józsa Béla, Rózsa Ferenc meggyilkolásának, a zuglói nyilaskeresztes pártszolgálatosokat, akik több tucat embert mészároltak le, s még számos társukat csak 1956 után tartóztatták le és állították bíróság elé.

Az illegális szervezetek nagy része egyházi, vallási jellegű volt. A katolikus egyház Magyarországon mérhetetlen vagyonnal és szellemi befolyással rendelkezett. 900 ezer holdjával az ország legnagyobb földbirtokosa volt, az iskolák nem kis részében papok, apácák tanítottak, a szószékről több millió hívőre volt hatásuk.

A katolikus egyház feje a felszabadulás után Mindszenty József hercegprímás, esztergomi érsek volt. Ma már, halála után, életútja és önéletrajza ismeretében bízvást nevezhetjük megrögzött, nemcsak politikai, filozófiai értelemben is retrográd embernek. Mérhetetlenül sokat ártott az országnak, a katolikus egyháznak és a hívőknek is. 1945. szeptember 22-én, Veszprémben keltezett levelében azt írta Habsburg Ottónak, az utolsó trónkövetelőnek:

„Felséges Uram!
Mély hódolattal jelentem örökös Királyomnak, mint a Szentséges Atyától legkegyelmesebben kinevezett esztergomi érsek, mint az ország prímása és ezzel a ténylegesen államfőtlen ország első közjogi méltósága.

A mai állami berendezkedésben nem könnyű ezt a közjogi méltóságot, már csak boldogult elődöm halálával bekövetkezett megszakítás miatt is, teljes mérvben érvényesíteni, de ami a Felségedhez való hűségemet illeti, ezt a mégoly nehéz viszonyok sem változtatják meg."

Magyarországon századunkban az anakronizmusnak mélyek a gyökerei. Ha a harmincas években nagykereskedők, bankárok kócsagtollas fövegben, rókaprémes mentében, díszkarddal az oldalukon parádézhattak, mint az ősmagyarok leszármazottai, mért ne nevezhette volna magát a negyvenes években Mindszenty az ország első közjogi méltóságának, ahogy másutt fogalmazza, zászlósurának?

A baloldal közfelháborodása, a politikai köznevetség nem gátolhatta meg a sok százezer politikában járatlan, istenhívő, egyházát tisztelő embert, hogy ne kövesse az egyházfőt végzetes útján. Mindszenty politikája papok, apácák tízezreit akadályozta meg abban, hogy

magukat a népnek, hivatásuknak szenteljék, beilleszkedjenek az új társadalomba, pedig egész életükben tanítottak, nemcsak lelkipásztorai voltak egyházközségüknek, hanem méhészkedni, gyümölcsfát ültetni, veteményezni is oktatták az embereket, könyvet adtak a kezükbe, buzgóbban ápolták a betegeket, mint legközelebbi hozzátartozójuk. Az embereket akarták szolgálni, de az egyháznak tartoztak engedelmességgel. Az új államra nem esküdtek fel, a fekete reakció bélyegétől ők sem menekülhettek, ők is kitaszítottak lettek. A számtalan katolikus egyletet, szövetséget, a szerzetesrendeket feloszlatták.

Mindszentyt letartóztatták, s 1949-ben életfogytiglani börtönre ítélték. Ez volt a Rajk-per mellett az egyetlen nyilvános tárgyalás, s a vád elsősorban nem a hercegprímás politikai szerepe, hanem olcsó hazugságok, torzítások. Nem csoda, hogy nagyon sokan mártírnak tekintették Mindszentyt, olyanok is, akik politikájával nem értettek egyet.

Az illegális katolikus szervezetek – akár Keresztény Néppárt, Keresztény Női Tábor, Keresztény Front, Magyar Keresztény Nemzeti Párt, Szeretet Párt volt a nevük –, amennyire ismert, Mindszenty szellemében fogalmazták meg programjukat. Ezekben ilyen zavaros, ijesztő szólamok olvashatók: „E programmal indul a Keresztény Front forradalmi

szekere. Felveszi erre a szekérre az egész magyarságot, s magasra emeli a magyarságot egyenként és összességében, a végtelenbe vetett tekintetével, szellemével, lelkével, testi lába azonban a földön marad, ahol kenyér terem, ahol meleg otthon teremtődik, ahol kultúra nő ki, ahol mosolyogni tud az élettől véresre mart ember, ahol nem lesz önmagában az élet istenévé jólétben, földi boldogságban! Magyarok! Az emberiség élére!" Vagy: „Tekintetbe véve mármost a magyar nép tekintélytisztelő lelkületét és a királyság ezeréves megszakítatlan hagyományát, a magyar nép számára a mai korban a legjobb kormányformának az látszik, amelyik a demokrácia mint uralkodó jellegzetességen kívül magába foglalja a legfőbb hatalom egy kézben egyesülésének azt a formáját, amelyet nem a néhány évre választott köztársasági elnök, hanem az egész életére választott koronás király jelképez. Ez a kormányzati forma tehát a monarchiális és arisztokráciás demokrácia lesz." Vagy: „Több esztendő visszafojtott keserűségét, az igazság és szabadság gyalázatos keresztútját nem lehet elfelejteni. Nem is felejtjük el soha. Abban a tudatban, hogy az egész ország lelkiismerete nevében szólunk, kijelentjük, felelősségre fogunk vonni mindenkit, akinek része volt az elmúlt tíz év keserveinek okozásában, elősegítésében vagy leplezésé-

ben." Vagy: „Eljön majd az idő, amikor ti is azt a parancsot kapjátok Istentől: IRTS! ROMBOLJ! PUSZTÍTS!"

Hasonló szellemben nevelték az illegális cserkészcsapatok, leányegyletek, ifjúsági csoportok fiataljait is. Idézet egy közös táborozás alkalmából elhangzott „utópisztikus rádiójáték" szövegéből: „1967. karácsony előtti napok egyike: híreket mondunk, szerencsésen megérkezett Moszkvába egy missziós légitársaság három óriásgépe, amely 120 magyar misszionáriust vitt a Szovjetunióba. A keresztény ifjúság országos szövetsége december 23-án tartja alakulásának harmadik évfordulóját. A rigók elhatározták, hogy amíg a sirályok Erdélybe mennek, ők az öreg Bükköt keresik fel, hiszen az utóbbi időben igen elhanyagolt lett a vén hegy, mivel mindenki a visszacsatolt területekre özönlik."

A mai ember számára ezek a mondatok, gondolatok éppolyan életveszélyes, már-már hibbant anakronizmust jelentenek, mint Mindszenty zászlósúrsága. De az illegális katolikus mozgalmakban bizonyíthatóan több ezren vettek részt, ennyien vállalták a nem kis veszélyt. S tudott, hogy az illegális mozgalmakban a bizonyítható tagok száma csak a jéghegy csúcsa.

Az illegális szervezetek másik tömbjét a különböző katonai jellegű csoportok, a Kard

és Kereszt Szövetség, Fehér Gárda, Botond Hadosztály, Hadapródok Szervezete, Önálló Fehér Partizánok, Vérszerződés, Magyar Ellenállási Mozgalom, Nemzeti Ellenállási Mozgalom és hasonló nevű szervezetek képezték; sok csoport összeköttetésben volt a Magyar Harcosok Bajtársi Szövetségével.

Az illegális katonai csoportok nem foglalkoztak államjogi kérdésekkel, lelkigyakorlattal, cserkészmozgalommal, röpcédulák és újságok készítésével. Fő feladatuk a hadiipari üzemek, fegyverraktárak, laktanyák, repülőterek, a Honvédelmi Minisztérium, pályaudvarok, börtönök, a főposta, a Rádió feltérképezése volt, akár külföldi hírszerző szervek számára, akár azért, hogy kellő alkalommal – háború vagy felkelés esetén – akcióba léphessenek. Valószínűleg nem voltak sokan, körülbelül száz ember neve ismert a résztvevők közül, fegyverük kevés volt, de a jól szervezett csoportok elszánt, kiképzett emberekből, elsősorban szakképzett katonákból álltak.

A nyugati államok budapesti követségei is rendszeresen küldtek haza információkat, elemzéseket, hangulatjelentéseket, s nemegyszer összekötőként szerepeltek a hírszerző szolgálatok és magyarországi ügynökeik között. 1955-ben 162 elfogott titkosügynök ellen indult vizsgálat.

A központ, a mozgatóerő azonban a nagy

apparátussal, korszerű eszközökkel, hatalmas pénzösszeggel rendelkező Szabad Európa Rádió volt.

A Szabad Európa Rádió szervezetét, tevékenységét mindmáig nem lehet pontosan áttekinteni, bár sokan foglalkoztak vele Nyugaton is, Keleten is. A Rádiót az 1949-ben alakult Szabad Európa Bizottság hozta létre, amely nem kormányszerv, hanem magánintézmény, így nem köteles irattárát nyilvánosságra hozni, pénzügyi forrásairól beszámolni. Sem visszamenőleg, sem utána nem változtatott a helyzeten, hogy az Egyesült Államok szenátusának Külügyi Bizottsága előtt Richard Helms, a CIA korábbi igazgatója 1973-ban elismerte: a Szabad Európa Rádiót a kormány irányította és pénzelte, a Központi Hírszerző Szolgálaton keresztül.

Ennek a magánintézménynek az elnökségében helyet foglalt Eisenhower tábornok, Allan Dulles, a CIA igazgatója, Lucius Clay tábornok, a nyugat-németországi amerikai megszálló csapatok főparancsnoka, Henry II. Ford. A Bizottságnak akkoriban évente állítólag 150 millió dollár állt a rendelkezésére, bár a pénzügyi források felderíthetetlenek. Az amerikai kongresszus 1951-ben hagyta jóvá a Kölcsönös Biztonsági Törvénynek azt a pontját, amely szerint évi 100 millió dollár fordítható olyan tevékenységre, melyet „kiválasz-

tott személyek" fejtenek ki, akik „a Szovjetunióban, Lengyelországban, Csehszlovákiában, Magyarországon, Romániában, Bulgáriában, Litvániában, Lettországban és Észtországban élnek, illetve ezen országok menekültjei, vagy ha ilyen személyek a NATO-t támogató erők tagjaivá válnak vagy más célból".

Ennek a mindenre alkalmazható meghatározásnak felelt meg a Szabad Európa Rádió szervezete, tevékenysége is. Magánintézmény, de hivatalos kapcsolatot tart fenn az amerikai külügyminisztériummal, hadügyminisztériummal, a Központi Hírszerző Szolgálattal, más NATO-országok hírszerzésével, propagandaszerv, de foglalkozik emigránsok támogatásával, illegális csoportok kialakításával, hírszerzéssel is.

A rádió 1950-ben szólalt meg először, a magyar adás 1951. október 6-án: „Itt a Szabad Európa Rádió, a szabad Magyarország hangja." Elnöke, C. D. Jackson, aki később Eisenhower elnök személyes tanácsadója lett, így fogalmazta meg a rádió célját: „A Szabad Európa Rádió a lélektani hadviselés szolgálatában áll. Ezt a rádiót azért alapították, hogy zavargásokat és felkeléseket idézzen elő azokban az országokban, amelyek felé műsorainkat sugározzuk. Katonai beavatkozásnak ak-

kor van értelme, ha a rab országok népei maguk kezdik el a fegyveres harcot hazájukban."

A Szabad Európa Rádió hatását Magyarországra, az 1956-os eseményekre nem lehet pontosan felmérni. Bizonyos, hogy a hatás nagy volt, annak ellenére, hogy az adást éveken keresztül zavarni igyekeztek.

A SZER-nek, őszintén szólva, nem volt nehéz dolga, csak ki kellett használnia a magyar politika hibáit. Az ügyetlen ostobaságokat is. Amikor a magyar rádióból polgári csökevényként száműzték a cigányzenét, az operettet, a dzsesszt, a Szabad Európa bőségesen sugározta ezeket a műfajokat. Kihasználva a magyar sajtó, rádió lassúságát, szürkeségét, gyorsaságban is, színességben is felülmúlta azt. Tájékoztatott olyan világeseményekről, sportról, kultúráról, divatról, melyekről Magyarországon nem adtak hírt. Amíg a magyar propaganda azt szajkózta, hogy Nyugaton nyomorognak a dolgozók, a SZER beszámolt a gazdag, boldog, vonzó nyugati, elsősorban amerikai életről. Így olyan rétegeket is megnyert hallgatójának, melyeket a politika nem érdekelt.

A Szabad Európa Rádió elsődleges célja természetesen a politikai propaganda volt. Erről is azt kell mondanom, hogy nem volt nehéz dolga. Amelyik politika sokat hibázik, azt könnyű bírálni. S a magyar propaganda-

módszer talán a politikánál is rosszabb volt: szájbarágós unalmával, unt sablonjaival attól is elvették az emberek kedvét, ami jó volt. Különösen hálás feladat a bíráló szerepe egy olyan országban, ahol nyilvános bírálat nem hangozhatott el. S könnyű az öndicséret, ha ellenőrizhetetlen; akkoriban gyakorlatilag egyetlen magyar állampolgár sem utazhatott Nyugatra. A tiltott gyümölcs mindig vonzó.

Amikor 1953 után Magyarországon megkérdőjeleződött a monolit politikai struktúra, ismét szabadabb szelek fújtak, megszaporodtak a viták, bírálatok, elkezdődött a hibák kijavítása, a SZER hangot váltott. Most már nemcsak lázított, ítéletet mondott, fenyegetett: ugyancsak a hibák kijavítását követelte. A tájékozatlan hallgató – s ez volt a többség – azt tapasztalta, hogy Münchenben ugyanazt akarják, amit ő: hogy Magyarországon jobb, szebb, szabadabb, boldogabb legyen az élet, hogy a munkás többet keressen, a gyárak jobban termeljenek, a paraszt legyen biztonságban, az értelmiség alkothasson szabadon, az üzemeket rátermett emberek vezessék, a nép szólhasson bele az ország dolgaiba. S a Szabad Európa ugyanúgy dühöng, füstölög, mint ő, mert minden lassan, vontatottan megy, jó elvek nem valósulnak meg, jó elképzelések hamvukba halnak.

A SZER a kettéosztott világ szószólója volt.

Az egyik oldalon a hatalmas, legyőzhetetlen Amerikai Egyesült Államok, amelyik gazdagabb, erősebb, mint a Föld többi országa együttvéve, amelyik legyőzte a világ legfélelmetesebb hadseregeit, Japánt, Németországot; a rettenthetetlen telepesek, délceg cowboyok, fehér fogú férfiak, örömtől ragyogó nők világa, a személygépkocsik, hűtőszekrények, televíziók elképzelhetetlen mennyországa. S mellette akkori leghűségesebb szövetségese, Adenauer kancellár Németországa, ahol újra gyártottak ágyút, fegyvert, újra gyülekeztek a katonák, régi dalok, indulók, jelszavak csendültek fel, felcsillámlott a régi dicsőség, megteremtődött a rend, a fegyelem országa, épült már a jólét, ismét hitele lett a hűségnek, becsületnek. A legyőzhetetlen, felülmúlhatatlan jenkik felsőbbrendűsége, Hollywood csábmosolya, a német rend, a bohém, könnyed franciák, a becsületes angol úriemberek, a szorgalmas skandinávok, a kacagó, daloló olaszok: ez volt a Szabad Világ, az áhított Paradicsom. S vele szemben a Rab Országok és Népek Világa, ahol minden utcasarkon titkosrendőr lapul, a nép kopott, ódivatú ruhában jár, a fáradt arcokról eltűnt a mosoly, a gondolatokat spiclik lesik, bűn, ha egy nő csinos, a büszke, szabad parasztot kolhozba terelik, a templomokat bezárják, az élet sivár, unalmas, kilátástalan, szülni kényszer,

a dolgozókat munkásszállókba zsúfolják, emeletes ágyra, tanulni az tanulhat, akinek megfelelő a származása, minden lépést tilalmak korlátoznak, az elnyomók kezében éjjel-nappal ott a kancsuka.

Eisenhower elnök 1955-ös karácsonyi üzenetét, melyben leszögezte, hogy „a rab országok békés felszabadítása az Egyesült Államok egyik fő célja volt, most is az, az is marad mindaddig, amíg el nem érjük", a SZER 10 millió példányban juttatta el Magyarországra. S ez csak töredéke volt annak a milliárdnyi röplapnak, felhívásnak, propagandakiadványnak, miniatűr újságnak, melyet léggömbök tízezreivel juttattak el Münchenből Magyarországra.

Térjünk vissza az eredeti kérdésre: vajon október 23-án egy ellenforradalmi központ, idegen hatalmak titkosügynökei, illegális harci csoportok tervezték, szervezték meg a felkelést? Nincs rá meggyőző bizonyíték. Ismerjük egy illegális orosz szervezet magyarországi rádióadását – a SZER jegyezte fel –, ismerjük Ausztriában nyomtatott röplapjaikat, amelyeken üdvözlik a szabadságharcot, tanácsokat adnak, hogyan nyerjék meg a felkelők a szovjet katonákat. Tudjuk, hogy a fegyveres csoportok több vezetője október után külföldi ügynök lett; vagy Nyugaton szervezték be őket egy újabb felkelés kirobbantására,

vagy Magyarországon keresték meg összekötők őket. Gróf Széchenyi György, Fejér megye volt főispánja írja emlékezéseiben, hogy miután kiszabadult az internálótáborból, három barátjával a rendszer megdöntését tervezte, s 1956-ban Óbudán harcolt: ilyen csoportocska bizonyára több volt. Tudjuk, hogy október 23-a után jöttek be fegyveresek az országba, s harcoltak a felkelők soraiban: elsősorban volt idegenlégiósok közül toborozták őket. A titkosügynökök, illegális vezetők november 4-e után könnyűszerrel elhagyhatták az országot: nyitva volt a határ, bizonyára ezt is tették. Bizonyos, hogy itt voltak a városban, itt kiabáltak közöttünk, jelszavaikat átvette az utca, rémhíreiket továbbadták az emberek, részük volt a tömeghisztéria kialakításában, fegyvert adtak vagy szereztek, lőttek, uszítottak, szerepük volt az események alakulásában.

Hogy a tömeg a város négy pontján, a Parlamentnél, a Sztálin téren, a Rádiónál, a Szabad Nép-székháznál gyűlt össze, az magyarázható azzal, hogy Nagy Imrét akarták hallani, a Sztálin-szobrot ledönteni, követeléseiket beolvasni, kinyomtatni. De a leleplezett illegális katonai sejtek terveiben is szerepelt a Rádió, a fegyverraktárak, gépkocsitelepek elfoglalása: a két szándék találkozott. Ez minden felkelés forgatókönyve, bárhol a világon.

A tömeg Poznańban is ugyanazokat az épületeket támadta meg, mint Budapesten.

Bár az illegális katonai csoportok készültek arra, hogy egy felkelés esetén elfoglalják a Rádiót, az ostromhoz nem kellett felkészült katonai vezetés: a szomszédos épületekből lőttek egy épületet, melyet tervszerűtlenül, szervezetlenül védtek. Budapesten tízezrével éltek, akik harcoltak a második világháborúban, tízezrével, akiket kiképeztek fegyverforgatásra a felszabadulás után. Nem aznap éjjel kellett megtanulniuk a puskák, kézigránátok, géppisztolyok használatát. Honnan tudták, hol lehet fegyvert, lőszert, járműveket szerezni? Amikor százezrek vannak az utcán, mindig akadnak, akik tudják.

Az október 23-i támadások eszeveszett, vandál pusztításra emlékeztetnek. A Rádiót elfoglalták, törtek-zúztak, öltek, de meg sem kísérelték, hogy a stúdióból szóljanak az országhoz. Nem tudom, műszakilag lehetséges-e ez, de ha nem, azt a támadás tervezőinek tudniuk kellett volna. A Szabad Nép székházát elfoglalták, összetörték a bútorokat, a szerkesztőségi irodákat, a SZABAD NÉP feliratból annyit hagytak: ...A... NÉP, a házban lévő könyvesboltból az utcára szórták a könyveket, megtaposták, felgyújtották, de a nyomdát nem vették birtokukba. Hogy a nemzetközi telefonközpontban, amely félúton van a

Rádió és a Kilián laktanya között, mit csináltak, arról semmiféle adat nincs. Egyébként a Rádiót is, a Szabad Nép-székházat is, a József központot is másnap a kormánycsapatok harc nélkül visszafoglalták; a lázadók elfoglalták az épületeket, aztán otthagyták.

Úgy vélem, hogy a fegyveres felkelés 23-án este, éjszaka egy folyamat állomása volt. Egy folyamaté, melynek gyökerei a vesztett első világháborúig, a levert Tanácsköztársaságig, Trianonig, a negyedszázados ellenforradalmi uralomig nyúlnak vissza. Az újabb vesztett háború után a forradalom elvette a földbirtokokat, gyárakat, bankokat, bányákat, gyökeresen átalakította az államgépezetet, a fegyveres erőket, tömegével fosztva meg embereket vagyonuktól, rangjuktól, egzisztenciájuktól; a kommunisták kiszorítottak a hatalomból, a közéletből minden más erőt, ártatlanok ezreit küldték börtönbe, internáló táborba, tíz- és tízezreket fordítva maguk ellen; szörnyű sebeket ejtettek önmagukon is, aláásták saját hitelüket, megkérdőjelezve ezzel eredményeiket, s a maradék hit, hitel is szétporladt a többéves huzavona, tehetetlenség, cselekvésképtelenség folytán. A fiatalok többsége bizonyára azért ment az utcára, hogy cselekvésre serkentse a vezetést, s ezt kívánta a százezernyi felvonuló többsége is. Nem ez lett az eredménye. Nemcsak az ember vesztheti el a

fejét, cselekedhet akarata, szándéka ellenére a tömeg is. S a kirobbanó szenvedélyek órák alatt felszínre hozhatják évek, évtizedek fájdalmát, keservét, dühét, gyűlöletét.

Ki adta ki a jelszavakat, mikor, hogyan, miért: gyerünk a Parlamenthez, gyerünk a Sztálin-szoborhoz, gyerünk a Rádióhoz, gyerünk a Szabad Néphez, döntsük le a szobrot, Nagy Imrét akarjuk hallani, nyomtassák ki, olvassák be a követeléseinket; kik szereztek fegyvert, lőszert, járműveket, mikor, hogyan, miért, kik lőttek, romboltak, száguldoztak felalá a városban, piros-fehér-zöld zászlóval díszített teherautókon, hozták-vitték a híreket és rémhíreket, döntöttek fel, gyújtottak meg járműveket, kik üvöltötték a Kossuth Lajos téren, a Múzeum körúton, a Rákóczi úton: az ÁVH öli a népet, gyilkolja a gyerekeinket; kik hurcolták egy elesett felkelő vagy óvatlan járókelő holttestét nemzetiszín ravatalon a Rádiótól a Szabad Nép-székházba, kinek a golyójától esett el, mikor, hogyan, miért, s egyáltalán ki volt a szerencsétlen: pontosan sohasem fogjuk megtudni.

Az tudható, hogy a tömegőrületben, az emberek tudatában, indulataiban ott volt a Szabad Európa hangja, többéves, céltudatos munkája. Amit akartak, hogy Magyarország lángra lobbanjon, elérték: akkor is, ha a végeredmény nem úgy alakult, ahogy szerették

volna. Ehhez azonban nemcsak maroknyi titkosügynök, illegális csoport, akcióterv kellett; elsősorban százezrek indulata, gyűlölete, dühkitörése, reménykedése.

Pillanatkép Budapestről, október 23-ának estéjéről. Szemtanúk szerint Nagy Imre csoportjának két vezetője, Losonczy Géza és Vásárhelyi Miklós a Rádióból a Hungária kávéházba ment. ½ 10 felé velük vacsorázott Kende Péter, a Szabad Nép munkatársa, Tardos Tibor író, Kosáry Domokos történész. Van, aki arra is emlékszik, hogy Losonczy roston sült halat, Kosáry hirtelensültet evett. Az akkortájt újra megnyílt, előkelő étteremben sötét ruhás pincérek hordták az ételt, az italt. A Rádiónál már fegyverek ropogtak, a Szabad Nép székházát már elfoglalta a tömeg. A zsúfolt kávéházból egy-egy vendég olykor átsietett a Blaha Lujza térre, megnézte, mi történik a Nemzeti Színház mögött, majd visszatért a Hungáriába, befejezni a vacsoráját, megbeszélni a történteket, a várható eseményeket. Losonczy, Vásárhelyi állítólag 11 óra tájban ment haza. Ez az epizód hozzátartozik október 23-a valóságának megismeréséhez. S az események rekonstruálásának nehézségét jelzi, hogy mások szerint Losonczy ekkor a pártközpontban volt.

A Rádió szervezett ostroma, amikor már nem egy-egy lövés dördült, nem benzinespa-

lackok, könnygázgránátok röpültek, az őrség nem szuronnyal, a saját testével igyekezett megvédeni a stúdiót, éjfél körül kezdődött. Egy szavahihetőnek tűnő szemtanú, a Petőfi Akadémia egyik tisztjének emlékezése nem annyira a részletek felderítése – van benne tévedés is –, mint a légkör érzékeltetése szempontjából figyelemre méltó:

„9 óra lehetett. Ekkor a Bródy Sándor utca meg volt tisztítva a tömegtől. A tüzelés következtében egységünk szétszaladt, egy része bejutott a stúdióba, a többiek bevonultak az Akadémiába, vagy hazamentek. A tüzelés után nem tudom, hogyan, milyen körülmények között, a tömeg ismét ellepte az utcát. Az ávósok lőszeres gépkocsijai az utcában álltak, a tömeg megpróbálta ezeket felgyújtani. (A könnyfakasztó bombákat rugdosták a kocsik alá, és ettől meggyulladtak a gumik, majd a gépkocsik.) A tömeg ekkor már azt kiabálta: »Vesszen Gerő!« »Vesszen az ÁVH!« Követelték, hogy olvassák be az egyetemisták követeléseit – akkor rendben elmennek. Mi többen fegyvertelenül kimentünk az utcára, próbáltunk beszélni az emberekkel – akkor még lehetett beszélni. Fegyvert most még nem láttunk a civilek kezében. 10 óra körül 2 magyar harckocsi jött, az egyik beállt a stúdió bejárata elé, közvetlenül a kapuhoz. Utána 1–1 ½ órán át viszonylagos csend volt. (Lövések, robba-

nások időnként hallatszottak.) Nem tudom, milyen okból, a harckocsi ½ 12 tájban elmozdult a stúdió bejáratától. Ekkor a tömeg meglódult befelé. Mi, akik a kapu alatt álltunk – kb. tízen –, a tömeg elé szaladtunk, és puszta kézzel megpróbáltuk őket visszatartani. Két civilnél, akik elöl álltak, már géppisztolyt láttam. Az egyik ránk lőtt, és a mellettem lévő Kovács őrnagy elesett. A tömeg megtorpant, a civilek közül bejöttek ketten-hárman, akik felvették az elesett Kovács őrnagyot, bevitték a stúdió udvarán lévő kis szobába, s lefektették. Amikor Kovács meghalt (ez mindjárt bekövetkezett, mert fejlövést kapott), már volt néhány sebesült az ávósok között is. (Volt, aki kőtől sebesült meg, volt, aki lövéstől.) Valahol hátul, a Múzeum oldali részről is lövöldözést hallottunk. Megindult a stúdió szervezett ostroma."

Az őrség – eléggé egybehangzó vélemények szerint – éjjel ½ 1-kor kapott tűzparancsot. Hogy ki szánta el magát végül is a döntésre, nem tudjuk. A védők még nyolc órán keresztül tartották az épületet. A Rádió vezetői, a katonai parancsnokok újra meg újra hívták Gerőt, Hegedűs miniszterelnököt, a Honvédelmi Minisztériumot, a Belügyminisztériumot: erősítést, utánpótlást, lőszert kértek. Csak ígéreteket és buzdítást kaptak.

Egy emlékezés, ismét a légkör érzékelteté-

sére, egy rádiós szemtanúé. A fogalmazáson érződik az újságírórutin:

„Már teljesen beszorultunk. A szűk folyosón egymást kerülgették a civilek, sebesültek és a lőszer híján tehetetlen katonatisztek... Betévedtünk az egyik szobába. Katonák ültek ott, és egy sebesült rádiós, golyó súrolta feje bepólyálva. Az íróasztalon két telefon. Felemeljük a hallgatót. Hátha... A városi telefon nem működik. A másik közvetlen vonal. Most azt kezdjük piszkálni, talán életet lehet belé lehelni. Már-már abbahagyjuk, amikor egyszerre búgó hangot ad. A közülünk »rangidős« rádiós odaugrik a készülékhez, és tárcsáz. Hirtelen golyó süvít a szobába. Leguggolunk, mások hasra vágódnak, és így fülelnek a beszélgetésre. A telefon másik végén felemelik a hallgatót. A rangidős kiabálva kezdi:

– Gerő-titkárság?

– ...

– Gerő elvtársat kérem!

– ...

– A Rádióból – s egyre idegesebb lesz. Itt lőnek, ott meg azt kérdezik: ki kéri?

Ki kéri, ki kéri... Az ostromlott Bródy Sándor utcában utolsó óráit élő Rádió kéri Gerő Ernőt, aki estétől kezdve egyebet sem tett, mint hitegetett, és újra hitegetett.

– Ki kéri?

Megkapták a választ. Az ő feleletüket nem hallottuk. De a »rangidős« arcát pír önti el. Szinte látszik, hogy kapkod a levegő után... Fulladozik a dühtől.

– Kapcsoljanak be!

– ...

– Kapcsoljanak be! Követelem! – már ordít, ahogy a torkán kifér.

– ...

– Akkor hívják ide!

– ...

– Nem lehet ennél fontosabb!

– ...

– Ne oktasson! Itt emberéletekről van szó.

A jól idomított titkárság hajthatatlan. Vagy nem merik, vagy nem akarják Gerő Ernőt zavarni. Aztán a titkárnő – így beszélik – átadta a kagylót az Akadémia utcában tartózkodó egyik rádiósnak. A kívánság, a követelés ugyanaz marad:

– Jöjjön Gerő a telefonhoz!

A kolléga érzi a hangból, hogy nagyon komoly dologról van szó. Segít. Pár pillanatnyi csend.

– Halló! Gerő elvtárs! Itt a Rádióból... – és a bemutatkozás után megkezdődik az érdemi beszélgetés. A szobát közben lövik, a beszélgetést figyelő rádiósok, katonák ott kuporognak a földön csakúgy, mint a telefonkagylót tartó »rangidős«.

– Már nincs semmi munícionk. Nem bírjuk tovább tartani magunkat, küldjenek segítséget!

– ...

– Ezt már éjfél óta mondják. Nem jött semmiféle alakulat. Nem kaptunk utánpótlást.

– ...

– Értsék meg a felelősséget. Önöké a felelősség!

– ...

– Nem arról van szó, hogy mi derekasan helytállunk-e vagy sem. Nem dicséret kell itt. Segítség, az kell. Értse meg, Gerő elvtárs, nemcsak a mi életünkről van itt szó, a Rádióról, az adásról, az országról, a világról.

– ...

– De ne higgyen csak az ígérgetéseknek. Nézzen utána, hogy valóban elindultak-e.

– ...

– Jó, hát akkor megpróbáljuk. De értse meg, hogy már csak perceink vannak. Csak addig tudunk kitartani.

A beszélgetésnek vége. Gerő ismét ígért, s mi már éreztük, ebből az ígéretből sem lesz segítség..."

Az adást, amit hajnalban még az ostromlott stúdióban kezdtek meg, amikor a helyzet egyre reménytelenebb lett, előbb a lakihegyi adótorony műszaki épületébe kapcsolták át, aztán a Parlamentbe. A Kossuth rádió az Országház

egyik portásfülkéjéből sugározta műsorát, egy mikrofon s egy ócska rádió tetejére épített lemezjátszó segítségével.

A Rádió reggel kilenc óra tájban esett el. Hogyan, mikor foglalták el a hatalmas épülettömböt, nem tudjuk pontosan: minden szemtanú arra a szobára, folyosóra, emeletre, épületre emlékszik, ahol ő tartózkodott. Nem tudjuk, hány támadó esett el, sebesült meg; a védők veszteségeiből ítélve igen sokan. Az sem bizonyos, hogy a védők közül csak az a negyvenkettő halt meg, akinek a nevét ma emléktábla őrzi; a Rádió védőiről sehol sem vezettek nyilvántartást. Sebesültjeik számát sem tudjuk. Azon az éjszakán, tudomásom szerint, még nem készítettek fényképeket, filmfelvételeket, mint később naponta ezrével. De másnap már igen: a Bródy Sándor utcai stúdióépület homlokzatán egyetlen tenyérnyi ép hely sem maradt.

Amikor a Rádió épülete elesett, órák óta más zaj is hallatszott Budapesten, mint a rádió által közvetített operettzene. Hajnalban két irányból, a Fehérvári úton és az Üllői úton szovjet harckocsizóegységek jelentek meg Budapesten. A Rádióhoz nem értek el.

3. Rendkívüli állapot

Gerő rádióbeszédének végén elhangzott a bejelentés, hogy a párt Központi Vezetőségét október 31-re összehívják.

Ekkor már lezajlott a százezres tömegtüntetés, a Sztálin-szobrot ledöntötték, a Rádió, a Szabad Nép székháza körül tombolt a tömeg – s a párt első titkára úgy vélte, elegendő, ha a Központi Vezetőség egy hét múlva ül össze.

A valós helyzetfelismerés hiánya régóta megmutatkozott a vezetésben; ekkorra már tragikussá vált. A súlyosan hibás döntés azonban nemcsak ennek a következménye volt. Szervesen következett az elmúlt évek politikai gyakorlatából, amely semmibe vette a Központi Vezetőséget éppúgy, mint a közhangulatot, az ország közvéleményét. S a párt első titkára nem vette észre, hogy gyökeres fordulat következett be. A pártközpontban tartózkodó több vezető szerint nem is tudták pontosan, mi történik az utcán. Ez is az elmúlt évek gyakorlatához tartozott: a vezetést nem tájékoztatták vagy félretájékoztatták arról, mi van az országban.

Néhány perc múlva a rádió megszakította tánczenei adását: „Felhívjuk kedves hallgató-

ink figyelmét, hogy az előbb felolvasott közlemény tévedésen alapul, és a következőképpen hangzik helyesen: Az MDP Központi Vezetőségének Politikai Bizottsága mai ülésén elhatározta, hogy már a legközelebbi napokban egybehívja a KV legközelebbi ülését."

Nem hiszem, hogy az akkori zűrzavarban sokan felfigyeltek volna a fogalmazásra, de az utókor s a történetíró számára ez is lényeges. A „tévedésen alapul" kitétele ugyanolyan személytelen, megfejthetetlen, mint az akkori idők tájékoztatása. Ki tévedett: Gerő, a Politikai Bizottság vagy a Rádió? Utólag valószínűsíthető, hogy Gerő; az első titkár a rádióbeszéd sugárzásáig a beszédén dolgozott, tehát a Politikai Bizottság nem tanácskozhatott. Attól kezdve pedig egy félóra sem múlt el. Arra, hogy a közlemény elhangzásakor a Politikai Bizottság ülése még tartott, s a pártvezetők között vita folyhatott a Központi Vezetőség összehívásának időpontjáról, a „legközelebbi napokban" bizonytalan megfogalmazásából is következtetni lehet. Ez azonban ismét csak a történetíró utólagos oknyomozása; az akkori rádióhallgató alighanem csak azt érzékelte, hogy a vezetés még mindig nem mérte fel a helyzet súlyosságát.

Pontosan két óra múlva, 22 óra 22 perckor olvasták fel a következő közleményt: „Kedves hallgatóink! Rendkívüli hírt közlünk: Az

MDP Politikai Bizottsága azonnalra összehívta a Központi Vezetőséget." Ezt a közleményt tízpercenként megismételték. Hogy mi történt, mi történik a városban, arról az ország lakossága másnap hajnalig nem kapott semmiféle tájékoztatást.

A Politikai Bizottság tagjai közül azokat, akik nem tartózkodtak az épületben, délután hívták össze a pártközpontba. Ekkor jött át a Parlamentből Hegedűs, tért vissza a szakszervezetektől Kádár, Marosán, a Belügyminisztériumból Piros. A súlyosan beteg Révai Józsefet már úgy kellett kicsempészni a Szabad Nép székházából. Gerő ebben az időben dolgozószobájában a beszédét írta.

Érdemes elgondolkodni: nem az lett volna az ésszerű, természetes, hogy abban a forrongó, a végsőkig kiélezett helyzetben a párt első titkára nem tölt el órákat fogalmazással, hanem magnetofonba mondja a beszédét? Nemcsak azért nem történt így, mert Gerő nem volt tisztában az események jelentőségével. Azért sem, mert az akkori politikai gyakorlatban ez elképzelhetetlen volt. A megmerevedett hatalmi struktúra tízszer is megrágott, az árnyalatokig finomított beszédeket követelt, aminek eredményeként a gondolatok kilúgozódtak, a frázisok túltengtek, kongtak a semmitmondó mondatok, s az árnyalatokat a beavatottak is csak hosszabb tanulmányozás

után tudták felfedezni. Pedig még tíz év sem telt el azóta, hogy a kommunisták a szónoki emelvényről is magukkal tudták ragadni, fel tudták lelkesíteni, meg tudták győzni tíz- és százezres hallgatóságukat. A viharokat kavaró, embereket formáló népgyűlések, szónoklatok tüze kihamvadt, az emberek meggyőzése többé nem volt fontos.

Valószínűleg igazuk van azoknak, akik szerint formális politikai bizottsági, központi vezetőségi ülés aznap már nem volt; a tanácskozásokon azok a pártvezetők vettek részt, akik éppen jelen voltak: a Politikai Bizottság, a titkárság, a Központi Vezetőség, a központi pártapparátus tagjai, a fegyveres erők vezetői. Ez ettől kezdve végig így volt az októberi események alatt; minden kaotikus időszak jellemzője és velejárója, hogy az alkotmányos formák betartására se idő, se lehetőség, sokszor igény sincs. Ilyen helyzetekben egy kis, összetartó csoport vagy akár egyetlen ember is keresztülviheti az akaratát.

A tanácskozáson, amely hajnalig tartott, részt vett Nagy Imre is, aki nem volt tagja a párt semmilyen vezető testületének, párttagságát is csak napokkal azelőtt állították vissza. Megállapíthatatlan, hogy Gerőék hívták-e Nagyot, vagy ő maga határozta el, hogy a Parlamentből átmegy az onnan tízpercnyire lévő pártközpontba.

Nagy Imrét veje, Jánosi Ferenc kísérte. Jánosi életpályája sokatmondó, mint a kor annyi más szereplőjéé. 1916-ban született, Sárospatakon és Wittembergben tanult teológiát, majd magyar–görög–latin szakos tanári diplomát szerzett, Sárospatakon tanított. 1943-ban behívták katonának, tábori lelkész főhadnagyként esett fogságba, antifasiszta propagandamunkára jelentkezett, a Vörös Hadsereg magyar nyelvű újságjánál dolgozott. A felszabadulás után vezérőrnagy, a Honvédelmi Minisztérium politikai főcsoportfőnökségének helyettes vezetője, 1951-től 1954-ig a népművelési miniszter első helyettese, 1954-től 1955-ig a Hazafias Népfront főtitkára, 1956 júniusában kizárták a pártból, a Petőfi Múzeum főigazgatója. Nagy Imrének nemcsak közeli rokona, egyik legodaadóbb híve is volt; önálló politikai nézetei nem ismeretesek.

Nem bizonyítható, amit több szerző állít, hogy Gerő Nagy Imre lázító magatartását, Nagy pedig Gerő katasztrofális politikáját okolta az eseményekért. Nem is valószínű, hogy így történt. Este kilenc óra tájban vagyunk, amikor még arról sem döntöttek, hogy azonnal összehívják a Központi Vezetőséget, tehát semmiképp sem mérték fel az események súlyát, s aligha keresték okozóját. Ellentmond az állítólagos heves szócsatának az

is, hogy Gerő javasolta Nagy Imrét miniszterelnöknek, Nagy pedig nem emelt szót Gerő első titkári posztjának megerősítése ellen. Gerő javaslata Hegedűs szerint este 10 óra tájban hangzott el.

A Központi Vezetőség jelentős személyi változásokról döntött. A Politikai Bizottság tagjai Apró Antal, Gáspár Sándor, Gerő Ernő, Hegedűs András, Kádár János, Kállai Gyula, Kiss Károly, Köböl József, Marosán György, Nagy Imre, Szántó Zoltán, póttagja Losonczy Géza, Rónai Sándor, az első titkár Gerő, titkár Donáth Ferenc, Kádár, Kállai lett. Közülük Kádárt, Kállait, Marosánt, Losonczyt, Donáthot bebörtönözték a Rákosi-években, Nagy, Szántó a bukott pártvezető politikai ellenfele volt, Aprónak, Gáspárnak, Kissnek, Köbölnek, Rónainak nem volt jelentős szerepe az elmúlt esztendőkben, Rákosi szűkebb köréből csak Gerő és Hegedűs maradt. Létrejött egy új pártvezetés, amely biztosítékot jelenthetett volna, hogy Magyarországon más arca lesz a politikának.

A jelentős változást csak az utókor állapítja meg. Október 24-én reggel, amikor a rádió közölte a hírt, a felbolydult városban már az indulatok tomboltak, s fegyveres harc folyt; a vezetés átalakítása nem oldotta meg a válságot.

Ismét visszaütött a múlt, az a gyakorlat,

hogy a politika zárt ajtók mögött folyt, rugóit, részleteit, búvópatakjait, szereplőit egy maroknyi ember ismerte csak, s az ország csupán néhány vezetőről tudta, mit képvisel. A politikát a nép tudatában nem vélemények, elvek, hanem a politikusok személye fémjelezte, határozta meg.

Az új vezetésből az ország csak a két összeegyeztethetetlennek látszó pólus, Gerő és Nagy Imre nevét ismerte igazán. Amennyire követelte a közvélemény, hogy Nagy kerüljön vissza a vezetésbe, annyira ellene volt Gerőnek, Rákosi első számú munkatársának. Magyarország egyszer már átélte az első titkár és a miniszterelnök áldatlan csatározásait, s azt is, hogy ebből nem származik semmi jó. És 1956. október 24-én más volt a helyzet, a közhangulat, mint 1953-ban vagy 1955-ben.

Mért tartott ki a pártvezetés, szinte az egész országgal szemben Gerő mellett, nem tudni, de súlyos hiba volt. A Központi Vezetőségben Rákosiéknak számos személyes híve, politikájának elkötelezettje volt; talán nem akartak a kiélezett helyzetben vitát kirobbantani, bár erre az elmúlt években nem volt példa a Központi Vezetőségben. Talán úgy gondolták, hogy Gerőnek jelentős tábora van a párttagok között, de nem tudni, honnan lett volna ilyen információ. Esetleg úgy vélték, hogy az alapvető változás bizonytalanságot szül; nem

mérték fel, hogy az ország már rég túljutott ezen az állapoton. Talán egyszerűen az történt, hogy Gerő vezette a tanácskozásokat, a résztvevők szerint igen határozottan és magabiztosan, és senki sem szánta rá magát, hogy szembeforduljon az első titkárral. Mindenesetre október 23-nak egyik legkatasztrofálisabb döntése volt, hogy Gerő a helyén maradt; az ország torkig volt az ő nevéhez fűződő politikával. A vezetés, melyet még mindig ő fémjelzett, nem kaphatott bizalmat.

Arra a kérdésre, hogyan gondolta Gerő és Nagy az együttműködést, nem fogunk választ kapni; halottak mind a ketten. Úgy képzelték-e, hogy képesek megférni egymással s közösen vezetni az országot; ott lebegett-e Gerő szeme előtt Rákosi példája, akinek végül is sikerült kibuktatnia Nagyot a vezetésből; számított-e Nagy Imre arra, hogy Gerő helyzete úgyis tarthatatlan? A legvalószínűbb, hogy azokban az órákban nem foglalkoztak ezzel. Gerő nyilván tudta, hogy Nagy Imre személye jelkép lett, s a vezetésnek szüksége van rá; Nagy valószínűleg úgy gondolta, hogy az ő tekintélye megmenti a helyzetet, s a pillanat nem volt alkalmas arra, hogy szembeszálljon Gerővel. Mindez persze csak feltételezés.

A pártvezetés átalakítása azért sem csillapította le a szenvedélyeket, mert a rádióban

hajnali 4 óra 30-kor a következő közlemény hangzott el, amit aztán 7 óra 10 percig ötször is megismételtek: „Fasiszta, reakciós elemek támadást intéztek közintézményeink ellen, és megtámadták karhatalmi alakulatainkat. A rend helyreállítása érdekében további intézkedésig tilos minden gyülekezés, csoportosulás és felvonulás. A karhatalmi szervek utasítást kaptak arra, hogy a rend megszegőivel szemben a törvény teljes szigorával lépjenek fel. A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa."

Ami nem hangzott el Gerő beszédében, most elhangzott: a felkelőket fasisztának nevezték. Igaz, a helyzet azóta alaposan megváltozott, a felvonulásból tüntetés, a tüntetésből fegyveres harc lett. Csakhogy a folyamatok nem különültek el egymástól. Akik október 23-án az utcára mentek, akik ott tüntettek az Országház, a Rádió, a Szabad Nép székháza körül, ujjongtak, őrjöngtek és kiabáltak, nem voltak fasiszták. Még azok sem, akik fegyverhez jutottak és lőttek, azok sem, akik embereket öltek meg. Vagy akik azok voltak, aligha deklarálták elveiket. Milliók érezték sértve magukat, utasították el felháborodottan a közleményt. S az ország előtt ott volt a lengyel példa: a testvéri országban ugyancsak véres zavargásokra került sor, s az ottani eseményeket a lengyel vezetés a nép jogos elégedetlensége következményének, nem fasiszta támadásnak nevezte.

A lengyel és a magyar események között valóban sok közös vonás volt. De Lengyelországban a fegyveres erők leverték a felkelést, s utána, kemény politikai harc után született a felkelőket igazoló határozat. Magyarországon viszont a lázadást nem verték le, de a felkelőket fasisztának nevezték.

Hogy ki vagy kik fogalmazták ezt a szerencsétlen közleményt, nem tudni. A vezetés 24-én reggel nagyon bizonytalan volt; nem valószínű, hogy azért, mert a vezetők az álmatlan éjszaka után még át sem vették posztjukat. A konkrét intézkedések napokon keresztül ilyen határozatlanok, felemásak voltak. Hajnalban csak gyülekezési tilalmat rendeltek el; a kijárási tilalmat – 14 óráig – csak negyed tíz után hirdették meg. Valóban azt hitték, hogy délután kettőig felszámolják a lázadást? Valószínűbb, hogy még mindig nem volt pontos fogalmuk arról, mi történik a városban.

Közben, háromnegyed kilenckor, a következő közlemény hangzott el: „A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa a rögtönítélő bíráskodást a népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmények, lázadás, lázadásra való felbujtás, felhívás és szövetkezés, gyilkosság, emberölés, gyújtogatás, robbanószerkezetek tartása vagy azok felhasználásával elkövetett bűncselekmény, a közveszélyi bűncselekmények, hatóság elleni erőszak, magá-

nosok elleni erőszak s az engedély nélküli fegyvertartás bűntette tekintetében az egész országra elrendeli. A rögtönítélő bíráskodás hatálya alá eső bűncselekményeket halállal kell büntetni. A rendelet nyomban hatályba lép. Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke."

A statáriumot nyilvánvalóan jogász fogalmazta: ember legyen a talpán, aki első hallásra megérti. De nem azért keltett felháborodást, most már Nagy Imre ellen is. Pedig jogosnak volt nevezhető, hiszen a városban utcai harcok folytak. Itt is visszaütött, hogy a felkelőket fasisztának bélyegezték. Súlyos hibának bizonyult az is, hogy a kijárási tilalmat csak akkor rendelték el, amikor már százezrek mentek a munkahelyükre, emberek tömege volt az utcán. Ilyen körülmények között a kijárási tilalomnak nem lehetett érvényt szerezni. Az üzemekben, hivatalokban lázasan tárgyalták az eseményeket, vadul tiltakoztak az ellen, hogy ők fasiszták, ezrek mentek az utcára, a legtöbben kíváncsiságból, valami furcsa ösztöntől űzve, hogy ott legyenek, ahol valami történik, a főútvonalakon hömpölygött a tömeg, hol itt, hol ott tört ki lövöldözés, a szemük láttára lelőtt, megsebesített járókelők, felkelők látványa felkavarta az embereket, terjedt az államvédelmisek elleni gyűlölet, sokan azonosultak a felkelőkkel, elítélték a statáriumot. A város forrt.

Néhány góc – a Kisfaludy köz, a Baross tér, a Széna tér – kivételével, ahol tucatnyi fegyveres verődött össze, a felkelők magányosan, párosával, néhány fős csoportokban kószáltak a városban; mi volt a tervük, céljuk, nem lehet pontosan megállapítani. Hogy kik voltak, egyáltalán miért hordtak fegyvert, arról alig tudunk valamit. A legtöbb szerző és szemtanú megegyezik abban, hogy zömükben fiatalok voltak.

Aki valahogy fegyverhez jutott, olyan szerepkörbe került, amelyre nem volt felkészülve, nem tudta a szöveget, idegenül mozgott a színpadon, nem ismerte a tragédiát, melynek részesévé vált. Játszotta a szerepet, amit sokszor a véletlen osztott rá, amíg csak meg nem gondolta magát. Azután arra várt ugyanaz a szerep, aki a fegyvert átvette tőle. Hányan voltak közöttük, akik céltudatosan harcoltak valami ellen, hányan, akiket a szerep sodort magával, a kaland igézete, az indulat, a boszszú, a társakkal való szolidaritás, megállapíthatatlan.

A fegyveresek itt is, ott is tűzharcba keveredtek a gépesített karhatalmi erőkkel. Ha katonai teherautók tűntek föl, a tömeg szétszaladt, a kapualjakba húzódott. Ezt tették a felkelők is. Máshol tűzharcba keveredtek a karhatalmistákkal, honvédekkel, hirdetőoszlopok, fák mögül, betört üvegű kirakatokból

tüzeltek rájuk. Amikor a katonák továbbrobogtak, a fegyveresek és a lakosság ismét összeverődött az utcán. A felkelők ugyanolyan lázasan vitatták az eseményeket, mesélték valós vagy már akkor kiszínezett kalandjaikat, mint a járókelők. A kósza híreknek, a szájpropagandának felmérhetetlen hatása volt a városra; más hírforrás nem létezett. Aki ki akarta használni ezt a helyzetet, jó eredményre számíthatott.

A fegyveresek feltehetőleg fáradtak voltak, a legtöbbjük nem aludt. Enni-innivalót a lakosságtól kaptak. Az üzletek bezártak, vagy ki se nyitottak. A karhatalom, a honvédség megszállta a Rádió épületét, a Szabad Nép székházát, a nemzetközi telefonközpontot, lefegyverezte a Nemzeti Múzeumban tanyázó felkelőket, több tucat fegyverest letartóztatott. Az utcai összecsapásokban tervszerűséget nem lehetett felfedezni. A zűrzavar teljes volt.

Reggel kilenckor a Rádió bejelentette: „A kormány kérésére szovjet egységek vannak jelen, hogy részt vegyenek a rend helyreállításában." Ez a tájékoztatás is alaposan megkésett; a szovjet páncélos alakulatok hajnali 3 óra tájban érkeztek vidéki támaszpontjaikról Budapestre, s a hír futótűzként terjedt el a városban.

Október 23-nak legvégzetesebb döntése talán az volt, hogy a magyar vezetés a Vörös

Hadsereg segítségét kérte. Felizzott a szovjetellenes hangulat. Már nemcsak a múlt szelleme, az évtizedes szovjetellenes propaganda kísértett, nemcsak az elmúlt évek politikai hibái fájtak, a Szabad Európa nap mint nap elhangzó acsarkodása munkált: Magyarország fővárosában szovjet katonák harcoltak magyarok ellen. Elemi erővel lángolt fel a szovjetgyűlölet, megszületett a szabadságharc legendája, s a szovjetek elleni harc konkrét célt adott a lázadóknak.

A döntés nemcsak ezért volt tragikus. A karhatalmat, a honvédségi alakulatokat elsősorban védelmi feladatokkal bízták meg, a kormányépületek, katonai objektumok őrzésével, melyeket a felkelők nem támadtak meg. A magyar fegyveres erők úgy érezhették, hogy rájuk nincs szükség. Ki úgy gondolta, hogy a vezetés nem tartja képesnek vagy alkalmasnak őket arra, hogy úrrá legyenek a helyzeten, ki abban az illúzióban élt, hogy a felkelést úgyis leverik a szovjet csapatok.

A Budapestre vezényelt szovjet alakulatok viszont nem voltak felkészülve az utcai harcra. Valószínűleg egyáltalán a harcra sem: az első támadások teljesen váratlanul érték őket. Feltehetőleg úgy gondolták, hogy a tankok megjelenése önmagában véget vet a felkelésnek, mint az 1953-as berlini lázadáskor.

A páncélozott járműveket nem kísérte gyalogság, ami nélkül a mellékutcákba, házakba húzódott felkelőket nem lehetett megsemmisíteni; fedezet nélkül a nyitott páncélautók nem nyújtottak védelmet a benzinespalackok, kézigránátok, de még a kézifegyverek ellen sem. A szovjet egységek nem ismerték ki magukat a városban, azt sem tudták, hová menjenek. A legjellemzőbb példa, hogy órák óta a városban voltak, miközben folyt még a Rádió ostroma, de a stúdióhoz nem jutottak el. A szovjet alakulatok megjelenése Budapesten minden volt, csak nem átgondolt, megtervezett hadművelet.

A sebtében riadóztatott szovjet parancsnokoknak érthetően még kevésbé volt elképzelésük arról, mi a teendő, mint a magyar fegyveres erők vezetőinek. Csak azt a parancsot kapták, hogy legyenek a magyar kormány segítségére. Mint a magyar egységeket, a harckocsik nagy részét is védelmi feladatokkal bízták meg: az Országházat, a pártközpontot, a hidakat, a szovjet nagykövetséget és környékét őrizték. A katonák több helyen kiszálltak a harckocsikból, beszédbe elegyedtek a lakossággal, amit aligha tettek volna, ha támadási parancsuk van. Csupán néhány tucat harckocsi és rohamlöveg dübörgött fel-alá a főútvonalakon. Ha megtámadták őket, belelőttek a házakba, ahonnan tüzeltek rájuk: mást nem tehettek.

Jelentős újabb magyar fegyveres alakulatokat nem vezényeltek a fővárosba. Sokan azzal magyarázzák ezt, hogy féltek attól, a katonák átállnak a felkelőkhöz. A felkelők közt valóban harcoltak tisztek és honvédek, de ezek egyenként elegyedtek a harcolók közé, katonai egység vagy alakulat nem állt át a felkelőkhöz a harcok alatt. Nem rendelték Budapestre a vidéki karhatalmi alakulatokat sem. Lehet, hogy úgy vélték, nincs szükség több erőre a lázadás leveréséhez. A döntő ok azonban az lehetett, hogy a politikai vezetés, noha hajnalban fasisztának nevezte a felkelőket, minél kevesebb véráldozat útján igyekezett úrrá lenni a helyzeten. Kimondatlanul is érezték, hogy a tömegharag az ország állapotából fakad, a lázadásnak valós okai vannak. S tudatukba mélyen beleivódott a törvénytelenségek miatti irtózat az erőszaktól.

10 óra 41 perckor – két órával a statárium kihirdetése után – megszólalt az addig csak zenét közvetítő rádió: „Figyelem, figyelem! A rend és a nyugalom helyreállítása érdekében felkérjük Budapest lakosságát, hogy rádiókészülékeiket helyezze el a nyitott ablakokba, fontos közleményt olvasunk fel. Közöljük, hogy rövidesen közvetítjük Nagy Imre elvtársnak, a Minisztertanács elnökének rádiónyilatkozatát."

A táskarádiók, zsebrádiók korszaka még

nem érkezett el Magyarországra. Az utcán hömpölygő tömeggel, a közéjük vegyült vagy házakban meghúzódó felkelőkkel csak ilyen módon lehetett szót érteni. Szerte Budapesten megszólaltak az ablakokba állított rádiókészülékek – az évszakhoz képest enyhe idő volt –, ám a rádió jó ideig ismét csak zenét közvetített.

Feltételezhető, hogy a nyilatkozat szövegéről vita folyt, vagy Nagy Imre ugyanúgy a beszéde szövegével bajlódott, mint az előző este Gerő. A rádió csak 12 óra 10 perckor szólalt meg ismét: „Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Budapest népe! Közlöm, hogy mindazok, akik a további vérontás megszüntetése érdekében ma 14 óráig megszüntetik a harcot, és leteszik fegyvereiket, mentesülnek a statáriális bírósági eljárás alól." A miniszterelnök békességre szólította fel a lakosságot, majd így folytatta: „A legelső és mindenek felett álló feladat most, hogy a helyzetet sürgősen konszolidáljuk. Utána minden kérdésben szót értünk, hiszen egyet akar a kormány és a magyar nép többsége. Nemzeti létünk iránti közös, nagy felelősségre hivatkozva szólítalak fel benneteket, minden magyar férfit, nőt, ifjat, munkásokat, parasztokat, értelmiségieket, hogy szilárdan álljatok helyt, őrizzétek meg nyugalmatokat, álljatok ellent a provokáto-

roknak, segítsetek helyreállítani a rendet, támogassátok rendfenntartó erőinket." Beszédét Nagy Imre így fejezte be: „Álljatok a párt mögé! Álljatok a kormány mögé! Bízzatok abban, hogy a múlt hibáin tanulva megtaláljuk a helyes utat hazánk felvirágoztatására." Ezután a *Himnusz*-t játszották.

Mást, mint általánosságokat, abban a helyzetben nehéz lett volna mondani az országnak. Ami új volt a rádiószózatban: a beszéd hangvétele. Nagy Imre az akkoriban pártzsargonnak nevezett papirosnyelvről átváltott a reformkor retorikájára: letegezte az országot, hallgatóságát, a nép és a vezetés közös felelősségére apellált. Korábban, sokkal korábban kellett volna így hangot váltani, amikor az ország füle még éles és szomjas volt az árnyalatokra. Október 24-én már a fegyverek szóltak, s az egyre indulatosabb tömeg süket volt a hangsúlyokra. És nem a reformkorban éltünk; a bizalomra való felszólításnak nem volt foganatja.

Érződik a beszédből, hogy Nagy Imre valószínűleg úgy vélte: elegendő, ha ő megszólal, az ország hallgatni fog a szavára. A miniszterelnöknek nem volt tudomása az utca hangulatáról, nem tudta, hogy Gerő megerősítése, a felkelők fasisztának nevezése, a szovjet csapatok behívása, a statárium meghirdetése az ő tekintélyét is alaposan megtépázta.

Nagy beszédében egyetlen konkrétum volt, a statárium elhalasztása. Ennek láthatólag nagy jelentőséget tulajdonítottak, a rádió újra meg újra megismételte, 13 óra 2 perckor, 13 óra 15 perckor, 13 óra 54 perckor. S 14 órakor ismét: „Figyelem, figyelem! Két óra van. Aki két óráig leteszi a fegyvert, nem kerül statárium elé. Figyelem, figyelem! Hallgatóink tegyék ki az ablakokba a rádiókészülékeiket. Az ellenforradalmárokkal, a megtévesztettekkel közölni kell, hogy azonnal tegyék le a fegyvert, s akkor nem kerülnek statárium elé."

Ez már szinte könyörgés volt. S megjelent egy új fogalom, 1956 egyik kulcsszava: a *megtévesztettek*. Lehet ezt árnyalni, pontosítani, finomítani: ha azokat értjük alattuk, akiknek más volt a szándékuk, mint ami felé a történelmet haladni segítették, mint ahová esetleg maguk is eljutottak: alighanem ez volt a legnagyobb tömegerő, melyet 1956 megmozgatott, s amely 1956-ot mozgatta. Az októberi események nemcsak azért olyan sokrétűek, mert annyiféle szándék, akarat, cselekedet keveredett bennük, azért is, mert sok minden egészen másként alakult, mint ahogy a résztvevők, cselekvők akarták, tervelték, szerették volna. Vannak erők a történelemben, melyek százezrek szándékánál is erősebbek.

A vezetésben ekkorra már nyilván felülkerekedtek azok, akik elszánták magukat, hogy

továbbra is a békés utat választják. 14 óra 8 perckor ismét megszólalt a rádió: „Figyelem, figyelem: rendkívüli, fontos hírt közlünk! A kormány korábbi intézkedését, hogy azok számára, akik 14 óráig, délután két óráig leteszik a fegyvert, a statáriumot elengedi, módosította: az utolsó határidő 18 óra, délután 6 óra. Tegyék le a fegyvert!"

Újabb négy óra haladék, már a második. S délután háromnegyed hattól a rádió szinte percenként ismételte: „Még néhány perc! Mindazoknak, akik fegyverrel támadtak a dolgozó nép állama ellen, már csak néhány percük van ahhoz, hogy éljenek kormányunk nagylelkűségével, elkerüljék a statáriális bíróságot, a halálbüntetést."

Ezután a statáriumot már csak egyszer említette a rádió, 22 óra 2 perckor: „Közöljük a főváros lakosságával, hogy délután 6 órától kezdve érvényben van a rendkívüli állapot. De az ellenforradalmi csoportoknak azon tagjainál, akik önként megadják magukat, ezt a tényt figyelembe vesszük ügyük elbírálásakor."

Ez már nem ultimátum volt, nem fenyegetés, nem is könyörgés; rezignált, fásult közlemény. Mintha a vezetés tudomásul vette volna, hogy az utca nem figyel a szavára.

Szinte mindenki, aki ennek a napnak az eseményeit elemzi, a vezetés döntésképtelen-

ségének, habozásának tulajdonítja a statárium újabb és újabb elhalasztását. Szerintem a vezetés kezdettől arra törekedett, hogy ne alkalmazzon erőszakot. Erre vall a felvonulás engedélyezése, a Rádióhoz lőszer nélkül kivezényelt katonai alakulat, a későn kiadott tűzparancs; erre vallanak a nyilatkozatok s hangvételük, erre, hogy a fegyveres erők a védekezésre s nem a lázadás leverésére törekedtek, hogy a szovjet egységek nem kaptak határozott támadási parancsot, hogy senkit nem állítottak rögtönítélő bíróság elé, senkit nem végeztek ki, noha tucatjával fogtak el felkelőket. A statáriumot sokkal inkább fenyegetésnek, elrettentésnek szánták; bíztak abban, hogy ennek a drákói rendszabálynak az alkalmazása nélkül is úrrá tudnak lenni a válságon. Nem akartak vért ontani: a döntéseket ez irányította, nem a határozatlanság.

Sokan és sokat foglalkoztak azzal, ki rendelte el a statáriumot. És ami ettől elválaszthatatlan: ki kérte fel a szovjet csapatokat a beavatkozásra.

A statáriumot október 24-én reggel hirdették meg, a miniszterelnök aláírásával. Október 30-án azonban a rádióban a következő közlemény hangzott el: „Magyarok! Mindnyájunk fájdalma, mindnyájunk szégyene, a szenvedélyek felkorbácsolója két rendelet volt, amely miatt százak és százak vére hullt.

A szovjet csapatok Budapestre hívása volt az egyik, a szabadságharcosok fejére kitűzött gyalázatos statárium volt a másik. A történelem színe előtt, felelősségünk teljes tudatában jelentjük ki, hogy Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke erről a két elhatározásról nem tudott. A Minisztertanács szovjet katonai segítséget kérő határozatán és a statáriumot kihirdető rendeleten nincs rajta Nagy Imre kézjegye. Ez a két intézkedés Hegedűs András és Gerő Ernő lelkén szárad. Ők viselik a felelősséget a nemzet és a történelem előtt."

Ugyanezt mondotta bírósági tárgyalásán Szilágyi József, Nagy Imre egyik legodaadóbb híve, aki október 27-én egy küldöttséggel kereste fel a miniszterelnököt: „Felvetettem Nagy Imrének a kérdést: tudja-e egyáltalán, mi folyik a városban, tudja-e azt, hogy az ő nevével jelent meg a statárium, tudja-e azt, hogy az ő nevével hívták be az oroszokat? Közöltem vele, hogy annak idején nem ilyen követendő politikában értettünk egyet. Nagy Imre válaszában azt mondotta, hogy az oroszokat nem ő hívta be, csak utólag vele akarták aláíratni. A statáriumot nem ő írta alá, csak az ő nevét aláírták."

Akik kaotikus időkben a formaságokat keresik, rossz úton járnak, vagy propagandacélokat követnek. A kérdés nem az, hogy Nagy Imre aláírta-e ezeket az okmányokat, hanem

hogy tudott-e róluk, egyetértett-e velük. A többi magyarázat, részletezés, értékelés.

A bírósági tárgyalás jegyzőkönyvéből:

„*Ügyész:* Ön azt állítja, hogy a statáriális rendeletet nem adta ki?

Nagy Imre: Azt én nem mondtam. Ott vannak a rádiónyilatkozataim, amelyekben hivatkoztam a statáriumra és annak végrehajtására.

Ügyész: Ön törekedett a statárium végrehajtására?

Nagy Imre: Az nem az én hatáskörömbe tartozott. Ami az én feladatom volt, azt én teljesítettem. Én a statáriumot úgy képzeltem el, hogy az a köztörvényi bűnözőkre vonatkozik.

Ügyész: Ön nem akarta értelmezni a statáriumot azokra a személyekre, akik jogtalanul jutottak fegyver birtokába, és ezzel a fegyverrel a Magyar Népköztársaság ellen harcoltak?

Nagy Imre: Így nem. Ezekre nem akartam alkalmazni a statáriumot."

Az ügyész és Nagy Imre szópárbaja láthatólag politikai csatározás volt, a történelem szempontjából nem perdöntő. Nagy Imre kijelentése, miszerint csak a közbűntényesekre akarta alkalmazni a statáriumot, ellentmond korabeli rádióbeszédeinek. Alábbi bírósági nyilatkozata jobban eligazítja a történetírót, mint a fenti szócsata:

„Október 24-én Hegedűs és Gerő részéről

felmerült a statárium szükségessége. Az érvek hatására aláírtam. Megtárgyaltam az igazságügy-miniszterrel és a legfőbb ügyésszel a statárium kihirdetésének módját. Közöltem az igazságügy-miniszterrel, vigyázzanak az alkalmazásánál, nehogy túlkapások történjenek, de ha szükséges, könyörtelenül alkalmazzák. A statárium kihirdetésével kapcsolatban az igazságügy-miniszterrel és a legfőbb ügyésszel napközben beszéltem, magát a statáriumot a déli órákban írtam alá."

Ha így van, csak az időpont kérdéses – reggel 9-kor vagy délben; erre nincs bizonyíték, s mások más időpontra emlékeznek.

A szovjet csapatokat bizonyos, hogy nem Nagy Imre hívta Budapestre. A harckocsizó osztagok feltehetően éjféltájban indultak el állomáshelyeikről, tehát beavatkozásukat még akkor kérték, amikor Nagy Imrének hivatalosan semmiféle funkciója nem volt.

A jelenlévő pártvezetők sem tudnak arról, hogyan történt a segítségkérés. Hitelesnek látszik Hegedűsnek sok évvel későbbi visszaemlékezése: „Később, azt hiszem, kilenc óra körül, Nagy Imre is bekapcsolódott a vitába, és az ő részvételével is kialakult az az álláspont, hogy a szovjet csapatokat és a szovjet kormányt a rend helyreállítására kell felkérni... Gerő, emlékszem rá, hogy mielőtt a szovjet nagykövetet vagy talán Moszkvát –

nem tudom – felhívta volna, újra mindenkit megkérdezett, hogy egy ilyen lépéssel egyetért-e. Mindenki egyetértett."

Nyilvánvaló, hogy a beavatkozást csak Gerő, az ország és a párt első embere kérhette. Hegedűs szerint ő utólag, október 25-én írta alá a beavatkozásra vonatkozó kérelmet, mivel Nagy Imre erre nem volt hajlandó. Furcsa is lett volna, ha ő írja alá, hiszen akkor még nem ő volt a miniszterelnök. De hogy tudott a kérelemről, s egyetértett vele, az bizonyos. Elég október 25-i rádióbeszédét idézni: „Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni."

Az is nyilvánvaló, hogy Gerőnek nem a budapesti szovjet nagykövethez vagy a szovjet csapatok magyarországi parancsnokához kellett fordulnia, hanem a szovjet politikai vezetéshez. Vészhelyzetről lévén szó, a szovjet politikusok nemigen tehettek mást, mint hogy beleegyeztek: a szovjet harckocsizó egységek felvonulásukkal biztosítsák a rend helyreállítását Budapesten. A szovjet vezetőknek 24 órára volt szükségük, hogy tájékozódjanak, s változtassanak a magyarországi helyzetről kialakult véleményükön, de addigra csapataik már harcba keveredtek a felkelőkkel.

Nagy Imre szerepével kapcsolatban tisztázni kell azt a legendát is, miszerint a miniszterelnök október 23-át követően nem volt ura az akaratának, nem cselekedhetett szabadon, mert az Államvédelmi Hatóság foglya volt. Erről sokat írtak a korabeli lapok, s számos azóta megjelent mű is ténynek fogadja el. A legrészletesebben az Egyesült Nemzetek Szervezete Különbizottságának jelentése foglalkozik ezzel az üggyel.

A Különbizottságot 1957. január 10-én hozták létre azzal a céllal, hogy „tisztázza a magyar kérdést". A bizottság 111 tanút hallgatott meg; harmincötöt New Yorkban, huszonegyet Genfben, tizenhatot Rómában, harmincat Bécsben, kilencet Londonban. Számos magyar menekültet kikérdeztek Belgium, Kanada, Dánia, Franciaország, Olaszország, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok közelebbről meg nem nevezett kormányszervei is. „A tanúk kiszemelésében – olvashatjuk a Különbizottság jelentésében – elsőrendű megfontolás volt arra való képességük, hogy a magyarországi eseményekről közvetlenül és személyesen szerzett tudomást terjesszenek a Különbizottság elé... A bizottságra nagy benyomást tett a tanúk magatartása a kihallgatások néha kínos körülményei között, valamint a tanúvallomások meggyőző és összefüggő volta." A jelentés a tanúk közül

csak Kéthly Annát, a szociáldemokrata párt elnökét, a kisgazdapárti Kővágó Józsefet, Budapest volt polgármesterét és Király Béla vezérőrnagyot, a nemzetőrség parancsnokát említi név szerint. A többiek nevét, biztonsági okokból, nem közölték.

Nagy Imrével kapcsolatban a jelentés ezt írja: „Október 24-én, 25-én és 26-án Nagy Imre a Különbizottsághoz jutott tanúbizonyságok szerint a pártházban tartózkodott. Ennek az időnek első szakaszában nem volt szabad senki kívülről jövőt látnia, sem távbeszélőhívásokat fogadnia vagy eszközölnie. Ez idő egy részében vejével együtt egy szobába volt bezárva." 25-én este egy küldöttség kereste fel a miniszterelnököt. „Pillanatnyi várakozás után Nagy Imre megjelent, és leült az asztalhoz, szemben a küldöttséggel: mögötte, az elhangzott tanúbizonyságok szerint 14 vagy 15 egyén sorakozott fel géppisztollyal." 26-án kora este egy másik küldöttség kereste fel Nagy Imrét; kíséretében volt Jánosi Ferenc és Erdei Ferenc „és még két másik egyén, akit nem mutattak be, de akiről a küldöttség utóbb kitudta, hogy az ÁVH tagjai voltak". 28-án ugyanez a küldöttség ismét felkereste a miniszterelnököt: „A polgári ruhás ÁVH-őrök még mindig jelen voltak, de Nagy Imre feszte-lenebbnek látszott." Közli a Különbizottság jelentése az Egyetemi Forradalmi Diákbi-

zottság röplapját, melynek szövegét csaknem valamennyi korabeli újság átvette: „Kiderült, hogy Nagy Imre két napig az ÁVH foglya volt, géppisztollyal a háta mögött mondta el első rádiónyilatkozatát", majd összegezésként leszögezi: „A bizonyító anyag tényként állapítja meg, hogy Nagy Imre a szó semmiféle értelmében nem volt abban a helyzetben, hogy október 24-e és 28-a között úgy cselekedjék, ahogy azt helyesnek ítélte."

A tények a következőek: Nagy Imre, mint tudjuk, október 23-án este ment át a Parlamentből a pártközpontba. Részt vett a Politikai Bizottság, majd a Központi Vezetőség hajnalba nyúló ülésén, ahol beválasztották a Politikai Bizottságba, és miniszterelnöknek jelölték. 24-én délben rádióbeszédet mondott, 25-én délelőtt részt vett a Politikai Bizottság ülésén, s fogadott egy Borsod megyei küldöttséget, délután ismét beszélt a rádióban. 26-án részt vett a Központi Vezetőség ülésén, majd 27-én átköltözött a Parlamentbe, ahol több küldöttséget fogadott, köztük azt, amelyet Szilágyi József, Aczél Tamás, Gimes Miklós, Lőcsei Pál vezettek. Sem Nagy Imre, sem közeli munkatársai soha szóba nem hozták az ÁVH-s fogság s a géppisztollyal a hátában elmondott rádióbeszéd legendáját. Igaz, nem is cáfolták meg, amikor a sajtóban megjelent, de ez az akkori helyzettel magyarázható.

Vannak szerzők, akik finomítanak a változaton, s azt írják, a fogságot képletesen kell érteni. Némelyek szerint Nagy a rákosista pártvezetés foglya volt: nem tudta keresztülvinni az akaratát. Csakhogy a pártvezetés már 24-én nem volt rákosista, s 25-től végképp nem. Mások szerint a miniszterelnök önmaga múltjának foglya volt.

Miért hitték el akkoriban milliónyian ezt a legendát, miért hiszik vagy terjesztik sokan ma is?

Gerő nem nevezte csőcseléknek a tüntetőket, de ezt tükrözte politikája. Nagy Imre nem volt az Államvédelmi Hatóság foglya, de a géppisztollyal kikényszerített beszéd legendája jobban megfelelt a róla kialakult, kialakított mítosznak, mint az október 24-én, 25-én elmondott rádióbeszédei. S magyarázata is volt annak a gyökeres, az ország számára megmagyarázhatatlan változásnak, ami politikájában néhány nap alatt bekövetkezett.

Október 24-én a rádióban egymás után hangzottak el a felhívások a harc beszüntetésére, az utcán teljes volt a zűrzavar. A fegyveres erőknek, beleértve a szovjeteket is, nem volt kidolgozott tervük, pontos parancsuk. A harckocsik fel-alá dübörögtek a városban, a felkelők kézifegyverekkel lőtték a páncélosokat, benzinesüvegeket, kézigránátokat dobtak rájuk, rögtönzött barikádokkal igyekeztek útjukat állni.

A világ minden országában van egy testület, amelyet egy város, egy ország nyugalmának fenntartására hoznak létre: a rendőrség. A magyar rendőrség 1956-ban még tehetetlenebb volt, mint a többi fegyveres testület.

Budapest rendőrfőkapitánya, az akkor 34 éves Kopácsi Sándor ezredes Diósgyőrött született. Az apja is, ő is vasmunkások voltak, szociáldemokraták, a felszabadulás után kommunisták. Kopácsi családjával együtt részt vett a fegyveres ellenállási mozgalomban, 1945-ben rendőrtiszt lett, 1949-ben századosi rangban a pártközpont őrségének parancsnokhelyettese, majd a Belügyminisztériumban az internálótáborok országos parancsnoka, 1953-tól rendőr ezredes, országgyűlési képviselő, a főváros főkapitánya. A Nagy Imre-perben életfogytiglani börtönre ítélték, néhány év múlva amnesztiával szabadult, elvégezte a jogi egyetemet, majd kivándorolt; emlékiratait 1979-ben jelentette meg. Nagy Imrével sógora, Fazekas György újságíró révén került kapcsolatba, aki a Nagy körül csoportosuló értelmiségiek közé tartozott.

Kopácsi emlékirata elfogult, ami érthető. Rendkívül sok olyan adatot tartalmaz, amiről egyértelműen bebizonyosodott, hogy nem úgy vagy nem akkor történt, ahogy ő írja. Nem ritka az sem, hogy különböző írásaiban, nyilatkozataiban másként mondja el az ese-

ményeket. S nála tapasztalható leginkább, hogy a hetvenes évekre kialakult szemléletét, személyiségét visszavetíti korábbi önmagára, cselekedeteire. Azt írja például, az első perctől kezdve tudta, hogy Rajkot és társait koholt vádak alapján ítélték el. Arról nem szól, ha így volt, hogyan maradt ennek tudatában kommunista, a rendőrség egyik vezetője.

Aczél Tamás, aki október 23-án este 9 óra tájban ment a Parlamentből a Deák térre, így ábrázolja a főkapitányságot:

„Kopácsi rendőrfőkapitányhoz bejutni – dolgozószobája a harmadik vagy a negyedik emeleten volt – nem okozott nehézséget. Igazoltatás már nem volt, vagy ha igen, nagyon felületes. A folyosókon, lépcsőházakban, felvonókban, pincékben, kapubejáratokban számtalan izgatott és kíváncsi rendőr nyüzsgött; akadály nélkül siethettünk fel a lépcsőn... Itt, a rendőrség központjában sem tudták, mi történt valójában a városban, a folyosókon és épületszárnyakban ellenőrizhetetlen hírek terjengtek harcokról és fegyveres összecsapásokról, miközben gépfegyverropogás hallatszott a túlzsúfolt épületben – de senki sem tudta még, ki ki ellen harcol, ki kire lő, kit kell megtámadni vagy megvédeni."

Kopácsi emlékirataiban azt írja, a főkapitányság körül egyre nagyobb tömeg gyűlt össze, s már 23-án éjszaka megtámadták az épü-

letet. Mivel a védőknek fogytán volt a lőszerük, Kopácsi segítséget kért a Mosonyi utcai rendőrlaktanyából: a rendőrök nem tudtak áttörni a felkelők gyűrűjén. A főkapitány beosztottaival többször rajtaütött a felkelőkön, jó néhányat letartóztatott: valamennyien diákok és munkások voltak.

Egy másik visszaemlékezése: „Október 24-én délelőtt a felkelők a környékbeli házakból a főkapitányság épületét is tűz alá vették. A tüzet viszonoztuk. Majd amikor a lőszerkészlet fogyni kezdett, először a BM-től kértem segítséget és utánpótlást, eredmény nélkül. Végül a HM-ben régi barátom, F. vezérőrnagy ígérte meg, hogy két tankot küld a rendőrség felszabadítására." Ekkor érkezett meg kerékpáron Kopácsi felesége, aki a Belügyminisztériumban dolgozott, s elmondta, hogy a belügyi vezetői értekezleten elhatározták: „Itt a legjobb alkalom megszabadulni a kellemetlenkedő Kopácsitól, méghozzá úgy, hogy az ellenforradalom elleni harc hősi halottjaként lehessen elkönyvelni"; ezért nem kapott a főkapitányság sehonnan segítséget. Kopácsi felesége ekkor kiment a felkelők közé, beszélgetett velük, s megállapította, hogy valamennyien jóakaratú, fiatal diákok. Az a követelésük, hogy a főkapitányság épületére tűzzenek ki nemzeti lobogót, amiből eltávolították a népköztársaság címerét. Kopácsiné

saját kezűleg tűzte ki a zászlót, mire a harc abbamaradt.

Egy másik újságnyilatkozata szerint feleségét a Belügyminisztériumban túszként tartották fogva, mire ő megüzente, ha nem eresztik szabadon, különleges osztagával megtámadja a Belügyet; erre feleségét elengedték. Ugyanott olvasható, hogy amikor Kopácsi megtudta, hogy Nagy Imrét az Államvédelmi Hatóság fogolyként tartja a pártközpontban, különleges osztagával szabadította ki a miniszterelnököt.

A történelem szempontjából nem Kopácsi önellentmondásai a legfontosabbak. Adalék ez ahhoz, milyen nehéz emlékezések alapján rekonstruálni a történteket, még akkor is, ha a vallomások koronatanútól származnak. És ahhoz is, hogyan fonódik össze legenda és valóság, hogyan termékenyítik meg a legendák a fantáziát, amely újabb és újabb építőköveket hord össze a legendavárakhoz.

Nagy Imre nem volt az Államvédelmi Hatóság foglya, tehát Kopácsi különleges osztaga nem szabadíthatta ki. Ez a különleges osztag, amely a legkülönbözőbb helyeken és időben bukkant fel, bizonyára nem létezett; létét sem az események nem igazolják, sem Kopácsi kivételével a szemtanúk nem említik.

Nem érthető, miért kellett Kopácsinak se-

gítséget kérnie. A főkapitányságon több száz rendőr és rendőrtiszt volt, elegendő fegyverrel, az épület jól védhető. Arról sincs tudomásunk, hogy ezen a napon megtámadták volna a Belügyminisztériumot vagy a Honvédelmi Minisztériumot.

A felkelők valószínűleg azért gyűltek össze a Deák téren, hogy letartóztatott társaik kiszabadítását követeljék. Ez meg is történt, hogy mikor, arra az adatok ellentmondásosak. Feltehetőleg sor került kölcsönös lövöldözésre, de az épület ostromáról nem tudunk.

Bizonyos, hogy a főkapitányságon gyűlt össze Nagy Imre híveinek egy csoportja, Gimes Miklós, Aczél Tamás, Méray Tibor, Szilágyi József, Fazekas György, Erdős Péter. Állítólag volt olyan terv, ha Nagy Imrét sikerül rábeszélniük, hogy álljon a felkelők mellé, áthozzák a pártközpontból a főkapitányságra. Hogy Kopácsi mikor, milyen körülmények között alakította ki azt a véleményét, hogy a főkapitányságot támadó fegyveresek a szocializmusért harcoló forradalmárok, megállapíthatatlan.

Megállapíthatatlan az is, milyen szerepe volt a főkapitánynak abban, hogy a rendőrség Budapesten alig tanúsított ellenállást a fegyveresekkel szemben, bevetni nem lehetett a felkelők ellen. Kopácsi korabeli sajtónyilatkozata, hogy már október 23-án titkos parancsot

adott a rendőrségnek, ne alkalmazzanak erőszakot a felkelőkkel szemben, valószínűtlen. Bírósági tárgyalásán, emlékirataiban másképp mondja, s mást mondanak a szemtanúk is. Feltételezhető, hogy a rendőrök se igen akartak harcolni, ki meggyőződésből, ki félelemből, ki azért, mert noha a rend fenntartására képezték ki őket, soha nem lőttek emberre, fogalmuk sem volt, mit kell tenniük egy fegyveres felkelés esetén. A főkapitány habozása, a határozott és konkrét parancsok hiánya végképp megbénította harckészségüket.

Miközben a városban folyt a harc, a statárium életbelépésének idejét újra meg újra elhalasztották, a rádióban egymás után hangzottak el a felhívások a béke és a rend helyreállítására; a vezetés szavak, érvek, szervezetek, személyiségek súlyával igyekezett jobb belátásra bírni a felkelőket. 12 óra 22 perckor – alig néhány perccel Nagy Imre beszéde után – Tildy Zoltán, 1948-ig a köztársaság kisgazdapárti elnöke; 13 óra 22 perckor a Magyar Nők Országos Tanácsa, az Országos Béketanács, 13 óra 24 perckor a Műszaki Egyetem MEFESZ-bizottsága, a Budapest Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága, 14 óra 53 perckor a SZOT elnöksége, a Petőfi-kör vezetősége; 15 óra 25 perckor a Magyar Újságírók Országos Szövetségének elnöksége; 17 óra 45 perckor a DISZ Központi Bizottsága; 17 óra

48 perckor Szakasits Árpád, a szociáldemokraták volt vezetője, 1950-ig a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának elnöke; 19 óra 47 perckor Grősz József kalocsai érsek, akit Rákosiék ugyancsak börtönbe zártak, kérte a felkelőket, hogy szüntessék be a harcot. Szavuknak nem volt foganatja. A lázadás elszakította köldökzsinórját, önálló életre kelt.

A pártvezetés október 24-én szinte egyfolytában ülésezett. Hegedűs András azt mondja, Gerő olyan határozott és magabiztos volt, hogy senki sem gondolt a leváltására. Lehetséges, bár ennek ellentmond, hogy 24-én a párt nevében nem Gerő, hanem Kádár beszélt az országhoz. (Nagy Imre hangsúlyozottan miniszterelnökként szólt a lakossághoz.) Kádár 20 óra 45 perckor elhangzott rádióbeszéde valamivel elemzőbb és élesebb, mint Nagy Imréé. Megállapította, hogy „az egyetemi ifjúság kezdetben jórészt elfogadható követelésekkel induló felvonulása elfajult népi demokratikus rendünk elleni tüntetéssé. Ennek leple alatt fegyveres támadás robbant ki. Csak izzó haraggal lehet szólni erről a támadásról, amelyben az ellenforradalmi reakciós elemek felkeltek hazánk fővárosa ellen, népi demokratikus rendünk, a munkásosztály hatalma ellen." Végkövetkeztetése neki is az volt, mint Nagy Imrének: „Ma még a dolgozó nép államhatalmáért folytatott harc óráit él-

jük. De holnap meg fog kezdődni a múlt minden hibáját felszámoló, békés építés korszaka."

Ehhez a programhoz egy hiányzott: a béke. S nem tudni, hogyan akarta ezt a vezetés elérni.

16 óra 24 perckor a rádióban a következő közleményt olvasták fel: „A Magyar Népköztársaság belügyminisztere Budapest területén a kijárási tilalmat 24-én este 18 órától 25-én reggel 6 óráig elrendeli. A fenti intézkedés a békés lakosság érdekeit szolgálja, mivel még a város nem tisztult meg egyes ellenforradalmi csoportoktól. Ezzel egy időben a tilalom alatt minden bérház kapuját kötelesek zárva tartani. Piros László belügyminiszter."

A közleményt nem a Minisztertanács vagy a miniszterelnök, hanem a belügyminiszter adta ki. Úgy gondolták, hogy a helyzet megoldása a rendfenntartó erőkre tartozik? A statáriumot nem említették, nem is érvényesítették.

A 23 óra 37 perckor felolvasott közlemény szerint „a ma este 8 órakor kiadott jelentésben foglaltakhoz képest a helyzet javult. A fegyveres támadók egyre inkább elszigetelődnek. Egyes helyeken azonban megkíséreltek újabb akciókat indítani."

A közlemény túl általános, ezért semmitmondó; az sem derül ki belőle, ismerte-e a

vezetés a valóságos helyzetet. Figyelemre méltó, hányféleképp nevezték már a felkelőket: fasisztának, ellenforradalmárnak, megtévesztettnek, fegyveres támadónak. A hírszolgáltatásnak a káoszban nem feladata a terminológiai pontosság, de a változatok a hírközlők bizonytalanságáról tanúskodnak.

A helyzetjelentés után a rádió felhívta a felkelőket, adják meg magukat, s a főváros lakosságát, hogy másnap menjen dolgozni. A munkára való felhívás aznap újra meg újra elhangzott a rádióban; a vezetés láthatólag biztos volt abban, hogy másnap reggelre ura lesz a helyzetnek.

Október 25-én reggel 4 óra 30 perckor a rádió a szokott mondatokkal kezdte meg adását: „Kossuth és Petőfi rádió, Budapest. A pontos idő 4 óra 30 perc. Jó reggelt kívánunk kedves hallgatóinknak." Ezután más szöveg következett: „Mielőtt zenés műsorunkat megkezdenénk, hallgassák meg a budapesti pártbizottság és a fővárosi tanács felhívását: Budapest lakói, elvtársak! Az ellenforradalmi bandákat lényegében felszámoltuk."

Csak találgatni lehet, honnan származott ez az információ. S miért a fővárosi vezetés közölte? Ezzel akarták tudtul adni, hogy csak Budapesten van felkelés? A magyar rádió egy napja nem adott hírt arról, mi történik az országban.

Fél hatkor bemondták, hogy már csak a Palace Szálló, a Magdolna utca, a Ferencvárosi pályaudvar, a Rádió környékén folyik harc. Ez a közlemény sem felelt meg a valóságnak; a harcok gócpontja a Baross tér, a Kisfaludy köz és környéke, a Széna tér volt. Honnan származtak ezek az értesülések? Felszólították a dolgozókat, hogy 6 óra után menjenek munkába, s közölték, hogy tanítás nem lesz. 7 óra előtt a budapesti tűzoltóparancsnokság jelentette, hogy ég a Nemzeti Múzeum. Fél 9-kor bejelentették, hogy a szokástól eltérően nem olvassák fel a Szabad Nép vezércikkét, mert a lap nem jelent meg; székházát a felkelők elfoglalták, s csak később sikerült harc árán visszafoglalni. 9 óra 13 perckor hangzott el Bata István honvédelmi miniszter parancsa: „Megparancsolom, néphadseregünk katonái fokozott aktivitással és teljes határozottsággal délig végleg számolják fel a fővárosban még megtalálható ellenforradalmi erőket."

A parancs amilyen határozott, olyan értelmetlen. Miből gondolta a honvédelmi miniszter, hogy két és fél órán belül le lehet verni a lázadást? És mit tett ennek érdekében azonkívül, hogy kiadta ezt a parancsot? Ismételten az az érzés támad, hogy a felső vezetés ezekben a napokban elhitt információkat, melyek helyességéről nem volt módja meggyőződni,

s utasításokat adott ki, melyeket nem hajtott végre senki. Az államgépezet mintha már nem működött volna. Ez sokkal súlyosabb gond volt, mint a néhány száz fegyveres az utcán, csak azokban az órákban nem vették észre.

12 óra 32 perckor a rádió bejelentette: a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottsága leváltotta első titkári posztjáról Gerő Ernőt, s helyébe Kádár Jánost választotta meg. 15 óra 18 perckor Kádár, majd Nagy Imre beszélt. Öt órakor a következő közlemény hangzott el: „Nagy Imre és Kádár János kéri Budapest lakosságát, hogy minél hamarabb térjenek haza lakásukba, ne tartózkodjanak az utcán." 18 óra 32 perckor felolvasták a belügyminiszter közleményét: harcok már csak a Körúton, a Baross utca környékén vannak; a lakosság tartsa be a kijárási tilalmat. A felkelést aznap sem sikerült leverni.

A reggeli órákban Budapestre érkezett Mikojan és Szuszlov, a szovjet párt két vezetője; a repülőtérről harckocsival vitték őket a pártközpontba. A Politikai Bizottság azonnal összeült, de az ülést meg kellett szakítani, mert az utcáról belőttek a terembe.

A szovjet vezetők nyilvánvalóan tájékozódtak a helyzetről, s újragondolták azt. Egy nappal azelőtt ahhoz járultak hozzá, hogy a szovjet harckocsizó egységek megjelenésükkel megfélemlítsék a lázadókat, amíg a magyar

fegyveres erők leverik a felkelést. Ezzel szemben belekeveredtek a harcba, tucatnyi páncélozott járművet, ágyút vesztettek, halottaik voltak, s a lázadást nem számolták fel. Azt javasolták, amit már rég meg kellett volna tenni: Gerő leváltását.

Az ülés rövid volt, a Politikai Bizottságban nem lehetett nagy vita Gerő leváltásáról. Ezúttal, helyesen, nem törődtek már a formaságokkal, nem várták meg a közleménnyel, amíg a Központi Vezetőség összeül; hivatalosan ennek a testületnek lett volna joga az első titkárt leváltani és kinevezni. Azzal nem is foglalkozott a közlemény, hogy Hegedűs, Rákosi volt miniszterelnöke, tagja maradt-e a Politikai Bizottságnak. Ez abban az órában lényegtelen volt.

Kádárnak is, Nagynak is ez volt az első beszéde, miután a vezetés válsága megoldódott. S az első, amikor már valamennyire felmérhették a helyzetet. A beszédeknek a Szabad Népben megjelent szövegét idézem:

Kádár János:

„Magyar dolgozók! Kedves elvtársak! Pártunk Politikai Bizottsága nehéz és súlyos helyzetben bízott meg a Központi Vezetőség első titkári tisztével. Sok idő a beszédre nincs. Ezért egész röviden kívánok szólni néhány kérdésről. A súlyos helyzetnek, amelybe kerültünk, az a jellemzője, hogy különböző ele-

mek keverednek benne. Ifjúságunk egy része békésnek indult és a résztvevők nagy többségének céljaiban becsületes felvonulása néhány óra múltán a belekapcsolódott népellenes ellenforradalmi elemek szándékai szerint a népi demokrácia államhatalma ellen irányuló fegyveres támadássá fajult.

Ebben a súlyos helyzetben kellett döntenünk. Pártunk vezetősége teljes egységben állást foglalt amellett, hogy a népköztársaságunk államrendje ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni. A dolgozó nép, a munkásosztály, a párt népköztársaságunkban megtestesült hatalma számunkra szent, és szent kell hogy legyen mindenki számára, aki nem kívánja vissza népünk nyakára a régi igát, a tőkések, a bankárok, a nagybirtokosok uralmát. Ez a fegyveres támadás vérontást, pusztítást és súlyos anyagi károkat okozott és fog okozni mindaddig, amíg egész dolgozó népünk segítségével teljesen végét nem vetjük. Mivel mindenki számára látható módon a rend, a békés építőmunka feltételeinek azonnali helyreállítása ebben az órában a legfőbb érdek, pártunk Központi Vezetősége az egész néphez, különösen a főváros népéhez fordult, támogatást kérve e feladat megoldásához. E feladat megoldásában pártunk egész tagságának és a munkásosztálynak egységes, határozott állás-

foglalása a fő erő. Minden munkás, paraszt és értelmiségi dolgozó, minden becsületes hazafi közös és egyetértő fellépésében bízva kérem az ifjúságot is, hogy vonja meg támogatását a rend megbontóitól, és bízzon abban, hogy javaslatait a párt vezetősége az egész nép érdekeivel összhangban megvizsgálja és meg fogja oldani. Ezentúl legyenek tudatában az elvtársak, mennyire fontos, hogy minden kommunista, az egész munkásosztály megingathatatlan egységben cselekedjék e nehéz órában.

A párt vezetését az az eltökélt szándék hatja át, hogy a rend mielőbbi helyreállítása után kerülgetés nélkül nyíltan szembenézzen mindazokkal az égető kérdésekkel, amelyek megoldása halaszthatatlanná vált. Mindezeket a feladatokat a párt, állami és társadalmi életünk demokratizmusának elmélyítése útján a reális lehetőségek figyelembevételével és késlekedés nélkül akarjuk megoldani.

Elvtársak! A párt Központi Vezetősége javasolja a kormánynak, hogy a rend helyreállta után a Szovjetunió és Magyarország közötti teljes egyenjogúság, baráti együttműködés és az internacionalizmus szellemében folyamatos tárgyalásokat kezdjen a szovjet kormánnyal a két szocialista ország közötti kérdések mindkét fél számára méltányos és igazságos rendezéséért.

Munkások, kommunisták, legyetek állhatatosak és szilárdak! Védjétek meg a népi hatalom rendjét, szocialista államunkat, a dolgozó nép jövőjét!"

Nagy Imre:

„Magyarország dolgozó népe! Az elmúlt napok során hazánk tragikus eseményeket élt át. Kisszámú ellenforradalmár felbujtó népköztársaságunk rendje ellen fegyveres támadást indított, amelyet Budapest dolgozóinak egy része az ország helyzete felett érzett elkeseredés következtében támogat. Ezt az elkeseredést okozták a múlt súlyos politikai, gazdasági hibái, amelyek helyrehozását az ország helyzete és a nép általános óhaja feltétlenül megkövetelt. A párt új vezetése és az új vezetés alatt álló kormány el van szánva arra, hogy a tragikus események tanulságait a legmesszebbmenően levonja. A rend helyreállta után rövidesen összeül az országgyűlés. Ezen az országgyűlésen mindenre kiterjedő és megalapozott reformprogramot fogok benyújtani, amely felöleli nemzeti életünk összes fontos kérdéseit. E program megvalósítása megköveteli a kormánynak a megújuló Hazafias Népfront s a legszélesebb demokratikus erők összefogásán alapuló átalakítását. E program megvalósításához elengedhetetlenül szükséges a harc azonnali beszüntetése, a rend és nyugalom helyreállítása és a termelés folyamatossága.

Felhívom az ország dolgozó népét, minden igaz hazafit, hogy ezt minden erővel segítse elő. Mint a Minisztertanács elnöke bejelentem, hogy a magyar kormány tárgyalásokat kezdeményez a Magyar Népköztársaság és a Szovjetunió közötti kapcsolatokról, többek között a Magyarországon állomásozó szovjet haderő visszavonásáról, a proletár internacionalizmus, valamint a kommunista pártok és a szocialista országok közötti egyenjogúság és a nemzeti függetlenség alapján. Meggyőződésem, hogy az ezen az alapon felépülő magyar–szovjet viszony szilárd alapja lesz népeink őszinte, igaz barátságának, nemzeti fejlődésünknek és szocialista jövőnknek. Azoknak a szovjet csapatoknak a visszarendelése, amelyeknek a harcokba való beavatkozását szocialista rendünk létérdeke tette szükségessé, a béke és a rend helyreállításával haladéktalanul meg fog történni.

Mindazokkal szemben, akik nem népi demokratikus rendünk megdöntése szándékával fogtak fegyvert, a harcot haladéktalanul beszüntetik, fegyverüket beszolgáltatják, mindazokkal az ifjakkal, munkásokkal, honvédségi személyekkel szemben, akik ezt teszik, a kormány a kiengesztelődés és a megbékélés szellemében messzemenően nagylelkűséget fog tanúsítani, velük szemben nem alkalmazza a statáriális eljárást. Ugyanakkor a békét és ren-

det óhajtó dolgozó nép érdekében, népi demokratikus államrendünk védelmében a törvény szigorát fogjuk alkalmazni azokkal szemben, akik továbbra is fegyverrel támadnak, felbujtanak és fosztogatnak. Különös gonddal óvom dolgozó népünket a felelőtlen zavart keltőktől, a rémhírterjesztőktől, akiknek káros munkája a béke és a nyugalom helyreállításának egyik legfőbb akadálya.

Mélységes fájdalommal tölt el a tragikus napok során áldozatul esett ártatlan emberek minden csöpp kiontott vére. Legyen vége a tragikus harcnak és a hiábavaló vérontásnak. Magyarok, barátaim, elvtársaim! Induljunk meg hát a párt vezetésével a népünk jobb, szebb szocialista jövőjét építő békés alkotó munka új útján!"

Az egypártrendszer kialakulása óta Magyarország első embere gyakorlatilag nem az Elnöki Tanács elnöke vagy a miniszterelnök, hanem a párt első titkára volt. Az új első titkár, Kádár János 1912-ben született, műszerésznek tanult, 20 éves korában lett tagja az illegális pártnak. Többször letartóztatták, három és fél évet töltött börtönben, 1942-től illegalitásban élt, a Központi Bizottság titkáraként a párt egyik vezetője volt. A felszabadulás után a Politikai Bizottság tagjává választották, Budapest rendőrfőkapitány-helyettese, a párt káderosztályának vezetője, a buda-

pesti pártbizottság, a Központi Vezetőség titkára, majd főtitkárhelyettese, nemzetgyűlési képviselő. 1948-ban belügyminiszterré nevezték ki, 1950-ben felmentették, 1951-ben letartóztatták, 1954-ben szabadult, a XIII. kerületi, a Pest megyei pártbizottság, a Központi Vezetőség titkára lett.

Az ország első embere október 25-én azonban nem ő volt, hanem Nagy Imre. Kádár ötévi kényszerszünet után, alig néhány hónapja került vissza a vezetésbe, kevésbé ismerték, elsősorban a régi kommunisták körében volt népszerű. A miniszterelnök viszont három éve az ország figyelmének középpontjában volt.

Nagy Imre ugyan arra szólította fel a népet, hogy a párt vezetésével valósítsa meg a szebb szocialista jövőt, de programját a kormány nevében hirdette meg. Ez a szerv viszont október 23-a után gyakorlatilag nem működött. A hatalom egyetlen vezető, Nagy Imre kezében összpontosult, rajta múlott minden döntés.

A két vezető állásfoglalása nem sokban különbözött. Már reálisan ítélték meg az eseményeket, azok okait. A szerepcsere következtében a miniszterelnök beszéde volt a konkrétabb, az országgyűlés összehívását, demokratizálást, a kormány átalakítását, új programot, a jó szándékú felkelőknek kegyelmet ígért. Kádár a kommunistákat, a népet szólította fel,

hogy legyenek úrrá a válságon. Ez így túl általános, de a pártnak ebben a hatalmi helyzetben nem volt más feladata.

Mindkét vezető hangsúllyal beszélt a szovjet–magyar kapcsolatok sürgős rendezéséről. Ez bizonyára nem véletlen. S nemcsak azt jelenti, hogy megértették: a növekvő szovjetellenesség, melyet nagyban fokozott a Vörös Hadsereg csapatainak Budapestre hívása, az egyik legnagyobb veszéllyé vált. Valószínű, hogy a Budapestre érkezett szovjet vezetőknek is ez volt a véleményük, hiszen a két beszéd közvetlenül a tárgyalások befejezése után hangzott el.

Nagy Imre 1953 után jól érzékelte, súlyos hiba volt, hogy a párt egyedül akarta vezetni az országot. Ezért szorgalmazta a Hazafias Népfront, az országgyűlés, a kormány szerepének, hatáskörének növelését. Most ismét ezt a programját fogalmazta meg. Csakhogy az ország, nem utolsósorban azért, mert átélte az 1953-as program megbuktatását, bizalmatlan volt, s Nagy Imre programja is túlságosan általános.

Hiába hangsúlyozta mindkét vezető, hogy a felkelést mindenáron le kell verni, ennek érdekében nem történt semmi. Elképzelhető, hogy a politikai vezetés a fegyveres erők parancsnokaitól várt konkrét intézkedéseket, ilyenekről azonban nem tudunk. Erősítést nem rendeltek a fővárosba, a magyar fegyveres erők vál-

tozatlanul védelemre rendezkedtek be, csak a szovjet harckocsik cirkáltak a főútvonalakon, tovább szítva ezzel a feszültséget. Bármennyire is jogos és érthető volt a vezetés óhaja, hogy az emberéletet kímélve, rábeszéléssel, békés eszközökkel akarta megoldani a válságot, az ország nagy árat fizetett ezért. Utólag természetesen könnyű okosnak lenni.

Hozzájárult ehhez a felemás helyzethez, hogy sem a politikai, sem a katonai, sem a belügyi vezetés nem volt felkészülve erre a helyzetre. Semmilyen értelemben: nemcsak a riadótervek hiányoztak. 1948 óta a fegyveres erők sohasem használták a fegyverüket, egyetlen vezető sem gondolt arra, hogy ilyenre sor kerül. Rutinszerűen elrendelték a lázadás felszámolását, de a végrehajtásról nem volt elképzelésük. A miniszterelnök beszédében a felkelők egyik részének nagylelkű elbánást ígért, a másikat statáriummal fenyegette, ami elvileg helyes volt, hiszen a fegyveresek között a legkülönbözőbb szándékú emberek keveredtek, de hogyan lehetett volna a felkelőket szándékuk szerint elkülöníteni? Azt hiszem, a rögtönítélő bíráskodással való fenyegetést akkor már sem a lázadók, sem a fegyveres erők nem vették komolyan.

Igaz, addig se nagyon. A Bem laktanya a Széna tér közelében van. A Széna tér volt a budai felkelők központja; az épülő metró fel-

vonulási épületei jó támaszpontot biztosítottak. A laktanya egyik őrnagya beszámol arról, hogy október 25-re virradó éjjel a felkelők két tehergépkocsi kenyeret vittek a laktanyába, s fegyvert kértek érte cserébe. A csere nem jött létre, de a fegyveresek hosszan elbeszélgettek a laktanya tisztjeivel. Ne felejtsük el: a statárium érvényben volt mindazok ellen, akik fegyvert viselnek.

Kopácsi arról számol be – s ezt ezúttal mások is megerősítik –, hogy már 24-én este vagy 25-én reggel (az időpont nem állapítható meg) hivatalos tárgyalásokat kezdtek a felkelőkkel. A történet romantikus regénybe illő, részletei nem helytállóak, de a lényege igen. 24-én többször felhívta Kopácsit egy magát Némó kapitánynak nevező férfi, s unszolta, álljon át a felkelőkhöz. Amikor harmadszor telefonált, azt mondta, ott van vele Angyal és a Pongrácz testvérek, mindhárman munkások. (Angyal István a Tűzoltó utcai felkelők parancsnoka, építésvezető volt, a Pongráczokról később.) Angyal is igyekezett rábeszélni Kopácsit, álljon a felkelők mellé. A főkapitány megkérdezte, milyen telefonon hívhatja vissza őket. Ezután engedélyt kért a haditanácstól (ezt a testületet hozták létre a fegyveres erők összehangolására), hogy tárgyalhasson a felkelőkkel. Az engedélyt megkapta, ezt telefonon közölte a felkelőkkel, akik

egy, a szovjetektől zsákmányolt, Kossuth-címerrel díszített páncélgépkocsiban érkeztek a Deák térre. A megbeszélésen jelen volt Váradi és Kovács vezérőrnagy is.

Hogy miről tárgyaltak, azt a résztvevők különbözőképp mondják el. Azt is, ki vett részt a tárgyaláson. Pongrácz Gergely, a későbbi főparancsnok csak 25-én reggel csatlakozott a Kisfaludy közi felkelőkhöz, addig vidéken volt. Mindenesetre tény: a fegyveres erők parancsnokai már a statárium időszakában tárgyaltak a felkelőkkel.

Amíg a vezetés békés megoldásra törekedett, de a lázadás kíméletlen felszámolásáról beszélt, mások már másként gondolkodtak. Október 24-én, a váratlanul kirobbant fegyveres harc sokkhatásaként, mindenki kétségbeesetten kérte a lázadókat, hagyják abba a harcot. A vérontás az emberiség tudatában a legszörnyűbb rossz, hiszen az emberélet az egyetlen, ami pótolhatatlan, s a halál, ami jóvátehetetlen. Minden ép érzékű ember első reflexe így reagál.

Ezután kezd el dolgozni az értelem, kezd mérlegelni, töprengeni, latolgatni. Október 25-én már nemcsak a felkelők hirdették, hogy igaz ügyért harcolnak, nemcsak tízezrek gondolták így, hanem a politikában járatos emberek is. A Népszava már október 24-i számában elítélte, hogy a kormányerők fegyvert

használtak, Losonczy Géza és Donáth Ferenc, a Nagy Imre-csoport vezetői nem fogadták el központi vezetőségi tagságukat, írók, újságírók, értelmiségiek, elsősorban a főkapitányságon összegyűlt csoport fejtette ki azt a véleményét, hogy Magyarországon forradalom van, ami ellen a hatalom nem alkalmazhat erőszakot. Nagyon leegyszerűsítve: ami több vezető tudatalattijában lappangott, azt mások, a vezetéshez közel álló emberek már megfogalmazták.

Ugyanez volt a Szabad Európa Rádió véleménye is. A jól szervezett, jól irányított adó a felkelés kitörése pillanatától teljes sebességre kapcsolt: napi 20 órában sugárzott híreket, felhívásokat, tanácsokat. A megbénult Kossuth rádió, amely változatlanul a Parlamentben működött, személyzet, technika nélkül nem vehette fel vele a versenyt, s a tájékoztatásra éhes lakosság egyre inkább a Szabad Európa hatása alá került.

„Vissza kell vonni a statáriumot – hangzott el a Szabad Európában október 25-én –, és vissza kell parancsolni a szovjet csapatokat a laktanyájukba. A további vérontásnak akkor lehet véget vetni, ha a statáriális rendeletet azonnal visszavonják."

A Szabad Európa helyzetelemzői nyilván végiggondolták, amit idehaza sokan nem: ha a statáriumot visszavonják, s visszavonják a

szovjet csapatokat, az utcán egyetlen fegyveres erő marad: a felkelők. Hogy a statáriumot nem hajtják végre, s a Budapesten lévő szovjet harckocsik egyedül nem elegendőek a felkelés leveréséhez, azt a Szabad Európa irányítói sem tudták.

Miközben a pártvezetés Gerő leváltásáról tárgyalt, a néhány utcával odébb lévő Kossuth Lajos tér tragikus esemény színhelye volt. „Október 25-én súlyos incidens adódott elő... – írja az ENSZ Különbizottságának jelentése. – A szovjet páncélosok ugyanis, amelyek az Országházat őrizték... az ÁVH támogatására tüzet nyitottak fegyvertelen tüntetőkre..."

Nem így történt, abban ma már minden magyar és külföldi elemzés egyetért; a Különbizottságnak akkoriban a szovjet beavatkozás hangsúlyozása volt a lényeges.

Október 25-én délelőtt a kijárási tilalmat ideiglenesen feloldották, hogy a lakosság vásárolni tudjon. Ismét a tudathasadásos kettősség: kijárási tilalmat rendelnek el, hogy megvédjék az állampolgárok életét a lövöldözésektől, de felfüggesztik, hogy vásárolhassanak, noha feltehetőleg senkit sem fenyegetett éhhalál. A Rákóczi úton ezrek és ezrek verődtek össze. Valószínű, hogy a tüntetést szervezték is; több fegyveres csoport vezetőjéről tudjuk, hogy részt vett benne. Amikor kiad-

ták a jelszót: gyerünk a Parlamenthez, tízezres tömeg lódult meg. A jelszavakat lehetetlen rekonstruálni; a „vesszen Gerő" mellett a felkelés éltetése volt a leghangsúlyosabb. A népköztársaság címerét már minden zászlóról eltávolították. A Múzeum körút sarkán álló szovjet tankok is csatlakoztak a menethez; oroszul tudó fiatalok azt magyarázták a szovjet katonáknak, hogy a szocializmus mellett tüntetnek.

Az Országházat őrző harckocsik legénysége is beszédbe elegyedett a tüntetőkkel. S akkor a környező házak tetejéről tüzet nyitottak a térre: a sortüzeknek sok, feltehetőleg több mint száz halottja és sebesültje volt, szovjet katonák is.

A téren iszonyatos pánik tört ki. A menekülők letaposták egymást, benyomták a Parlament egyik kapuját, beugráltak a szemközti Földművelési Minisztérium földszinti ablakain, a szovjet harckocsik mögött kerestek menedéket a golyók elől. A tankok viszonozták a tüzet a szemközti épületekre. Aki jelen volt ennél a tömeghalálnál, hallotta a tébolyult üvöltést, a haldoklók hörgését, a sebesültek jajgatását, látta a békés képzeletet felülmúló képeket: egy embert, akinek bal lábát szétroncsolta egy sorozat, s fél lábon ugrálva igyekezett menedéket keresni; egy fiút, aki bámulva nézte csuklóját, hiányzó kézfejét, miközben

vére az arcába lövellt; egy asszonyt, aki szakadatlanul forgott, hogy testével fedezze karon ülő gyerekét; egy fiatal párt, aki egymás kezét fogva rohant hol erre, hol arra, míg a fiút lelőtték, s a lány leült melléje – soha nem fogja elfelejteni azt az órát.

A szörnyű tragédiáról egyetlen dokumentum áll a rendelkezésünkre, a parlamenti őrség hét tisztjének nyilatkozata. A történteket úgy mondják el, ahogy a többi szemtanú. Beszámolnak arról, hogy támadás esetén a kis létszámú őrség a Parlamentet sem tudta volna megvédeni, s vallják, amit a szemtanúk is megerősítenek, hogy ők nem lőttek. Nem említik, hogy a gyülekezési tilalom érvényben volt, tehát elvben jogosan használhatták volna a fegyverüket. Mindebből erre a következtetésre jutnak: „Azokban az épületekben, amelyekből a tömegre és a szovjet katonákra lőttek, ÁVH-s egységek nem voltak. Nem is lehettek, hiszen az ÁVH soha nem tüzelt szovjet katonákra, és a szovjet egységek sem tüzeltek az ÁVH-ra, a Parlament előtti tűzharc pedig a szovjet tankok és a környező épületekből tüzelő provokátorok között zajlott le. Azért sem lehettek ott ÁVH-sok, mert ha lettek volna, akkor azoktól nekünk, a Parlament ÁVH-s őrségének feltétlenül tudomásunk és velük kapcsolatunk lett volna."

A nyugati kiadványok egyértelműen azt ál-

lítják, hogy az államvédelmisek tüzeltek, a magyar kiadványok, hogy a vérfürdő az ellenforradalmárok tudatos provokációja volt.

Elméletileg mind a két feltevés elképzelhető. A tisztek nem sokkal az események után tett nyilatkozata nem perdöntő. Igaz, hogy normális körülmények között feltétlenül tudniuk kellett volna, ha a szemközti épületekben bajtársaik vannak, de október 25-én már nem voltak normális körülmények. Elképzelhető, hogy az Államvédelmi Hatóság odavezényelt karhatalmistákat az Országház biztosítására. Az is igaz, hogy az államvédelmisek nem lőttek szovjet katonákra s azok sem rájuk, de a szovjet tankok nem tudták, kiknek a tüzelését viszonozzák.

Ha a karhatalom tüzelt, ezt indokolhatja, hogy gyülekezési tilalom volt, s a tízezres tömeg az Országházat is fenyegette. Hogy központi utasításra lőttek volna, arra semmiféle bizonyíték nincs. Hegedűs András azt mondja, amikor a vérfürdő híre eljutott a pártközpontba, utasítást adtak a fegyveres erők parancsnokainak, vizsgálják ki, mi történt. A kivizsgálás eredményéről nem tudunk.

Meggondolandó, hogy akik a környező épületekben tartózkodtak, nem láttak államvédelmiseket a házakban. Néhány nappal később, amikor már nemcsak a város, a sajtó is tele volt az ÁVH-sokról szóló legkülönbö-

zőbb rémtörténetekkel, erre az eseményre nem tértek vissza, nem jelentkezett senki, hogy látta a tüzelő államvédelmiseket. Tény az is, hogy a karhatalmi alakulatok októberben ilyen módon sehol sem támadtak a lázadókra. Szerepük – tragikus szerepük – ezekben a napokban a védelem, a védekezés volt. Az semmit sem jelent, hogy akkoriban szinte mindenki a karhatalomnak tulajdonította a vérfürdőt; 1956 októberében az Államvédelmi Hatóság volt az első számú bűnbak minden rosszért.

Az sem valószínű, hogy a felkelők tüzeltek. Ez olyan jól szervezett, alaposan kitervelt akciót feltételezne, amilyenre a lázadók akkor még aligha voltak képesek. Elképzelhető, hogy ugyanazok szervezték a tüntetést, akik fegyveres osztagokat vezényeltek a Kossuth Lajos téri épületekbe. De kik voltak ezek, s honnan állt a rendelkezésükre ilyen fegyveres erő?

Az októberi események minden jelentősebb fegyveres akciójáról tudunk. A parlamenti sortűzről semmit. Minden jelentősebb fegyveres csoport tagjai később bíróság elé kerültek. A Kossuth Lajos téri tettesek közül senki.

Valaki mégiscsak lőtt. De ha nincsenek cáfolhatatlan bizonyítékok, a történetírónak meg kell elégednie azzal, hogy nem tudja pontosan, mi történt.

Sokak szerint a Kossuth Lajos téri sortűz fordulópont volt. Az események szemszögéből nem. A harcok nem lángoltak föl, estére a fegyverek elcsendesedtek, szinte nyugalom volt a városban.

De csak az utcákon. Akik meg voltak győződve, hogy az államvédelmisek minden ok nélkül lemészárolták a békés felvonulókat, végképp megerősödtek hitükben, hogy a felkelők jogos harcot vívnak az elnyomók ellen; most már egyértelműen a lázadók mellé álltak a hatalommal szemben. Valószínűleg ekkor gyökeresedett meg a forradalom mítosza, ekkor lettek a felkelők forradalmárok.

1956-ban sokféle elem, szándék, irányzat keveredett, hozzászámítva a történelemből kiküszöbölhetetlen vakvéletlent is. Forradalom azonban nem volt, legalábbis a marxi értelemben, amely szerint a forradalom egy új, az előzőnél fejlettebb társadalmi rend létrehozását jelenti.

Voltak és vannak, akik mégis így nevezik októbert. Azokban a napokban nagyon sokan azért nevezték forradalomnak, mert úgy vélték, 1956 gyökeresen meg akarta tisztítani a szocializmust bűneitől, hibáitól. Akik ma használják a forradalom fogalmát, általában azt vallják, hogy 1956 a szocializmus véres, parancsuralmi diktatúrájából egy békés, szabad, független polgári demokrácia felé veze-

tett. A történelem paradoxona, hogy a mereven konzervatív Egyesült Államok rádiója, melyet szélsőségesen retrográd emberek vezettek, reggeltől estig a forradalom dicsőségét visszhangozta. Ezt teszi ma is, noha a forradalom fogalma sem az amerikai politikában, társadalomban, sem a Szabad Európánál nem jelent dicséretet.

A fogalom átértékelődése az ország tudatának átformálódását is jelzi. Horthy-Magyarország büszkén vallotta magát ellenforradalminak; a forradalom számára maga volt a megtestesült rossz, a forradalmárok gonosztevők, gyilkosok. 1956-ban nem volt nagyobb dicsőség, mint forradalmárnak lenni. Miközben Magyarországon a forradalom végveszélybe került, maga a fogalom megdicsőült. Alig akadt, aki nyilvánosan megtagadta, mint Mindszenty, aki kitartott az eredeti szóhasználatnál, s már november 3-án hangsúlyozottan leszögezte: Magyarországon nem volt forradalom.

Kopácsi leírja a Kossuth Lajos téri sortüzet követő tömeghangulatot. Amit mond, az tényszerűen sokban nem igaz, amit érzékeltet, tanulságos.

A Parlamenttől visszaáramló, szinte tébolyodott tömeg egy része a közeli főkapitányság körül gyűlt össze. Egyetlen követelésük volt: verjék le az épületről a vörös csillagot.

A kommunista Kopácsi, aki fegyverrel harcolt, hogy Magyarországon megvalósuljon a vörös csillag állama, teljesítette követeléseiket. Nem félelemből, nem a túlerőnek engedve, meggyőződésből: úgy vélte, ezt követeli a történelem. Ekkor engedte szabadon a foglyul ejtett felkelőket, akiket az érvényben lévő jog szerint statáriális bíróság elé kellett volna állítani. A főkapitányság ablakából szónokolt a tömegnek, amelyik megtapsolta, s meghagyta a rendőröknek a fegyvereiket. Hívatta őt Münnich Ferenc belügyminiszter (Münnich ekkor még nem volt belügyminiszter), ígéretet tett, hogy nem lesz több ilyen vérengzés, s közölte, hogy a budapesti államvédelmi alakulatokat feloszlatja. Kopácsi találkozott a Partizánszövetség tagjaival, akiket a Belügyminisztérium védelmére hívtak be. A régi kommunisták elmondták neki, nem a felkelőktől félnek, hanem az államvédelmisektől. Végig a volt főkapitányt idéztem.

Mondhatnám másokkal együtt, hogy Kopácsi Sándor nem volt kommunista. Én úgy gondolom, hogy az volt, akármi lett is később. Ebből a mozgalomból tizezrével váltak ki egykor meggyőződéses hívei, akik közül sokan, hitüket vesztvén, a legvadabb ellenségei lettek. Amíg a szocializmus elve hit, a megváltás tana, biblia, fellapozható katekizmus, addig lesznek hívők és hitehagyottak. A történetíró-

nak nincs joga kétségbe vonni a hitehagyottak egykori hitét.

Azokban a napokban az indulat tombolt, s a düh nem gondolkodik. Azóta eltelt 30 év. Aki ma is egyetért azzal, hogy a csillagok leverése helyes volt, tudnia kell, hogy nemcsak a szocializmussal fordul szembe, a magyar progresszióval is. A vörös csillag nemcsak Marxé, Leniné: Ady, József Attila számára is a szabadság jelképe.

Október 26-án a helyzet nem változott, noha a rádió ezzel a felhívással kezdte műsorát: „Kedves hallgatóink, megkezdjük adásunkat. Először egy fontos közleményt olvasunk fel: A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa felszólítja Budapest lakosságát, hogy ma egész nap ne menjen ki az utcára. Erre az intézkedésre azért van szükség, mert ma kora reggeltől az egész városban megindul a fegyveres ellenforradalmi csoportok maradványainak felszámolása, a rend helyreállítása." 6 óra előtt néhány perccel a belügyminiszter ismét engedélyezte, hogy a lakosság 10-től 3-ig bevásárlás céljából az utcára menjen.

Eddig is voltak jelei, hogy tervszerű, átgondolt vezetés már nem létezett, ez a két közlemény egyértelműen erre vall. Nem tudni, kik döntöttek, hogyan s miért. Hajnalban még nem gondoltak arra, hogy a lakosságnak vásárolnia kell? Reggel 6-kor már nem tartották

szükségesnek a fegyveres csoportok felszámolását? Vagy úgy vélték, ez nem veszélyezteti a lakosságot? S ki gondolta, hogy az élelmiszer-vásárláshoz 5 óra szükséges? Még akkor is, ha az üzletek előtt már hosszú sorok álltak.

A vezetés október 23-tól kizárólag a párt- és államirányítás átszervezésével, elvi politikai kérdésekkel foglalkozott, a mindennapok irányítását rábízta különböző szervekre, személyekre. Ez rendben is lett volna, de nem vette észre, hogy az államgépezet már nem működik, egymásnak homlokegyenest ellentmondó rendeletek születnek, egyre növelve a káoszt. Hogyan, miért alakult ez így, nem tudom; az alaposabb elemzéshez több tényismeretre lenne szükség. Így csak feltételezni lehet, hogy az államhatalom működésképtelensége a tragédia egyik fontos oka volt.

Háromnegyed nyolckor a rádióban felolvasták az újra megjelent Szabad Nép vezércikkét. A címe: *Nyugalom és rend kell.* Az addig nagyalakú újság most kis formátumban jelent meg, négy oldalon. Az első oldalon közli Nagy Imre kinevezését és Kádár megválasztását, a két politikus beszédét. A második oldalon belső vezércikk: „Rendet, fegyelmet a nép érdekében", közlemény a miniszterelnök és a borsodi küldöttség tárgyalásáról s a magyar és a jugoszláv pártküldöttség október 23-a előtti tárgyalásairól, ami akkor már felte-

hetőleg senkit sem érdekelt. A harmadik oldalon a külföldi, elsősorban a lengyel eseményekkel foglalkoznak, a negyediken felhívások, közlemények, tudósítások vannak: majd mindegyik arról, hogy a felkelők tegyék le a fegyvert.

A két lapon megjelenő Népszava a szakszervezetek programját közli. Ez radikálisabb, mint Nagy Imre és Kádár beszéde: a harcot be kell szüntetni, a fegyveresek kapjanak amnesztiát, új kormányt kell alakítani a szakszervezetek és az ifjúság képviselőinek bevonásával, a honvédségből, rendőrségből és a fiatalokból alakuljon fegyveres karhatalom, kezdjenek tárgyalásokat a szovjet csapatok kivonulásáról.

Merőben új jelenség volt, hogy megjelent az Igazság című újság, Obersovszky Gyula, egy 29 éves újságíró, a Magyar Dolgozók Pártjának tagja szerkesztésében. Jelzővel nem láthatom el. Illegálisnak nem nevezhető, hiszen nyíltan nyomták, terjesztették, de ez volt az első újság októberben, amely korábban nem jelent meg. Azt sem mondhatom, hogy a felkelők lapja, mert nem egy fegyveres csoport jelentette meg. És mégis az volt, mert a szerkesztők nemcsak kapcsolatban voltak a felkelőkkel, sokban az ő nézeteiket tükrözték. Mondhatnám, hogy az Igazság az utca hangja volt, azé az utcáé, amelyik forrt, lázongott, követelt.

Az újság mindössze egylapos, mottója: „A néppel tűzön-vízen át!" A vezércikk címe: „A nép nevében!", s azt tükrözi, miként jelentek meg az események a tüntetők, felkelők tudatában. „Hogyan is kezdődött: A tüntető tömeg egy része a Rádió elé vonult. Az ifjúság 17 pontba foglalt követeléseinek beolvasását kérte. Megtagadták, pontosabban alkudni próbáltak a Rádió vezetői. Ilyenkor azonban már nem alkuszik a nép. Megmozdult, hogy kérésének erőszakkal szerezzen érvényt. Az ÁVH tömegmészárlásban jól képzett martalócai belepuskáztak a fegyvertelen sokaságba. Vér folyt az utcán. Ártatlan emberek vére. Így kezdődött."

A hangvétel patetikus, lázító. Ez is a célja az írásnak: az elkeseredés, a felháborodás lázítani akar, s ez törvényszerűen szüli a demagógiát. Ne keressük, mi az értelme annak, hogy belepuskáztak az erőszakkal fellépő ártatlanokba. De valamennyire tájékozott ember csak vérbe borult aggyal hihette, hogy az ÁVH-sok tömegmészárlásban képzett martalócok voltak. Az Igazság cikke jelzi, milyen volt a még a mérsékeltebb felkelők hangulata is.

Csak találgatni lehet, mennyiben tükrözte az Igazság a magából kikelt utca szenvedélyét, s mennyire erősítette azt. Ez a kölcsönhatás végigkíséri 1956 októberét.

A vezércikk szerint úgy folytatódott, hogy

a tüntetőknek két alapvető követelésük volt: az oroszok menjenek ki, Gerő távozzék. Ehelyett a vezetés behívta a szovjet csapatokat, s megerősítette Gerőt. Az utcán nem fasiszták harcolnak, hanem a nép. Azonnal teljesítsék követeléseiket.

Van a lapban egy felhívás: „Az ÁVH azonnal rakja le a fegyvert", egy riport: „A magyar nép nem fosztogat", egy általánosságokat megfogalmazó vers: „A fiatalokhoz!"

A teljesítendő követeléseket nem fogalmazza meg a lap, de a felkelők most már nemcsak fegyverrel jelezték létüket, szavakkal is.

1 órakor a rádió is hírt adott a Földvári Rudolf vezette borsodi küldöttség és Nagy Imre tárgyalásáról. Földvári a Politikai Bizottság tagja volt, Nagy Imre bukásakor leváltották, Borsod megye első titkára lett. A szűkszavú kommüniké valószínűleg azt hivatott érzékeltetni, hogy a kormány tárgyal a munkássággal. Ugyanakkor az első jel volt, hogy a vezetés hajlandó tárgyalásra.

14 óra 8 perckor felhívást olvastak fel: „Fegyveres fiatalok! Hozzátok szólunk, akik még harcoltok. Budapest utcáin drága magyar vér folyik. Kerüljétek az oktalan vérontást! Az új kormány következetesen kielégíti jogos követeléseiteket. Fiatal hazafiak! Elég volt a vérontásból. Kevesen vagyunk magyarok, ne hulljon több honfivér. Tegyétek le a fegyvert,

és a népi kormány nem állít benneteket statáriális bíróság elé. Ne féljetek megadni magatokat a rendfenntartó fegyveres erőknek. Fiatal hazafiak! Jöjjetek, várunk benneteket. A kormány biztosítja, hogy nem lesz bántódásotok. A rendfenntartó erők parancsnoksága."

Ismét csak kérdőjelek: Mi történt hajnal óta, amikor még az ellenforradalmi csoportok maradványainak felszámolásáról volt szó? Milyen szerv volt a rendfenntartó erők parancsnoksága; se azelőtt, se azután nem találkoztunk vele. Honnan ez az eddig ismeretlen, érzelmes hang? A fasisztákból mindenesetre két nap alatt fiatal hazafiak lettek.

A Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének aznapi ülésén Losonczy, Donáth a felkelés jogossága mellett foglalt állást. Leszavazták őket. Nagy Imre is szembekerült csoportja két vezetőjével.

A rádió délután negyed ötkor sugározta a Központi Vezetőség nyilatkozatát: „A két világháború óta nem voltak ilyen tragikus napjai hazánknak, testvérharc dúl hazánk fővárosában. Ezrekre tehető a sebesültek és százakra a halottak száma. Haladéktalanul véget kell vetni a vérontásnak." A Központi Vezetőség határozatot hozott, hogy a kormányt át kell alakítani; a teljes egyenjogúság és a belügyekbe való be nem avatkozás elve alapján tárgya-

lásokat kell kezdeni a szovjet–magyar kapcsolatok rendezéséről; a szovjet alakulatok a rend helyreállítása után haladéktalanul elhagyják a fővárost; aki este 10-ig leteszi a fegyvert, amnesztiában részesül; meg kell őrizni a szocializmus vívmányait, erősíteni kell a demokráciát; a rend helyreállítása után politikai és gazdasági megújulásra van szükség.

Józan program, kielégíthetne minden józan embert. Ennek se volt foganatja. A felkelők oda se figyeltek arra, mit mond a vezetés, járták öntörvényű útjukat.

Néhány perccel este 8 óra után ismét egy érthetetlen rádióközlemény, a Központi Vezetőség és a Minisztertanács közös felhívása: „Fegyveres erők tagjai, harcosok, felfegyverzett munkások, elvtársak! Pártunk és kormányunk tisztelettel adózik annak a hősies küzdelemnek, amelyet negyedik napja vívtok a népi demokrácia védelmében."

A nyilatkozat alapvetően ellentmond a rendfenntartó erők parancsnoksága felhívásának. Tisztelettel adóznak azoknak, akik a népi demokráciát védik a fiatal hazafiak ellen? Nem csodálható, hogy az utca végképp elvesztette tájékozódóképességét.

A közlemény a vezetés tájékozatlanságáról is tanúskodik. Noha a Központi Vezetőség még október 23-án éjjel határozatot hozott a munkások felfegyverzéséről, mint annyi más

határozatot, ezt sem hajtották végre. Hol akadt el, nem tudni. Október 26-án a budapesti pártbizottság is felszólított „minden becsületes munkást, minden hazáját szerető fiatalt, minden kommunistát", hogy álljon be a megalakult munkásőrségbe. A munkásőrség megalakulásáról nem tudunk. A központi pártügyelet, a budapesti pártbizottság, a Kohó- és Gépipari Minisztérium központi rendészetének október 25-i, 26-i ügyeleti naplói szerint viszont gyárak, kerületi pártbizottságok, üzemek tucatjaitól futott be jelentés: fegyvert kérnek, hogy megvédhessék magukat.

Október 24-től sok helyütt gyárőrségek alakultak; fegyverük általában nem volt. A tüntetők, felkelők három nap alatt több száz gyárba, üzembe behatoltak. Elsősorban fegyvert, lőszert, robbanóanyagot, üzemanyagot kerestek. Volt, ahol a vörös csillag eltávolítását követelték, volt, ahol a munka beszüntetését, munkástanácsok megalakítását, vezetők eltávolítását, volt, ahol egyszerűen a szenvedélyüket ordították ki.

Fegyverük a kerületi pártbizottságok védelmére behívott kommunistáknak sem volt. A pártbizottságokat, kerületi rendőrkapitányságokat október 25-től kezdték elfoglalni a felkelők. A rendőrség ellenállást általában

nem tanúsított. A honvédség, a karhatalom laktanyáit nem támadták meg a lázadók.

A legnagyobb erő, amelyre a vezetés számított, az egymillió kommunista párttag volt. Hová lettek ők az utcáról 1956 októberében?

Hová lettek a százezrek, akik tíz évvel azelőtt mámorosan üdvözölték, fogadták magukénak a szabadságot hozó új eszmét? Akik felosztották a földet, éhesen és fázva nekiveselkedtek, hogy újjáépítsék a romba dőlt országot? Akik este, fáradtan nem a kocsmába mentek, hanem Marxot böngészték? Az a nemzedék, amelyik már József Attilától tanulta a világot? Akik az új rendnek köszönhették, hogy gyárigazgató, katonatiszt, főtisztviselő lett belőlük vagy az apjukból, testvérükből? Az asszonyok, akik emberekké lettek általa? Akik termelőszövetkezetet, táncscsoportot, színjátszó kört alakítottak, villanydróttal hálózták be az országot, hogy ne petróleumlámpánál élje életét a nép? Akik gyárat, hidat építettek, csatornát ástak, gyümölcsöst telepítettek? Akik büszkék voltak rendjükre, országukra, saját teremtőerejükre?

Ha egy társadalom válságba jut, tudatából kitörlődnek a sikerek, életét kudarcnak érzi.

A magyar párt nem volt harci szervezet, mint őse, a bolsevik, a párttagok nem illegalitásban, sokéves polgárháborúban edződtek. És Magyarországon nem volt csaknem egy-

millió kommunista, a párttagság irreális felduzzasztása katasztrofálisnak bizonyult.

Az illegalitás idején kommunistának lenni életveszélyt jelentett. A felszabadulás után minden párt igyekezett előnyben részesíteni tagjait, ezáltal nyerve meg támogatásukat. S miután csak egy párt maradt, kialakult a gyakorlat, hogy a párttagság valamilyen formában előnyt jelentett. A mérnök így remélhette, hogy főmérnök lesz, a diák, hogy felveszik az egyetemre, munkás, paraszt, hogy vezetővé emelkedik. S csak később derült ki, hogy ez az előny nem olyan egyértelmű. Rajk és a kommunista vezetők kivégzése csak a jéghegy csúcsa volt, százezernyi kommunistának kellett tapasztalnia, hogy épp párttagsága miatt rá keményebb szabályok vonatkoznak.

Megbecsülni sem lehet, hányan voltak, akik karrierjük, pályájuk, előmenetelük, viszonylagos jólétük biztosítása érdekében léptek be a pártba. Köztük nem kevesen olyanok is, akik nagy általánosságban egyetértettek a szocializmussal. Azt se, hányan voltak, akik egyszerűen nyugalmat, védettséget reméltek a párttagsági könyvtől.

Hányan voltak, akik meggyőződésből lettek párttagok, de gyenge, bizonytalan, határozatlan emberek voltak? Hányan a gátlástalanok, a hatalomsóvárak, a mindenre kaphatók, az

elvakultak, a két könyökkel törtetők, a Fejbólintó Jánosok, a kéz kezet mosók, a basák, feudális kisurak leszármazottai? És hányan, akiken végigszántott a történelem? Akár úgy, hogy vakhitükben másokra tapostak, akár mert őket taposták.

És akik 1935-től vagy 1945-től meggyőződéssel vallották, tisztességgel képviselték a kommunista eszmét, mit éreztek, tudtak, láttak 1956-ban? Mérhetetlen csalódottságot, keserűséget, dühöt, kiábrándultságot, ki-ki alkata, életútja, környezete szerint. Újabb meg újabb sokkhatások gyötörték őket, fellángolások és újabb csalódások; új kiutakat véltek felfedezni, s újabbakból kellett kiábrándulniuk. Amiről tegnap úgy tudták, hogy jó, másnapra kiderült, hogy rossz és fordítva. Már nem eszmékben, célokban, nem is feladatokban gondolkoztak, a puszta hitükbe kapaszkodtak, akinek még volt hite. A tehetetlenség mindnyájukat gyötörte. S nem tudták, mit tegyenek; bizonytalanok voltak valamennyien. A vállukat nyomta rendszerük minden bűne, hibája, elvtársaik karrierizmusa, basáskodása, elvtelensége, meghunyászkodása. S az önvád, hogy miért nem voltak bátrabbak, okosabbak, kevésbé vakhitűek.

De nemcsak ez volt az oka cselekvésképtelenségüknek, a párt felépítése, a teljes köz-

pontosítás is. A párttagságot főfoglalkozású tisztségviselők irányították, de ők is csak kis csavarok voltak a gépezetben; mindent felsőbb utasításra, központi rendeletre tettek. A központ utasítása nélkül cselekvésképtelenek voltak.

A kerületi pártbizottságokon érvek és ellenérvek csaptak össze; határozni nem határoztak, cselekedni nem cselekedtek a központ nélkül. A párttagok az üzemi, vállalati pártszervezetekhez tartoztak; októberben vagy bementek a munkahelyükre, vagy sem. S ha bementek, a helyi pártbizottságok semmit sem tudtak mondani nekik. Eligazítást, tanácsot a kerületi pártbizottságoktól vártak, de nem kaptak, mert azok a pártközponttól vártak utasítást. A központ viszont mással volt elfoglalva. A gépezet csődöt mondott.

És minden folytatódott tovább. 21 óra 42 perckor a rádióban ez a közlemény hangzott el: „Még 18 perc, és lejár a Központi Vezetőség és az Elnöki Tanács által megszabott fegyverletételi határidő. Megszüntetjük a testvérháborút. A harc, amelyet a magyar fiatalok elindítottak, nyugodtan mondhatjuk, győzött. A további vérontásnak semmi értelme. Független Magyarországért, a demokrácia kibontakoztatásáért, a bűnösök megbüntetéséért, a Nagy Imre vezette kormány megalakításáért vonultak az utcára a budapesti egyete-

misták. Legtöbbjük ezért ragadott fegyvert is... Legyen vége a vérontásnak! Szüntessük meg a harcot! Ez a legfőbb törekvésünk, ez mindannyiunk érdeke. Magyarok! Fogadjátok el az amnesztiáról szóló felhívást! Még 16 perc van hátra. Tegyétek le a fegyvert!"

Ez a közlemény ismét merőben más hangvételű, mint az előzőek. A felkelés okait illetően átvette az utca érvrendszerét; hangsúlyozta a hatalom és a felkelés közös érdekeit; magyaroknak nevezte a felkelőket: ebbe mindenki beleférț; a felkelés új neve testvérháború lett; kijelentette, hogy a felkelés győzött.

Ellentmondás, hogy fegyverletételre szólította fel a lázadókat; a győztesek mért tennék le a fegyvert?

Hogy a felhívásnak semmi foganatja nem lett, bizonyítja a hadsereg főparancsnokságának – ismét egy újabb szerv – éjfélkor felolvasott közleménye: a kijárási tilalom érvényben van, a lakosság csak délelőtt 10 órától vásárolhat a lakóhelyéhez legközelebbi üzletekben.

Október 27-én reggel negyed hétkor a belügyminiszter közleménye hangzott el: „Miután tegnap este a kormány amnesztiarendelete alapján a harcolók többsége letette a fegyvert, sikerrel folyik Budapest megtisztítása a fegyveres harcot továbbra is provokáló elemektől. Egyesek azonban a párt és a kormány amnesztiarendelete után sem értették meg a

helyzet komolyságát, ezért további hadműveletek szükségesek."

10 órakor a Magyar Távirati Iroda jelenti: „A IX. kerületben megtörték a fegyveres csoportok ellenállását. Az egyes elszigetelt csoportoktól ebben az órában tisztítják meg a területet. Reggel 8 óráig befejezték az Üllői út, a Körút, a Boráros tér, a Duna-part és az Erkel utca határolta tömb megtisztítását, ahol helyreállt a teljes nyugalom."

A helyzetjelentések nem pontosak. Vajon a politikai vezetést, a fegyveres erőket tájékoztatták tévesen, vagy a közleményeket a lakosság megnyugtatására szánták?

Negyed tizenkettőkor jelentették be a változást, amelytől láthatólag nagyon sokat vártak: a kormány átalakítását. Logikusnak látszott: az ország a rendszer megújulását kívánta; előbb a párt, aztán az állam vezetését alakították át.

A kormány átalakítása miatt a Szabad Nép is megkésve, mindössze egy, nagy formátumú lapon, rendkívüli kiadásként jelent meg. Hiányzott róla a szokott fejléc: „Világ proletárjai, egyesüljetek!" Mivel másnap ismét rákerült az újságra, csak találgatni lehet, mi volt az egynapos kimaradás oka. Az azonban nyílt titok volt, hogy a szerkesztőségen belül súlyos nézeteltérések vannak.

Az első oldalon hatalmas betűkkel tették

közzé az új kormány megalakulását, a kormány névsorát: „Megalakult az új nemzeti kormány. Élén Nagy Imre áll, akit a Rákosi-féle önkény évekig száműzött az ország politikai életéből. A kormány tagjai között van, mint államminiszter, Tildy Zoltán volt köztársasági elnök. A kormány tagja Kovács Béla, a Független Kisgazdapárt egykori főtitkára, Lukács György, az európai hírű tudós, Münnich Ferenc, a munkásmozgalom régi, ismert harcosa, akit háttérbe szorított a Rákosi-uralom. Ott találjuk a kormány tagjai között Babits Antalt, a híres magyar orvosprofesszort, Janza Károly vasmunkást, Nagy Jánosné textilmunkást, Csergő János vasmunkást, Szabó Gergely vegyészmérnököt."

A változás azt jelentette, hogy eltávolítottak a kormányból egy sor politikust, akinek neve összekapcsolódott a Rákosi-korszakkal, elsősorban Hegedűs Andrást, aki Nagy Imre kinevezéséig miniszterelnök, aztán miniszterelnök-helyettes volt, Piros László belügyminisztert, Bata István honvédelmi minisztert. Gerő s ez a három vezető aznap el is hagyta az országot, a Szovjetunióba távozott.

Az új minisztereket csak a beavatottak ismerték, néhány ezer, tízezer pártvezető, értelmiségi. Egy reformidőszakban ez is sokat jelentett volna, főként Lukács György neve, személyisége jelképezett egy határozott irány-

vonalat. Lukács, a világhírű filozófus a gondolkodás laboratóriumát cserélte fel a Tanácsköztársaság népbiztosi tisztére. Az emigrációban egy ideig a magyar párt egyik politikai vezetője volt, de kisebbségbe szorult, a pártvezetésből visszavonult a tudományba. A felszabadulás után néhány évig Révai mellett a kommunista párt vezető ideológusa, majd ismét visszaszorították a közéletből dolgozószobájába.

Az új miniszterek foglalkozásának felemlegetése nem volt szerencsés, Janza, Nagyné, Csergő már rég nem munkás volt, hanem magas rangú tisztségviselő. De nem ez volt a lényeg. A származás rituális emlegetése a Rákosi-időszak egyik szerencsétlen szülöttje volt, s az emberekben most azt az érzetet keltette, hogy néhány név kicserélődött, de a lényeg nem változott.

A legjelentősebb változás a két kisgazdapárti vezetőnek a kormányba való bevonása volt. A személyük, nem pártállásuk; volt kisgazdapárti, parasztpárti miniszterek azelőtt is akadtak: Erdei Ferenc, Dobi István, Ortutay Gyula, Bognár József, Darvas József.

A vezetők kiválasztása, ami nyilvánvalóan azt akarta jelképezni, hogy a kommunisták szerepet szánnak az ország vezetésében mindazoknak, akik hajlandók részt venni a szocializmus építésében, szerencsés volt. Tildy a

Kisgazdapárt egyik leghajlékonyabb, az együttműködésre leginkább kész vezetője volt. Kovács Béla épp az ellenkezője: konok parasztpolitikus. Amikor a kommunisták a Magyar Közösség nevű titkos szervezet és a Kisgazdapárt néhány vezetője között felfedett kapcsolatok alapján megkezdték a Kisgazdapárt jobbszárnyának felmorzsolását, mint főtitkár ő került a támadások középpontjába. Mivel az országgyűlés nem vonta meg mentelmi jogát, a békeszerződésben biztosított joguk alapján a szovjet hatóságok vették őrizetbe. Sok évig ült ártatlanul börtönben, az ő neve is jelkép lett. Az elszenvedett igazságtalanság azonban ebben az elvhű emberben nem a bosszúvágyat gerjesztette fel, saját keserű sorsából nem korábbi elveinek megerősítését látta visszaigazolódni, hanem felülbírálta elveit: kész volt az együttműködésre az ország békéjének érdekében. Munkára nemigen volt képes, súlyos szívbajban szenvedett; amikor miniszterré kinevezték, Pécsett volt kórházban.

A Szabad Nép aznapi száma ismét közölte a Magyar Dolgozók Pártja előző napi határozatát, a SZOT elnökségének javaslatát a munkástanácsok megalakítására („a munkástanács dönt minden, a munkahely termelésével, igazgatásával, gazdálkodásával kapcsolatos kérdésről"), felhívással fordult a katonákhoz,

hogy teremtsenek rendet („a nép bízik bennetek. Tapasztalhattátok: ha egy-egy alakulat valahol megjelenik, a házak ablakaiból lelkesen, meghatódottan üdvözli katonafiait a nép. Az erőt üdvözli így, a fegyelmet, a határozottságot"), figyelmeztette a kommunistákat: az égetően szükséges változások végrehajtásához rendre van szükség, s kérte őket, magyarázzák meg a népnek, hogy „a párt és a kormány teljesítette és teljesíti népünk követeléseit, s a fegyveres harc csak vérontást okoz". A lap délután fél kettőkor kelt helyzetjelentést közölt: már csak a VIII., IX. kerület néhány utcájában folyik a harc, a hadsereg harcol a felkelők ellen.

A rádióban 16 óra 39 perckor ismét elhangzott a belügyminiszter közleménye: a kijárási tilalom érvényben van. 21 óra 40-kor megismételték, hozzátéve, hogy másnap a lakosság 10 órától 15 óráig vásárolhat élelmiszert.

Október 28-án reggel a rádió a régi, megszokott szöveggel kezdte műsorát, ezúttal először október 23-a óta: „Kedves hallgatóink, jó reggelt kívánunk. A pontos idő 4 óra 30 perc. Ma október 28-a, vasárnap, Simon napja van. A nap kel 6 óra 21 perckor, nyugszik 16 óra 34 perckor. A Meteorológiai Intézet jelenti: még jobbára borult idő, sok helyen, főként keleten eső. Mérsékelt déli, délnyugati szél. A hőmérséklet alakulásában nem lesz lényeges változás."

Október legendáriumához tartozik, hogy akkoriban sokan jelképes beszédnek értelmezték a jelentést: „még jobbára borult idő, sok helyen, főként keleten eső"; „a hőmérséklet alakulásában nem lesz lényeges változás".

Lényeges változás lett.

5 órakor még a belügyminiszter rendeletét közölték, hogy a kijárási tilalom érvényben van. 6 órakor azonban a katonai parancsnokság – ismét egy újabb szerv – alábbi közleménye hangzott el: „Budapesten az éjszaka folyamán nyugalom volt. Fegyveres összetűzésre nem került sor. A fegyveres ellenállók és a hadsereg megbízottai között az ellenállók kérelmére tárgyalások kezdődtek."

A rendelkezésre álló adatok szerint október 28-án reggel a magyar fegyveres erők a szovjet harckocsizó alakulatok támogatásával támadásra készültek a Kisfaludy köz és környéke, a felkelők legerősebb fegyveres bázisa ellen. A támadást fél hatkor leállították: Nagy Imre közölte, hogy lemond, ha a felkelőket megtámadják.

Sok részlet homályos, sok kérdés nyitott. Napokon keresztül, amíg a vezetés határozottan követelte a lázadás leverését, a fegyveres erők nem mozdultak. Miért most szánták el magukat a támadásra, amikor a vezetés már sokkal békülékenyebb volt? Milyen erőket akartak bevetni, milyen haditerv készült, mikor, kinek a jóváhagyásával vagy utasítására?

Nehezen elképzelhető, hogy a napok óta habozó vagy tétlen honvédségi vezetők a politikai vezetés tudta nélkül szánták el magukat a támadásra. Vagy ha igen, mért változott meg ilyen hirtelen a magatartásuk? Ha a politikai vezetés tudott a tervről, mért kellett Nagy Imrének az utolsó pillanatban, ultimátumszerűen ellene fordulnia? S hogyan történt, hogy ugyanabban a percben, amikor a támadásnak meg kellett volna indulnia, a hadsereg közleményt adott ki, hogy tárgyalásokat folytatnak a felkelőkkel?

Fél nyolckor a rádió a napok óta megszokott szöveget sugározta: a Honvédelmi Minisztérium közli, hogy aki leteszi a fegyvert, amnesztiában részesül. 11 óra után közvetítették a Szabad Nép aznapi vezércikkét: „Híven az igazsághoz!"

A Szabad Nép aznap egy nagyalakú lapon jelent meg, ismét a régi fejléccel. A vezércikk az elmúlt napok eseményeit elemzi. Megállapítja, hogy az ifjúság, az egész nép jogos követeléseiből született a tüntetés, amelybe disszonáns elemek is keveredtek, de csak elvétve, elszigetelve. A Gerő-beszéd azt tükrözte, hogy a vezetés nem érti a helyzetet. A fegyveres harcot nem ellenforradalmárok, hanem elsősorban diákok robbantották ki. Nagy Imre kinevezése jó légkört teremtett, de Gerő megerősítése olaj volt a tűzre. Az új kormány

és Kádár első titkársága biztosíték a kibontakozásra. A fegyveres harc csökken, de még tart, a felkelők között ellenforradalmárok is vannak. A fegyveresek fejezzék be a harcot.

A belső vezércikk, *Rend és bizalom* címmel, ugyanezt a szemléletet tükrözi. Ami volt, az nem ellenforradalom, még ha nem lehet is felmenteni a felkelők közé keveredett ellenforradalmárokat. A nép bízzon az új kormányprogramban. Ismét közli a lap az új kormány névsorát, 11 miniszter életrajzát. Kovács Béla, Lukács György, Babits Antal nyilatkozik: az ország bízzon a kormányban.

A Népszava, melyet Horváth Zoltán, a neves, egykori szociáldemokrata újságíró szerkesztett, aki ugyancsak megjárta Rákosiék börtöneit, aznapi vezércikkében leszögezte, hogy a tüntetésnek nem kellett volna fegyveres összecsapássá fajulnia. Ezért Gerő beszéde, az államvédelmisek sortüze a Rádiónál, a szovjet csapatok behívása a felelős; ez utóbbival súlyosan ártottak a Szovjetunió érdekeinek is. A felkelők attól még szocialisták, hogy ellenforradalmárok használják ki becsületes szándékaikat. A harcot abba kell hagyni, a munkát meg kell kezdeni, alakuljanak munkás-, katona-, paraszt- és ifjúsági tanácsok. Közli a lap a SZOT elnöksége, az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, az Írószövetség közös felhívását, amely lényegében ugyanezt tartalmazza. Közli az új kormány névsorát,

ismételten a SZOT programját, Lukács György és Kovács Béla nyilatkozatát, beszámolót az orvosok küzdelméről a sebesültek megmentéséért, a tűzoltók munkájáról, a Nemzeti Múzeumban kitört tűz elfojtásáról. Vas Zoltán, az újonnan kinevezett közellátásügyi kormánybiztos felszólítja a lakosságot, hogy minél kevesebb élelmiszert vásároljon, mert a készletek fogyóban. Neves értelmiségiek fordulnak a kormányhoz: rendeljen el két napra tűzszünetet, hogy békéltető bizottság közvetíthessen a kormányerők és a felkelők között.

Erre már nem volt szükség. 13 óra 20 perckor megszólalt a rádió: „Figyelem, figyelem! Fontos közleményt olvasunk be. A Magyar Népköztársaság kormánya a további vérontás megszüntetése és a békés kibontakozás biztosítása érdekében elrendeli az általános azonnali tűzszünetet. Utasítja a fegyveres erőket, hogy csak akkor tüzeljenek, ha őket megtámadják. Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke."

Négy óra múlva Nagy Imre beszélt az országhoz. A beszédeiből egyre erősebben kicsengő pátosz jelzi, hogy a miniszterelnök egyre jobban azonosult a lakosság felfokozott hangulatával, az elszabadult indulatokkal: „Ezeresztendős történelmünk során a sors nem fukarkodott a népünket és nemzetünket

sújtó csapásokkal. De ilyen megrázkódtatás hazánkban még sohasem volt..."

Az események értékelése gyökeresen megváltozott: „A kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna... Tény, hogy reakciós, ellenforradalmi elemek is bekapcsolódtak, és igyekeztek az eseményeket felhasználni a népi demokratikus rendszer megdöntésére. De az is vitathatatlan, hogy ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és eggyé forrasztó nemzeti demokratikus mozgalom. Ez a mozgalom célul tűzte ki, hogy biztosítsa nemzeti függetlenségünket, önállóságunkat és szuverenitásunkat, kibontakoztassa társadalmi, gazdasági, politikai életünk demokratizmusát, mert csak ez lehet a szocializmus alapja hazánkban. Ezt a nagy megmozdulást az elmúlt történelmi korszak súlyos bűnei robbantották ki. A helyzetet még súlyosabbá tette, hogy a vezetés szinte a legutóbbi időkig nem szánta rá magát arra, hogy végleg szakítson régi bűnös politikájával."

Nagy Imre, kormánya nevében, konkrét programot hirdetett: megállapodtak a szovjet kormánnyal, hogy a Vörös Hadsereg alakulatai elhagyják Budapestet, tárgyalásokat kezdenek a Magyarországon állomásozó szovjet haderő visszavonásáról; azonnali tűzszünet; új karhatalom alakul a honvédség, a rendőr-

ség, a felkelők részvételével, az államvédelmi hatóságot feloszlatják; bérrendezés, üzemi demokrácia, a munkástanácsok elismerése; az ország címere a Kossuth-címer, március 15-e nemzeti ünnep.

A programban keveredtek a már október 23-án megfogalmazott követelések azokkal, melyeket a következő napok hoztak a felszínre. Nem valószínű, hogy Nagy Imre a felkelők nyomására engedett volna, bár azok a tárgyalások során makacsul kitartottak: nem teszik le a fegyvert, amíg nem vonják ki a szovjet csapatokat Budapestről, nem oszlatják fel az államvédelmi hatóságot. A miniszterelnök nem néhány száz fegyveres akaratának hódolt meg, hanem gyökeresen átértékelte álláspontját. Az ellenforradalomból népmozgalom lett, s minden más ebből következett: egy népmozgalom ellen a kormánynak sem oka, sem joga nem volt erőszakot alkalmazni. Ez is az utca óhaja volt, aminek a felkelők fegyverrel adtak hangot: ők voltak az utca szószólói.

Az alap a tűzszünet volt; amíg folyt a harc, a kormány nem gondolhatott céljai megvalósítására. A vezetés kezdettől arra törekedett, hogy megszűnjék a harc. Ezt október 28-án elérni vélte. Nem úgy, ahogy gondolta: a felkelőket nem semmisítették meg, nem tették le a fegyvert, a kormány hirdetett tűzszünetet. A felkelők létüket, harcuk jogosságát akarták

elismertetni, követeléseiket elfogadtatni. Ők is elérték, amit akartak, s úgy, ahogy gondolták, fegyverrel. Hogy ennek sokkal mélyebb okai voltak, nem néhány száz puska, géppisztoly, erre akkoriban talán senki sem gondolt. 1956 októberének második szakasza is lezárult.

Lezárult az a néhány éves korszak is, amikor a kommunista párt vezette az országot. Nem sokkal Nagy Imre beszéde után hangzott el a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének nyilatkozata, amely egyetértett a miniszterelnök programjával. Bejelentették, hogy a rendkívüli állapotra való tekintettel a párt vezetését pártelnökség veszi át, elnöke Kádár János, tagjai Apró Antal, Kiss Károly, Nagy Imre, Münnich Ferenc, Szántó Zoltán.

Esztendőkön keresztül minden lényeges kérdésben a pártvezetés döntött, határozatát a Minisztertanács elé terjesztette, amelyik azt elfogadta. Most a miniszterelnök terjesztette elő kormányprogramját, s azzal a pártvezetés egyetértett.

A döntéseket azonban nem a Minisztertanács hozta; erre szerepköre, összetétele miatt is alkalmatlan volt. Az országot nem a párt vezette és nem a kormány, hanem néhány ember. A hatalom gyakorlatilag Nagy Imre kezében összpontosult.

4. A Köztársaság téri katakombák

A történelem szekerét nem lehet visszafordítani. Mégsem haszontalan játszadozás, puszta elmetorna végiggondolni, milyen más lehetőségeket kínál egy kornak a történelem. S ha másképp fordul a szekér, merre vitt volna az út. Akkor sem felesleges ez, ha a feltételezések nem bizonyíthatóak. Minden helyzetben vannak más utak, lehetőségek, de hogy merre megy az ország, mindig behatárolt.

A történetíró három módszert választhat: vagy igyekszik feltérképezni a valós lehetőségeket, vagy elvekhez, normákhoz méri a történteket, vagy megelégszik annak feltárásával, ami történt.

Elismerve a másik kettő jogosultságát, én az elsőt pártolom. S igyekszem elkerülni ennek a módszernek legfőbb buktatóját: a történetíró gyakran megfeledkezik arról, hogy olyan ismeretek birtokában van, melyekkel azok, akik napról napra élték át az eseményeket, s minden órában dönteniük kellett, nem rendelkeztek. A történelem szempontjából ez nem mentség, az emberek cselekedeteire magyarázat.

Az alapvető kérdés: elkerülhető lett volna

az 1956-os katasztrófa? Ha 1956 júniusában, Rákosi leváltásakor nem felemás döntés születik, ha a vezetés olyan gyökeresen átalakul, mint október 25-én, ha nyíltan beszélnek a múlt bűneiről, ha konkrét programot adnak, a felkelésre feltehetőleg nem kerül sor. S ha nem születik meg a káosz, nem omlik össze az államgépezet, nem jutnak cselekvési lehetőséghez azok az irányzatok, melyek a társadalmi rend megdöntésére törekedtek. Az ország katasztrófa nélkül juthatott volna el a konszolidációhoz, a megújuláshoz.

Erre azonban csak a lehetőség volt meg. A hatalom a rákosista vezetés kezében volt, ők döntöttek, Rákosi nélkül is, s a hatalmi mechanizmus is a régi maradt. Érezve a feszültséget, engedményekre szánták el magukat: Rákosit felmentették, beválasztották a vezetésbe Kádárt, Marosánt, de sem a politika, sem a módszerek, sem a szemlélet nem változott. Nagy Imrét változatlanul ellenségként kezelték, a köréje tömörülő, őt pártoló értelmiségből pártellenzék lett, s a volt miniszterelnök személye egyre szélesebb rétegeknek jelkép. Programot megfogalmazni ő sem tudott: arra törekedett, hogy a pártvezetés elismerje, nem ő volt a hibás a hatalmi csatározásokban. Kádár inkább csak névleg került a vezetésbe, valószínűleg tudatosan elszigetelték, tábora alig szerveződhetett. Sokan érezték, hogy a

rendszer már ingatag, és sok jó szándékú tisztségviselő úgy vélte, a rendszert gyengíti, ha a vezetést támadja, bírálja. Az államrend azonosítása a vezetéssel a kor egyik jellegzetessége volt.

A vezetés sem Rákosi leváltása, sem néhány új vezető bevonása által nem újult meg, s az ország ezt így is értékelte. Gerő az elkövetkező hónapokban nem tett mást, mint kivárt, taktikázott, az engedmények koncát dobta oda ellenfeleinek s az országnak. Feltehetőleg úgy vélte, ahogy múlik az idő, csillapodnak majd a szenvedélyek, ami súlyos tévedés volt. Vagy egyszerűen nem tudta, mit tegyen: három és fél évtizedes politikai pályája során ilyen helyzetet nem ismert. Számára engedmény volt az értelmiség lázongásának eltűrése, az országot felkorbácsoló Rajk-temetés, Farkas Mihály letartóztatása, Nagy Imre visszavétele a pártba. Araszolgatva visszavonult, miközben nemcsak a saját, de a pártvezetés tekintélyét is rombolta. Nem kis mértékben azért is, mert egyre hangosabb lett a politikáját bírálók, támadók tábora, idehaza is, külföldön is.

A tüntetést, azzal, hogy betiltják, aligha lehetett volna elkerülni; túlságosan feszült volt már a hangulat, túl sok ember készült rá, s volt szervezeti bázisuk, a nagy egyetemek. S nem lehetett előre látni, hogy a felvonulás-

ból tüntetés, a tüntetésből lázadás, a lázadásból felkelés lesz.

Október 24-én a válságon már csak úgy lehetett úrrá lenni, ha rendet teremtenek a fővárosban. Fegyverrel, más megoldás nem volt. Ha 24-én csapatokat rendelnek Budapestre, kivezénylik az utcára a honvédséget, a karhatalmat, leverik a felkelést, eltávolítják Gerőt, új vezetés alakul, meghirdetik az új programot, ha a szovjet csapatok elhagyhatják a várost, a tragédia esetleg elkerülhető lett volna.

A vezetés feltehetően nem ismerte fel, milyen mély a válság, s napról napra mélyül, felszabadítva, utat nyitva olyan erőknek, melyekről úgy vélték, rég megsemmisültek. Nem észlelte az államgépezet cselekvésképtelenségét, s mindenáron politikai megoldásra törekedett.

Ami történt, a legszerencsétlenebb volt. A lázadókat fasisztáknak nevezték, de a lázadást nem verték le. Kihirdették a statáriumot, de nem hajtották végre. Kijárási tilalmat rendeltek el, de visszavonták. Naponta többször is közölték, hogy a magyar fegyveres erők harcolnak a felkelők ellen, de harcolni elsősorban a szovjet csapatok kényszerültek. Azt is naponta többször közölték, hogy a harcok lényegében megszűntek, ami így nem volt igaz. Október 23-tól kezdve minden félmeg-

oldás volt, s a káoszban a félmegoldások a legártalmasabbak.

Az új program végzetes tévedése volt, hogy a felkelőket a népmozgalom jó szándékú résztvevőinek vélte, s bevonta őket az államhatalomba. Ez csak azzal menthető, hogy a fegyveresek kilétét, szándékait, a csoportok hátterét azokban a napokban nem ismerték.

Vagyis ezernyi felkelő diadalmaskodott az államhatalommal, a magyar fegyveres erőkkel, a szovjet csapatokkal szemben? Nem így történt, de létük, tevékenységük, elismertetésük jelentősen befolyásolta az események alakulását.

A felkelőkről azóta sok mindent tudunk, számtalan dokumentum áll a rendelkezésre, emlékezések, rendőrségi, bírósági jegyzőkönyvek. Mindegyiket fenntartással kell kezelni, csak egymással összevetve rajzolódik ki az összkép, amely talán valóságosnak mondható, akkor is, ha sok részletet valószínűleg soha nem lehet tisztázni. Az utcán zajló eseményeknek ez a sajátossága.

Legendák, fantazmagóriák, tévedések, hazugságok, tudatos vagy elhitt ferdítések egész tárháza van ezekben a dokumentumokban. A legcélravezetőbb a szélsőségekkel kezdeni, hogy attól, ami bizonyosan nem igaz, minél hamarabb szabaduljunk. Így is marad kérdőjel elég.

Oltványi László, a „XX. kerületi nemzetőrség főparancsnoka" *Dél-Budapest bástyái* címmel írta meg visszaemlékezéseit. A szerzőről annyit tudok, amennyit önéletrajzi jegyzetében közöl: 1915-ben született, szolgálaton kívüli főhadnagy (életkora alapján valószínűleg a Horthy-hadseregben szerezte a rangját), 1953-ban politikai okokból ötévi börtönre ítélték, miután emigrált, sok egyéb rangja és funkciója mellett a Szabadságharcos Világszövetség társelnöke lett.

Oltványi visszaemlékezéseiből megtudjuk, hogy főparancsnoksága alatt a soroksári Jutadombok környékén több mint tízezer felkelő harcolt, 74 ágyúval. Zsákmányoltak két sorozatvetőt is, mellyel csak a Népligetben 35 harckocsit és 39 páncélozott járművet semmisítettek meg; a tököli repülőtéren 19 lökhajtásos repülőgépet pusztítottak el, szétrombolták a kifutópályát, felrobbantották az üzemanyagtartályokat; a lakihegyi adó műszaki berendezéseit megsemmisítették, úgyhogy a budapesti rádió hónapokig Szolnokról sugározta a műsorát.

Bár Soroksárott valóban voltak harcok, a felkelők többször összecsaptak honvédalakulatokkal, szovjet egységekkel, az Oltványi által közölt adatokkal foglalkozni sem érdemes. Nem is foglalkoznak a nyugati kiadványok sem. Érdekes, hogy Gosztonyi 1981-ben

megjelent könyvében a felhasznált fontosabb irodalom közé sorolja Oltványi visszaemlékezéseit, de magában a könyvben egy mondattal sem foglalkozik velük. Pedig az Oltványi által közölt adatok vagy fontosak, mint az irodalomjegyzékből kitűnik, vagy nem fontosak (nem igazak), amiről a hadtörténész hallgatása tanúskodik.

Az idő végül is nemcsak azzal segít 1956 eseményeinek megismerésében, hogy új tények, dokumentumok kerülnek elő, a szenvedélyek elcsitulnak, s lehetővé teszik a higgadtabb értékelést. Tanúságot tesz a szemtanúk, a korral foglalkozó szerzők szavahihetőségéről, őszinteségéről, elfogultságuk mértékéről, arról, hogy pusztán propagandacélokra törekszenek-e, önmagukat igyekeznek igazolni, vagy valóban az igazságot akarják kideríteni.

Egy másik szélsőséges eset, ezúttal egy magyar kiadványból, a Fehér Könyv II. kötetéből. A tudományegyetem katonai tanszéke egy meg nem nevezett tisztje írja, hogy október 29-én Bonnból érkezett egy dr. Guttmann nevű úr, aki igyekezett őt rávenni arra, menjen egy 50 fős fegyveres csoporttal Bécsbe, s kísérjen haza egy fontos szállítmányt; érzékelhető, hogy valószínűleg fegyverekről van szó. Guttmann-nak nem sikerült erre rábeszélnie a tisztet, noha azt is felajánlotta, hogy magával viheti a családját, s arra is hivatkozott,

hogy ő ezt már Király Bélával megbeszélte. Az este folyamán többször is visszajött a tanszékre a tisztet agitálni; jelen volt egy államvédelmi tiszt is, civil ruhában. „Ekkor megkérdeztem dr. Guttmannt, árulja el, hogy kicsoda tulajdonképpen" – írja a tiszt. – Mire így válaszolt: „Most már megmondom, a nyugati hírszerző főosztály beosztottja vagyok." Az ávós hadnagy hozzátette, hogy „ő pedig már úgy lett az ávóhoz beküldve, és a katonai törvényszéken mint vizsgáló ügyész dolgozott". A jelentést író tiszt közli, hogy megkérdezte dr. Guttmannt, tulajdonképpen mi az irányvonala a nyugati politikának, mire azt a választ kapta: „Egy semleges övezetet létrehozni a vörösök körül, hogy el legyenek szigetelve, mert ezek képesek egy fél évszázadig is elpolitizálni úgy, hogy a kapitalizmus és a kommunizmus megfér egymás mellett. Ez az övezet Lengyelország, Csehszlovákia, Magyarország és a többi." Guttmann azt is hozzátette, nemcsak a vörös veszedelem fenyegeti a civilizált világot, hanem az is, hogy Kína, India és az arab országok összefognak.

Ezzel a képtelennek hangzó történettel talán azt akarták ábrázolni, hogy a nyugati titkosszolgálatok ügynökei is részt vettek az októberi eseményekben. Ez bizonyos, néhányan kézre is kerültek. Szerepükről azonban nem lehet pontosabbat tudni. A titkosügynö-

kök nem hordják magukkal szolgálati igazolványukat, nem hencegnek küldetésükkel, általában nem vezetnek naplót, s nem írják meg visszaemlékezéseiket. Nyugati fegyvert is találtak a harcok után Magyarországon, nem sokat; hogy mikor és hogyan kerültek az országba, megállapíthatatlan, ezekről nem szoktak fuvarlevelet kiállítani. Nem is lett volna értelme ilyeneket behozni, a lőszerutánpótlást biztosítani nem lehetett. A harcot magyar fegyverekkel, magyar lőszerrel kellett megvívni.

Ellenkező előjelű propaganda a felkelőkhöz átállt szovjet katonákról szóló történetek tucatja. Csaknem minden felkelőcsoportban tudtak ilyenekről, tudtak az ENSZ-Különbizottság által kihallgatott tanúk is, a nyugati titkosszolgálatok is elhitték, s lámpással kutattak Nyugatra menekült szovjet katonák után. De Silva ezredes, az amerikai Központi Hírszerző Szolgálat bécsi irodafőnöke panaszolja: „A CIA főhadiszállását megfertőzte azoknak a napoknak a láza, s rajongó híve lett a zsurnalisztika alkotásainak. Újabb és újabb kérdésekkel bombáztak. Amikor a legaprólékosabban bebizonyítottam, miért *nem voltak* szovjet katonák, akik átálltak, azt az ideges választ kaptam, hogy nem kutattam eléggé alaposan." Pedig kézenfekvő: az átállt szovjet katonák a nyitott határon át bizonyára Nyu-

gatra szöktek volna a hadbírósági tárgyalás, a biztos halál elől. Egyetlenegyet nem sikerült találni.

A Kisfaludy közi csoport keresztmetszete, alapképlete az egész mozgalomnak. Ez volt a lázadás legerősebb góca, bizonyos értelemben főparancsnoksága, ezzel foglalkoztak s erről tudunk a legtöbbet, és ismerjük a főparancsnok, Pongrácz Gergely 1982-ben, az Egyesült Államokban megjelent emlékiratait.

Pongráczról sokat tudunk, de azt például nem, hogy írja a nevét. Ő maga a könyvében Pongrácznak, s így szerepel a felszabadulás előtti okmányokban is. 1956 februárjában kiállított rendőrségi személyi törzslapján azonban Pongrátz van, s így írta alá ő is. Mi ennek az oka, nem tudni, de feltehető, hogy nem véletlen.

Pongrácz Gergely a sok más róla közölt adattal ellentétben (általában idősbítik) 1932-ben született Szamosújváron. Tévedés a Fehér Könyvben szereplő adat, hogy édesapja kúriai bíró volt. Pongrácz szerint az apját Észak-Erdély Magyarországhoz csatolása után polgármesterré nevezték ki. A Budapesti Közlöny szerint viszont dr. Pongrácz Simon 1892-ben, Balázsfalván született aljegyzőnek „Magyarország Főméltóságú Kormányzója 1943. évi január 7. napján kelt legfelsőbb elhatározásával" adományozta a Nemzetvédel-

mi Keresztet. A vele együtt kitüntetettek között találunk urasági inast, rendőr főtörzsőrmestert, MÁV-pályamunkást, gépészmérnököt, művezetőt, napszámost, dohányárust, magyar királyi detektívet, MÁV-hordárt, gyógyszerészt, molnárt, vámtisztviselőt, városi díjnokot. Ez is arra vall, hogy dr. Pongrácz Simon nem tartozott a notabilitások közé.

A Pongrácz családban 9 gyerek született, Gergely volt a hatodik. Édesanyjuk verseket írt, amelyeket meg is zenésített. Az egyiket, írja Pongrácz, esténként gyakran énekelték a Kisfaludy közben, amikor a harc elcsendesedett:

Megszólalt a harci kürt a Királyhágón túl,
A kürtös nem riadót, csak ébresztőt fúj.
Ébredjetek, Erdély s Bánát magyarjai,
Nem leszünk már soká a bocskor rabjai.

Bár fegyverünk nincs, az ököl acéllá izmosul,
Azzal törni-zúzni mindnyájan jól tudunk,
Az erdélyi magyar életét áldozni kész,
Csak te, szép magyar hazám,
légy szabad és egész.

Pongrácz Simont a fia szerint az első világháborúban 19 éremmel (?) tüntették ki. Harcolt a második világháborúban is; a Honvéd-

ségi Közlöny 1944/23. száma közli, hogy dr. vitéz Pongrácz Simont a gyalogságnál tartalékos századosi rendfokozattal állományba vették. Részt vett a háborúban Pongrácz Gergely négy testvére és sógora is; legidősebb bátyját, aki hatszor sebesült, ugyancsak vitézzé avatták.

A háború végén a Pongrácz család Magyarországra költözött, az apa a földosztáskor 13 hold földet kapott, azon gazdálkodott két fiával. Az egyik testvér Nyugatra ment, egy másikat 16 hónapra internáltak tiltott határátlépés kísérletéért; szabadulása után segédmunkásként, levelező szakon végezte a jogi egyetemet. Pongrácz Gergely törzslapja szerint a „Ceglédi Városi Tanács mezőgazdasági osztályának állattenyésztője, iskolai végzettsége érettségi, szakképzettsége gazdász". Volt katona, lefokozták, mert szidta a rendszert, de foglalkozott azzal a gondolattal is, hogy belép a pártba. Édesapja erre azt mondta neki: „Nézd, fiam, az én derekamat eltörhették, de nem tudták meggörbíteni. Te azonban már nagy fiú vagy, azt csinálsz, amit akarsz. Arra azonban megkérlek, hogy attól a naptól kezdve, amikor tagja leszel a kommunista pártnak, az én házam küszöbét ne lépd át, az én nevem ne viseld."

Ehhez a családtörténethez nincs mit hozzáfűzni.

Pongrácz Gergely emlékezéseiből az a kép rajzolódik ki, hogy október 23-a főszereplője a Pongrácz család volt. A felkelésben hat Pongrácz testvér vett részt; nem csoda, ha korabeli dokumentumok, szemtanúk sokszor összetévesztik őket.

Ernő tette a Sztálin-szobor nyakába a drótkötelet. Onnan a Rádióhoz sietett, majd a Parlamenthez ment, ahol találkozott Déry Tiborral és Veres Péterrel, akik megkérték, menjen be tárgyalni. A jelen lévő miniszterekkel közölte, hogy azonnal hozzák az országházba Nagy Imrét. Ezután kapott egy gépkocsit, hogy a Rádióból magnetofont hozzon, mert „olyan történelmi esemény játszódik itt most le, amit hangszalagon meg kell örökíteni". Visszatérve figyelmeztette a közben megérkezett Nagy Imrét: „Nehogy az ávó a fegyveréhez nyúljon, mert ha ezt teszi, olyan vérengzés lesz Magyarországon, amilyet a világ még nem látott." A tanácstalan Nagy Imre megkérdezte tőle, mit mondjon a tömegnek. „Mondtam neki, hogy akármit, csak úgy ne kezdje, hogy elvtársak. Mégis úgy kezdte, és kifütyülték."

Ödön és Bandi – akiket Ernő telefonon folyamatosan tájékoztatott az eseményekről – elővették édesapjuk elrejtett pisztolyát, a töltény nélküli fegyverrel behatoltak a Lámpagyárba, s „éjfélre a raktár kiürült, és Budapest

el volt látva fegyverekkel". Ezután a Móricz Zsigmond körtérre siettek, mert hallották, hogy jönnek az orosz tankok. „Elhatározták, hogy megállítják őket", s fel is gyújtottak néhányat, majd a Szabadság hídon átjöttek Pestre, s elindultak hazafelé az Üllői úton. A Kilián laktanyánál csatlakozott hozzájuk 25–30 fegyveres, akikkel együtt megsemmisítettek egy szovjet páncélautót. Ezután védelmet kerestek a szovjet harckocsik támadása elől.

A Kisfaludy köz Corvin köz néven íródott be 1956 történetébe. A köz egy kis teret fog körül, közepén a tojás alakú Corvin mozi, a harcok alatt az *Emberek fehérben* című film női és férfi főszereplőjének hatalmas arcképe nézett a felkelőkre.

A támadókra nem. A közbe páncélosokkal nem lehet behatolni. Az utcácskák tíz méter szélesek, ötemeletes házak veszik körül. A közben – nevezzük az egyszerűség kedvéért így, noha valójában több utcára nyíló házak hatalmas tömbje – két munkásszállás volt, a Práter utca sarkán iskola, nagy konyhával: eszményi harcálláspont, néhány méterre az Üllői út és a Nagykörút kereszteződésétől, szemközt a Kilián laktanyával. A mozi mögött benzinkút volt, üzemanyag a felkelők fő fegyveréhez, a benzinespalackhoz. S egy kis, ki nem kövezett terület: nyugvóhely a halottak

számára. Katonai szakértelem nélkül is megállapítható, hogy tökéletes támaszpont az utcai harchoz. De a Pongráczoknak volt háborús tapasztalatuk.

A honfoglalásból Pongrácz Gergely kimaradt, vidéki munkahelyén volt. Október 25-én csatlakozott testvéreihez a Corvin közben. A felkelők ekkor néhány tucatnyian lehettek; hogy pontosan kik, megállapíthatatlan, de bizonyos, hogy szakadatlanul cserélődtek: az egyik jött, a másik ment. „Senki sem tudta a másik nevét – írja Pongrácz –, és nem is kérdezte, mert az valóban nem volt fontos. Bajtársak voltunk, és ez volt a lényeges. Mindenkit valamilyen külső ismertetőjele szerint hívtunk, és akkor hamar mentek a keresztelések. Beszkártos, Szemüveges, Micisapkás, Kalapos, Kiskatona, Csonkakezű, Hosszú és így sorban olyan neveket adtunk egymásnak, amelyek legjobban ráillettek viselőjükre. Egy-egy név rajta is maradt az illetőn, és soha senkinek nem jutott eszébe, hogy tiltakozzon az új neve ellen. Engem Bajusznak hívtak, és ez a név rajtam is maradt végig." Egy interjújában pedig azt mondja: „Akik ott voltak, saját elhatározásukból, önként csatlakoztak. Mi senkit sem kérdeztünk: honnan jössz, ki vagy? Az sem érdekelt minket, hogy a jelentkező mint politikai fogoly vagy mint közbűnténves bűnöző járta meg a börtönt. Sem nem-

zetiség, sem vallásfelekezet után nem kérdeztünk. Ha egyszer fegyver volt a kezében, és az egyetemi 14 pont megvalósítása érdekében harcolt – akkor bajtárs volt!"

Az utolsó mondat bizarr, de Pongrácznál ezt meg kell szokni.

A Corvin köz parancsnoka minden rendelkezésünkre álló adat szerint az akkor 26 éves Iván Kovács László volt. Édesapja a Horthy-hadsereg hivatásos tiszthelyettese, főtörzsőrmester. Ez, valamint az, hogy a háború végén Nyugatra távoztak, amit Iván Kovács önéletrajzaiban általában nem említett, nem könnyítette meg beilleszkedését a társadalomba. Eltanácsolták az egyetemről, munkahelyéről, a Honvédelmi Minisztériumból is. Számos munkahelyen, különféle beosztásokban dolgozott, de voltaképp labdarúgó volt; ahová leigazolt, ott állást is kapott. Már a Rádiónál fegyvert szerzett, s miután a Nemzeti Múzeumban a honvédek lefegyverezték, a Corvin közbe ment, ahol a felkelők parancsnoka lett.

Pongrácz ezt tagadja. Szerinte Iván Kovács soha nem volt a corvinosok parancsnoka, csak ott nyüzsgött körülöttük, majd áruló lett. November 4-én le is tartóztatta, s Iván Kovácsnak csak hajszál híján sikerült megmenekülnie a kivégzéstől.

A többi felkelőcsoportban a parancsnok személye általában nem változott. A Corvin

közben többen voltak, az ellentétek is erősebbek. Az bizonyos, hogy a Pongrácz testvéreknek kezdettől meghatározó szerepük volt, s Pongrácz Gergelyt 30-án „közfelkiáltással" főparancsnoknak választották: a 24 éves fiatalember a legjelentősebb felkelőcsoport vezetője lett. Ebben bizonyára közrejátszott az egymást támogató hat testvér összetartása, de feltehetően Pongrácz Gergely mérhetetlen erőszakossága, parancsolási hajlama is. Pongrácz valóban olyan lehetett, amilyennek önmagát leírja: „Tudták, hogy mindenbe beleütöm az orrom. Szervezek!"

Hogy a szomszédos Kilián laktanyában, melynek története szorosan összefügg a Corvin közzel, pontosan mi történt, azt nem lehet megállapítani. A hadtörténész Gosztonyi is, aki tartalékos tisztként a Kiliánban teljesített szolgálatot, különböző írásaiban különbözőképp mondja el az eseményeket. Ezek a változatok ismeretesek: a laktanya az első napokban teljes semlegességet tanúsított; a honvédek az első naptól szövetkeztek a felkelőkkel; a katonáknak nem volt fegyverük, a felkelőktől kértek; a felkelőknek nem volt fegyverük, a laktanyából kértek; a honvédség harcolt a felkelők ellen; csak néhány politikai tiszt lőtt a lázadókra; a Kilián laktanya harcolt a szovjetek ellen; Maléter igyekezett rávenni a felkelőket, hogy tegyék le a fegyvert.

Szerintem a Kilián szerepét a harcokban nagyon túlbecsülte az akkori közvélemény, s túlbecsülik ma is. Ez is 1956 egyik legendája. A laktanyában sem az első napon, sem Maléter megérkezése után, sem a tűzszünet időpontjában nem volt jelentékeny fegyveres erő, s a parancsnokok is tanácstalanok voltak. A legvalószínűbb, hogy lőttek is a felkelőkre, s barátkoztak is velük, elkerülték az összecsapást a szovjet tankokkal, de tüzeltek is rájuk. Azért is nehéz megállapítani a valóságot, mert a laktanyában több csapategység tartózkodott, s olykor a corvinosok csoportjai is bevették magukat oda. A Kilián voltaképp Maléter személye által lett jelentős.

Maléter Pál 1917-ben született Eperjesen, apja jogászprofesszor volt. A prágai egyetem orvostanhallgatója lett, cselédkönyves orvos volt, amikor a Felvidéket Magyarországhoz csatolták. Pályát változtatott, felvételét kérte a Ludovika Akadémiára, 1942-ben hadnagygyá avatták, harcolt a fronton, fogságba esett, partizánnak jelentkezett, egy ejtőernyős osztagban harcolt a németek ellen. A felszabadulás után határvadász százados lett, belépett a kommunista pártba, őrnagyként a köztársasági elnök testőrségének parancsnoka, 1953-tól ezredesi rangban a műszaki kisegítő zászlóaljak parancsnoka a Honvédelmi Minisztériumban.

A Kilián laktanya is Maléter parancsnoksága alá tartozott.

Méltatlan lenne Maléter első feleségének Nyugaton megjelent emlékirataiból idézni, aki hosszan részletezi volt férje elvtelenségét, karrierizmusát; a könyvet egy elhagyott asszony írta. Maléter életútjából arra lehet következtetni, hogy igen gyorsan változtatta álláspontját sorsdöntő kérdésekben is, de a változásokból nem következtethető ki valamiféle logikus rendező elv, nem rajzolódik ki követhető pályaív.

Maléter októberi szerepét akkoriban is, azóta is általában úgy értékelik, hogy a felkelés katonai vezetője volt. Szerintem ez is legenda.

Az ezredes 1956. október 31-én így nyilatkozott a sajtónak: „A múlt szerdán (október 24-én – Gy. L.) hajnalban azt a parancsot kaptam az akkori honvédelmi minisztertől, hogy induljak öt páncélossal a VIII. és IX. kerületi szabadságharcosok ellen, és szabadítsam fel a Kilián laktanyát. A harc színhelyére érkezve azonban meggyőződhettem arról, hogy a szabadságharcosok nem banditák, hanem a magyar nép hű fiai. Bejelentettem a miniszternek, hogy átállok a felkelőkhöz. Azóta együtt harcolunk."

Nem így történt. Maléter 25-én érkezett öt harckocsival a Kiliánba, s tüzet nyitott a fel-

kelőkre. Ami ezután történt, az már homályosabb. Gosztonyi szerint az ezredes még aznap elrendelte a tűzszünetet, másnap közölte a miniszterrel, hogy átáll, s 27-én vette fel a harcot a szovjet harckocsikkal. László Béla György, a corvinosok egyik alparancsnoka szerint Maléter 27-én kezdett tárgyalni Iván Kovácscsal és Pongráczcal, a tárgyalások másnap folytatódtak, s 29-én jött létre a megállapodás a Corvin és a Kilián között. Pongrácz szerint Maléter 27-ig vagy 28-ig harcolt a felkelők ellen; amikor Ödön bátyja ezredes úrnak szólította, ráüvöltött, hogy ő elvtárs; a tanácsát kérő felkelőket elzavarta, mondván, örüljenek, hogy amnesztiát kapnak; a corvinosoknak többször javasolta, hogy tegyék le a fegyvert. Pongráczék nem is voltak hajlandók szóba állni vele, elsősorban azért, mert foglyul ejtett 30 felkelőt, közülük kettőt saját kezűleg agyonlőtt, a többit kizavarta a szovjet tankok elé. „Sorsát – írja Pongrácz – a forradalom győzelme után, a független bíróság által hozott ítélettel sem kerülhette volna el, mert bűneiért neki is éppen úgy kellett volna felelnie, mint ávós elvtársainak." Pongrácz Gergely érzékelteti, hogy szerinte Maléter szovjet ügynök volt.

Mi történt s mi nem, kire lövetett Maléter, kivel egyezkedett és mikor, kivel tárgyalt Pongrácz és kivel Iván Kovács, s melyiknek

volt joga a corvinosok nevében szólani, kivel volt kapcsolatban Kopácsi, milyen álláspontot képviseltek a különböző felkelővezetők s a velük tárgyaló főtisztek, mindez melyik napon történt, reggel vagy este, szemébe mondta-e Pongrácz Maléternek, hogy gyilkos, áruló, meg kellett-e védeni az ezredest attól, hogy a felkelők meglincseljék, avagy fegyverbarátság volt közöttük, kiket lőttek le a Kilián laktanya politikai tisztjei, és kik lőtték le őket, hány szovjet páncélost semmisítettek meg az Üllői út s a Körút sarkán, mennyit a corvinosok, a Tűzoltó utcaiak, a Práter utcaiak, a kiliánosok, hány halottjuk volt a felkelőknek, hány szovjet katona zsugorodott gyereknagyságúra a kiégett páncélkocsikban, hány járókelő halt meg a lövöldözésben, nehezen megválaszolható. Azt sem tudjuk pontosan, mennyire ismerték az eseményeket a politikai, katonai vezetők. A tűzszünet mindenesetre gyökeresen megváltoztatta a helyzetet.

Maléternek, a Kiliánnak ebben nem az volt a szerepe, hogy jelentős fegyveres erőt képviseltek, hanem hogy jelképpé váltak. Az ezredes feltehetően habozott, bizonytalan volt, lövetett a felkelőkre, de meg is akart egyezni velük, csitította, óvatosságra intette a lázadókat, de harcolt is a szovjet harckocsik ellen, bár még csak azt sem tudjuk, mi lett azzal az öt tankkal, amelyikkel Maléter a Kiliánba ér-

kezett. A hatalmas, erődítményszerű laktanya, betört ablakaival, golyó lyuggatta méteres falaival, várkapura emlékeztető bejáratával, körülötte a kiégett harckocsikkal, páncélautókkal alkalmas volt arra, hogy a fegyveres harc központjának jelképévé váljék. Maléter legendája pedig valószínűleg abban gyökeredzik, hogy ő volt az egyetlen főtiszt, aki harcba szállt a felkelők oldalán. Szerepe ezáltal lett igazán jelentős ezekben a napokban. A fegyverszünetet követőleg a magas, délceg honvéd ezredes nemcsak az újságírók egyik kedvence volt, látogatói közé tartozott néhány külföldi diplomata is, személye az érdeklődés középpontjába került.

A tűzszünet bejelentésével nem szűntek meg a harcok, a temetkezési vállalat, a kórházak változatlanul nyilvántartanak halottakat, sebesülteket, de ezek már elszórt csatározások voltak. Tárgyalássorozat kezdődött a felkelőkkel, elsősorban a Corvin köziekkel. A megbeszélések a Parlamentben, a főkapitányságon, a Honvédelmi Minisztériumban, a Corvin köz főparancsnoki irodájában, a Kilián-ban folytak. A részletek bizonytalanok; másképp mondja el az eseményeket Pongrácz, Király Béla, Kopácsi, Iván Kovács, Angyal, másként más szemtanúk; mindenképp figyelembe kell venni, hogy az értesülések többsége a felkelők vezetőitől származik. Pongrácz

azt állítja, a kormányküldöttségből kétszer is titokban figyelmeztették, nehogy engedjenek; ha kitartanak, a kormány minden követelésüket teljesíti. Azt is írja, hogy Ödön bátyja kijelentette a tábornokoknak, 15 000 fegyveresük van, s 100 000 civil segíti őket. Angyal István pedig, a Tűzoltó utcaiak parancsnoka, Pongrácz szerint odavágta a főtiszteknek: „Uraim, mit szarakodnak! Álljanak mellénk, és mi garantáljuk, hogy 24 óra alatt kiverjük az oroszokat Magyarország területéről."

Október 29-én délután negyed hatkor a rádióban a következő közlemény hangzott el: „Figyelem, figyelem! A Honvédelmi Minisztérium közli: a budapesti ellenállási csoportok vezetőivel való megegyezés alapján az ellenállók megkezdik fegyvereik átadását a szovjet egységeket felváltó magyar csapatoknak. A fegyverek leadása után 24 órán belül megkezdik a szovjet egységek kivonását Budapestről."

30-án délután azonban Nagy Imre aláírta a Király Béla által fogalmazott nyilatkozatot: „A forradalmi harcokban részt vett egységek megbízottaiból, a honvédség és rendőrség képviselőiből, a megalakulás alatt álló munkás és ifjúsági fegyveres erők képviselőiből alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság előkészítő bizottságának a mai napon történt megalakulását a Magyar Népköztársaság Minisz-

tertanácsa nevében tudomásul veszem és megerősítem. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság szervezze meg a forradalmi harcokban részt vett egységek, a honvédség és rendőrség, a munkás- és ifjúsági osztagokból alakuló új karhatalmat. Ennek segítségével is teremtse meg hazánk belső békéjének helyreállítása és az október 28-án és 30-án elhangzott kormányprogramok végrehajtásának feltételeit. A Karhatalmi Bizottság az általános titkos választásokkal létrehozott új kormány hivatalba lépéséig működjék. Budapest, 1956. október 30. Nagy Imre, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke."

Miért következett be 24 óra alatt a változás, nem tudni pontosan, bár úgy vélem, hogy az október 29-i közlemény inkább óhaj, mint valóság volt. Elképzelhető, hogy a mérsékeltebb Tűzoltó utcaiak s néhány kisebb csoport hajlandó lett volna letenni a fegyvert, de a helyzetet uraló Corvin köziek, Baross tériek, Széna tériek aligha.

Lényeges tényező, hogy a tárgyalások irányítása Király Béla kezébe került. Neki határozott elképzelése volt, nem úgy, mint a tárgyalásokat addig vezető tábornokoknak, akik – úgy tűnik – inkább csak alkudoztak, győzködtek, közvetítettek, magyaráztak. „Az volt a cél – írja Király –, hogy a spontán, egymástól elszigetelten alakult és harcoló szabadság-

harcos csoportok számára központi vezetőséget hozzunk létre. A Bizottság hivatását abban láttuk, hogy a szabadságharcos és a forradalomhoz hű fegyveres erőket egy fegyveres erőbe, a Nemzetőrségbe konszolidáljuk, s ezzel megakadályozzuk sztálinista vagy más ellenforradalmi irányzatok bármilyen befolyását a fegyveres erőkre."

Király Béla 1912-ben született. Az Egyesült Államokban megjelent könyvében azt írja: „Állatorvos szerettem volna lenni, de apám, aki a MÁV tisztviselője, Kaposvár állomásfőnöke volt, nem tudta volna egyetemi oktatásom költségeit fedezni. Somogy vármegyének azonban ösztöndíja volt a Ludovikára, azt elnyertem, csak így tudtam főiskolai végzettséget szerezni."

Aki valamennyire is ismeri a harmincas évek Magyarországát, tudja, hogy egy megyeszékhely, egy jelentős vasúti csomópont állomásfőnöke az úri középosztály felsőbb rétegeibe tartozott; elképzelhetetlen, hogy Király József anyagi okok miatt nem taníttathatta volna fiát az Állatorvosi Főiskolán. Hogy miért állítja ezt Király Béla, rejtély: ízig-vérig katona volt, mindig is annak vallotta magát.

Király leírja katonai pályafutását a háború előtt és alatt; elvégezte a Hadiakadémiát, vezérkari tiszt lett, harcolt a fronton, majd leszögezi, hogy „nem tettem le Szálasira az esküt".

Ezzel szemben az 1945. március 10-i 13. számú Honvédségi Rendeletekben az olvasható, hogy a nemzetvezető 1945. január 13-án adományozta a Magyar Érdemrend Tisztikeresztjét hadidíszítményekkel és kardokkal Király Béla vezérkari századosnak „az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért". Nehéz elképzelni, hogy Szálasi olyan tisztet jutalmazott ezzel az elég magas kitüntetéssel, aki nem esküdött fel rá.

A szavak mögé sok mindent el lehet rejteni. Lehetséges, hogy a kitüntetési javaslat még a nyilaskeresztes hatalomátvétel előtt született, s a katonai bürokrácia malmai lassan őröltek. Talán az is lehetséges, hogy a zűrzavaros időkben Király formálisan nem tette le az esküt. De az nem lehetséges, amit kijelentése sugall, hogy tudatosan, világnézeti okokból nem esküdött fel Szálasira.

Király feltehető ferdítését alátámasztja, hogy kitüntetései közül egyet nem említ, a II. osztályú német Vaskeresztet, amelynek elfogadását és viselését a kormányzó az 1944. szeptember 27-én megjelent 42. számú Honvédségi Közlönyben engedélyezte számára.

Mióta a világ világ, a politikusok szeretik szépíteni a múltjukat. Király Béla 1981-ben jobbnak látja nem említeni a hitleri Németországtól kapott kitüntetését s megmásítani kapcsolatát a Szálasi-rendszerrel.

Mindez nem annyira szavahihetőségét kérdőjelezi meg, mint mindannak a tiszttársának a magatartását, akik a háború utolsó napjáig szolgálatot teljesítettek, s mégis tisztességes, becsületes emberek voltak, szemléletük az idők folyamán megváltozott, nem egy közülük a szocializmus híve lett. Igaz, többen feltűntek 1956-ban Király környezetében is. Eldönthetetlen, kinek, mikor mi volt a meggyőződése. De ha 1956-ban Magyarországon nem áll a feje tetejére a világ, Király Béla s azok a főtisztek, akiket halállal, börtönnel, lefokozással, a hadseregből való eltávolítással büntettek, ma valószínűleg a Néphadsereg nyugállományú tábornokai lennének. Az emberek beleszólnak a történelembe, s a történelem beleszól az emberek életébe. Nemcsak a történelem alakulhat többféleképp, az emberekben is többféle lehetőség van, s hogy melyik valósul meg, azt az általuk is alakított történelem formálja.

„1951-ben letartóztattak, és halálra ítéltek – írja Király. – 1955-ben az ítéletet életfogytiglani fogházra változtatták."

Király Béla vezérőrnagyot valójában a budapesti hadbíróság 1952. január 15-i zárt tárgyalásán ítélte halálra (az ügyirat száma Kb. I.Oli/1952.–33), s az ítéletet a Katonai Felsőbíróság két hét múlva, 1952. január 29-én

hozott ítéletével változtatta életfogytiglani börtönre (II.020/Kat.fbság. – 1952.–4).

Olcsó lenne úgy feltenni a kérdést, hogyan bízhatunk egy ember emlékezetében, aki nem emlékszik, mikor ítélték halálra, s mikor változtatták meg a halálos ítéletet. Az első esetben még lehet tévedésről szó, hiszen az eltérés csupán néhány hét, a másodikban azonban, mivel négy év a különbség, ez elképzelhetetlen. Pusztán feltételezés, hogy Király a maga mártíromságát kívánta fokozni azzal, hogy négy évet töltött börtönben halálra ítélve, amihez hasonló sajnos előfordult azokban az időkben. Nemegyszer találkozunk a tények ilyen megfejelésével; az ideológia vagy a fantázia kiszínezi a történteket, hogy jobban hassanak. Pedig az ilyen propagandafogás mindig visszájára fordul. Király Béla sorsa 1951 és 1956 között önmagában, átszínezés nélkül is elég tragikus volt. Azért is, mert perében testvérét és sógornőjét is 10–10 évi börtönre ítélték.

Azért közöltem a ferdítések bizonyítékául a dokumentumok forrását, amit máshol nem teszek, mert Király Béla személyisége, emlékiratai nem hasonlíthatók sem Kopácsiéhoz, sem Pongráczéhoz.

Kopácsi önmagát igyekszik igazolni, a maga jelenlegi tudata alapján rajzolja át az eseményeket, s mindentől függetlenül igen rossz

a memóriája. Pongráczot csak azért nem lehet 1956 Háry Jánosának nevezni, mert az óbester nagyotmondásai mosolyt fakasztanak, Pongrácz fantazmagóriáiból gyűlölet, rágalom árad.

Király Béla pontos, szabatos, célirányos. Amit leír, az általában úgy történt, nem mai énjét vetíti vissza az akkori világba. Ha ferdít vagy elhallgat valamit, annak oka van.

Király 1945 márciusában esett fogságba, megszökött, 1945 nyarán hazatért, júliusban jelentkezett szolgálatra, augusztusban belépett a kommunista pártba. Hogy miért, arról nem ír. Múltjában semmi jel nem mutat arra, hogy ennek világnézeti oka lett volna, mint nem egy tiszttársánál, akik a demokratikus hadseregben ugyancsak főtisztek lettek, de már a Szálasi-rendszerben vagy előtte is ilyen-olyan módon részt vettek az ellenállásban, rokonszenveztek azzal, vagy németellenesek voltak. Ha párttagságának mégis világnézeti oka volt – ami valószínűtlen, hiszen hogy lett volna a szökéssel végződött hadifogság alatt kommunistává –, akkor ezt 1981-ben nem tartotta szükségesnek említeni.

Sokkal valószínűbb, hogy a kommunista pártba való belépésével a hadseregbe való visszakerülését akarta elősegíteni. Az igazolóbizottság előtt szökéséről hallgatott: ez nem számított érdemnek. A párttagság viszont

igen, a koalíciós időkben a pártok küldöttei az igazolóbizottságokban támogatták pártjuk tagjait.

Ha így volt, számítása bevált. 1945 decemberében igazolták, őrnaggyá, 1946-ban alezredessé léptették elő, 1947-ben a Honvédelmi Minisztérium kiképzési osztályának vezetője, kitüntetik a Magyar Köztársasági Érdemrend kiskeresztjével, 1948-ban a tiszti kereszttel, a gyalogság helyettes parancsnoka, 1949-től parancsnoka, 1950-től vezérőrnagyként a Hadiakadémia parancsnoka. Ilyen gyors előmenetelre katonatiszteknek háborúban sincs lehetőségük; a forradalom a háborúnál is gyorsabban változtatja emberek életét.

Király Béla életének igazi, nagy rejtélye, hogyan lett október első számú katonai vezetője, 1956 erős embere, lekörözve a honvédelmi miniszterré előléptetett Malétert, a gyorsan háttérbe szoruló Kopácsit, zsebre vágva a tejfelesszájú Pongráczot.

„1956 végén engedtek ki a Gyűjtőfogházból – írja. – Néhány nappal a kiszabadulásom után három volt tiszt bajtársam keresett fel...

– Béla, Nagy Imre tudtával, beleegyezésével és tanácsára vagyunk itt. Pár napos szabadlábon léted alatt megtudtál-e eleget Nagy Imréről és baráti köréről?

– Tudok dolgokat, de miért nem beszéltek ti? Mindenre kíváncsi vagyok.

– Nagy Imre baráti köre olyan szocialistákból és demokratákból áll, akik korábbi pártállásukra való tekintet nélkül ellenzik a jelenlegi rendszer politikáját, és alapvető reformokat kívánnak keresztülvinni a pártban, a kormányban és a társadalomban. Nagy Imre és barátai nem gondolnak erőszak alkalmazására, hanem reformokért küzdenek. Már módunk van szavunkat hallatni a sajtóban és gyűléseken, különösen a Petőfi-kör gyűlésein. De pártszervezetekben és kormány- meg társadalmi intézményekben is van már szavunk, és követeljük a reformokat. Az a taktikai célunk, hogy az állam, a párt és egyéb szervezetek kulcspozícióiban mennél több olyan személy dolgozzon, aki velünk egyetért. Már elértük azt, hogy nincs egyetlen minisztérium sem, ahol ne lenne olyan barátunk és velünk együtt érző ember, akit igazságtalanul bebörtönöztek a Rákosi-uralom alatt, és azóta rehabilitálták, és visszahelyezték korábbi fontos beosztásukba. Két kivétel van: a Honvédelmi Minisztérium és az ÁVH. Az utóbbi nem érdekel bennünket, mert annak előbb-utóbb meg kell szűnnie. A Honvédelmi Minisztérium érdekli Nagy Imrét és barátait... Ha... a válaszod igenlő, akkor nyomban megkezdjük a munkát, hogy visszajuttassunk a hadseregbe. Pártgyűléseken a honvédségen belül és kívül, a sajtóban, a Petőfi-kör gyűlésein fel-

vetjük a »Király-kérdést« mindaddig, amíg rehabilitálásodat a hatóságok el nem rendelik, és végül is visszakerülsz a Honvédelmi Minisztériumba. Ha majd bent leszel, belülről neked kell majd segítened abban, hogy tisztességes emberek visszakerüljenek a hadseregbe."

Király Bélának egyetlen kikötése volt: soha, semmilyen körülmények között nem lép vissza a kommunista pártba. Ezzel tiszttársai egyetértettek. „Így lettem Nagy Imre baráti köre katonai csoportjának belső tagja."

Ez a történet nagyon mesterkélt. Elég jól ismerjük Nagy Imre körét, csoportjának módszereit, az ilyesfajta szervezkedés nem tartozott közéjük. Nem valós, hogy valamennyi minisztériumban volt magas rangú, börtönviselt emberük. Hogy Nagy Imrének katonai csoportja lett volna, arról nincs tudomásunk. Ha viszont volt, mért éppen Király Bélára lett volna szükségük, hogy befolyásuk legyen a Honvédelmi Minisztériumban? Király meg nem nevezett bajtársai feltehetőleg magas rangú tisztek voltak.

1956. október közepén, folytatja emlékezését Király Béla, részt vett az ötvenes évek elején törvénytelenül kivégzett főtisztek dísztemetésén. „A temetés után Illy Gusztávné otthonába indultunk, s ahogy a temető vaskapujához értünk, ott állt Nagy Imre, baráti

körével. Kezet fogott Illynével, és részvétét fejezte ki. Aztán hozzám fordult, és azt mondta: »Remélem, rövidesen felgyógyul, s akkor találkozunk. Vigyázzon az egészségére, szükségünk van magára.« Büszkén szorítottam vissza Nagy Imre vaskos, izmos kezét. »Rövidesen jelentkezem«, mondtam."

Nagy Imre bírósági tárgyalásán azt mondotta: „Nem ismertem Király Bélát, nem hallottam róla, sem közvetett, sem közvetlen úton. Nem ismertem munkáját sem... Tildy ajánlotta, nagyon melegen. Tildynek az volt a véleménye, hogy erre a posztra nála megfelelőbb embert nem találnánk, kiváló szervező."

A per aktáiból az látszik valószínűnek, hogy Nagy Imre a szerepét sem tagadni, sem kisebbíteni nem akarta. Ebben az esetben értelmetlen is lett volna, ő hagyta jóvá a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot. Mellékes, hogy ismerte-e korábban Királyt vagy sem, mint ahogy Malétert sem ismerte.

Közzétették egy kézírásos levél részleteit, amelyet Király Béla írt a kórházból, ahol kisebb műtétet hajtottak rajta végre; könyvében Király igazolja a levél hitelességét. A részletei nem bizonyosak. A Fehér Könyv nyomtatásban néhány mondattal többet közöl, mint fakszimilében, Király Béla kissé másként olvassa

saját kézírását, mint ahogy az megfejthető. A lényeg egyértelmű.

Kedves Feri barátom! *1956. X. 28.*
Változatlanul kórházban vagyok, immár gyógyultan.

Vártam bejelentett látogatásodat, amit azonban a sorsdöntő történelmi események lehetetlenné tettek. Meg akartam az elmaradt találkozón beszélni azt, amiről a temetés után néhány szót váltottunk.

Most hallgatva Nagy Imre programját, a kormány és a párt határozatát: az öröm és a lelkesedés vesz rajtam erőt. Ez az, Feri barátom, amiben akkor is hittünk, amikor még egy helyen dolgoztunk, és ez az, amiért teljes erőmet, lelkesedésemet, szerény felkészültségemet egyaránt szeretném latba vetni...

Szinte elönt a keserűség, ha arra gondolok, hogy épp most, épp ebből a szívemhez oly közel álló munkából kellene kimaradnom...

Feri barátom! Arra kérlek, gondold, fontold meg: múltam, az általad ismert munkakedvem, az 5 éves börtön... vajon nem tesz-e alkalmassá, hogy ebben a munkában részt vegyek. Én rajtad keresztül felajánlom munkaerőmet, lelkesedésemet, együttérzésemet Nagy Imrének és kormányának. Hiszem, hogy tudod, nem pozíció, nem dísz, amire vágyok, hanem ami kell nekem: *feladat!* Ami-

nek a leendő megoldása tekintetében – biztos vagyok – nem lesz mit... (olvashatatlan – Gy. L.) ha ezt a jelentkezésemet eredményre viszed.

Azt gondolom, hogy a H. M. Vezérkari Főnökségen lenne a helyem...

Baráti szeretettel köszönt öreg barátod

Király Béla

A levél címzettje Jánosi Ferenc, Király Béla egykori tábornoktársa a Honvédelmi Minisztériumban.

Ismét kérdőjelek: ha ilyen jó viszonyban volt Jánosi Királlyal, mért nem tőle kért információt Nagy Imre? S ha Király Nagy Imre szűk katonai csoportjának tagja volt, ha olyan viszonyban volt vele, mint ábrázolta, mért Jánosin keresztül kellett felajánlania szolgálatait, mért október 28-án kellett munkára jelentkeznie, mért kellett megjelölnie, milyen beosztásra vágyik?

Ha viszont kétségbe vonjuk Nagy Imre és Király szoros kapcsolatát, honnan a temetőbeli találkozás képszerű leírása? A pontos részletek általában hitelességről vallanak.

Ismerünk ellenpéldát Király esetében is. Emlékezéseiben leírja, hogy a Forradalmi Honvédelmi Bizottság szóvivőjeként átvitte nyilatkozatukat a főkapitányságról a Parlamentbe. Küldöttségüket Nagy Imre, Tildy és

Vas Zoltán fogadta. „Csak Vas Zoltánnak volt javaslata a módosításra." Vas a bizottság nevének megváltoztatását javasolta: legyen Forradalmi Karhatalmi Bizottság, hangsúlyozva ezzel, hogy a belső rend fenntartására és nem egy külső hatalom elleni védelemre alakult. „Azt javasoltam az általam vezetett küldöttségnek, hogy... fogadja el Vas Zoltán javaslatát. Így is határoztunk. Nagy Imre titkárnője újragépelte a nyilatkozatot, és a miniszterelnök aláírta."

Király erről a találkozóról már nyilatkozott a *Life* című amerikai magazin 1957. februári számában. Eszerint küldöttségüket Nagy és Tildy fogadta; Vasról nem esik szó. „Nagy Imre leült egy karosszékbe, Tildy Zoltán államminiszter mellé. A karosszék karfájára támaszkodva írt, néhány szó kicserélését ajánlotta, majd egyetértve a javaslattal, aláírásával ellátta."

Ugyanaz a képszerűség, pontos részletek mindkét változatban – csak éppen ellentmondanak egymásnak.

Király története folytatódik. Alighogy elvitték a levelét Jánosinak, írja, „három felfegyverzett szabadságharcos jött a betegszobámba. Az egyik korábbi börtöntársam volt, a másik egy fiatal hadnagy, a harmadikat nem ismertem." Közölték vele, hogy a főkapitányságról küldték őket, ahol a forradalmi alakula-

tok vezetői gyűlést tartanak, s az a parancsuk, azonnal vigyék oda Királyt. „A Deák téri rendőr-főkapitányság nagy tárgyalótermébe vezettek a szabadságharcosok. Nagygyűlés folyt ott, de megérkezésemkor megszakították a megbeszéléseket. Sok régi barátom között ott volt az a három bajtársam is, akik annak idején »beszerveztek« Nagy Imre körébe. A Honvédelmi Minisztérium, a vezérkar, az államrendőrség, a munkások, az ifjúsági és a szabadságharcos csoportok küldöttei tárgyaltak. Közfelkiáltással nekem adták át az elnökséget."

Ilyen gyűlésről 28-án délután vagy este nem tudunk, nincs rá semmiféle adat. Tételezzük fel, hogy mégis volt; akkoriban nemigen vezettek jegyzőkönyveket. De mi késztette a résztvevőket, hogy Király Bélának, akit akkoriban sem a munkások, sem az ifjúság, sem a szabadságharcosok, sem az államrendőrség képviselői nem ismertek – ezt Király, Kopácsi, Pongrácz és a többiek egybehangzóan mondják –, közfelkiáltással átadják az elnökséget?

Tovább folytatódik a történet. A szinte ismeretlen Király Béla három nap alatt Budapest városparancsnoka, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság elnöke, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tényleges vezetője, a felkelők, a honvédség, a rendőrség parancsnoka lett.

Ugyanakkor a katonai főügyészség törvényességi óvást nyújtott be Király Béla ügyében, s a Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa 1956. október 31-i ülésén Király Bélát és társait bűncselekmény hiányában az ellenük felhozott vádak alól felmentette.

Ezenkívül egyetlen esetről sem tudunk, hogy valakit ezekben a napokban rehabilitáltak volna. Budapesten még folyt a harc, amikor a katonai főügyészség, a Legfelső Bíróság Elnökségi Tanácsának elnöke és 9 szavazóbírája periratokat vizsgált meg, ítéleteket tanulmányozott, tanúkat hallgatott meg.

A honvédség vezetőinek 1956-os szerepéről keveset tudunk. Legenda, hogy csak fiatal sorkatonák, tiszti iskolások, alacsony rendfokozatú tisztek rokonszenveztek a felkelőkkel. A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány tagja 4 vezérőrnagy, 8 ezredes, 2 rendőr ezredes, 2 alezredes, 2 őrnagy, 2 főhadnagy, 1 honvéd volt. Az alakuló ülésen fogadták el azt a határozatot, hogy amennyiben a szovjet csapatok december 31-ig nem hagyják el Magyarországot, fegyverrel támadnak ellenük.

A tisztikar volt az a réteg, amely Király Bélát jól ismerte, bajtársa, beosztottja, tanítványa volt. Nincs kimutatás, hány egykori hivatásos katonatiszt került az új hadseregben magasabb parancsnoki beosztásba. Arról még kevésbé, hányan formálódtak valóban az új

rend híveivé, és hányan követték „a katona nem politizál" évszázados elvét, s csak hivatásukhoz, rangjukhoz, életformájukhoz ragaszkodtak, bármilyen címert viselt is a zászló, amire felesküdtek. Ennek a magyar hadseregben hagyománya volt; Horthy tábornoki karának számos tagja szolgált a Tanácsköztársaság alatt, köztük a későbbi nyilaskeresztes hadügyminiszter, Beregffy vezérezredes is.

Magyarországon a tisztikar kaszt, klán, szakma volt. Aki ennek a testületnek a tagja lett, azt nyílt és titkos kötelék fűzte tiszttársaihoz. Nem abban az értelemben, hogy valamiféle titkos társulat tagjai lettek volna, bár voltak ilyenek is. Abban, hogy egyívásúak voltak, egyforma neveltetésűek, egymással barátkoztak, egy környezetből származtak, egy életformát választottak és éltek, egymás között nősültek, egyazon meggyőződésen nevelkedtek. A kasztból ki lehetett törni, a szakmától meg lehetett fosztani őket, de feltehetőleg ezek közül is sokan a klán tagjai maradtak. Tudunk olyan példát is, nem egyet, hogy az új rend tisztjei asszimilálódtak ehhez a kasztthoz. Talán nem tévedek, hogy a legfőbb erő, amelyik Király Bélát a hatalom csúcsára emelte, ez a klánszellem volt. S az egykori vezérkari tiszt értette a dolgát: amíg a többiek ágáltak, marakodtak, lőttek, randalíroztak, nyilatkoztak, ő szervezett. Talán nem túlzás

azt mondani, hogy egyhetes pályafutása alatt az ország legeredményesebb szervezőjének bizonyult.

Bizonyos, hogy így nem történt meg, de jellemző a tiszti klán 1956-os pszichózisára Nyírádi Szabó Imre egykori őrnagy beszámolója, akit David Irving amerikai történész és publicista idéz. Nyírádi Szabó szerint a légierők parancsnoka, aki a Horthy-hadsereg tisztje volt, október 29-én reggel összehívott tucatnyi volt repülőtisztet, s javasolta nekik, hogy bombázzák a szovjetek utánpótlási vonalait. A tisztek húzódoztak, mondván, ha őket vetik be, akkor a magyarországi eseményeket ellenforradalomnak minősítik. A légierők parancsnoka ismertette tervét: ha a záhonyi hidat, a tököli repülőteret, a tiszai átkelőhelyeket megsemmisítik, s ejtőernyősök elfoglalják a komáromi hidat, a szovjetek nem közelíthetik meg Budapestet. Ezalatt Király Béla és ő Münchenbe repül; Nyugat-Németországban az amerikai légierőt készültségbe helyezték. Ha a NATO nem hajlandó beavatkozni, továbbrepülnek Spanyolországba, s Franco segítségét kérik. Ha ez sem sikerül, bombáznak, amíg van bomba, aztán zárt kötelékben az egész magyar légierő Münchenbe repül. Az értekezlet után a parancsnok a Honvédelmi Minisztériumba ment, s 17 óra 30-kor tért vissza azzal, hogy Király Béla szerint

várjanak még; külföldön a bombázást fasiszta provokációnak tekintenék. A parancsnok elrendelte, hogy a légierő legyen kész a bombázásra.

1956-ban egyetlen magyar repülő egyetlen bombát sem dobott le. Tény, hogy egyetlen magyar repülőgép nem hagyta el az országot, pedig feltehetően lett volna rá lehetőség. Ez az elmeszülemény azért mégis érzékeltet valamit a légkörből.

Ugyanazon a napon, amikor Nagy Imre jóváhagyta a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakulását, amikor Király megkezdte az egységes karhatalom szervezését, a Köztársaság téren elszabadult a pokol.

A legszélsőségesebb példát, hogyan ábrázolták a budapesti pártbizottság ostromát Nyugaton, Mikes könyvét már idéztem. Nem ez volt az egyetlen ilyen írás; hasonlókkal volt tele a világsajtó. Magyarország a világ első számú szenzációja lett, özönlöttek Budapestre a külföldi újságírók, köztük magyar emigránsok, írták a képtelenebbnél képtelenebb történeteket. Meg kell ismerkedni ezekkel a torzszüleményekkel, hogy megértsük, hogyan sulykoltak bele a világ tudatába egy hamis képet 1956-ról, olyan erővel, hogy mindmáig hat.

Tollas István így ír:

„A Köztársaság téren még mindig tartott a

városi pártbizottság ostroma. A körülbelül 5000 szabadságharcostól és felfegyverzett járókelőtől körülvett épületet még védték az ávós rendőrök. Egy ávós, akinek elfogyott a lőszere, átöltözött, és igyekezett egy hátsó kijáraton át elmenekülni. A tömeg rávetette magát, s felakasztotta a legközelebbi fára. Mint kiderült, egy ávós ezredes volt. Zsebében megtalálták havi illetményét, 16 000 forintot (egy munkás akkoriban 700–900 forintot keresett!). Senki sem tulajdonított el egyetlen bankjegyet sem; nem, a bankókat rátűzték a testére, s a nyakába táblát akasztottak, ezzel a felirattal: »Ezért a pénzért gyilkoltam.« Zsebeiben ezenkívül öt különböző személyazonossági igazolványt találtak, mindegyik más névre szólt, mindegyikben más foglalkozás szerepelt. Ebből értettük meg, hogyan tudtak ezek az ávósok minden gyűlésre stb. befurakodni s ott kémkedni. A többi ávós tisztet, akik a feldühödött tömeg kezébe kerültek, azonnal felakasztották vagy agyonlőtték, s temetetlenül otthagyták. Sok ávós, aki az épületet védelmezte, számunkra rejtélyes körülmények között eltűnt."

Konkoly Kálmán és Ábrányi Aurél:

„Az ávósok holttestét egymás mellé fektették. Átkutatták a zsebeiket, s kivették az igazolványukat. Ezredesek, őrnagyok, századosok voltak, magyar és orosz igazolvánnyal ellátva."

Ugyanők írják le a következő epizódot (a történet egyébként a Magyar Függetlenség című napilapból származik):

„Egy ávós ezredes rohant ki a lángolva égő házból, s védőpajzsként egy négyéves, szőke gyereket tartott maga előtt. Azt hitte, így megmentheti az életét. Nem menthette meg. A nép ítélt. A lábánál fogva felakasztott, szörnyen felpuffadt, csurom vér holttest ott lógott a fán. A jogos népharag megnyilvánulása. A gyereket sikerült megmenteni. Még eszméletlenül hevert a szabadságharcosok karjában, de az emberek örömére, akik körülállták, néhány perc múlva már boldogan mosolygott, ahogy csak egy gyerek tud mosolyogni."

John Sadovy, a *Life* tudósítója másként látta ugyanezt:

„Az épület bejáratánál a végső harcra került sor. Egy kisfiút hoztak ki a házból. Az emberek a vállukon vitték a gyereket. Ötéves fiúcska volt, jobbra-balra tekingetett a körülötte tomboló zűrzavarra. – Ne öljétek meg! Mentsétek meg! – kiáltoztak egyesek. A gyerek az épületben lévő egyik ÁVH-s tiszt fia volt. Ennek az arcocskának a megpillantása visszahozott a valóságba, mindazok után, amit percekkel előbb láttunk. Ezek mégiscsak emberek voltak, s amit láttam, rossz álom volt, melyből a kisfiú ébresztett fel."

Ekkor már megszólalt a magyar sajtó is. A Népszava:

„Zöldellő pázsit, a lágyan ringó faágak, az Erkel Színház lépcsőjén játszó gyerekek mind a békét, nyugalmat mutatják. Folyik a mindennapi élet... A budapesti pártbizottság épülete előtt teherautó fékez. A ponyva alól hízott sertések vége lóg ki. Megkezdődik a lerakodás. A sarki közért előtt hosszú sor áll. A tekintetek kérdően néznek a hússal telt kocsira. A munka hamar befejeződik, s a kocsi üresen folytatja útját. Fegyveres csoport közeleg. A sorbanállók elmesélik a gyanús látottakat. Egy állítólag üres pártbizottság részére egy kocsi hús? Felette hihetetlen. A fegyveresek a ház átkutatásához látnak. Bentről lövés dörren. Tűzharc alakul ki. A sarki sorbanállók gyorsan eltűnnek a kapu alatt. Erősítés érkezik. A harc órákon át tart. Végül a túlerő győz. Néhány percre elcsendesedik minden, majd az ablakokon keresztül súlyos papírkötegek repülnek az úttestre. Káderlapok. Felgyújtják. A harcnak igen sok áldozata van."

A Magyar Függetlenség:

„Mint ismeretes, fegyveres harcokban a szabadságharcosok megtörték a volt pártházban rekedtek ellenállását, és a járókelőkre lövöldözők közül tizenegyen elestek a küzdelmekben. Világos azonban, hogy nem csupán ők tartózkodtak a székházban, hanem jóval többen. Ugyanis a pártház elfoglalása után nagy mennyiségű félig kész palacsintát talál-

tak a konyhában, úgyszintén igen sok, száznál jóval több személy részére elegendő fasírozottat is készítettek ott. Az ÁVH-sok azonban szőrén-szálán eltűntek."

Ugyanennek a lapnak névtelen tudósítója:

„Hatalmas vöröskeresztes zászlóval egy ápolónővér és hordágyas mentő indult a térre, hogy összeszedjék a szabadságharcosok sebesültjeit. És akkor megtörtént, amit a világháborúk legszörnyűbb óráiban, gyűlölködő, ádáz ellenségek sem követnek el: az ÁVH-gyilkosok rájuk lőttek, s az elöl haladó ápoló véresen arcra bukott... Tollat forgattam eddig, és gyűlöltem a vérontást, de ekkor puskát ragadtam, és a szabadságharcosokkal rohamoztam én is."

Az Egyetemi Ifjúság:

„Három teherautó ÁVH-s érkezett a pártház elé, bevonultak a pártházba, elfoglalták az ablakokat, és minden indoklás nélkül lőttek a térre. A téren járó, nagyobbrészt munkásemberek meglepődve, majd felháborodva először a Mosonyi utcai, majd később a kőbányai rendőrséghez fordultak. Mind a két rendőrség kivonult, és fedezékek mögül lőni kezdték a pártházat... A harc nem volt rövid, de nemsokára benyomultunk a pártházba. Elfogtuk az ÁVH-sok parancsnokát, egy ÁVH-s ezredest, akinél különböző igazolványok és tizen-

kétezer forint volt. Nem menekült el. Ezenkívül még hét foglyunk van."

A felkelők vezetői sok évvel később, emlékirataikban, nyilatkozataikban megismételték a hajmeresztő történeteket.

Kopácsi szerint a pártház szomszédságában lakók követelték, hogy megnézhessék, mi történik az épületben. Küldöttségüket letartóztatták, s az államvédelmisek mindenkire lőttek, aki a pártbizottság közelébe ment. Ő 10 óra felé hallotta, hogy a Köztársaság téren az ávósok lemészárolják a népet. Azonnal felhívta Mező Imrét, aki nem ért rá, így a pártbizottság másik titkárával, Csikesz Józsefnével beszélt, aki elutasította, hogy rendőrök jöjjenek a térre. Asztalos ezredes azt mondta neki, hogy az államvédelmisek meg tudják védeni a pártházat. A rendőrkapitány szerint, miután az első védőket lelőtték, „a bosszúszomj elcsitult. A pártszékház többi védőjét letartóztatták, amint a főkapitányság újonnan alakult őrjáratai a helyszínre érkeztek. Csikesznét, aki maga lőtt a tömegbe, egyszerűen hazakísérték" – írja egyik tanulmányában. Önéletrajzában ez a történet kikerekedik. Ezek szerint felhívta őt a felkelők egyik parancsnoka:

„– Kopácsi elvtárs, itt van a Csikeszné, aki a legvadabbul lőtt a tömegre. Mit tegyünk vele?

– Nem szégyelled magad, elvtárs, hogy

ilyesmit kérdezel? Ez egy asszony, menjen haza.

A milicisták páncélkocsiba ültették, és hazavitték a lakására. Egy második telefonhívás értesített, hogy Csikeszné épen és egészségesen megérkezett, s őrsége narancsot és csokoládét ajándékozott a gyerekeinek."

Gosztonyi meg nem nevezett forrás alapján így tudja: „Nagy Imre titkára, dr. Szilágyi József többször is áttelefonált a Deák téri főkapitányságra, Kopácsi rendőr ezredest utasítva a felmentő csapatok küldésére. Uszta és Horváth vezérőrnagyok – mindketten ma is szolgálatban – tanúi voltak a telefonbeszélgetésnek. De Kopácsi nem merte embereit a Köztársaság térre küldeni. Félt, hogy a rendőrök megjelenésével csak még jobban elmérgesedik a helyzet, újra fellángolnak a harcok a városban, és az épp kivonulófélben lévő szovjet csapatok kitűnő alkalmat kapnak a beavatkozásra. Úgy határoztak Horváthtal, Usztával, Nemes őrnaggyal és M. G.-vel együtt, hogy Pongrácz Gergelyt, a Corvin közi nemzetőrezred parancsnokát kérik fel, menjen ki a helyszínre, és embereivel teremtsen rendet a környéken. Így is történt."

Pongrácz szerint ő nem is tudta, hogy a budapesti pártbizottság a Köztársaság téren van. Október 30-án délelőtt telefonált neki egy felkelő, hogy az ávósok rájuk lőttek.

Pongrácz utasítást adott, hogy ne harcoljanak, amíg ő oda nem érkezik. Délfelé érkezett meg osztagával és három harckocsival a Köztársaság térre; az épületet a tankok szétlőtték, majd a fegyveresek elfoglalták. Pongrácz igyekezett menteni a foglyul ejtett államvédelmiseket, de nem tehetett semmit, a tömeg csaknem őt is meglincselte.

A Corvin közi vezér érvelése figyelemre méltó: „1956. október 30-án a törvényes magyar kormány által el voltunk ismerve forradalmároknak... A pártházban lévő ávósok és pártfunkcionáriusok viszont a kormány... határozatai ellenére szervezkedtek, fegyverkeztek ellenünk, törvényellenesen."

Másnap, folytatja, 15 emberével visszament a pártházba, a kazamaták után kutatni. Az udvaron lévő frissen ásott virágágy gyanút keltett bennük. Felásták, s vagy húsz, hátrakötözött kezű, tarkón lőtt fiú hulláját találták meg.

A pártházat többször átkutatták a pincétől a padlásig, a Köztársaság téren tízezrek fordultak meg azokban a napokban, köztük számos nyugati újságíró, akik minden morzsányi szenzációra éhesek voltak. A tarkón lőtt fiatalokról senki sem tesz említést, senki nem látta őket, senki nem tud róluk, csak Pongrácz Gergely.

Minderre egyértelműen érvényes Bain már

idézett megállapítása, hogy „az újkori történelem egyetlen eseményéről sem hazudtak annyit, mint 1956-ról". Az idézetek nem arra szolgálnak, hogy megtudjuk, mi történt a Köztársaság téren, hanem hogy érzékelhető legyen, hogyan szították, fokozták az emberek hangulatát a tömegőrületig. Az ország amúgy is lázas állapotban volt, tudata elhomályosult, az egyre nagyobb mennyiségben adagolt méreg már végveszéllyel fenyegetett. Ez is 1956 egyik lényeges eleme; az emberek nem maguktól őrültek meg, megőrjítették őket.

Vannak beszámolók, melyekből egy szó sem igaz, mint Pongráczé, Kopácsié, Mikesé. Mások tartalmaznak valóságos elemeket, de ezekkel is a visszájára fordítják az igazságot. Valóban akasztottak fel lábánál fogva egy ezredest, bár nem ÁVH-s volt, hanem honvédtiszt. A felkoncoltakat valóban temetetlenül hagyták ott. A pártházhoz reggel valóban érkezett egy tehergépkocsi, de nem hízott sertésekkel volt megrakva, hanem kenyeret, konzervet, húst hozott a X. kerületi pártbizottságról. A pártházból valóban kihoztak egy kisfiút, az egyik konyhai dolgozó gyerekét. A pártház gondnoka hozta a nyakában, maga után vonszolva a rémülettől félájult anyát; a tömeg csaknem agyonverte őket.

Akik ezeket a részleteket látták, azoknak

látniuk kellett a többit is. Melyikük hazudott tudatosan, melyiket vakította el a tömegőrület, eldönthetetlen. De az ország így értesült az eseményekről, a milliók tudatába, akik nem voltak ott a pártház ostrománál, ez vésődött be.

Hogy mi történt a Köztársaság téren, az ma már lényegében rekonstruálható, még ha vannak is tisztázatlan részletek.

A pártházban október 23-ig három rendőr adta az őrséget. A karhatalmistákat október 23-án délután küldték a pártbizottságra: 2 tisztet és 46 sorkatonát. Másnap a pártház védelmére kivezényeltek 3 szovjet harckocsit is.

A budapesti pártbizottság első titkára akkor Kovács István volt, aki Rákosi legszűkebb környezetéhez tartozott. Október 29-én váltották le, s Köböl Józsefet választották a helyére. Köböl azonban nem tartózkodott az épületben: a pártbizottságot Mező Imre vezette.

Az akkor 51 éves Mező koldusszegény, tízgyerekes parasztcsaládból származott. Szabósegéd lett, de nem talált munkát, 1927-ben kivándorolt Belgiumba. Megtanult négy nyelvet, 24 éves korában belépett a Belga Kommunista Pártba. A spanyol polgárháborúban többször megsebesült, a nemzetközi brigádok tisztje lett. A polgárháború leverése után Franciaországban koncentrációs táborba

zárták, a világháború kitörésekor önként jelentkezett a francia hadseregbe, Szíriába irányították, kommunista propaganda miatt büntetőszázadba került. 1941-ben leszerelték, Franciaországban bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, tagja lett a külföldi kommunistákat irányító háromtagú bizottságnak, ő szervezte meg Párizs északi kerületeiben a felkelést a németek ellen. A felszabadulás után hazatért, a budapesti pártbizottság munkatársa, majd titkára lett. 1953-ban leváltották, mert egyre határozottabban közölte a vezetőkkel az üzemekben, a munkások között tapasztalható rossz hangulatot. 1954-ben ismét a pártbizottság titkára lett, minden forrás szerint Rákosiék politikájának határozott ellenzője. Október 25-én a Katonai Bizottság tagja lett; a Honvédelmi Minisztériumban megtartott tanácskozásról igen rosszkedvűen tért vissza a pártbizottságra, tapasztalva a fejetlenséget, cselekvésképtelenséget. 28-án főtiszteket kért a Katonai Bizottságtól munkásmilíciák szervezésére. A tisztek még aznap megérkeztek. Estére Mező összehívta a kerületi párttitkárokat, az üzemi és kerületi munkásmilíciák szervezéséről tanácskoztak. 29-én este Kádár János kereste fel a pártbizottságot. Mező a barátja, politikai szövetségese volt. Kádár azt tanácsolta Mezőnek, ne törődjék azzal, névlegesen ki az első titkár, vegye át a

pártbizottság vezetését. Feltehetőleg szó esett a kibontakozásról, a munkások felfegyverzéséről. Úgy vélem, Mező Imre meggyilkolása, a Köztársaság téri vérfürdő sokban hozzájárult ahhoz, hogy Kádár szakított a Nagy Imre-kormánnyal.

A pártbizottság elfoglalását október 28-án vagy 29-én határozták el a felkelők; a támadást előre megszervezték. Elsősorban a két legerősebb csoport, a Corvin köziek és a Baross tériek, akik addigra már szoros, állandó összeköttetésben voltak, vettek részt az ostromban, de harcoltak a Köztársaság téren a Széna tériek, a Szabad Nép-székházban tanyázó osztag s számos kisebb csoport tagjai is. Sokan már a harc megkezdése után érkeztek, amikor híre terjedt, hogy a Köztársaság téren az ávósok ölik a népet. Nagyon bizonytalan becslések szerint mintegy ötszáz fegyveres vett részt az ostromban, sokan akkor már hivatalos nemzetőrkarszalaggal, igazolvánnyal ellátva. A harcnak több ezer nézője volt.

Október 29-én délután a Baross tériek főparancsnoka, Nickelsburg László utasítást adott alparancsnokainak, hogy a fogságukban lévő négy embert ki kell végezni: a kivégzésben maga is részt vett. Ezután eligazítást tartott a csoportnak: másnap a corvinosokkal együtt megtámadják a budapesti pártbizottságot, az ott lévő államvédelmiseket meg kell

semmisíteni. Parancsba adta, hogy csak a közelben lakók mehetnek haza, de azoknak is vissza kell térniük reggel 6 órára. Járőröket küldtek ki a pártház védelmének felderítésére. Másnap hajnalban Nickelsburg társaival gépkocsival a Köztársaság térre ment; az Erkel Színház mögött találkoztak a Corvin közi vezetőkkel, s megbeszélték a támadási tervet. Amikor visszatértek a Baross tér 19. számú házban lévő központjukba – a Szövetkezetek Pest Megyei Központjának helyiségeit foglalták el –, Nickelsburg riadóztatta a csoportot, s eligazítást tartott a támadásról. Valószínűleg már az előző napon elterjedt, hogy a pártházban az ÁVH-sok sok foglyot őriznek; a Corvin közben állítólag az a hír járta, hogy két Pongrácz testvért a Köztársaság téren tartanak fogva, s ki akarják végezni őket. Ezek a hírek nagyon nehezen ellenőrizhetőek, de a kor légkörét ismerve valószínűek.

A támadást az tette lehetővé, hogy október 29-én a pártházat védő szovjet harckocsik parancsot kaptak, hagyják el Budapestet. A támadóknak ezután csak a kézifegyverekkel felszerelt védők ellenállására kellett számítaniuk.

Október 30-án a két szakasz karhatalmistán kívül 8 katonatiszt, 3 rendőr s körülbelül 80 civil volt az épületben; pártmunkások, admi-

nisztrátorok, telefonkezelők, gépkocsivezetők, konyhai dolgozók, takarítónők.

A karhatalmistákat hajnalban átöltöztették rendőrruhába: az Államvédelmi Hatóság feloszlott. Nem tisztázott, hogyan történt ez pontosan; a kormánynyilatkozatban az szerepelt, hogy az új karhatalom megalakulása után az Államvédelmi Hatóságot fel fogják oszlatni. Talán az államvédelem parancsnokai is megkönnyebbültek, hogy megszabadulnak a mérhetetlen gyűlölet rájuk nehezedő nyomásától. Elképzelhető, milyen zavart okozott ez a katonákban. S az is, hogy a felkelőket forradalmároknak nyilvánították; miért harcoljanak ők forradalmárok ellen? De harcoltak.

Október 30-án reggel a fegyveresek felderítői többször odamentek az őrséghez, s arról faggatták őket, kik vannak az épületben, s mit csinálnak. Egy csoport be is hatolt, lefegyverezte az őrségben lévő három rendőrt, akik elmenekültek, s hét karhatalmistát foglyul ejtett. Ekkor kiverték őket az épületből.

Az összpontosított támadás 10 óra tájban kezdődött. A corvinosok magukkal hoztak egy ágyút, s 11 óra tájban egy harckocsi is érkezett, feltehetőleg ugyancsak a Corvin közből. Bevetésük körülménye tisztázatlan; gyakorlott, szakképzett legénységgel szétlő-

hették volna az épületet, de elszórt tüzelésük nem döntötte el a harcot.

Mező és társai az ostrom folyamán segítséget kértek a Minisztertanácstól, a Honvédelmi Minisztériumtól, a rendőrségtől, laktanyáktól; csak ígéreteket kaptak, mint egy héttel azelőtt a Rádió védői.

2 óra tájban hat tank jelent meg a Köztársaság téren; a vezérharckocsi ágyúval és gépfegyverrel riasztólövéseket adott le. A támadók azonnal visszavonultak. A harckocsikat Mező kérésére Biszku Béla, a XIII. kerületi pártbizottság titkára segítségével a Róbert Károly körúti laktanyából küldték a pártház felmentésére. Hogy mi történt ezután, nem egészen tisztázott, de három vagy négy harckocsi a pártházat kezdte lőni. A támadókra egyik tank sem tüzelt. A harckocsizók később azzal védekeztek, hogy a pártházból tüzeltek rájuk, ők csak visszalőttek. Ez valószínűtlen. Van, aki úgy tudja, a harckocsik tévedésből lőtték a pártházat. Ez sem valószínű.

Valószínűleg az történt, hogy a katonákon is úrrá lett a már országos tudatzavar; fogalmuk sem volt, mi az igazság. Most már nemcsak az utcán harsogták, hogy az ávósok gyilkosok, a kormány is kijelentette, hogy az Államvédelmi Hatóságot fel kell oszlatni. Már nemcsak egymás között beszélgettek arról, hogy a felkelőknek igazuk van, a rádió, a saj

tó is forradalmároknak nyilvánította őket. Mindez nem menti fel őket a parancsmegtagadás felelősségétől. S a katonák nemcsak ágyúikat fordították a pártház felé, végignézték a védők meglincselését is, ami még számos támadót is elborzasztott, s meg sem kísérelték megakadályozni, csak azt nem engedték, hogy az egyik karhatalmistát a harckocsi ágyúcsövére kössék fel. Ezután azonban nem csatlakoztak a felkelőkhöz, hanem visszatértek alakulatukhoz.

A védők hamar belátták, hogy a harckocsik ellen nem tudják megvédeni az épületet. Valószínűleg a kétségbeesés is munkált bennük: a felmentésükre küldött tankok is őket lövik. Mező elrendelte, hogy adják meg magukat. Ragaszkodott, hogy ő menjen ki tárgyalni a támadókkal. Asztalos és Papp ezredes önként csatlakoztak hozzá.

Asztalos János 38 éves volt, szakmája aranyműves, 22 éves korában lépett be az illegális kommunista pártba, letartóztatták, megkínozták. 1948-ban lett politikai tiszt. Papp József egy évvel idősebb volt nála, géplakatos, majd rádiótávirász; 1950-től szolgált tüzértisztként a hadseregben.

A három parlamenter egy lécre kötözött fehér abrosszal a kezében kilépett a pártház kapuján, s elindult a támadók felé. Amikor leléptek a járdáról, géppisztolysorozat kaszál-

ta le őket. A gyilkosok vezetője valószínűleg Mesz János volt, alvilági nevén Falábú Jankó, a Corvin köz tüzérparancsnoka.

Egyik sem halt meg azonnal. Mezőt egy autóbuszba tették, s a Péterffy Sándor utcai kórházba vitték. Ott halt bele sebeibe.

A földön fekvő Asztalost ütötték, rúgták, az Erkel Színház felé vonszolták, dróttal kötötték össze a lábát, s fejjel lefelé fölakasztották egy fára. A törvényszéki orvosszakértők szerint: „Fejsérülései önmagában is halálosak voltak; az akasztás egymagában, minden egyéb külső erőszaktól függetlenül halált okozó volt. De Asztalost hasba is lőtték – ez a sérülés is a halálát okozta volna."

Papp Józsefet is verték, rúgták, aztán valaki többször a mellébe szúrt, majd többen a kezükkel igyekeztek kitépni az akkor már halott ezredes szívét.

A pártház elesett, bár Várkonyi György, látva a parlamenterek lemészárlását, néhány társával folytatta a harcot. Tűzharcban kapott halálos sebet; valószínűleg még élt, amikor testét egy teherautó mögé kötözték, s végigvonszolták a téren.

Az elfogott katonákat kihurcolták a ház elé, közben szurkálták, rúgták, puskatussal ütötték őket. A tömeget hátrább szorították, előbb egy, majd még egy csoportot állítottak a kivégzőosztag elé. John Sadovynek a *Life*-ban

megjelent fényképsorozata a kivégzésekről bejárta az egész világot. Döbbenetesek az összevert arcok a fal előtt, szembenézve a puskacsövekkel, ugyanezek az arcok, görcsbe rándulva, eltorzulva abban a pillanatban, amikor beléjük csapódott a golyó, s ugyanezek az arcok a földre zuhanva, halottan.

„Egyméternyire álltam ettől a csoporttól – írja Sadovy. – Egyszerre az egyikük kezdett összecsuklani. Egészen közelről lőhettek a bordái közé. Úgy hulltak a földre mindannyian, mint a búza, amikor lekaszálják. Nagyon kecsesen. Egy másik fiú rohanva jött ki a házból. Látta, hogy a barátai meghaltak, megfordult, berohant a tömegbe. A felkelők kivonszolták. Egyetlen felvételt csináltam róla, és már vége is volt. Ekkor idegeim felmondták a szolgálatot. Könnyeim végigfolytak az arcomon. Három évet töltöttem a háborúban, de amit ott láttam, semmi nem volt ehhez a borzalomhoz képest."

Az egyik karhatalmista szerzett valahol egy nagykabátot. Amikor kituszkolták őket a kapun, a téren kiabálni kezdtek: – A civil menjen közülük! – A katona visszakiabált: – Én közéjük tartozom! – Puskatussal leütötték, a sortűz végzett vele. Elek Lászlónak hívták, 21 éves volt.

Mi volt ez, politikai hitvallás, emberi gesztus, ösztönös cselekedet?

Az elesett karhatalmisták valamennyien munkások vagy parasztok voltak. A legidősebb 23 éves. Párttag csak egy volt közöttük.

Megölték Lakatos Péter 32 éves pártiskolai tanárt, Schultz Lászlót, a pártház 40 éves borbélyát. Kállai Éva, a pártbizottság 39 éves munkatársa levetette magát a második emeletről, amikor a fegyveresek a közelébe értek. 23 éves korában lett az illegális Országos Ifjúsági Bizottság tagja, Ságvári Endre munkatársa. Letartóztatása után a csendőrnyomozók úgy megkínozták, hogy már halottnak hitték, papirossal takarták le a testét. Ezt nem akarta még egyszer átélni. Még fél évig élt összetört testtel a kórházi ágyban.

A pártház ostromának áldozatul esett a pártbizottság titkára, három munkatársa, két honvéd ezredes, egy alezredes, 18 karhatalmista. A legtöbb nem tűzharcban, hanem az épület elfoglalása utáni lincselésben.

A számok így nem fejezik ki a valóságot. Többtucatnyian megsebesültek, volt, akiből 13 golyót operáltak ki, többen egész életükre megrokkantak. Sokan úgy menekültek meg, hogy kitépték őket a megvadult tömeg kezéből, kórházba vitték, átöltöztették, elrejtették, megszöktették.

A Péterffy Sándor utcai kórház a Baross tériek körzetéhez tartozott, ott is tanyázott egy felkelőcsoport: az ostrom időpontjára tu-

catnyi mentőautót rendeltek ki a térre. Az orvosok, ápolók talán rokonszenveztek a felkelőkkel, de ez a mészárlás bizonyára idegen volt tőlük, igyekeztek menteni a sebesülteket. Jobb érzésű kíváncsiskodók is beavatkoztak. A fegyveresek között is akadtak, akik a harcban ugyan részt vettek, de a lincseléstől megborzadtak. Mint az a rendőresőkabátot, kék svájcisapkát viselő, negyven év körüli férfi, aki Tompa Károlyt és néhány bajtársát elrejtette, civil ruhát szerzett nekik, s kicsempészte őket a pártházból. Máig sem tudjuk, ki volt.

Ölni forradalmakban is, ellenforradalmakban is, lázadások, államcsínyek során is ölnek: a halál, a halálos áldozatok száma önmagában semmilyen tömegmegmozdulást nem minősít. A Rádiónál kétszer annyi védő esett el, mégis a Köztársaság téri vérfürdő lett jelképpé, mementóvá. Ez már egyértelműen szervezett támadás volt. S itt fejeződött ki legborzalmasabban a tömegőrület, az elszabadult indulatok infernója, az embertelen ösztönök gátlástalan felszabadulása, s ezt az őrületet tudatosan szították. Nemcsak az élőket kínozták, gyötörték, a halottak arcát is összetaposták cipősarokkal, csontjaikat vasrudakkal eltörték, testüket késsel hasogatták. November 3-ig nem engedték meg, hogy a holttesteket elszállítsák a térről, néhány védő tetemét so-

hasem találták meg. Ami a Köztársaság téren történt, az maga volt a pokol, az őrület.

A budapesti pártbizottság nemcsak egy volt a többi pártbizottság közül. Pest felszabadulása után itt alakult meg a kommunista párt; az épület jelkép is lett. S az októberi napokban a néphatalom fegyveres védelmének lehetséges bázisa. A pártbizottság a rádióban felhívást közölt munkásmilíciák alakítására, s a felkelők figyelmét bizonyára nem kerülte el, hogy az épületbe magas rangú katonatisztek jöttek, s az sem, hogy nem sokkal ezután összegyűltek a kerületi párttitkárok; közülük többen az életveszély miatt páncélautón érkeztek. A lázadóknak elemi érdeke volt a pártbizottság megsemmisítése.

A Köztársaság téri kivégzéseket Nickelsburg László irányította. A Baross tériek az egyik legvérengzőbb csoport voltak, nem lehet megállapítani, hány gyilkosság terheli őket. A kivégzőosztag több tagját ismerjük, nem tanulság nélküli megismerkedni az életükkel.

A főparancsnok, Nickelsburg László 1924-ben született, apja pincér volt, 1927-ben meghalt. Nickelsburg műszerész lett, tagja a vasasszakszervezetnek, saját elmondása szerint részt vett baloldali megmozdulásokban. Zsidó származása miatt anyjával és három testvérével deportálták; neki sikerült megszöknie, a

családját kiirtották. A felszabadulás után műszerész, majd részlegvezető lett. Megnősült, egy gyereke született. Párttag volt, munkáját kifogástalanul végezte.

Herczegh Benjámin 1926-ban született, apja forgalmi segédtiszt volt a HÉV-nél. 1944-ben repülőzászlóssá avatták. Amerikai fogságba esett, a felszabadulás után kitanulta a kőművesszakmát, elvégezte a mérnöki továbbképző tanfolyamot, építésvezetői képesítést szerzett. Sztahanovista volt, a szakma kiváló dolgozója. Házasságából egy gyerek született.

Kovács Lajos 1927-ben született, apja éttermi segéd volt. Négy polgárit végzett, szerszámlakatos lett. Leventeként szovjet fogságba esett, 1948-ban tért haza, a szakmájában dolgozott. 1950-ben lopásért 3 hónapi, 1952-ben lopásért 2 év 10 hónapi, 1954-ben sikkasztásért, közveszélyes munkakerülésért, hatóság elleni erőszakért 1 év 8 hónapi, 1956-ban lopásért 6 hónapi börtönbüntetésre ítélték. Nem nősült meg, tizennyolc éves korától alig volt szabadon.

Hámori István 1917-ben született, apja BESZKÁRT-főellenőr volt. Érettségi után a Színművészeti Akadémiára járt, majd segédrendező lett. 1938-ban belépett a Nyilaskeresztes Pártba. 1939-től 1942-ig katona volt, őrmesterként szerelt le. 1943-ban kitiltották

a filmszakmából, utána segédmunkás lett, a felszabadulás után különböző munkakörökben, utoljára kocsikísérőként dolgozott. Belépett a kommunista pártba, de büntetett előélete miatt kizárták. Házasságából két gyereke született. 1939-ben sikkasztásért 20 pengő pénzbüntetésre, 1941-ben a katonaságtól való szökésért és lopásért 1 év 2 heti börtönre, 1942-ben sikkasztásért 1 hónapi, magánlaksértésért 2 heti, 1943-ban csalásért és sikkasztásért 4 hónapi, 1944-ben lopásért 1 heti fogházra, 1946-ban zsarolásért 6 hónapi börtönre, 1948-ban a rendőri felügyeleti szabályok megszegéséért 50 napi elzárásra, csalásért 1 hónapi fogházra, 1949-ben sikkasztásért 2 hónapi fogházra ítélték, 1949-ben 1946-os büntetését 1 év 6 hónapi börtönre változtatták, 1951-ben sikkasztásért 1 évi, 1953-ban sikkasztásért 3 év 6 hónapi börtönre ítélték.

Timus Lajos 1922-ben született, apja uradalmi bognársegéd volt. 6 elemit végzett, a felszabadulásig gazdasági cseléd volt, utána az építőiparban dolgozott, utoljára betanított munkásként. Házasságából egy gyereke született. 1951-ben sikkasztásért 7 hónapi börtönre ítélték.

Mocsári József 1907-ben született, apja tanító volt. Két polgárit végzett, kitanulta a fodrászatot, egész életében a szakmájában dolgozott. Kétszer nősült, három gyereke

született. 1945-ben belépett a szociáldemokrata, 1947-ben a kommunista pártba, 1949-ben párttagsága megszűnt.

Antal Péter 1912-ben született, apja négy holdon gazdálkodott, ő is paraszti munkát végzett, 4 elemit járt. 1941-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba, Németországba ment dolgozni, katona volt, rendfokozatot nem kapott. A felszabadulás után az építőiparban dolgozott, tüdőbaja miatt 1955-ben nyugdíjazták. Házasságából nem született gyerek.

Ezekből az olyannyira eltérő életpályákból nem állapítható meg, hogyan lettek ezek az emberek 1956-ban lázadók, felkelők, gyilkosok. Bemutatásuk csak mikroszkopikus metszet 1956 megismeréséhez. Azt is mutatja, ki mindenki verődött össze a felkelőseregben.

Sokan nem annyira a Corvin közt, a Baross teret, a Kiliánt vélik – és vélték 1956-ban is – a felkelők legjelentékenyebb gócának, hanem Dudás József csoportját. Úgy gondolom, ez is legenda.

Dudás nem a semmiből került elő, mint a többi, ismeretlen felkelővezér; politikus volt, akkor is, ha a politikában járatosak közül is csak kevesen ismerték. Életrajzában néhány adat bizonytalan; az adatok többsége tőle származik. 1912-ben született Marosvásárhelyen, az apja kazánfűtő volt, ő lakatos lett, majd Bukarestben állítólag mérnöki diplomát

szerzett, de ez valószínűtlen, inkább valamiféle technikumról lehet szó. Az az adat, hogy 14 éves korában kapcsolódott be a munkásmozgalomba, ugyancsak nem valószínű. 1933-ban a kommunista ifjúsági szövetség erdélyi titkára volt, 1934-ben öt és fél évi börtönre ítélték. Kiszabadulása után Magyarországra jött, később csatlakozott az ellenállási mozgalomhoz, felső kapcsolata állítólag Rajk volt; ez sem tűnik hitelesnek. Tagja volt annak a máig elég rejtélyes háromtagú baloldali delegációnak, melyet Horthy báró Aczél Ede vezetésével a Szovjetunióba küldött, hogy a fegyverszünet lehetőségeiről puhatolóddzanak. A Fogaskerékgyár illegális kommunistái, ahol akkoriban dolgozott, nem fogadták maguk közé, nézeteit túlzottan radikálisnak ítélték meg. Hogy Dudás saját lapjában megjelent életrajza szerint a felszabadulás előtt szociáldemokrata volt, nyilvánvalóan nem igaz; októberben feltehetőleg nem volt kívánatos számára kommunista múltjának emlegetése. 1945-ben, ki tudja, miért, a Kisgazdapártba lépett be, a budapesti törvényhatósági bizottság tagjává választották. Miért nevezi saját lapja parasztpártinak, az végképp megmagyarázhatatlan. 1946-ban letartóztatták, állítólag Rajk közbenjárására szabadult. 1948-ban internálták, 1951-ben kiadták Romániának; az volt a vád ellene, hogy besúgóként tevékeny-

kedett a román pártban. 1954-ben szabadult, lakatosként dolgozott, 1956-ban rehabilitálták.

Dudás október 23-án részt vett a felvonuláson, a Parlamenttől hazament. Három napig semmiben nem vett részt, ami személyisége, későbbi tevékenysége miatt nehezen hihető, de nincs adat, ami cáfolná ezt. Október 27-én a Széna téren összegyűlt tömegnek beszédet tartott, másnap ismét: aznap fogalmazta 25 pontos politikai platformját. Másnap a II. kerületi Nemzeti Bizottmány elnökévé választották, ugyanakkor Szabó Jánost a Széna téri felkelők parancsnokává. Dudás a Szabad Nép székházába ment, ahol egy fegyveres csoport tartózkodott. Itt az Országos Nemzeti Bizottmány elnökeként birtokába vette a nyomdát, s a fegyveresek elfogadták vezetőjüknek. Október 30-tól jelent meg lapja, a Függetlenség, majd Magyar Függetlenség, naponta két kiadásban. Fegyveres harcban Dudás nem vett részt, politikai szerepre, feltehetőleg miniszteri tárcára tört. Az Országos Nemzeti Bizottmánynak – később Magyar Nemzeti Forradalmi Bizottmánnyá keresztelte át – rajta kívül egyetlen tagját sem ismerjük, ő azonban ennek a szervnek az elnökeként tárgyalt Nagy Imrével, Losonczyval, Donáthtal, értelmiségi, ifjúsági, katonai veze-

tőkkel. Nem fegyveres, hanem politikai szerepe jelentős.

Október 28-án megfogalmazott 25 pontja mindenkit megelőzött, aki azokban a napokban megszólalt: néhány követelését csak napok múlva ismételték meg mások, s vették át szélesebb rétegek. A legjellemzőbb pontok: nem ismerik el a kormányt, alakuljon ideiglenes kormány a Szabadságharcosok Vezérségéből, a Nemzeti Bizottmány tagjaiból (mindkét szerv Dudás személyét jelentette), Kovács Béla, Nagy Imre, Kádár János részvételével; „felkérjük a Biztonsági Tanácsot, hogy ismerje el a Magyar Nemzeti Bizottmányt és a Szabadságharcosok Vezérségét hadviselő félnek, küldjön fegyverszüneti bizottságot Magyarországra"; „anyagi és szükség esetén katonai segítséget"; „a szovjet csapatok azonnal vonuljanak ki Magyarországról, kitűzött fehér zászlókkal"; semlegesség: „a magyar nép és a Nemzeti Bizottmány felmondja a Varsói Szerződést"; sztrájk; alakuljanak demokratikus pártok; eresszék szabadon Mindszentyt; azonnal oszlassák fel az Államvédelmi Hatóságot; a rendőrségbe vonják be a szabadságharcosokat; „az ország gazdasági rendje nem igazodhatik semmiféle dogmához, hanem kizárólag az ésszerűség, a szabadság és a szakszerűség elve vezesse"; a fegyverviselési enge-

délyeket a Nemzeti Bizottmány adja ki; a Bizottmány igazolványával rendelkezőket csak saját alakulata tartóztathatja le; „a szabadságharcosok felléphetnek a kivívott szabadság védelmében bárhol és bármikor bárki ellen".

Végigolvasva újságját – a vezércikket mindig ő írta – nem állapítható meg, mik voltak az elképzelései, de még az elvei sem körvonalazódnak. Ez a lap támadta a legvadabbul az államvédelmet, s közölte a legképtelenebb agyrémeket a Köztársaság térről, ugyanakkor volt olyan nap, hogy három cikkben is elítélte az önbíráskodást; mindenkit felelősségre vont, aki a Rákosi-korszakban egyáltalán létezett, de nem akadályozta meg, hogy a birtokában lévő épületben szerkesszék és nyomják a Szabad Népet, s üdvözölte a Magyar Szocialista Munkáspárt megalakulását. Alighanem egyszerűen fantaszta volt, mérhetetlen egyéni ambíciókkal.

A többi fegyveres csoport vezetője gyűlölte: feltehetőleg nemcsak vezéri allűrjeiért, nemcsak azért, mert a felkelők főparancsnoki címét is magának adományozta, hanem mert újságja révén szakadatlanul a figyelem középpontjában volt. Október 30-án este a rádió fontos közleményként jelentette: „A fegyveres felkelő szabadságharcos erők nevében Dudás József, a Nemzeti Forradalmi Bizottmány elnöke előterjesztése alapján a tárgyalások

kedvező légkörben folynak, és a felkelők javaslatait Nagy Imre, a Minisztertanács elnöke a kormány elé terjeszti." Hogy mit tárgyalt Dudás Nagy Imrével, nem tudjuk.

A felkelők gyűlésein, megbeszélésein Dudás állandó napirendi pont volt; a corvinosok is, a Baross tériek is megfenyegették, hogy szétverik az osztagát, nem vonták be a karhatalom vezetésébe, igaz, Dudás erre nem is törekedett. November 2-án letartóztatták, mert fegyveresei megszállták a Külügyminisztériumot, de Király Béla szabadon engedte. Másnap a Zrínyi Akadémián tartóztatták le, de ismét szabadon engedték. November 4-én saját fegyveresei ejtették foglyul, állítólag azért, mert parancsot adott, hogy ne harcoljanak a szovjetek ellen; egy honvédtiszt szöktette meg.

A Szabad Nép-székházban tevékenykedő fegyveres csoport semmiben sem különbözött a többitől, Dudástól függetlenül is működtek, ő inkább csak testőrségnek használta őket. Névlegesen a Széna téri csoport is Dudás alá tartozott, de nem lehet pontosan megállapítani, milyen kapcsolata volt velük.

A Széna téri csoport október 24-én alakult, néhány tucatnyi fiatalból, elsősorban ipari tanulóból. Szabó János két nap múlva vette át felettük a parancsnokságot. A közeli Bem laktanya honvédei október 27-én, 28-án lefegy-

verezték, szétzavarták őket, de a tűzszüneti egyezmény után visszatértek laktanyájukba. A csoport újraszerveződött, elsősorban a pilisszentiváni és oroszlányi büntetőmunkahelyekről szabadult rabokból, s néhány nap alatt az egyik legerősebb fegyveres csoport lett. Október 30-án elfoglalták a Maros utcai ÁVH-s laktanyát s a II. kerületi pártbizottságot. Ez a csoport ejtette valószínűleg a legtöbb foglyot.

Szabó János volt a legidősebb felkelőparancsnok. 1897-ben született Romániában, apját, aki tanító volt, 3 éves korában elvesztette. Két polgárit végzett, az első világháborúban katona volt, gépkocsivezető lett, 1944-ben jött Magyarországra, itt is gépkocsivezetőként dolgozott. 1949-ben tiltott határátlépésért 3 hónapi börtönre ítélték, 1953-ban kémkedés vádjával letartóztatták. A vád nem lehetett megalapozott, nem állították bíróság elé. A kilenc hónapos vizsgálati fogság feltehetőleg nem növelte Szabó rokonszenvét a rendszer iránt, ez azonban nem magyarázza, miért lett 59 éves korában egy jelentős felkelőcsoport vezetője, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság csúcsvezetőségének tagja. Nem magyarázza saját rendőrségi vallomása sem: „Csak a többség akaratának engedelmeskedtem, amikor elvállaltam a Széna téri csoportok feletti parancsnokságot." Szinte szó sze-

rint ugyanez olvasható Pongrácz emlékezéseiben, több felkelővezér bírósági vallomásában is; ezekben a napokban mindenki a népakaratra hivatkozott. S nem magyarázza indoklása sem: „Hogy miért rám esett a választás?... Úgy gondolom, azért, mert én jó ember vagyok... Igen, nagyon jó lelkem van. S ezt nem lehet eltitkolni." Kétségtelen, bírósági ítélete megállapítja, hogy Szabó igyekezett megakadályozni a kegyetlenkedést. Ugyanezt Dudásról is megállapította a bíróság.

A felkelők létszámát az első napokban néhány százra becsülik. Ehhez képest megdöbbentően nagy a halottak, sebesültek száma. A temetkezési intézet kimutatásai szerint Budapesten október 23-tól november 2-ig mintegy 1000 halottja volt a harcoknak. Igen sokat, feltehetőleg több százat tereken, üres telkeken földeltek el. A kórházak nem pontosítható adatai szerint 7-8000 sebesültet ápoltak vagy részesítettek elsősegélyben ezekben a napokban.

Az áldozatok száma az első napokban volt a legnagyobb, s ez nem magyarázható pusztán a Rádió ostromával, a Kossuth Lajos téri sortűzzel. Azt hiszem, az ekkortájt tevékenykedő fegyveresek számát alábecsülik. Néhány százan a különböző gócpontokon voltak, de igen sokan csellengtek néhány fős csoportokban a városban. Számuk felbecsülhetetlen, de a sok

áldozat arra vall, hogy nem kevesen voltak. A szovjet harckocsik csak a főútvonalakon lévő támaszpontokat lőtték, ahol a lakosság a pincébe húzódott, a harckocsigránátok nem okoztak bennük kárt. A karhatalom, a honvédség csak elszigetelt támadásokat, rajtaütéseket hajtott végre, kis erőkkel.

A több száz, ezekről a napokról szóló emlékezés közül kiválasztottam egyet, a már említett Mesz János testvéréét:

„A vonatot hosszú késés után engedték csak be Kelenföldre, 11–12 közt éjjel, négyen utaztunk, két tiszt, egy újonc, két ávós és én, de már a vonaton figyelmeztettek, jó lesz vigyázni, mert áll a zűr, így szétszéledtünk, de a gyerek vidéki volt, és nem ismerte Pestet, így velem akart jönni. Én összes jelzését leszedettem, a sapkát eldobta, így mentünk kb. 80–100 métert, de egyszer csak igazoltatás – zöld ávósok. Én jó lettem, mert havi 60%-os kedvezményes jegyem volt, 4 utazásra. De a fiút felültették egy tehergépkocsira. Így Kelenföldről a Lánchídon keresztül mentem haza. Itt láttam már, mi is van. Nagy nehezen bejutottam a házba, mert kijárási tilalom volt. Reggel, 25-én kimentem szétnézni, mert egész éjjel zaj volt, akkor láttam, hogy halottak jobbra-balra. Zúgott a fejem, mi is van. És a Körúton honvéd főtisztek jobbra-balra futoskáltak, intézkedtek. Semmit sem értettem,

egyik csillaggal, a másik anélkül, közben a Nemzeti Színház körül egy emeleten géppisztoly kattogott. Középen a Sztálin-szobor, 10 forintért árulták morzsáját, odébb sztrájk, buszból kiszállni. De a 6-os villamos felfordulva hevert. Nem tudtam eligazodni. A Nyugati körül a szovjet könyvkereskedés is égett. Én találtam két Csajkovszkij-gramofonlemezt, felvettem és nézegettem, mert szerettem a szovjet zenét, erre két suhanc odajött, kivették kezemből, és összetaposták. Én kérdem, mért, erre két hatalmas pofont kaptam, de egyiket visszaadtam. Úgyhogy egy idegen pisztoly szólt bele, vége. Inkább menjenek az Országházhoz, ott áll a zűr. Én meg a Körúton szomorúan mentem haza. Autók jobbra-balra. Fent, a Bástya mozinál meg az öcsém láttam, egy juhászbot a kezében, részegen jobbra-balra hadonászik, »Itt pedig én vagyok az úr« jelszóval. Szólok neki: meg vagy te bolondulva, mit csinálsz? Menj, te szemét, válaszol. Kinyírlak téged is meg azt a büdös kurva púpos feleséged is, azt a mocskos kommunistát. Na jó, otthagytam, mit tehettem volna, láttam, hogy részeg. Én hazamentem, fájt, de láttam, hogy részeg."

Október 23-án a tízezres felvonulás órák alatt százezres tömeggé nőtt. Az embereket valami elemi erő hajtotta, parancsolta az utcára. S ez nem változott a következő napokban

sem. A városban reggeltől sötétedésig nyüzsögtek az emberek. Ki a munkahelyére indult, ki vásárolni, ki ismerősökhöz, ki csak nekivágott a városnak; nemcsak az élelmiszerüzletek előtt álltak hosszú sorok, az utcasarkon összecsődültek az emberek, mert valahol felbukkant egy fegyveres, valahol lőttek, valamit hallottak, valakik vitába keveredtek, valamit sürgősen meg kellett beszélni, el kellett dönteni. Dolgozni kevesen dolgoztak, de a munkahelyükre sokan bementek, vitatkozni, jósolgatni, híreket cserélni, perlekedni. Beszélgetni nemigen lehetett ezekben a napokban, mindenki kiabált, nemcsak a szenvedélyektől fűtve, hanem mert a lármában csak így lehetett szót érteni; soha annyi rekedt ember nem volt a városban, mint ezekben a napokban. Az üzemekből, hivatalokból emberek, csoportok kerekedtek fel, más üzemekbe, gyárakba, tüntetni valami ellen vagy valamiért, vagy mert úgy érezték, feltétlenül menniük kell valahová, beszélniük kell valakivel. Közlekedés nem volt, a tömeg fel-alá özönlött a városban.

A fegyveresek itt is, ott is felbukkantak. Teherautón száguldoztak, egy-két fegyveres körül több tucat hozzájuk csapódott, ágáló, kiabáló ember. Gyárakba hatoltak be, szónoklatokat tartottak, gyűléseket rögtönöztek, szították a hangulatot.

Valaki lőtt, visszalőttek, és a golyók nem válogattak. De elég volt egy távoli csattanás, valami furcsa zaj, akár csak az idegfeszültségből kipattanó szikra, s ropogni kezdtek a fegyverek. A házakban, padlásokon megbúvó ávósok legendáját, akik a felkelőkre vadásznak, vagy egyszerűen csak ölni akarnak, egyre inkább tömeghisztériává fokozták, a felkelők tüzeltek egy gyanús árnyékra az ablak mögött, egy gyanús tárgyra a háztetőn. Magányos orvlövészek bevették magukat egy-egy házba, s mindenkire lőttek, aki felbukkant. A főváros jó néhány utcájában napokig nem lehetett közlekedni; kézzel írt táblák figyelmeztették a járókelőket, nehogy arra menjenek. A fegyveresek rálőttek egy gépkocsira, ami nem állt meg, a gépkocsiból visszalőttek. Néhány fős járőrök ütöttek rajta a felkelőkön vagy a felkelők a járőrökön, és kattogtak a géppisztolyok. Valaki belőtt egy kapualjba, vagy onnan lőttek ki, és kitört a harc. Az utca pedig tele volt emberekkel. A várost hatalmába kerítő idegláz oda sodorta a tömeget, ahol valami történt, minél közelebb a veszélyhez, sokszor az életveszélybe. S ahol a tömeg összeverődött, gyakran valóban történt valami. Ezekről a helyi összecsapásokról nagyon keveset tudunk.

Más formája is volt az idegfeszültségnek. Sok család már az első napokban leköltözött

a pincébe, olyan környéken is, ahol nem voltak harcok, legfeljebb szórványos lövöldözés. Tíz évvel azelőtt, Budapest ostroma alatt hónapokig a pince volt a lakhelyük, konyhájuk, hálószobájuk, közös társalgójuk: idegrendszerükben hordozták, hogy a pince búvóhely, oltalom, odú, menekvés, ahol el lehet rejtőzni a veszedelem elől. A városban nemcsak az esztelen vakmerőség, a féktelen félelem is terjedt.

Az első napok fegyvereseiről tudjuk a legkevesebbet; jöttek, mentek, cserélődtek, kevésnek a neve maradt fent. Zömük fiatal volt, viszonylag sok a diák, egyetemista, ezek többsége este hazament, s reggelre nem jött vissza. Tudunk olyan borbélyról, aki akkor harcolt, amikor nem volt kuncsaft. Tisztviselőről, aki reggel bevásárolt a családnak, egy-két órát lövöldözött, hazavitte a kenyeret, tejet, lisztet, cukrot, bement a hivatalába, megvitatni az eseményeket, a munkaidő végeztével hazament, s a családi ágyban aludt. Egy diákszálláson lakó műegyetemista óraadással egészítette ki ösztöndíját; ügyes volt és értelmes, szép számmal szerzett tanítványt. A Rádiónál vette fel egy elesett felkelő géppisztolyát, azt magával hordta, s amikor nem volt magánórája, behasalt a szovjet páncélosokra tüzelő felkelők közé.

A Corvin közben, a Baross téren, Széna

téren s más gócpontokon szinte azonnal kialakult a felkelés magja, a parancsnoki kar, amely a harcokat irányította, a felkelőket szervezte. A fegyveres harc központja a VII., VIII., IX. kerület volt.

A tűzszünetig a fegyveresek a megvalósult anarchia világában éltek. Laktak, ahol laktak, ették, ami volt, tették, amire kedvük volt. Bakunyin megérezte a „senki nem parancsol semmit" csodálatos légkörét, vonzását, erre építette elméletét, a rendet, melyben nincs szükség szervezetre, vezetőkre és vezetettekre, mert a szabadságösztön kitermeli a világból a jót, a szépet, az igazat. Erről számolnak be a felkelők is, a halált megvető bátorságot, vállt vállnak vető testvériséget, közös esti beszélgetéseket, álmodozásokat, énekléseket szülő mámorról, az anarchia kiirthatatlan igézetéről, a korlátozatlan szabadság bűvöletéről. Sokakból bizonyára a nagy anarchista népfelszabadító vágya sem hiányzott, a szabadságért harcoltak, s akik ennek tudatában estek el, azoknak legalább szép haláluk volt.

Az anarchia alapelvét, a szabadságot megfojtó rend kiküszöbölésének elméletét feltehetőleg egyikük sem ismerte, de mindnyájan gyakorolták. Az ennél is mélyebb szabadságvágy annyiféleképp tükröződött, mint minden megvalósult anarchiában. Ki a szocializ-

must kívánta jobbítani, ki a sebeit megtorolni, kit a betyárromantika fűtött, kit saját egykori előjogainak visszaszerzése, kit a korlátlan nemzeti függetlenségnek a huszadik század közepére már megvalósíthatatlan vágya, ki a kezére ütő törvények ellen harcolt, ki a székely Himnusz dallamáért, ki a „Hiszek egy istenben, hiszek egy hazában" eszméjéért. Ki pedig nem akart semmit, csak rácsodálkozott színtelen, érdektelen, céltalan élete kivirágzására, s jól érezte magát ebben a mámorító, életveszélyes világban. Minden ember cselekvő, értelmes életet élő lény szeretne lenni, bármilyen torz formában. S nem mindenki cselekszik céltudatosan, még ha minden cselekedete valamilyen célt szolgál is.

A harcok, amennyire megállapítható, október 27-re csendesedtek. Azért, mert már folytak a tárgyalások, vagy azért, mert a fegyveresek kifáradtak, kicserélődtek, nem tudni. Halottak, sebesültek a tűzszünet után is voltak. Harcoltak a szovjet csapatok ellen, néhány helyen a kivonuló páncélos egységeket is megtámadták, a kóbor lövöldözések nem szűntek meg, következett a Köztársaság téri ostrom, lincselések, kivégzések. De ez már egy más felkelősereg volt, létszámban is, összetételében is, céljaiban is, szervezetében is, mint az első napokban, csak az irányító mag

nem változott. Az anarchia bűvölete a vezérekre nem terjedt ki; ők az első perctől parancsolni akartak, s parancsoltak is.

Nagy Imre a tűzszüneti parancsot annak reményében adta ki, hogy a felkelők leteszik a fegyvert. Volt olyan elképzelés is, hogy aki akar, beléphet a Nemzetőrségbe. Tudjuk, hogy Váradi vezérőrnagy a tárgyalások során megfenyegette a corvinosokat: ha nem teszik le a fegyvert, általános támadás indul ellenük. A végeredményt is tudjuk: a felkelők nem tették le a fegyvert, a csoportok megmaradtak, létszámuk egyre nőtt, így lettek részesei az államhatalomnak.

A felkelők létszámát a Nemzetőrség megalakulásakor általában ötezerre, november 4-én tízezerre becsülik. Szerintem ez is tévedés, mint az, hogy az első napokban csak néhány százan voltak. Ismerjük ugyan a felkelőcsoportok október 31-i létszám- és fegyverjelentését: a Corvin köz 3000 embert, a Baross tér 1200-at, a Széna tér 500-at, a Tűzoltó utca 310-et jelentett, de jelentkeztek olyan csoportok is, mint az „Igazság nevében Lichtenstein Sándor, Tóth Csanád" 25 fővel vagy „Ferenc krt. 25 »Sas csoport«" 35 fővel, amit 30-ra javítottak.

Az adatok megbízhatatlanok. Az egyik csoport az erejét akarta fitogtatni – elsősorban a corvinosok –, a másik nem kívánt számot adni

valódi erejéről, mint a Széna tériek, ahol bizonyos, hogy több felkelő volt. Bizonyára az előbbiek voltak túlsúlyban, már csak azért is, mert a létszám alapján lehetett fegyvert igényelni.

Kirívó az aránytalanság a bejelentett fegyveresek és fegyverek száma között. A corvinosok 1000 puskát, 500 géppisztolyt, 2 tankot, 1 páncélgépkocsit, a Baross tériek 120 puskát, 110 géppisztolyt, a Széna tériek 60 puskát, 50 géppisztolyt jelentettek. Még ha itt is figyelembe vesszük, hogy feltehetőleg kevesebb fegyvert jelentettek, mint ami volt, hogy többet kapjanak, bizonyos, hogy sok nyilvántartott felkelőnek nem volt fegyvere, a harcokban nem vett részt.

A felkelők száma akkor nőtt rohamosan, amikor a harcok elcsendesedtek, a közvetlen életveszély elmúlt. Amikor november 4-én a harcok újra kezdődtek, a létszám megint leapadt. Ekkori összetételüket már jobban ismerjük. A diákok eltűntek; a kormány erőfeszítései ellenére sem alakultak egyetemista nemzetőregységek. Megnőtt a munkásszálláson lakó vagy vidéki otthonukba hazamenni nem tudó segédmunkások száma; a Baross tériek rendszeresen a Keleti pályaudvaron őgyelgő, vonatra váró emberek közül töltötték fel soraikat. És a sereg fő utánpótlását

ekkor már elsősorban az alvilág és annak holdudvara jelentette.

Október 25-én szabadították ki az első rabokat, s november 4-ig a börtönökből, fegyintézetekből mintegy 13 000 fogoly szabadult, köztük 10 000 köztörvényes bűnöző. Pongrácz írja, hogy október 31-én összehívta tíz emberét, akikről tudta, hogy „különböző okok miatt megjárták a börtönt", s megbízta őket, ellenőrizzék, hogy minden fegyházból kiszabadultak-e a rabok.

Az elítéltek kiszabadítását sokan követelték. A törvénytelenségek olyan mélyen beivódtak az ország tudatába, hogy az elítélteket mártírglória övezte. S szabadulásuk után egyikük sem korábbi viselt dolgaival kérkedett, azonnal átalakultak politikai üldözötté. A kiszabadított politikai foglyok sem a törvénysértések áldozatai voltak, hanem háborús bűnösök, keretlegények, nyilas tisztségviselők és pártszolgálatosok, csendőrnyomozók, tábornokok és jutasi őrmesterek, miniszterek és főtisztviselők.

Megállapíthatatlan, hány októberben szabadult rab állt be a felkelők közé, s hányan az alvilág szabadlábon lévő tagjai közül. Szinte minden fegyveres csoportban kezdettől fogva volt börtönviselt felkelő, aki mágnesként vonzotta társait. A közös börtönélet erős kötelék, a betyárvilág romantikája is, az alvilágot

sok szál fűzi össze, s mi szebb álma lehet az egykori rabnak, mint hogy fegyverrel a kezében, karján pecsétes nemzetiszín karszalaggal, zsebében hivatalos igazolvánnyal ő az úr, a hatalom, a törvény. Nemcsak a börtönök tárták ki kapujukat, a Dzsumbuj, a Csikágó, az Illatos út, a Rákóczi tér, a Józsefváros, Ferencváros szűk utcáinak földbe roskadó, földszintes házai, ütött-kopott bérkaszárnyái is.

A felkelőseregnek nemcsak a létszáma, arca alakult át, a szerepe is. A szovjet csapatok elhagyták Budapestet, a tűzszünet életbe lépett, az utcai harcok megszűntek.

A járőrszolgálatot, az igazoltatást a felkelők az első naptól feladatuknak érezték. Akkor még elsősorban fegyvert kerestek, államvédelmisekre vadásztak, járműveket állítottak meg, koboztak el.

A tűzszünet után is folytatódtak az utcai igazoltatások, immár hivatalos nemzetőri minőségben. Elég volt egy pár csizma, barna félcipő, egy katonaszövetből készült nadrág, lila melegítő, a repülősök kék parolija, egy terepszínű ing, de elég volt egy gyanússá vált arc, egy hisztérikus kiáltás, s az áldozat örülhetett, ha megúszta szidalmakkal, ütleggel, letartóztatással.

A felkelők fő tevékenysége ekkor már az embervadászat volt. Egyre módszeresebben

fésülték át a várost, s már nemcsak államvédelmisek után kutattak, pártfunkcionáriusok, rendőrtisztek, ügyészek, állami vezetők, igazgatók, bírák, személyzetisek, nyomozók vagy valamelyik felkelő vagy feljelentő személyes ellenségei szerepeltek a listáikon. Az elfoglalt középületekből, pártházakból, rendőrőrsökről gyűltek a személyi lapok, de átvizsgálták kórházak, óvodák, bölcsődék nyilvántartásait, szereztek adatokat a letartóztatottaktól is. Nem egy gyanúsított vagy feljelentett után vidékre is elküldték a nyomozócsoportokat. A város ismét megismerte a csengőfrászt. Emberek százai hagyták el otthonukat, bújtak meg rokonoknál, barátoknál, menekültek Csehszlovákiába, Romániába, Jugoszláviába, hogy mentsék az életüket. Megjelent a hivatalos közlemény: az Államvédelmi Hatóság tagjai jelentkezzenek önként a börtönökben, hogy őrizetbe vegyék őket, s kivizsgálják az ügyüket. És volt, aki jelentkezett, mert nem volt hová elbújnia, mert rettegett vérbe borult agyú lakótársaitól, az igazoltatástól, mert úgy gondolta, jobb, ha ő megy, mint ha érte mennek. S jobban járt, aki börtönbe került, mint aki a felkelők fogságába.

Ahogy nőtt a fegyveresek között a bűnözők száma, úgy szaporodtak a letartóztatások, házkutatások alkalmával a lopások, fosztogatások, s egyre több üzletet, áruházat törtek fel,

raboltak ki. Miközben az országban megbénult az élet, a gyárakban, hivatalokban nem dolgoztak, a minisztériumok, főhatóságok nem működtek, nem volt rendőrség, nem tisztították az utcákat, a posta nem kézbesítette a leveleket, nem közlekedtek a vonatok, villamosok, autóbuszok, az iskolák, óvodák, bölcsődék bezártak, ez a martalócsereg egyre erősebb lett, egyre több fegyvert szerzett, egyre jobban megszerveződött.

A szedett-vedett felkelőosztagokból szakaszok, századok, zászlóaljak alakultak. A Corvin köz önálló ezred lett, kizárólag és személyesen Király Bélának alárendelve, főparancsnoksággal, irodákkal, hadtáppal, tüzérséggel, katonai tanácsadókkal, nyomozórészleggel, fogdával, segélyhellyel, adminisztrációval, konyhával, raktárakkal, fegyverműhellyel, propagandakülönítménnyel, felderítőosztaggal, őrszolgálattal, összekötő tisztekkel. Az addig is összeköttetésben lévő csoportok összehangolt, központilag irányított szervezetté alakultak. Az anarchia igen hamar megtanulta, mekkora erő a szervezettség. Akkor is, ha ez a bonyolult gépezet egyelőre inkább csak papíron létezett. Az államhatalom nem működött, a nemzetőrség lépett a helyére.

Október 27-étől folytak rendszeres tárgyalások a felkelőkkel. Király Béla október 28-án vette át az irányítást, kidolgozta, egyeztette a

Nemzetőrség tervét, október 30-án jóváhagyatta Nagy Imrével.

A jelentkezési nyomtatvány szövege a következő volt:

„A Forradalmi Védelmi Bizottságnak,
Budapest

Alulírottak a ..... megbízottjai bejelentjük, hogy a ma megalakult

NEMZETŐRSÉGBE

..... fő nemzetőrrel
..... db puskával
..... db géppisztollyal
.....
.....
.....

belépünk. Kérjük az ezzel kapcsolatos működési igazolványok kiadását.
Egyidejűleg kérjük az alábbi fegyverek és anyag kiadását:
.....
.....

Címünk: ..... Telefonszámunk: ...

Budapest, 1956. október 31.

....."

A jelentkezési lap bizonyára a keltezésnél korábban született, s nem Király Béla vagy tisztjei készítették. Erre utal a később nem használt név (Forradalmi Védelmi Bizottság), a katonatisztektől merőben idegen, civil fogalmazás (működési igazolvány) s az a dilettantizmus, hogy a lőszerkészletről nem esik szó.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság hivatalosan október 31-én alakult meg a Kilián laktanyában. A corvinosok, Pongrácz szerint, nem akartak részt venni az alakuló ülésen: a laktanya számukra az ellenség jelképe volt, Maléter lövetett a felkelőkre. A Pongráczokat valószínűleg sértette, hogy nem ők, nem a Corvin köz került a középpontba. Király Béla megerősíti, hogy Pongrácz csak az ő hosszas rábeszélésére volt hajlandó megjelenni az embereivel; tudta, hogy a corvinosok nélkül nem alakulhat meg a Nemzetőrség. Király innentől datálja máig tartó barátságát Pongrácz Gergellyel.

Király Bélán, Kopácsin, Maléteren, néhány tábornokon, főtiszten kívül részt vett az alakuló ülésen valamennyi fegyveres csoport vezetője, jó néhány tagja, értelmiségi vezetők, a magyar és a nyugati sajtó, mintegy háromszázan. Hiányoztak a Forradalmi Karhatalmi Bizottság alapító okmányában szereplő egye-

temista osztagok és munkásmilíciák képviselői; ezek csak az okmányban léteztek.

A beszámolók nagy része azt emeli ki szenzációként, hogy a felkelők Maléter szemére vetették, megpofozta két emberüket. Az ezredes válasza: „Megpofoztam őket, nem tagadom. Be is zárattam őket, ezt sem tagadom. És itt mondom mindannyiuk előtt, hogy a jövőben is megpofozok és bezáratok minden csirkefogót, még ha fegyvert visel is, ha a zsebében aranyórát és aranygyűrűket találok!"

Az idézet Gosztonyi korabelinek jelölt naplójából származik, de az akkori sajtó is így ír. Gimes Miklós bírósági vallomása is alátámasztja ezt:

„*Gimes:* Október 31-én jelen voltam a Kilián laktanyában tartott ülésen, de abban tevékenyen nem vettem részt. Valóban elhangzott felszólalás Maléter ellen. Az ülést Maléter nyitotta meg, utána Király Béla beszélt. Ezután mások szólaltak fel, többek között egy előttem ismeretlen nevű, bőrkabátos, torzonborz férfi, aki feltűnően rekedt hangon beszélt. Kirohanást intézett Maléter ellen, hogy Maléter megpofozott egy corvinost, és elvette a géppisztolyát, vagy ahogyan ez a férfi mondta, a gitárját. Erre Maléter azt mondta, hogy női fülbevalót talált annak a corvinosnak a zsebében, akit megpofozott, s örüljön az ille-

tő, hogy csak ennyit kapott. Ezután valami olyant kérdezett, hogy elég-e ez a magyarázat. Akkor aztán kezet fogtak.

Ügyész: Szóval nem politikai ellentét volt közöttük?

Gimes: Nem az volt."

A kép mint egy ikonográfia: a keménykezű parancsnok, a csaknem kétméteres Maléter megpofoz egy vagy két csirkefogót, aki bemocskolta a forradalom tisztaságát.

A jelenet bizonyára lezajlott, annyi szemtanú állítja egymástól függetlenül. A kérdés legfeljebb az, miért motozott meg Maléter ezredes egy felkelőt. Hogy Magyarországon annak idején nem lehetett üzletből aranyórát lopni, egyszerűen azért, mert nem volt, soroljuk az emlékezet pontatlanságai közé.

A forradalom tisztaságát nem azért hangsúlyozták újra meg újra, egyre nyomatékosabban, mert az első napokra valóban jellemző volt, hogy sok helyütt a betört ablakú kirakatokat sem fosztották ki. A felkelőkben akkor még valami mámor lobogott, kiben miért, az utca reggeltől estig tele volt emberrel, éjjel nem volt tanácsos kimerészkedni, s az alvilág még nem ocsúdott fel, hogy nincs többé rendőr Budapesten. A helyzet hamar megváltozott. Október iszonyatos összetettsége: a Baross téri csoport főhadiszállásának pincéjében államvédelmiseket és tetten ért rablókat

együtt végeztek ki. Az újságok nap mint nap nemcsak lincselésekről adtak hírt, fosztogatásokról is.

A Kiliánban megtartott gyűlésen feltehetőleg nemcsak a forradalom tisztaságát demonstrálták. Egy évtizeddel később Gosztonyi így ír: „E sorok írója tanúja volt annak a gyűlésnek, amely bővelkedett drámai jelenetekben, a forradalom pátoszához igazodó mozzanatokban." Ez már sejtelmesebb, mint az addigi beszámolók.

Aztán megjelent Kopácsi önéletrajza, aki, mint annyiszor, más időpontot jelöl meg, s mint írja, távoznia kellett az értekezletről, mert Nagy Imre értesítette, hogy elfoglalták a Belügyminisztériumot. Erre egyik résztvevő sem emlékszik. Titokzatos különleges osztagával a helyszínre sietett, s megkérték a fegyvereseket, hogy távozzanak az épületből. „Az utolsó pillanatban. A páncélszekrényeket feltörték, a padlón magnetofonszalagok, a kémjelentések szétszórva; ilyen bizonyítékok alapján a feldühödött néptömeg vérfürdőt rendezhetett volna." Kopácsi már arról számol be, hogy a felkelők azért támadták Malétert, mert az első napokban lövetett rájuk.

S megjelent Király Béla könyve: „Amikor Maléter befejezte a beszédét, én a tárgyra akartam térni, de a Corvin köz küldöttségének vezetője, Pongrácz Gergely kért szót, és

hevesen támadta Malétert. Felhozta mindazokat a fájó sérelmeket, amelyek a Kilián laktanyát és a Corvin közt elválasztották egymástól. A testvérharcra utalt, amit Maléter a forradalom elején elindított."

Ezután következett Pongrácz visszaemlékezése: ő a szemébe mondta Maléternek, hogy gyilkos és áruló, akinek tetteiért a bíróság előtt kell felelnie. „Valaki közületek azt kiáltotta, hogy éljen Maléter ezredes, Budapest hőse! Remélem, az illető nem ávós, csak rosszul van tájékoztatva, ugyanis Maléter ezredest eddigi tettei után csakis az ávósok és az oroszok tarthatják hősnek." Pongrácz beszéde után válaszolt Maléter az aranyóra és a megpofozás történetével (ami erre a vádra nem válasz), majd „átnyúlt Király Béla feje fölött, bal kezével elkapta a nyakam, és mielőtt védekezni tudtam volna, magához húzott és megcsókolt". Pongrácz ekkor lecsatolta a derékszíját, s a pisztolyával az asztalra dobta, ahol az elnökség tagjaként foglalt helyet. „A harcok folyamán megsebesült és elesett bajtársaink kiömlött vére kötelez bennünket, hogy azokat az eszméket, amelyekért ők az életüket áldozták, mi meg is védjük. Azt, aki lőtt bennünket a forradalom legszentebb napjaiban, akár orosz, akár ávós, akár magyar katona volt – azt ellenségnek tekintjük. Egy olyan embert, akitől nekünk halottaink vannak, nem

vagyok hajlandó most, a forradalom győzelme után mint bajtársat elismerni. És ha ti, a forradalom vezetői még ezek után is Malétert a forradalom hősének tartjátok, akkor én befejeztem a forradalmat. Nekem nincs helyem köztetek." Pongrácz summázata: „Az értekezlet több száz résztvevőjének lehet, hogy a fele, akik Malétert Budapest hősének nevezték és megtapsolták, beépített ügynök volt."

A hangvételben, a szóvirágokban Pongrácz édesanyjának versei jelennek meg. És az a szellem, melyben doktor vitéz Pongrácz Simon a fiait nevelte. Megtetézve mindezt Pongrácz Gergely vérgőzös őrületével: nem tudok erre enyhébb kifejezést használni.

Király Béla a Kilián-beli gyűlésre emlékezve sértődötten jegyzi meg, hogy miközben ők üléseztek, a kormány kinevezte Malétert honvédelmi miniszterhelyettesnek. Azt is leírja, hogy amikor később a honvédség főtisztjeinek gyűlésén őt akarták miniszterré jelölni, ezt felháborodottan visszautasította. De leszögezi: „Jó néhány szabadságharcos egység Maléter Pálban sem bízott, ebben a Corvin köz nemzetőrei voltak a legszókimondóbbak. Maléter a forradalom kitörésekor a sztálinista kormány oldalán állt és lövetett a szabadságharcosokra. Kopácsi Sándorral, a másik legprominensebb forradalmi karhatalmi vezetővel ellentétben Maléter nem tartozott Nagy Imre követőihez a forradalom előtt. Ellenke-

zőleg, az utolsó pillanatig híven szolgálta a sztálinista kormányt. Természetesen a szabadságharcosok nem voltak bosszúállók. Olyanokat is keblükre öleltek, akik csak az utolsó pillanatban látták meg az igazságot, de attól kezdve híven álltak helyt a szabadságharcosok soraiban."

Pongrácznak láthatólag más a véleménye.

Valószínű, hogy a Nemzetőrség alakuló ülésén Pongrácz és Maléter nem egy felkelő megpofozásán csapott össze, s nem is csupán személyi rivalizálásról volt szó. A kiéleződő helyzetben az álláspontok is kiéleződtek. A mérsékeltebb, kiutat kereső felkelők, a Tűzoltó utcaiak, Iván Kovács Maléterhez csapódtak; ők hajlandók lettek volna átadni a honvédségnek a fegyverüket. Király Béla a Nemzetőrség mellett döntött, s ezzel a Pongráczokat, a Baross térieket, a Széna térieket választotta. Iván Kovács szerint Pongráczék november 4-ig csak azért nem tartóztatták le, mert Maléter védelmét élvezte. Hihető, amit Maléter a bírósági tárgyaláson mondott: „Én a felkelőkből alakítandó karhatalmi egységekkel első perctől nem értettem egyet."

Király azt írja: „November 3-án sok szabadságharcos csoport, vezető és ismeretlen forradalmár bizalmatlan volt Maléter és a vezetése alatt lévő Honvédelmi Minisztérium iránt. Nem voltak hajlandók a szabadsághar-

cos erők stratégiai és harcászati vezetését a Honvédelmi Minisztérium kezébe adni. Ellenkezőleg, a honvédosztagok felett is szoros forradalmi felügyeletet kívántak gyakorolni. Erre a célra alakult a Forradalmi Karhatalmi Bizottság."

Október 31-én, a Kilián laktanyában tartott gyűlésen a Nemzetőrség vezérkarába a felkelők 10 (ebből 4 corvinos), a honvédség és a rendőrség 5-5 megbízottját javasolták. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság operatív bizottsága november 3-án alakult meg, a felkelők 7, a nem létező egyetemi zászlóalj, a honvédség, a rendőrség 1-1 képviselőjéből. Az elnök Király Béla, a helyettese Kopácsi lett. Munkásmilíciákról már szó sem esett. Az osztagokban a honvédtiszteknek csak katonai tanácsadói szerep jutott a felkelőparancsnokok mellett.

Nagy Imre feltehetőleg népszerűsége miatt döntött Maléter s nem az utca számára ismeretlen Király Béla mellett. Talán az is befolyásolta a döntést, hogy Maléter, aki a Vörös Hadsereg partizánjaként harcolt, elfogadhatóbb tárgyalófél lehet a szovjetek számára, mint az egykori horthysta vezérkari tiszt. Eldönthetetlen, milyen mértékben játszott közre Király döntésében, amikor a Nemzetőrség vezetéséből kiszorította a honvédséget és a rendőrséget, hogy a miniszteri tárcát nem ő

kapta, aki állítása szerint Nagy Imre belső katonai köréhez tartozott, hanem a sztálinista irányzatot végsőkig kiszolgáló Maléter, hogy ismét Királyt idézzem. Nem valószínű, hogy távlatokban többre becsülte a szedett-vedett Nemzetőrséget, mint a katonaságot, a Honvédelmi Minisztériumot, a vezérkart. Azokban a napokban azonban az országban a Nemzetőrség volt az egyetlen valóságos, mozgósítható fegyveres erő. S ez az erő egyre nőtt, nem utolsósorban Király szervezőképessége, az általa biztosított fegyverek, katonai tanácsadók segítségével. S valószínűleg hajlandó lett volna habozás nélkül teljesíteni a vezérőrnagy minden parancsát. A honvédség parancsnoki kara viszont habozott, tétovázott, maga sem tudta, mit tegyen; a legénység szétzilálódott, sokukat szabadságolták, mert nem tudtak mit kezdeni velük, mások egyszerűen hazamentek, a laktanyák elnéptelenedtek.

Annak idején többek, többször vitatták, hogy Nagy Imrének Maléter segítségével fegyveres erővel kellene úrrá lenni a káoszon. Ma úgy látom, ez akkor is lehetetlen lett volna, ha Nagy akarja, amire semmi jel nincs; Malétert sem a honvédség, sem a felkelők nem támogatták. Nem kizárt viszont, hogy ha az ország belefullad az anarchiába, Király Béla a fegyvereseivel lehetett volna az úr, Nagy Imre nélkül is. Kis, nem jól szervezett erőt kép-

viselt, de nem győzöm hangsúlyozni, hogy ez volt az egyetlen fegyveres erő. S a vezérőrnagynak akadtak támogatói a főtisztek között, nem úgy, mint Maléternek.

A november 3-i karhatalmi bizottsági ülésről kiadott közlemény így fogalmaz: „Hazánk védelmi készültségének súlyos kárt okoz a sztrájk, éppen ezért a sztrájk beszüntetését és a termelőmunka megkezdését javasoljuk azzal, hogy a *nemzetőr-alakulatok a munka felvétele alatt is fegyvereiket kéznél tartsák, hogy az agresszió esetén azonnal harcra kész állapotba helyezkedhessenek, és felvehessék a harcot a támadók ellen.*"

Ez a kommün, a katonaszovjetek modellje; a munkásmilicistáké, akik fegyverüket a munkapadhoz támasztják, hogy felkaphassák, ha támad az ellen. Ki elevenítette fel ezt a modellt, nem tudjuk, aligha a kommün iránti rokonszenvből. A nemzetőrök alapvetően különböztek párizsi, moszkvai, pétervári elődeiktől: nem voltak munkások. És semmi jele, hogy a sztrájk megszűnésével munkába akartak volna állni. A szavak szépek, de többféle a jelentőségük. A Nemzetőrség pretoriánus gárdának szerveződött, s az is akart maradni.

A Forradalmi Karhatalmi Bizottság a rend helyreállítására, fenntartására alakult. Saját rendjét szervezte meg, nem az országét. A szervezet működni kezdett, és segítette fel-

építeni a Köztársaság téri katakombákat, azt a fantomrendszert, mely az ország szempontjából – bocsássák meg az áldozatok – borzalmasabb volt, mint a pártház védőinek lemészárlása.

Még meg sem száradt a téren kivégzettek vére, a pártházban még fosztogattak, gyújtogattak, a tömeg még hörgött a gyűlölettől, és öklendezett a borzalomtól, amikor elterjedt a hír: a pártbizottság épülete, a Köztársaság tér alatt titkos börtön, pincelabirintus van, benne ártatlan foglyok, véres kezű ávósok.

Már a Baross tériek eligazításán elhangzott: a pártházat azért kell elfoglalni, hogy kiszabadítsák a foglyokat. A pártház elesett, a pincétől a padlásig feldúlták, átkutatták, de se a foglyok, se az őrök nem kerültek elő. Ismét ok a gyanúra: a hírek a székházban lévő több száz államvédelmisről szóltak, töredékük sem került kézre, hová lett a többi? Nem tudni, hogyan született a pártház alatti katakombák legendája. Az őrületnek, az agyrémeknek is van népköltészete, az is kollektív tudatból születik.

Charles Wassermann nyugatnémet újságíró, aki 1956-ban fél évet töltött Magyarországon és Lengyelországban, s mint írja, ott volt a téren, így tudósít:

„Ez itt előttünk (mondta neki kísérője – Gy. L.) a titkosrendőrség egyik főhadiszállása

és börtöne. Mint látja, itt súlyos harcok voltak. A bejárat előtt még ott fekszenek a rendőrök hullái, úgy, ahogy lelőtték vagy az ablakból kidobták őket. Nincs időnk eltakarítani a holttesteket. A téren láthatja a mozaikszerűen kirakott utcaköveket. A munkát nemrég fejezték be. Ezt azért említem, mert az újonnan lerakott kövezet a magyarázata annak, mi történik itt. Nem sokkal ezelőtt figyelő emberek szabályos időközökben felhangzó kopogást hallottak. Először nem tudták, honnan jön a hang, aztán felismerték, hogy a tér újonnan kövezett része alól. Ebből nyilvánvaló lett, hogy itt lent pincének vagy valami hasonló helyiségnek kell lennie, ahol emberek vannak. A titkosrendőrségnek vagy föld alatti börtöne van itt, vagy búvóhelye az olyan támadások ellen, amilyenek az elmúlt napokban érték. Nem tudjuk azonban, hogyan lehet bejutni a pincékbe, s azt sem, ki tartózkodik bennük. Néhány órával ezelőtt jött ki az épületből a térre az utolsó titkosrendőr azok közül, akik a házban barikádozták el magukat. A szabadságharcosok felismerték, s azonnal agyonlőtték. Most már nincs senki, aki felvilágosítást tudna adni a pince bejáratáról vagy foglyairól. Azt sem tudjuk, hol találhatunk egy ávóst, aki felvilágosítást tudna adni. A kopogás alattunk egyfolytában folytatódott. Lehet, hogy az ávó foglyai kopognak, akik el vannak vágva a kül-

világtól, nincs levegőjük, élelmük, innivalójuk, s kétségbeesetten várják a kiszabadításukat. De az is lehet, hogy ávósok vagy a titkosrendőrök családtagjai vannak lent. Ha szabadságharcosaink bizonyosak lennének abban, hogy ávósok vannak alattuk, az egész teret a levegőbe röpítenék. Órák óta elkeseredetten keresik a bejáratot, de eddig nem sikerült megtalálniuk. Aztán elterjedt a hír, hogy a kopogás a titkosrendőrség csalétke: így akarják odacsalogatni az embereket, s aztán dinamittal felrobbantani őket. Ezért igyekszünk mindenkit minél gyorsabban eltávolítani a térről. Nekünk is azonnal el kell mennünk innen."

A változat folytatódik, egy másik állítólagos szemtanú, Tollas István leírásában:

„Két óra tájban érkeztem a térre, vagyis akkor, amikor az épületet már csak néhány ávós védte. A téren tolongó sokezres tömeg izgalomba jött. Mindenki a föld felé fordította a fejét, és hallgatódzott. Én is jól hallottam a föld alól jövő, rendszeres kopogást, mivel a közlekedés leállt, s az emberek elnémultak. Ezt a kopogást a tértől a Keleti pályaudvarig, vagyis körülbelül 300 méter hosszúságban lehetett hallani. Rosszat sejtettünk, mivel már hallottunk az államvédelmi rendőrség föld alatti börtöneiről. Meggyőződésünk megerősödött, hogy itt lent valóban egy alagútnak

kell lennie, ahová minden valószínűség szerint az ávósok által nemrég foglyul ejtett szabadságharcosokat hurcolták, miután az épületbe vitték őket. A rádióban elhangzott, hogy azok a személyek, akik tudnak valamit ezekről a föld alatti helyiségekről, azonnal jelentkezzenek a forradalmi tanácsnál. Senki sem jelentkezett. Ugyanabban az időben az épülő földalatti vasút mérnökeit megbeszélésre hívták össze, de ők sem tudtak felvilágosítással szolgálni, mert köztudott volt, hogy ezeket a föld alatti börtönöket titkos orosz tervek szerint, halálra vagy életfogytiglani börtönre ítélt rabok építették.

A kopogás folytatódott. A forradalmi tanács különleges katonai osztagot vezényelt a térre, akik, megfelelő felszerelések birtokában, fúrótornyokat állítottak a szükséges pontokon, hogy megpróbáljanak összeköttetést teremteni a lent lévőkkel. Más építőgépeket is hoztak, s felásták a földet. Úgy gondolták, megtalálták annak az okát, hogyan tűntek el az ávósok a pártházból. Miután az épületet bevették, a pincében vasajtókra leltek, melyek elzárták a föld alatti helyiségek bejáratát. Ezeket csak elektromos kapcsolással lehetett kinyitni. A számunkra rendelkezésre álló idő alatt sajnos egyetlen ajtót sem tudtunk kinyitni. Ez a bejárat összefüggésben volt a város csatornarendszerével. Feltételeztük, hogy az

életben maradt ávósok így menekültek meg a fogságba eséstől. A csatornahálózatban is találtunk ajtókat; kinyitásukra minden előkészületet megtettünk.

Az ávó-székházban lévő liftet felrobbantották, de alatta nem találtak semmit. A többi bejáratot sajnos nem sikerült kinyitnunk, mert ebben az orosz hadsereg ismételt támadása Budapest ellen megakadályozott bennünket. Így a föld alatti járatok rejtélye titok maradt."

A nyugati vagy Nyugatra távozott magyar újságírók azokat a motívumokat variálják, amiket a korabeli magyar sajtó. Ezt a legendát nemcsak Párizs, London, New York hitte el, az országban is elhitették százezrekkel. Ezrek lesték a helyszínen, mi történik a Köztársaság téren, százak feküdtek le a kövezetre, a lemészárolt védők holtteste mellé, fülüket a földre tapasztották, s vélték hallani a rejtélyes kopogást. És a sajtó vérbe borult aggyal őrjítette tovább a tömeget.

A Népakarat, a szakszervezetek lapja még a legtárgyilagosabb: „Már átkutatták a pártházat, ott keresik az esetleges alagút nyílását. Találtak is egy betonos páncélajtót, amelyet azonban puszta kézzel nem lehetett kinyitni. A műszaki egységek este kívánják a páncélajtót felrobbantani... Éjszaka tizenkét órakor változatlan élénkséggel tart a munka a Köz-

társaság téren. Az exkavátor rendületlenül túrja, marja a földet. Az Erkel Színház tér felőli oldalán folyik a munka. Egy tizenötször tíz méteres mélység tátong a lábunk alatt. Egyre mélyül, már a tizennyolcadik méter felé közeledik. A vasfogak akadnak... A fogak kegyetlenül tapadnak a kemény anyaghoz... Az exkavátor személyzete biztatást és parancsot kap... úgy néz ki, a rejtély megoldásához közeledik. Ezalatt a pártház pincéjében is lázas munka folyik. Egy ma jelentkező mérnök bejelentése alapján az egyik liftakna alatt kutatnak."

Más lapok határozottabbak. A Budai Hírlap: „A Köztársaság téri pártház felszámolásakor eddig még ismeretlen személyek bent szorultak a ház több emelet mélységű pincéjében... A lejárat helyét még eddig nem sikerült megállapítani, annyi azonban bizonyos, hogy beszorult emberek próbálnak kitörni, mert állandóan érezhető az alulról jövő kopácsolás."

A Magyar Nemzet címe: „Föld alatti börtön a budapesti kommunista pártház alatt." „Alig csitult el a harci zaj – írja a riporter –, a tér különböző pontjairól jelezték, hogy a föld alól dörömbölést, erős ütéseket hallanak. A feltörő hangokból arra lehetett következtetni, hogy a tér alatt nagy kiterjedésű bunkerhálózat, föld alatti labirintus húzódik meg, amit a

terrorhatalom pribékjei valószínűleg föld alatti börtön céljára építettek."

Az Új Magyarország másképp tudja; a felvilágosítást a Nemzetőrség parancsnokságától kapta: „A föld alatti börtönt nem is a budapesti pártbizottság építette, hanem még a Gestapo vagy a német hadsereg megbízásából a budai Általános Középület-tervező Vállalat. Az új ismeretek szerint a légoltalmi folyosók egyik kijárata a közlekedési szakszervezet környékén van, a tér másik oldalán pedig egy hatalmas borospince volt, amelyet aztán összekapcsoltak a németek által épített katakombákkal."

A Magyar Jövő nagy fényképet közöl a teret túró földgépekről. Cikkének címe: „Napfényre kerül a katakombák titka." „Minden kétséget kizáróan bebizonyosodott, hogy a tér alatti egész területet *behálózza egy szörnyű ÁVH-börtön labirintusa.* ...A mai nap eseménye: *sikerült megtalálni az ÁVH-sok fészkét. Egy szellőzőnyíláson keresztül felszólították őket, mire jelszót kértek.* Tekintettel arra, hogy a szellőzőnyíláson keresztül nem lehetett megközelíteni őket, a pártház felőli bejáratnál kísérelték meg a behatolást. Ez a munka eddig nem vezetett sikerre."

A Magyar Honvéd „egybehangzó sajtójelentések alapján" közli, hogy a pártházban 120 államvédelmis volt, ebből 30-40 a halott és a sebesült. A többiek eltűntek. Több polgá-

ri személy jelentkezett, akik részt vettek a pincerendszer építésében, de közelebbi felvilágosítást nem tudnak adni, mert bekötött szemmel vitték őket a munkahelyükre. A katakombák feltárása folyik.

A Magyar Nemzet: „Csütörtök – az egyik aknánál dolgozók végre halk beszédhangra lettek figyelmesek. Messziről, nagyon távolról hallatszott a segélykérő szó: – Szabadítsatok ki! Élni akarunk – hallották tompán a mélyből. – Hányan vagytok? – kérdezték. – Száznegyvenheten – volt a válasz... A hangokból eddig még csak körülbelül tudták megállapítani: tizennyolc-húsz méter lehet a mélység."

Az Államvédelmi Hatóságnak valóban voltak Budapesten titkos börtönei. A rendszer tragédiája, hogy a kommunisták ismerték ezeket a legjobban. Őket őrizték, vallatták ott. S a kihallgatóik, őreik is kommunisták voltak.

A Köztársaság teret, az egykori Tisza Kálmán teret a századelőn alakították ki; az akkori építészetnek megfelelően lehetett volna alatta pincerendszer. S az új rend itt is elkövette a hibát, hogy nem törődött a múlttal, mint a forradalom annyiszor. A budapesti pártbizottság épülete, ahol Pest felszabadulása után a kommunista pártot megalapították, a Volksbund, a magyarországi népi németek székháza, a Gestapo szálláshelye volt, miként

az Andrássy út 60., az új politikai rendőrség központja a nyilaskeresztesek főhadiszállása. Épületekhez is tapadnak emlékek, eszmék, beleivódnak a falakba, s kísértenek. Nem lett volna szabad a kommunistáknak ott szervezkedniük, ahol a fasisztáknak. Akkor sem, ha a romokban heverő városban történetesen ezek az épületek maradtak épségben.

Mindez csupán néhány zsáknyi homokot adott a Köztársaság téri katakombák építéséhez. Az alap a közelmúlt magyar történelme volt. Az őszirózsás forradalom, a Tanácsköztársaság lepisált tüze, meg nem emésztett, kínpadra vont hite, a megdicsőült böllérbicskák, dicsőített glaszékesztyűs hóhérok, a lovas-tengerész negyedszázados uralma, a Trianonban szétdarabolt ország, a Tóth Tihamér tiszta férfiúságával, a magyar úriasszonyokkal szagosított ellenforradalom, a sarlatán kacsingatás az angolszászokra, miközben az ország a németek oldalán, a szovjetek ellen viselt hadat, a nyilasterror, a több százezer elpusztított magyar zsidó, az új rend minden gyermekbetegsége, a vakhit, a vastapsok, a parancsuralom, a szolgalelkűség, a megfélemlítettek rettegése, a megfélemlítők bűntudata, az eszmélő túllihegők rikácsolása, a neofiták gőgje szülte önostorozás, a megroppant hitek, ábrándokból született kiábrándulások.

Csak a bűneinket mondtam, a válságok a bűnökből születnek. József Attila hitét, hogy

a történelmet békévé oldja az emlékezés, apró pénzre váltottuk. Úgy gondoltuk, a múlt évek, évtizedek alatt semmivé válik, elenyészik, s nem vettük észre, hogy az ország telítődött mérges gázzal, megbénítva a tudatot, s telítődött robbanógázzal, ami az odatartott fáklyától belobbant, s szétvetette százezrek tudatát.

Az őrjöngő uszításhoz azonnal csatlakozott a renddé szerveződött anarchia, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság kiépülő gépezete. Király Béla egy alezredest nevezett ki a börtönrendszer feltárásának parancsnokává. A nemzetőröket kivezényelték a kutatáshoz. Szakértőket, a Csatornázási Művek, a metró mérnökeit gyűjtötték össze, fúróberendezéseket hozattak a Kőolajkutató Vállalattól, a Geofizikai Vállalattól, földgépeket építőipari vállalatoktól, elektromos lehallgató készülékekkel vizslatták a föld mélyét. Tervezőmérnököket kerestek meg, sorba járták a környező házak lakóit, irattárakat túrtak fel, a pártház dolgozói után kutattak, fokozódott az államvédelmisek utáni hajsza, gépkocsik robogtak vidékre emberekért, akik állítólag tudták a titkot, tucatjával tartóztattak le, vallattak állítólagos gyanúsítottakat.

Nincs rá bizonyíték, hogy a támadók a budapesti pártbizottságot akarták elfoglalni, nem a házban lévő államvédelmiseket meg-

semmisíteni. Nem is lényeges. A labirintus a bizonyíték, hogy a Köztársaság téri ostrom, szándékától függetlenül már nem egy pártház, nem az államvédelem ellen irányult. A rend ellen, amely alig néhány esztendeje alakult ki Magyarországon.

A Magyar Nemzet írta: „Az egész budapesti közvélemény joggal kérdi: miért vannak középkori börtönök, föld alatti kamrák és folyosók, és főként hogyan kerülnek foglyok a budapesti pártbizottság pincéjébe?"

A katakombák az új rend stigmájává lettek. Nem számított, hogy Mező Imre Rákosi politikájának ellenzője volt, a kiskatonák húszéves munkás- és parasztgyerekek, akiknek zsoldjából legfeljebb a hétvégi fröccsre futotta, hogy a pártházban nem volt alhadnagynál magasabb rangú államvédelmi tiszt, hogy honvéd ezredeseket akasztottak fel lábuknál fogva a fákra, hogy a pártalkalmazottak ugyanolyan emberek voltak, mint a többi magyar állampolgár, hogy a karhatalmisták nem voltak párttagok, hogy a Köztársaság tér alatt nem voltak börtönök, s a nem létező börtönökben nem voltak sem őrök, sem áldozatok. A felkorbácsolt tömegőrület nem az államvédelmiseket támadta már, nem a pártházat, hanem Magyarország új rendjét. A Köztársaság téri katakombákban az ország elborult tudata testesült meg, s azok szándéka, célja, akik az embereket megfosztották ítélőképességüktől.

5. Végjáték

1956. október 28-án hirdették meg a tűzszünetet, az új kormányprogramot. Másnap reggel 6 órakor a rádióban felolvasták a Szabad Nép vezércikkét.

A Szabad Nép aznap két nagy formátumú lapon jelent meg, a szokott fejléccel. Ami új volt, az újság címe alatt a nagyméretű Kossuth-címer.

A vezércikk címe: *Hajnalodik...* Leszögezi: a népmozgalom győzött. A két fő követelést megvalósítják, a szovjet csapatok kivonulnak a fővárosból, az Államvédelmi Hatóságot föloszlatják. A fegyveres felkelőket bevonják a karhatalomba. Utal a lap arra, hogy ellenforradalmárok is keveredtek a felkelők közé. A vezércikk a pártról nem szól, csak a kormányról, Nagy Imréről. A cikk címe ellentmond mondandójának. A hajnal valaminek a kezdete. A győzelem valaminek a befejezése.

Közli a lap az előző napi Nagy Imre-beszédet, Tildy rádióbeszédét, Janza Károly honvédelmi miniszter tűzszüneti parancsát, a Központi Vezetőség felhívását, hogy minden kommunista támogassa a kormányt, a pártelnökség megalakulását. A Pravdának válaszol-

va az újság leszögezi, hogy ami Magyarországon történt, az nem ellenforradalom.

Közli a Szabad Nép a Magyar Értelmiség Forradalmi Tanácsa október 28-án megfogalmazott tízpontos programját. A tanács a tudományegyetemen alakult, a kiáltvány aláírói neves értelmiségiek, zömükben Nagy Imre táborából: az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság nevében Pozsár István, Molnár József, Varga János, az Írószövetség nevében Erdei Sándor főtitkár, az Újságíró-szövetség nevében Haraszti Sándor, Vásárhelyi Miklós, Boldizsár Iván, Fekete Sándor, a Képzőművész Szövetség nevében Bencze László, Somogyi József, a Zeneművészek Szövetsége nevében Szervánszky Endre, Járdányi Pál, az egyetemi tanárok nevében Nagy Tamás, Major Máté, Kádár Iván, Markos György, a népi kollégiumok nevében Kardos László, Tőkés Ottó, a Petőfi-kör nevében Tánczos Gábor, Nagy Balázs, a MEFESZ nevében Liebik György.

A felhívás némileg eltér a kormányprogramtól. A szovjet csapatok Magyarországról való kivonulását, a hátrányos kereskedelmi szerződések felbontását, szakszervezeti demokráciát, a beszolgáltatás eltörlését, a parasztok kártalanítását, a bérek felemelését, munkástanácsok alakítását, a magánkereskedelem engedélyezését, szólás- és sajtószabad-

ságot, több jelölt részvételével megtartott titkos választásokat szorgalmaz, s „arra kér fel minden hős felkelőt, minden fegyveres csoportot, valamint a munkás- és parasztifjúságot, az egyetemistákat, a Petőfi-kör tagjait és a volt népi kollégistákat, hogy jelentkezzenek a nemzeti őrségbe". Az a szó, hogy szocializmus, nem szerepel a kiáltványban, de a 4. pont leszögezi: „Nem fogjuk visszaadni a gyárakat és a földeket a kapitalistáknak és a földbirtokosoknak." Az eseményeket, melyeket a kormánynyilatkozat népmozgalomnak nevezett, az értelmiségiek nemzeti felszabadítási harcként értékelték.

A MÉFT-nek nem annyira a programja figyelemre méltó, mint az, hogy utoljára igyekeztek az eseményeket befolyásolni azok az értelmiségiek, akiknek oly nagy szerepük volt 1956 szellemi előkészítésében, a felvonulás megszervezésében, Nagy Imre hatalomra segítésében. A felvonulást már nem a Petőfi-kör határozta el, hanem a MEFESZ; a koalíciós idők egyetemi csúcsszervét október 16-án alakították újra a szegedi egyetemen. 1956 őszén született újjá a NÉKOSZ is, amelyik a felszabadulás után a baloldali fiatalok egyik legfontosabb szervezete volt. Október 23-a után sem ezek az ifjúsági szervezetek, sem az Írószövetség, az Újságíró-szövetség nem játszott már szerepet. Egy-egy felhíváson még megje-

lent a nevük, de befolyásuk, szervezetük, cselekvési lehetőségük nem volt. Ez is jól jelzi az események irányának, a résztvevőknek a változását.

A Kossuth rádióban aznap felolvasták a lengyel és a jugoszláv párt vezetőjének üdvözlő levelét. Mindketten örömüket fejezték ki, hogy Magyarországon a helyzet normalizálódik, a hibákat kijavítják, a párt megújul. De mindkét üzenetben van egy hangsúlyos mondat. Gomulka: „Különösen forró felhívással fordulunk a magyar munkásosztályhoz, melynek vállain az ország sorsáért való felelősség nyugszik, hogy védje meg a népi hatalmat és a szocializmust, hogy védje meg a szocialista tábornak számotokra is, számunkra is oly drága egységét." Tito: „Mind a magyar dolgozó nép, mind pedig a szocializmus számára nézve, valamint a népek közötti békére nézve általában rendkívül káros lenne, ha a jogos elkeseredés aláásná a dolgozó népnek a szocializmusba és a szocialista demokráciába vetett hitét."

A Kossuth rádión kívül aznap megszólalt két vidéki adó is.

„A Győr megyei Nemzeti Tanács felhívja a kormányt, hogy félreérthetetlenül és ténylegesen szüntesse be a harcot, és azt a rádió közölje az ország népével. Amennyiben ez

nem történik meg, Dunántúl népe egységesen Budapest segítségére siet."

A miskolci rádióban a Borsod megyei Munkástanács és Diákparlament közleménye hangzott el: nem fogadják el a Nagy Imre által meghirdetett kormányprogramot. A szovjet csapatok ne csak Budapestről, az országból is távozzanak, sem a kormány, sem a pártelnökség összetétele nem megfelelő, rákosisták vannak közöttük. „Kompromisszumos ígéretek, melyekkel eddig kísérletezett a kormány, nem elégítenek ki bennünket. Mi továbbra is követeléseink maradéktalan teljesítését és nem kompromisszumokat kérünk."

Nagy Imre feltehetőleg úgy gondolta, ha megszűnik a harc, semmi sem akadályozza programja megvalósítását. A politikai, a gazdasági struktúra megreformálásán kívánt dolgozni, amit az ország sok hónapja, egyre növekvő erővel követelt. Úgy vélte, ennek a feltételeit megteremtette: átalakította a kormányt, a pártvezetést, meghirdette a tűzszünetet.

Még abba sem maradt a lövöldözés, a felkelők nyomában a kormánynak máris új ellenzői jelentkeztek. S napjainkból visszatekintve jól érzékelhető, hogy az országot már nem az foglalkoztatta, ami néhány nappal azelőtt. Nem a begyűjtési rendszer eltörlése, a nor-

mák, bérek rendezése, a gazdasági élet megreformálása, a párt demokratizálása.

„Egymás után érkeznek a hírek az ország minden részéről – írja október 28-án a Szabad Nép – a városi és megyei, a munkástanácsok, a nemzeti bizottságok megalakításáról. Ahány hír, annyi különböző elnevezés. Egy azonban valamennyiben közös: az, hogy öntevékeny népi szervezetek, amelyeket a demokratizmus most kibontakozó lendülete hozott létre."

A munkástanácsok létrehozását a kormány, a párt, a Szakszervezetek Országos Tanácsa támogatta, szorgalmazta. Nem abból a célból, amivé lettek: a közvetlen demokrácia felélesztésére.

Már október 24-től, még inkább 25-től gombamód szaporodtak az országban a legkülönbözőbb elnevezésű szervek: nemzeti bizottságok, bizottmányok, munkástanácsok, üzemi tanácsok, forradalmi tanácsok, forradalmi bizottságok. A tömegnek csak egy töredéke akart fegyverrel beleszólni az eseményekbe, de akkor még sokan kívántak részt venni az ország életében.

Ez a vágy találkozott azzal a valósággal, hogy az államgépezet megbénult, napok alatt szétesett. S Magyarországon az államgépezet működtette a termelést is. A gyárak, termelőszövetkezetek, intézmények a minisztériumok rendeletei alapján dolgoztak, a főhatóságok a

pártvezetés utasításai szerint. Amikor a pártvezetésnek égetőbb gondja támadt, mint a mindennapos ügyek irányítása, majd megszűnt vezető szerepe az ország életében, a gyeplő a lovak közé esett.

Ahogy a nemzetőrök nem voltak kommünárok, a munkástanácsok, nemzeti bizottságok is csak formailag másolták a szovjet modellt. A szovjethatalom kialakulásakor a munka- és lakóhelyek választott szervei vették át a termelés, az élet irányítását, ellenőrzését. Magyarországon október 24-től nem dolgoztak a gyárak, nem működtek a hivatalok, nem volt tevékenység, amit irányítani kellett. A tanácsoknak, bizottságoknak kezdettől csak politikai szerepük volt. Összetételük napról napra változott. A változást nemcsak a közhangulat szabta meg, a vezetők rátermettsége, szervezőképessége, agilitása is. S aki vezető lett, formálta a közhangulatot.

Ahogy a kijárási tilalom, a harcok egyre jobban megbénították az életet, a választás egyre formálisabb lett. A nem dolgozásból sztrájk lett, nem utolsósorban a felkelők, a munkástanácsok, forradalmi bizottságok közreműködésével. „Összkomfortos sztrájk", ahogy akkoriban nevezték. Lényeges vonása ez 1956-nak: a sztrájkolók fizetést kaptak az államtól – s el is várták azt –, holott a sztrájk az állam ellen irányult. A munkások, tisztvi-

selők, alkalmazottak azért jártak be munkahelyükre, hogy eszmét cseréljenek, vitatkozzanak, ágáljanak. A struktúra önmagában nem határozza meg egy rendszer lényegét. A tanácshatalom a párizsi kommünben a valóságból nőtt ki, ezt fejlesztették ideológiává, társadalmi formává. De ez a szervezeti forma feltehetőleg mindenütt kitermelődik, ahol összeomlik a hatalmi gépezet, az irányítás, a rend. S a szervezetek átformálódása a mélytengeri áramlásokat is jelzi. A kommün, az orosz szovjetek az események során egyre balra tolódtak, a magyar tanácsok és bizottságok egyre jobbra. Az 1956-os tanácsok, bizottságok a közhangulat formálói lettek, egyre szélsőségesebben, egyre nagyobb hangerővel. A kispesti Nemzeti Bizottság lapja ízig-vérig hazafiakat követelt a munkástanácsokba, akiknek tiszta volt a keze a *múlt* rendszerben is. A székesfehérvári Egyesült Munkástanács kijelentette, hogy a munkástanácsokat meg kell tisztítani a „szabadságharctól idegen" egyénektől: „Őrködjetek, hogy a múlt rendszer szolgái, forradalmunk nyílt és titkos ellenségei soraitokba ne kerülhessenek! Ahol a már meglévő munkástanácsaitok nem képviselik ezeket az elveket, ott válasszátok újjá!" Az újpesti Forradalmi Nemzeti Tanács határozatot hozott, hogy

„nem választható és nem szavazó az a személy, aki a Rákosi-rezsimben bármilyen funkciót töltött be. Pl. vállalati igazgató, párttitkár, üzemi bizottság elnöke, személyzeti felelősök, a rendészeti szervekhez, partizánalakulatokhoz tartozók és mindazok, akik a terrorrendszert tevékenyen támogatták, vagy mellette megnyilatkoztak. Amennyiben a felsorolt kategóriák egyikébe tartozó személyek a jelenlegi munkástanácsokba már beválasztattak, azok onnan haladéktalanul eltávolítandók."

A Valóság című napilap november 3-i száma így ábrázolja ezt a folyamatot: „Egyes csoportok kinevezik magukat, uralkodni akarnak. Aztán jön egy másik csoport, »elsöpri« őket, ezekkel is leszámol egy harmadik, negyedik, sőt van üzem, ahol már az ötödik."

A folyamat érzékeltetése pontos: a cikkíró azt nem vette észre, ami az utókor számára kirajzolódik, hogy nemcsak egyének, csoportok harca dúlt, a változásoknak politikai irányvonala volt. Napok alatt nemcsak a kommunisták, baloldali érzelmű emberek tűntek el a munkástanácsokból, forradalmi bizottságokból, a munkások is kiszorultak a helyi szervekből. Budapest legnagyobb munkáskerületében, Csepelen, a 24 tagú Nemzeti Bizottságnak október 31-én 4 munkás tagja volt.

Magyarországon a munkásság a múlt szá-

zad utolsó harmadában kibontakozott iparosítás során vált osztállyá. A Tanácsköztársaság bukása megfosztotta vezetőitől, szétzilálta szervezeteit, a gazdasági világválság nyomorba taszította. A háborúra készülődő világ megnövelte számukat, a hadiipar keresetüket, a szociáldemokraták, a szakszervezetek makacs, a kornak megfelelően taktikázó tevékenysége szervezettségüket. Radikális magjukat nemcsak a kommunisták nevelték, a munkásjelszavakat hirdető fasiszták is.

A háború végképp megroppantotta a munkásosztály szervezettségét. Sokan a frontra kerültek, s a hadiüzemek nemcsak biztos megélhetést, jobb keresetet biztosítottak, a szervezeteket is megbénították.

A háború, a hadifogság szétzilálta a munkásságot, az ország újjáépítése a Tanácsköztársaság óta nem tapasztalt erőt, öntudatot adott neki, a munkáshatalom törvényszerűen megcsapolta. A legrátermettebbek, legtehetségesebbek, legügyesebbek, akiket legjobban vonzott a közélet, tízezrével lettek állami vezetők, függetlenített funkcionáriusok, igazgatók, katona- és rendőrtisztek, főtisztviselők, termelőszövetkezeti elnökök. Ők 1956-ban már nem voltak munkások. S gyerekeik nem a munkapad mellé, hanem az egyetemekre kerültek. Egy másik részükre, sok régi, szervezett dolgozóra, egykori szociáldemokra-

tára, szakszervezeti funkcionáriusra ráütötték a munkásarisztokrata akkoriban divatos bélyegét, amivel eltaszították, elszigetelték őket.

Egy osztály, ilyen körülmények között, képtelen tíz év alatt újabb vezetőgarnitúrát kitermelni magából. S a gyárakat nemcsak a parasztok százezrei töltötték meg, hanem az úri Magyarország legkülönbözőbb tisztségviselői, katonatisztektől őrmesterekig, minisztériumi főtanácsosoktól adóhivatalnokokig, akik elvesztették állásukat, rangjukat, társadalmi pozíciójukat, s máshol nem találtak munkát.

A szocializmus egyik máig megoldatlan alapkérdése, hogy a munkás személy szerint nem érzi magáénak a gyárat, akkoriban sokkal súlyosabb volt. Ugyanúgy művezetők, normások, mérnökök, igazgatók dirigálták őket, mint azelőtt, beleszólásuk nem volt abba, ami az üzemben történik. A csökkenő életszínvonal, az állandó bizonytalanságot szülő, igazságtalan normarendezések, a kötelező békekölcsönjegyzések, a káderezés kínos, megalázó procedúrája, a hazug 1000 százalékos teljesítmények, az elbürokratizálódott pártszervezetek, értelmüket vesztett szakszervezetek nem segítettek hozzá, hogy a munkás úgy érezze, övé a gyár, övé a hatalom.

1956 októberében a munkásság elfásult, el-

bizonytalanodott, kedvét vesztette. A Rákosi-korszakban nem érezte, hogy övé az ország; most sem értette, mért ő a felelős a bűnökért, mert piszkos a keze, amivel tapsolt ugyan, mint mindenki az országban, de nem ölt, nem gyötört senkit, hanem dolgozott. Vezetőit elvesztette, szervezetei megszűntek. Az üzemi pártszervezetek megbénultak, a munkástanácsokban nem ők voltak a hangadók. Ahogy a diákok, egyetemisták elhagyták a fegyveres csoportokat, a munkásság is kivonult az ország életéből, félreállt.

Az országos politikában a munkástanácsoknak a felkelés idején nem volt szerepük. November 1-jén különböző munkás-, forradalmi és nemzeti tanácsok képviselői értekezletet tartottak a Parlamentben; miről tárgyaltak, nem tudni. Ugyanaznap este is összejöttek az építők szakszervezetének székházában. Itt a kormány nevében Erdei Ferenc, Vas Zoltán igyekezett rábírni őket, hogy indítsák meg a munkát. Határozat nem született.

A jórészt munkások nélküli munkástanácsok, azonkívül, hogy újra meg újra választották önmagukat, elsősorban a vezetők leváltásával, a káderanyagok megsemmisítésével vagy szétosztásával, a pártszervezeteknek a gyárból való kitiltásával, a vörös csillagok eltávolításával, a vidékről érkezett élelmiszerek szétosztásával foglalkoztak. Befolyásuk az or-

ság életére mégsem volt jelentéktelen. Nemcsak a sztrájk által, amely Budapestet lassan már éhínséggel fenyegette, azért is, mert szakadatlanul szították a hangulatot, ébren tartották a feszültséget.

A vidék sem szólt bele az ország életébe. Harc csak néhány helyen volt, mint Miskolcon, Mosonmagyaróváron, ahol a tömeg megtámadta a rendőrséget, a karhatalom laktanyáját, s a védők belelőttek az ostromlókba. Az összecsapásnak mindkét helyen lincselés lett a vége; a foglyul ejtett karhatalmistákat, rendőröket megölték.

Vidéken is megalakultak a különböző tanácsok, bizottságok, bizottmányok, forradalmi vagy nemzeti jelzővel: a tanácsapparátus napok alatt szétesett, vagy szétverték. A helyi vezetőket sok helyütt félreállították, néhol letartóztatták, volt, akit megkínoztak, megöltek, a szovjet emlékműveket lerombolták, a csillagokat leverték, de a többmilliós parasztság nem mozdult, ugyanúgy nem szólt bele az ország életébe, mint a munkásság. Ez azért is meglepő, mert a társadalmi, gazdasági átalakulás falun okozta a legnagyobb megrázkódtatást. Milliónyi paraszt élte át annak a mámorát, hogy évszázados vágya teljesült: földet kapott. És sokan a keservet, hogy erőszakkal szövetkezetbe terelték őket, a tagosítások során kilométerekkel odébb kaptak másik földet,

a kötelező beszolgáltatás tönkretette őket, még a vetőmagot is elvették, de megkövetelték, hogy termeljenek. Tíz év alatt a parasztság, a leginkább hagyományőrző osztály kétszer váltott életformát: előbb tulajdonos lett, majd meg kellett tanulnia, hogy tulajdonosnak lenni bűn.

A parasztság magatartásának magyarázata nehezebb, mint a munkásságé. Nem is tartozik ide; az ország sorsának eldöntését nem befolyásolták. A vidéki városokban is más volt a helyzet, mint Budapesten. A különböző helyi szervekben a szélsőségek hamarabb felbukkantak, mint a fővárosban. Pápa Város Forradalmi Tanácsa például már október 27-én követelte a kormánytól a szovjet csapatok azonnali kivonulását, a Varsói Szerződés felbontását, az eltörölt nemzeti és keresztény ünnepek visszaállítását, az Államvédelmi Hatóság feloszlatását, a magántulajdon visszaállítását. Ehhez hasonló kiáltványok százával születtek: az országos politikát ezek sem befolyásolták.

A kivétel Győr volt. Az ottani Nemzeti Tanácsot Szigethy Attila tanácselnök-helyettes vezette, aki korábban parasztpárti képviselő volt; napokon belül háttérbe szorították. Már október 26-án elhangzott a fenyegetés, hogy fegyvereseket küldenek Budapestre a felkelők támogatására. Néhány nappal később

megfogalmazódott egy ellenkormány, önálló dunántúli hadsereg, a Dunántúlnak az országtól való elszakadása, az ENSZ-csapatok Dunántúlra való behívása is.

Hogy miért éppen Győrben jött létre ez a központ, arra kellő elemzés híján nincs megfelelő magyarázat. Nem elegendő ok, hogy közel volt a megnyílt nyugati határ, sok újságíró jött át, köztük a Szabad Európa munkatársai is, emigránsok, titkosügynökök. Gépkocsival két óra alatt más városba is eljuthattak volna. Mindenesetre október 30-án a névlegesen működő kormány, a névlegesen létező Magyar Dolgozók Pártja mellett megalakult az egyetlen – bár ugyancsak névlegesen létező – országos szervezet, a Dunántúli Nemzeti Tanács, melyhez Borsod és Bács megye küldöttei is csatlakoztak. Ez volt a vidék egyetlen lényeges beleszólása az ország ügyeibe.

Ugyanazon a napon gyökeres fordulat következett be a politikában.

Reggel fél hétkor a rádió közölte: „A Belügyminisztérium közlése szerint mára virradóan nyugalom volt az országban." 10 órakor: Kovács Istvánt, a budapesti pártbizottság első titkárát leváltották, helyébe Köböl Józsefet választották. „A budapesti pártbizottság felhívása a kommunistákhoz: Alakulnak a nemzetőrségek. A kommunisták kötelessége minden erővel részt venni a nyugalom biztosítá-

sában, a munkáshatalom megvédésében. Ezért a fegyverforgatásra alkalmas kommunisták jelentkezzenek a Nemzetőrség szervezési központjaiban." Nem tudni, ki adta le ezt a hírt: a budapesti pártbizottság ostroma ekkor kezdődött.

14 óra 28 perckor Nagy Imre szólalt meg a rádióban:

„Magyarország demokratikus népe! Munkások, parasztok, értelmiségiek! A hazánkban mind szélesebben kibontakozó forradalom, a demokratikus erők hatalmas megmozdulása választ elé állította hazánkat. A nemzeti kormány, a Magyar Dolgozók Pártja elnökségével teljes egyetértésben, a magyar életben sorsdöntő elhatározásra jutott, amelyet a következőkben kívánok Magyarország népével tudatni. Az országot életének további demokratizálása érdekében az egypártrendszer megszüntetésével újjászülető koalíciós pártok demokratikus együttműködésének alapjára helyezzük. Ennek megfelelően a nemzeti kormányon belül szűkebb kabinetet létesítünk, amelynek tagjai Nagy Imre, Tildy Zoltán, Kovács Béla, Erdei Ferenc, Kádár János, Losonczy Géza és a szociáldemokrata párt által később kijelölendő személyiségek. A kormány előterjesztést tett a Népköztársaság Elnöki Tanácsának Kádár János és Losonczy Géza államminiszterekké történő megválasztására.

A magyar kormány felhívja a szovjet csapatok parancsnokságát, hogy azonnal kezdje meg a szovjet csapatok kivonását Budapest területéről. Egyidejűleg a magyar kormány közli az ország népével, hogy a szovjet csapatoknak az ország területéről való kivonására haladéktalanul megkezdi a tárgyalásokat a Szovjetunió kormányával. A magyar kormány nevében bejelentem, hogy a forradalom által létrehozott demokratikus önkormányzati szerveket a magyar kormány elismeri, rájuk támaszkodik, és támogatásukat kéri. Magyar testvéreim! Hazánk hű polgárai! Őrizzétek meg a forradalom vívmányait, minden erővel biztosítsátok a rendet, állítsátok helyre a nyugalmat, ne folyjon több testvérvér hazánkban. Vegyétek elejét minden rendzavarásnak. Minden rendelkezésre álló erővel biztosítsátok az élet- és vagyonbiztonságot. Magyar testvéreim, munkások, parasztok! Sorsdöntő elhatározásunkban álljatok a magyar kormány mellé. Éljen a szocialista, demokratikus, független Magyarország!"

Utána a Kisgazdapárt nevében Tildy Zoltán, a Parasztpárt nevében Erdei Ferenc, a Magyar Dolgozók Pártja nevében Kádár János beszélt.

Tildy: „Magyar testvérek! A nemzet akarata, a nemzeti forradalom győzött! Ezt az akaratot képviselte az ifjúság a maga hősies har-

cával, az írók, a munkások, a polgárok, a földművelők százezrei, az egész ország. Ezzel az akarattal szemben hiábavaló volt minden néven nevezendő erőszak és ellenállás. Megrendülten állok itt a mikrofon előtt, nem írtam meg a beszédemet, talán lesz benne rendszertelenség, de a szívem túláradó szeretetével és örömével köszöntöm a drága magyar ifjúságot, amelynek harcoló képviselőivel is találkoztam ezekben a napokban. Köszöntöm őket, s hirdetem a magyarságnak is, hirdetem az egész világnak, hogy az ifjúság és a velük küzdő magyarok, katonák nemcsak méltóak a márciusi ifjakhoz, de a maga helytállásával, a maga küzdelmével és a harcuk eredményeivel túlszárnyalta 48. március 15-ét, és a magyar kormány nem tehet mást, mint hogy haladéktalanul nemzeti ünneppé nyilvánítja azt a napot, amelyen harcukat megkezdték. Néhány bejelentésem van. Bejelentem, hogy a magyar kormány a felkelők halottait katonai tiszteletadással fogja eltemetni, gondot visel a sebesültekre, meggyógyításukra. Gondoskodni fog a hozzátartozók támogatásáról a nemzet minden áldozatkészségével. És most rögtön ezzel kapcsolatban bejelentem, arra kérem a harcoló egyetemi ifjúság képviselőit, hogy a maga küldöttségét küldje el a Parlament épületébe, ahol várja őket Nagy Imre, hogy hivatalos megbízást adhassunk az egyetemi, nem-

zeti karhatalmi zászlóaljak megalakítására, hogy fenntarthassák a rendet, és védjék a forradalom eredményeit és vívmányait. Bejelentek egypár intézkedést: Kós Péter ENSZ-beli megbízatását a kormány visszavonja, új delegációt küld, amely már ezt a kormányt képviseli. Bejelentem továbbá, hogy a parasztságot annyira sújtó begyűjtési rendszer hatályát a mai nappal beszüntettük. Meggyőződésem, hogy a földművelők jobban fogják ellátni a várost és a dolgozókat ezután, mint eddig tették. A parasztság több jogos követelését a magyar kormány még ezen a napon meg fogja vizsgálni, és közölni fogja a parasztsággal a maga döntéseit. Magyar testvéreim! A magyar rádió a magyar nemzet rádiója. Gondoskodni fogunk arról, hogy azok a tévedések és tévelygések, amelyek voltak, a jövőben meg ne történhessenek. Kicsiny nemzet vagyunk, de a magunk országában magyarul és szabadon akarunk élni. Kölcsönös megbecsülésben a népekkel és nemzetekkel, amelyek megbecsülik a maguk nemzeti sajátosságait, kultúráját, nemzeti akaratát. Békésen akarunk élni az egész világgal, különösen a szomszéd demokratikus országokkal, és meg vagyunk győződve, hogy a Szovjetunió népei és vezetői látni fogják, hogy akkor majd, ha nem egy megalázott, de szabad nemzettel és szabad nemzeti képviselőivel tárgyalnak, mennyire más lesz a

viszony, több lesz a megértés, megbecsülés és szeretet közöttünk. Most már e súlyos felelősség mindnyájatokon van. Fel kell építeni az új nemzeti élet minden épületét. El kell kezdeni szabad életünket, és nektek magatoknak kell őrködni a szabadság felett. A szabadságot nemcsak az erőszak veszélyezteti, a felfordulás is. Vigyázzatok rá, hogy amit megszereztünk és megszereztetek, mindent, amiért harcoltunk, most ezt a drága kincset őrizzük meg. A kormány – így szűkebb tagjai – amikor arra az álláspontra helyezkedett, hogy megszünteti az egypárturalom rendszerét Magyarországon, ezzel is kinyilvánította, hogy az ország népének magának szabadon, beavatkozás nélkül kell döntenie az ország jövőjéről. Tehát elő kell készíteni a szabad választásokat. Ehhez rend kell és nyugalom. A választásokat már csak az veszélyeztetheti, ha az országban nem tud helyreállni a belső békesség. A békesség őrzi mindazt, ami a kezünkben van. A békesség őrzi a jövendőt, és itt mélységes felelősségérzettel felelősségre szólítok fel minden embert: akiben magyar szív, magyar lélek és érzés van, annak össze kell fogni, és meg kell teremteni az országban a rendet, a békességet. Ne legyen több áldozat, ezért is hívom az egyetemi ifjúságot – amely ragyogó példát mutatott meg a küzdelem, a harc súlyos napjaiban –, jöjjön, és maga is segítse az

országot a rend fenntartásához. Azok a fiatalok, akik vérük hullása közben is vigyáztak, hogy a fosztogatók ne törjenek be soraikba, akik mindent őriztek, ami a nemzet kincse, most meg fogják a hazafias honvédséggel és rendőrséggel együtt őrizni azt, amit kivívtak. Az ország békéjét, a jövendőt biztosító, a szabadságot biztosító, a szabad választást biztosító békét. Mindannyian legyünk méltók önmagunkhoz, a történelmi pillanathoz, teremtsünk békét és rendet az országban. Örüljetek, magyar testvéreim, és dolgozzatok! Még egy felhívás a magam pártjának a vezetőihez, Budapesten és vidéken. A Független Kisgazdapárt vezetői, akik közül sokan harcokban edződtek meg és megvannak, nem tántorította el őket önkény és erőszak, akik mindig szívből küzdöttek az ország ügyéért, ezek vegyék kezükbe a párt újjászervezését mind Budapesten, mind vidéken."

Erdei: „A megmozdult nép és a fegyveres felkelők harca győzelmes nemzeti forradalmat vívott ki. Nemzetünk felemelkedésének, népünk boldogulásának új útja nyílt meg. A forradalom építőerejét azonban még ezután kell végleges győzelemre vinni. A forradalom győzelmét most meg kell védeni azoktól elsősorban – és ezt félreérthetetlen elszántsággal –, akik vissza akarják téríteni, de meg kell védeni azoktól is, akik anarchiába akarnák

süllyeszteni, vagy népünk életérdekei és kivívott jogai ellen akarnák fordítani. Ehhez minden demokratikus erőre szükség van. Ezért felhívom parasztpárti barátaimat, állítsák talpra a Nemzeti Parasztpárt híveit, elevenítsék fel szervezeteit, és sorakozzanak fel a nemzeti forradalom győzelmének és rendjének végső biztosításáért. Működjenek együtt a többi koalíciós pártokkal, az ifjúság forradalmi szerveivel, és küzdjenek az első sorokban a magyar élet új rendjének megteremtéséért. Szálljanak szembe minden anarchiára, testvérharcra törő erővel, és védjék, erősítsék a forradalom, a demokrácia rendjét. A kormány munkáját és benne személy szerint a magam tevékenységét minden megkötöttség nélkül népünk létérdeke vezérli. Fegyveres harcban a régi erőkkel felszabadítottuk magunkat. Felszabadult lélekkel és minden erővel ügyünk végleges diadaláért küzdve veszem ki részem a nemzeti kormány munkájából. Felhívom hát parasztpárti barátaimat, hogy e történelmi napokban emeljék fel újra azt a zászlót, amelyet a Rákosi-rezsim idején letettünk, és minden erőnkkel, minden csepp vérünkkel küzdjünk népünk jövőjéért, szabad, boldog hazánkért!"

Kádár: „Munkástársaim! Polgártársaim! Kedves elvtársak! A mély felelősségtől áthatva, hogy a testvérharc további vérontásától

megmentsük nemzetünket, dolgozó tömegeinket, kijelentem, hogy azokkal a döntésekkel, amelyeket a Minisztertanács elnöksége ma határozott, a Magyar Dolgozók Pártja elnökségének minden egyes tagja egyetértett. Én a magam részéről kijelenthetem azt is, hogy az előttem szólókkal, Nagy Imre, Tildy Zoltán, Erdei Ferenc ismerőseimmel és barátaimmal, általam nagyra becsült és tisztelt honfitársaimmal teljes mértékben egyetértek. A kommunistákhoz szólok. Azokhoz a kommunistákhoz, akiket a párt soraiba az emberiség haladó eszméje, a szocializmus hozott, és nem önző egyéni érdekek. Képviseljék a mi tiszta, igazságos eszméinket tiszta, igazságos eszközökkel. Elvtársaim! Munkástársaim! Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy, súlyos árnyékok feküdtek. Ezektől teljes mértékben, tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni. A párt sorai meg fognak inogni. De én nem tartok tőle, hogy a tiszta, becsületes lelkű, őszinte szándékú kommunisták lesznek hűtelenek az eszméhez. Elhagynak majd bennünket azok, akik önző egyéni érdekből, karrierből vagy más szándékkal csatlakoztak hozzánk. De ettől a tehertől és vezetésünk egyes személyeinek múltbeli bűnei terhétől megszabadulva, ha bizonyos tekintetből elölről is, de kedvezőbb, tisztább feltételek között fo-

gunk küzdeni eszméink, népünk, honfitársaink, hazánk javára. Külön kérek minden egyes kommunistát, hogy mutasson példát, ténylegesen frázis nélküli példát, kommunistához méltó példát a rend helyreállításában, a munka, a termelés megindításában, az élet elemi rendjének megalapozásában, és az így szerzett becsületünkkel érdemeljük ki honfitársaink tiszteletét is."

Nem tudni, milyen tárgyalások, megbeszélések előzték meg, milyen indokok alapján határozták el ezt a döntést, azt sem, hogy kik: bizonyára nem a „nemzeti kormány", amelynek nevében Nagy Imre a bejelentést tette.

Október 27-én a kommunistákból álló új kormányba bevettek néhány párton kívüli s kisgazdapárti politikust. Október 30-án visszaállították a többpártrendszert, a szűkebb kabinet koalíciós kormány volt, ugyanakkor névleg hivatalában maradt az előző kormány is. Csak feltételezés, hogy neves, más pártállású személyiségeket akartak bevonni a vezetésbe, velük erősíteni azt. Tildy, Kovács Béla esetében ez sikeresnek bizonyult, bár a beteg Kovács nem érkezett meg Pécsről a fővárosba, nem kapcsolódott be a munkába. Feltehetőleg észlelték, hogy az államhatalom megszűnt létezni: a Minisztertanács névleges volt, a pártvezetés néhány emberre korlátozódott, az államapparátus nem működött. Meg kel-

lett teremteni az új államhatalmat, s a kiutat a csődből a koalíció feltámasztásában keresték. Hogy a koalícióból milyen államforma, társadalmi rend alakul majd ki, azzal beszédében egyik politikus sem foglalkozott. Elképzelhető, hogy erre nem is gondoltak, olyannyira egyetlen célra összpontosítottak, a rend helyreállítására.

A kommunistákkal szolidáris koalíciós pártok megszüntetése a munkáshatalom megteremtése után súlyos hiba volt. Vezetők tucatjait, a közélet iránt fogékony emberek ezreit kapcsolták ki az ország életéből, olyanokat, akiknek százezrekkel volt kapcsolatuk: közvetítők nélkül ezekkel a rétegekkel nehéz volt szót érteni. A koalíció újjáteremtésétől esetleg ennek a közvetítőrendszernek az újjászületését is várták, hogy a népet sikerüljön meggyőzni az élet normalizálásának elengedhetetlen szükségességéről.

A lényeget, hogy az ország válaszút elé érkezett, a vezetés sorsdöntő elhatározásra jutott, a többpártrendszer visszaállítása mellett döntött, koalíciós kabinetet alakított, Nagy Imre fogalmazta meg. Ő szólt a szovjet csapatok kivonulásáról, az önkormányzati szervek elismeréséről is. Tildy szavaiban túlcsordult a pátosz, különösen amikor 1956. október 23-át jelentősebbnek ítélte meg az ország történelmében, mint 1848. március 15-ét. Mentsé-

gére legyen, hogy sokan éreztek így akkoriban: az értelem ellenőrzésétől megszabadult mámor e közhangulat egyik jellemzője volt. Tildy beszédében túltengenek a szóvirágok: ezért, hogy noha a begyűjtés eltörlésén kívül semmi konkrétumot nem mondott, beszéde olyan hosszú, mint a másik három politikusé együttvéve. Erdei szűkszavú. Feltehetőleg érezte, hogy egykori társai nem fogadják majd el szószólójuknak; amíg pártja s legtöbb pártbeli vezetőtársa eltűnt a közéletből, ő mindvégig az állami vezetés részese volt. Tildy már a Horthy-korszak parlamentî csatározásaiban, az ellenállás idején, a felszabadulás után pártja vezetője volt, a Magyar Köztársaság házi őrizetbe vetett elnöke; őt nem béklyózta Erdei gondja, hogy jogosult-e a koalícióban pártját képviselni. Beszédében a Kisgazdapárt újjáalakítására ugyanúgy csak néhány mondatot szentelt, mint Erdei a Parasztpártéra. Az ország sorsát akarta eligazítani ő is, nem pártja hatalmát visszaszerezni. Döntésük elvi jelentőségét, az ország egységét jelképező koalíciót láthatólag ő is, Erdei is fontosabbnak vélte, mint pártjuk újjászervezését.

Kádár beszéde különbözik a másik három politikusétól. Nemcsak abban, hogy amíg Nagy, Tildy, Erdei forradalomnak nevezi az eseményeket, ő testvérharcnak. Elsősorban abban, hogy nem az országhoz, magyar test-

véreihez szól, hanem elvtársaihoz, a kommunistákhoz. Láthatólag azon gondolkozik, mi lesz a munkásság, az azt képviselő párt helye, sorsa az országban. Pártja megtisztulásáról, megújulásáról beszél, ebben keresi a kiutat.

Amiben a vezetők alapvetően tévedtek, hogy a felkelőket egyetemistáknak, a néphatalom jobbítására törekvő fiataloknak vélték, azoknak, akik október 23-án az utcára mentek. S hogy a különböző tanácsokat, bizottságokat népképviseleti szerveknek gondolták, amelyek ugyanerre törekszenek. Nem érzékelték a földcsuszamlást; a Parlament vastag falai között bizonyára nem is volt érzékelhető. Akiket ők társaiknak hívtak a nemzeti egység megteremtéséhez, nem az egységre, hanem saját céljaik megvalósítására törekedtek.

Nem mérték fel azt sem, hogy a koalíció nem Nagy–Tildy–Erdei–Kádár összefogását jelenti. Utólag szembetűnő, hogy a szociáldemokraták nem szólaltak meg, nem csatlakoztak hozzájuk. Akkor még nem volt köztudott, feltehetőleg a vezetők sem tudták, hogy határozottan visszautasították a kormányban való részvételt. A koalíció október 30-án néhány vezető összefogása volt, nem a koalíciós pártoké, a felkelőké, az önkormányzati szerveké.

30-a október sorsdöntő napja volt: ekkor állították vissza a többpártrendszert, ekkor alakult a koalíciós kabinet, a Dunántúli Nem-

zeti Tanács, a fegyvereseket központosító Forradalmi Karhatalmi Bizottság, ekkor lett Pongrácz Gergely a Corvin köz főparancsnoka, ekkor volt a Köztársaság téri vérfürdő. A történelmi véletlen ennyire nem tud összecsengeni; az országban működő erők új helyzetet hoztak létre.

Ezen a napon született a Szovjetunió kormányának határozata is. Egész terjedelmében idézem; a hangvételnek, a megfogalmazásnak is bizonyító értéke van:

„A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége külkapcsolatainak megingathatatlan alapja volt és marad az összes államok békés egymás mellett élésének, barátságának és együttműködésének politikája.

E politika legmélyebben és legkövetkezetesebben a szocialista országok kölcsönös kapcsolataiban jut kifejezésre.

A szocialista nemzetek nagy közösségéhez tartozó országok, amelyeket a szocialista társadalom felépítésének közös eszméi és a proletár nemzetköziség elvei egyesítenek, kölcsönös kapcsolataikat csakis a teljes egyenjogúságnak, a területi integritás tiszteletben tartásának, az állami függetlenségnek és szuverenitásnak, az egymás belügyeibe való be nem avatkozásnak elveire építhetik. Ez nemcsak hogy nem zárja ki, hanem ellenkezőleg, feltételezi a szocialista közösséghez tartozó ország-

gok szoros testvéri együttműködését, kölcsönös segítségét gazdasági, politikai és kulturális téren.

A második világháború és a fasizmus szétzúzása után ezen az alapon épült fel, erősödött és bizonyította be Európa és Ázsia több országában nagy életerejét a népi demokratikus rendszer.

Az új rendszer kialakulásának és a társadalmi viszonyok mélyreható forradalmi átalakulásának folyamatában nem kevés nehézség, megoldatlan feladat és közvetlen hiba volt, többek között a szocialista országok kölcsönös viszonyában. A rendellenességek és hibák következtében lekicsinyelték az egyenjogúság elvét a szocialista államok viszonyában.

A Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusa leghatározottabban elítélte ezeket a rendellenességeket, és feladatul tűzte ki, hogy a Szovjetuniónak a többi szocialista országgal fenntartott kölcsönös viszonyában következetesen meg kell valósítani a népek egyenjogúságának lenini elvét.

A XX. kongresszus kimondotta, hogy teljes egészében tekintetbe kell venni az új élet építésének útjára lépett minden egyes ország történelmi múltját és sajátosságait.

A szovjet kormány következetesen valóra váltja a XX. kongresszusnak e történelmi jelentőségű határozatait, amelyek minden szo-

cialista állam teljes szuverenitása fenntartásának megingathatatlan alapján megteremtik a feltételeket a szocialista országok barátságának és együttműködésének további erősítésére.

Mint ahogy a legutóbbi események megmutatták, szükségessé vált, hogy megfelelő nyilatkozatot tegyenek közzé, amely megnyilvánítja a Szovjetunió álláspontját a többi szocialista országgal fenntartott kölcsönös viszonyáról, elsősorban gazdasági és katonai téren.

A szovjet kormány kész megvitatni a többi szocialista ország kormányával azokat az intézkedéseket, amelyek biztosítják a szocialista országok gazdasági kapcsolatainak további fejlesztését és erősítését avégett, hogy kiküszöbölje a gazdasági kapcsolatokban a nemzeti szuverenitás, a kölcsönös előnyök és az egyenjogúság elve megsértésének bármiféle lehetőségeit.

Ezt az elvet ki kell terjeszteni a tanácsadókra is. Ismeretes, hogy a Szovjetunió az új társadalmi rend kialakulásának első időszakában a népi demokratikus országok kérésére bizonyos számú szakembert – mérnököt, mezőgazdászt, tudományos dolgozót, katonai tanácsadót – küldött ezekbe az országokba. A szovjet kormány az utóbbi időben több ízben felvetette a szocialista államok előtt tanácsadói visszahívásának kérdését.

Mivel az utóbbi időben a népi demokratikus országokban a gazdasági és katonai építés összes területén felnőttek a saját szakképzett nemzeti káderek, a szovjet kormány szükségesnek tartja más szocialista államokkal együtt megvizsgálni azt a kérdést, vajon célszerű-e a tanácsadók további ott-tartózkodása ezekben az országokban. Katonai téren a Szovjetunió és a népi demokratikus országok kölcsönös viszonyának fontos alapja a Varsói Szerződés, amelynek alapján a szerződés aláírói megfelelő politikai és katonai kötelezettséget vállaltak, többek között azt a kötelezettséget, hogy megteszik »a szükséges összehangolt intézkedéseket védelmi készségük megszilárdítására, hogy megóvják népeik békés munkáját, és biztosítsák az esetleges agresszió elleni védekezést«.

Ismeretes, hogy a Varsói Szerződés és a kormánymegállapodások értelmében szovjet egységek állomásoznak a magyar és a román köztársaságban. A lengyel köztársaságban a szovjet egységek a potsdami négyhatalmi megállapodás alapján állomásoznak. Más népi demokratikus országokban nincsenek szovjet csapategységek.

A szovjet kormány a szocialista országok kölcsönös biztonságának biztosítása céljából kész megvizsgálni a Varsói Szerződésben részt vevő többi szocialista országokkal az il-

lető országok területén tartózkodó szovjet csapatok kérdését. A szovjet kormány e tekintetben abból az általános elvből indul ki, hogy a Varsói Szerződésben egyik vagy másik állam csapatainak elhelyezése a szerződés összes tagállamai között létrejött megegyezés alapján történik és csakis annak az államnak a beleegyezésével, amelynek területén az illető állam kérésére a csapatok tartózkodnak.

A szovjet kormány szükségesnek tartja, hogy nyilatkozatot tegyen a magyarországi eseményekről. Az események azt mutatják, hogy a magyar dolgozók, akik említésre méltó előrehaladást értek el a népi demokratikus rendszer alapján, jogosan vetik fel azt a kérdést, hogy a gazdasági együttműködés terén ki kell küszöbölni a meglévő komoly hibákat, hogy tovább kell fokozni a lakosság jólétét, hogy harcolni kell az államapparátusban megmutatkozó bürokratikus eltévelyedések ellen. A dolgozóknak ehhez a jogos és haladó mozgalmához azonban csakhamar sötét, reakciós és ellenforradalmi erők csatlakoztak, amelyek a dolgozók egy részének elégedetlenségét arra akarják felhasználni, hogy aláássák az országban a népi demokratikus rendszer alapjait, és visszaállítsák a régi, földesúri-kapitalista rendszert.

A szovjet kormány az egész szovjet néppel

együtt mélységesen sajnálja, hogy a magyarországi események vérontásra vezettek.

A szovjet kormány a magyar kormány kérésére hozzájárult ahhoz, hogy a szovjet katonai alakulatok vonuljanak Budapestre avégett, hogy a néphadseregnek és a karhatalmi szerveknek segítséget nyújtsanak a városban a rend helyreállítására.

A szovjet kormány szem előtt tartva, hogy a szovjet alakulatok magyarországi tartózkodása ürügyül szolgálhat a helyzet fokozottabb kiélesedésére, utasítást adott a katonai parancsnokságnak, hogy vonja ki a szovjet katonai alakulatokat Budapestről, mihelyt ezt a kormány jónak látja.

Ugyanakkor a szovjet kormány kész tárgyalásokba bocsátkozni a Magyar Népköztársaság kormányával és a Varsói Szerződésben részt vevő más államok kormányaival a szovjet csapatok magyarországi tartózkodásáról.

A népi demokratikus Magyarország szocialista vívmányainak védelme az adott pillanatban a munkások, parasztok, az értelmiségiek és az egész dolgozó nép legfőbb és szent kötelessége."

Meg sem kísérelem a sztálini kor okait, kialakulását, rendszerét elemezni.

A XX. kongresszus mérföldkő volt a Szovjetunió történetében; úgy igyekezett szakítani

a sztálini múlttal, hogy gyökereihez, a lenini múlthoz térjen vissza.

Ha egy világhatalom ilyen kemény önbírálatot mond, annak nyomós oka van. Az ok elsősorban nem a budapesti felkelés volt, hanem a XX. kongresszus, ahol a szovjethatalom szembenézett saját hibáival. A lengyelországi, magyarországi események ennek a szembenézésnek a szükségességét húzták alá. A nyilatkozat az egyenjogúság elvi leszögezése mellett egyetért a konkrét magyar követelésekkel: rendezni kell a gazdasági kapcsolatokat, a Vörös Hadsereg alakulatait kivonják Budapestről, készek tárgyalni arról, hogy a szovjet csapatok elhagyják Magyarországot.

A szovjet vezetés nem volt egységes, ezt a néhány hónap múlva bekövetkezett súlyos politikai válság is mutatja. Feltehetőleg nem volt egységes a magyar események megítélésében sem. S bizonytalan is volt, nem látta olyan derűlátóan a kibontakozást, mint a magyar kormány. Október 30-án ismét Magyarországra küldte két utazó nagykövetét, Szuszlovot és Mikojant. Mit tárgyaltak, nem tudni. A szovjet alakulatok elhagyták Budapestet, de más csapattesteket elindítottak Magyarországra. Azt jól látták, hogy a folyamat nem fejeződött be, s vártak a végleges döntéssel.

Még egy világméretű erő vett részt közvetlenül az októberi eseményekben, a Szabad

Európa Rádió. Noha egyet lehet érteni Robert T. Holttal, a Szabad Európa történetírójával, hogy a SZER „bármennyire magánjellegű szervezet, mégis úgy kell értékelnünk, mint az amerikai külpolitika eszközét", a rádió nemcsak az Egyesült Államokat jelentette. Noha az USA kormánya pénzelte és irányította, tevékenységében részt vettek a nyugati világ politikusai, ideológusai, közírói, a kelet-európai emigránsok minden árnyalata, fasisztáktól polgárokig és arisztokratákig, a londoni, New York-i, római, párizsi rádió, a titkosszolgálatok, fegyveres emigránsközpontok.

Ez a gépezet sokkal rugalmasabban és hatékonyabban működött, mint a magyar állam. Napi határás műsorát október 24-től napi 20 órásra állította át, szervezetét néhány nap alatt megsokszorozta, az osztrák határon erősítőállomásokat helyezett üzembe, munkatársait Magyarországra küldte, propagandaanyagot, pénzt, fegyvert, anyagi segítséget, kiképzett ügynököket küldött a felkelők segítségére. Hatása nagyon jelentős volt, s ezt csak növelte a magyar rádió bénultsága; a Szabad Európa adásait valószínűleg fél Magyarország hallgatta.

A Nyugat politikáját Dulles, az Egyesült Államok külügyminisztere 1956-ban pontosan meghatározta: „A háborús szakadék szé-

lén táncolni, úgy, hogy a háborút elkerüljük, nélkülözhetetlen művészet. Ha valaki nem rendelkezik ezzel a készséggel, óhatatlanul háborúba keveredik. Ha pedig megpróbál visszatáncolni, ha fél közeledni a szakadék széléhez, akkor elveszett."

Az Egyesült Államok diplomáciai testülete az első pillanattól nyomon követte és jelentette kormányának a magyarországi eseményeket; a követségeknek ez is dolguk, szerte a világon. Nem érdektelen az ő szemükkel is látni a történteket. A követség már október 22-én, a Műszaki Egyetemen tartott gyűlésről jelentette: „A diákgyűlésen jelen volt a követség két tisztviselője, minthogy a diákok egy képviselője telefonon közölte, meghívnak minden külföldi újságírót, külföldi diplomatát." Az október 25-i jelentés: „Az amerikai követség és az amerikai hadsereg tisztjeit, akik az összecsapásokat megfigyelték, a felkelők bajtársként kezelték." Október 28-án: „Emberiességi okokból és mert úgy tűnt, ez áll az Egyesült Államok kormányának érdekében, úgy éreztük, szükség van, még ha csak felderítés céljából is, valamilyen – természetesen nem hivatalos – cselekedetre, hogy jelezzük annak a valószínűségét: a követség mindent megtenne, ami gyakorlatilag lehetséges, hogy elősegítse a vérontás megszüntetését a felkelők és a kormány közötti kiegyezés útján."

Október 30-án: több száz ember gyűlt össze a követség épülete előtt. Követeléseik: Mindszenty legyen a miniszterelnök, Maléter a honvédelmi miniszter, a szovjet csapatok november 15-ig hagyják el az országot. Ha ezeket nem teljesítik, a Nyugat avatkozzék be katonailag. „Az egész nap folyamán Budapest lakossága a pszichológiai téboly állapotában volt." Október 31-én, a 13 órakor leadott távmondatban: „Amikor az oroszok 12 óra 25 perckor kivonultak a Belvárosból, ahol a Honvédelmi és Belügyminisztériumot védelmezték, megkezdődött »a hosszú kések« napja. Mindenütt elrejtőzött ÁVH-sokat öltek meg." A 15 órai távmondatban Barnes ügyvivő – az Egyesült Államok november 2-án küldött követet Budapestre – azt kérte, kormánya hasson oda, hogy a nyugati sajtó „ne rémtörténeteket közöljön" a magyarországi eseményekről. Ugyanakkor „a követség arról is értesült... hogy ami kielégítené a népet, az nem kevesebb, mint az amerikai típusú nyugati demokrácia". November 1-jén: „A tegnapi napot a tömeg módszeres rombolással, a városban lévő szovjet emlékművek elpusztításával töltötte, anélkül hogy ebben bárki megakadályozta volna... A partizánok teherautókat szereztek, és megkezdték az ávósok utáni utcai hajtóvadászatot... Ma, november 1-jén délelőtt a helyzet nagyjából változatlan.

Fegyveresek kószálnak a városban, és bárki, akinél puska van, megállíthatja és igazoltathatja az autókat, ha erre kedve van. A nappali órákban az amerikai személyzet teljes biztonságban mozoghat, de az éjszakai közlekedés nem ajánlatos."

Ezek titkos diplomáciai közlemények; annak idején sem a magyar kormány, sem a közvélemény nem ismerhette őket. Nem ismerhette a Szabad Európa Rádiónak New York-i központjával való üzenetváltását sem. Október 28-án, a tűzszünet kihirdetésekor a rádió, amely addig egyértelműen a fegyveres harcra biztatta a lakosságot, elbizonytalanodott, és utasítást kért. „New York visszatáviratozott Münchennek – írja Holt –, és felsorolta azokat a minimális feltételeket, amelyek szerinte elfogadhatók a szabadságharcosok részéről:

1. A szovjet csapatok azonnali és teljes visszavonása Magyarország területéről.

2. Az ÁVH azonnali teljes feloszlatása: az új rendőrségnek vagy biztonsági erőknek és a hadseregnek az irányítását olyan miniszter kezébe kell adni, aki egyetlen korábbi kormánynak vagy központi kommunista szervnek nem volt tagja.

3. Teljes amnesztia minden szabadságharcosnak, aki részt vett a felkelésben.

4. Az új ideiglenes kormányból ki kell zárni

mindazokat, akik bármilyen kapcsolatban voltak a rendszer kormányával vagy a legfőbb pártvezetéssel Nagy Imre miniszterelnöksége előtt.

5. A kormány többségét a hazafiak különböző csoportjaiból kell megalakítani, képviseleti alapon.

6. Azonnal össze kell hívni az alkotmányozó gyűlést, amelyet szabad és titkos választással kell megalakítani, hogy új alkotmányt és új kormányprogramot készítsen; az alkotmányt és a kormányprogramot szabad, titkos népszavazásra kell bocsátani, meghatározott időn, esetleg hat hónapon belül, hogy az ország elfogadja-e vagy elveti.

7. Magyarország felmondja a Varsói Szövetséget.

8. A helyi munkás- és egyéb tanácsok és hazafias bizottságok, amelyeket a válság idején szerveztek, folytatják működésüket, és összeköttetésben maradnak egymással mindaddig, amíg a fenti összes feltételeket nem teljesítik."

München október 30-án jelentette New Yorknak: „Az eddigi vonalunkat követjük, lépést tartunk a felkelők követeléseivel, aláhúzzuk az általános sztrájk jelentőségét a szovjet csapatok kivonulásáig. Hangsúlyozzuk a felkelő erők összefogásának szükségességét." Néhány órával később: „Politikai

irányvonalunk nem változik: pillanatnyi taktikánk óránként változik, hogy lépést tartsunk az eseményekkel. Most a valóban szabad választások szükségességét, más pártok igazi reformjavaslatai megvalósításának szükségességét hangsúlyozzuk, olyan becsületes vezetők vezetésével, akik garantálják a szovjet csapatok kivonását és mindenekelőtt a forradalmi tanácsok hatalmát s az általuk és belőlük alakult rendőrséget." Október 31-én: „Továbbra is a forradalmárok követeléseinek és terveinek szószólói és kommunikációs centruma vagyunk; ezt a szerepünket az eddiginél jobban tudjuk betölteni, mert több információt kapunk saját és más forrásokból a helyzetről."

Ez a magyarországi események meglehetősen pontos forgatókönyve. Münchenben, New Yorkban igen jól mérték fel az erőviszonyokat, az ezekből kirajzolódó tendenciákat, lehetőségeket, sokkal pontosabban, mint a magyar vezetés. Elgondolkoztató jelenség ez; már a Rajk-per esetében tapasztalható volt, hogy azok ismerték fel az igazságot, akik eleve szemben álltak a rendszerrel.

Ezeket a diplomáciai jelentéseket, üzenetváltásokat akkoriban nem ismerték Magyarországon. De milliók figyeltek a Szabad Európa Rádióra. Nem azt jelenti ez, hogy a magyarországi eseményeket Münchenből, New Yorkból irányították. Inkább azt, hogy a Nyu-

gat, amelyik pontosan tudta, mit akar: a szocialista rend megdöntését Magyarországon, jó helyzetelemzésének köszönhetően konkrét cselekvési programot tudott felrajzolni, s ezzel hathatósan segítette az általa támogatott irányzatokat.

Nemcsak úgy, hogy benzinespalackok készítésére oktatta a felkelőket. Kezdettől politikai programot fogalmazott, s nem elvben, mint a magyar vezetés, nagyon is gyakorlatiasan. 1956 egyik tanulsága, hogy az évszázados hagyományokkal, kiépült struktúrával, sokszorosan kipróbált hatalmi mechanizmussal rendelkező Nyugat sokszor ügyesebb volt a politizálásban, propagandában, mint a gyermekbetegségeivel küszködő szocialista társadalom.

A Szabad Európa direktívája október 25-én: „Vissza kell vonni a statáriumot, és vissza kell parancsolni a szovjet csapatokat a laktanyájukba. A további vérontásnak akkor lehet véget vetni, ha a statáriális rendeletet azonnal visszavonják."

Október 28-án, a tűzszünet napján: „A budapesti Honvédelmi Minisztérium az imént kommünikét adott ki, amely azt mondja, hogy a budapesti ellenállási központok megegyezéses alapon megkezdik fegyvereik átadását a szovjet egységeket felváltó magyar csapatoknak. A kommüniké ezen első része hazug és

álnok. Teljesen lehetetlen, hogy a budapesti ellenállás, amely a legújabb jelentések szerint 15 000 halottat követelt, letenné a fegyvereit a legyőzött, megfutamodott vörös katonaság előtt. És azért is hihetetlen a hír, mert a szabadságharc csak katonailag győzött, politikai céljait még távolról sem érte el... Ha letenné a fegyverét, ennek értelme egyértelmű lenne az önkényuralom folytatásával és a nemzeti balsors fenntartásával... A honvédelmi miniszter közleménye tehát ködösítés, egyetlen célja: megtéveszteni a győzedelmes forradalmat... Íme, a vérforraló taktika. A nemzet félrevezetésének, becsapásának nyílt bevallása."

Ugyanazon a napon: „Az első feltétel, hogy a szovjet csapatok fehér zászlóval azonnal kezdjék meg a kivonulást Magyarországról... Ezért mondtuk a diadal minden láza ellenére, hogy csak az első stációt értük el."

Október 29-én: „Nagy Imre és társai ravaszul és korszerű formában akarják megismételni a trójai faló esetét. A tűzszünetre, mint trójai falóra, azért van szükség, hogy a pillanatnyilag még uralmon lévő budapesti kormány, ameddig csak lehet, megtartsa pozícióját... A szabadságért küzdőknek egy pillanatra sem szabad szem elől téveszteniük a velük szemben álló kormány tervét, mert különben megismétlődik a trójai faló tragédiája."

És: „Ha valakinek egy pillanatig is kétsége lett volna az iránt, lehet-e megegyezésre jutni a mostani kormánnyal, akkor Nagy Imre vasárnapi beszéde eloszlatott minden kételyt... A vasárnapi beszédet gépbabának (? – Gy. L.) szánták. Ezzel akarják elkábítani a népet, ezzel akarják kicsavarni kezéből a fegyvereket... Ha még mindig nem tudja Nagy Imre, hogy miről van szó, megmondjuk újra. A magyar nép egészen máshol akarja látni az úgynevezett Nagy Imre-kormány tagjait és az új pártvezetőséget."

Október 31-én: „A magyar fegyveres erők éléről el kell távozniuk azoknak a kommunista vezetőknek, akiknek ott eddig sem volt semmi keresnivalójuk. Szabadságharcos bajtársak! Követeljétek azonnal magatoknak a honvédelmi tárcát, a főparancsnoki és a vezérkari főnöki tisztséget. Ez lenne a legnagyobb szavatosságotok."

És: „Még mindig övék a belügy, és még mindig övék a hadügy! Ne hagyjátok, szabadságharcosok! Szegre ne akasszátok a puskátokat! Egy csepp szenet, egy csepp olajat se adjatok addig a budapesti kormányzatnak, amíg a belügy és a hadügy nincs a kezetekben."

November 2-án: „Fel kell számolni a kis és nagy kabinetet. Az úgynevezett nagykormányban 25 tag közül 21 kommunista. Ez a kormány megbukott, mielőtt megalakult vol-

na. Még a Minisztertanács elnöke sem tekintette ezt a kormányt elfogadhatónak, és kénytelen volt a teendők elvégzésére szűkebb kabinetet létesíteni. A kiskormány azonban semmire sem garancia. Ez az állapot olyan ostobán képtelen, hogy átmenetileg sem lehet elfogadni. A legfontosabb teendő, miként azt a szabad rádiók követelik, hogy alakítsanak haladéktalanul ideiglenes nemzeti kormányt a teendők elvégzésére. Ebben csak a pártok igazi képviselőinek és a szabadságharc tényleges vezetőinek lehet helye."

Hogy milyen szerepe volt a Nyugatnak a magyarországi eseményekben, csak becsülni tudjuk. A Valóság című lap november 3-i számában olvasható: „Egy budapesti forradalmár fiatal csütörtökről péntekre (október 1-jéről 2-ra – Gy. L.) virradó éjszaka gépkocsival eljutott az osztrák–magyar határig. Ott sikerült szót váltani az ENSZ-csapatokkal, amelyek most a határ mentén tartózkodnak. Az ENSZ-csapatok – angol és amerikai egységek –, amint több katonájuk elmondotta, készenléti állapotban vannak."

A tudósítás nem igaz, de jól tükrözi azoknak a napoknak a hangulatát. Amint az Irving által közölt adat is. Decemberben 1000 „gondosan kiválogatott" menekült közül 960 azt mondta, azért vett részt a felkelésben, mert számított a nyugati segítségre. 770-en bizto-

sak voltak az azonnali katonai beavatkozásban.

Voltak a Nyugatnak más kísérletei is. Október 28-án megszólalt egy ismeretlen helyről, magyar nyelven sugárzó adó: „Itt a VCS forradalmi bizottsága beszél, itt a VCS forradalmi bizottsága beszél. Orosz antikommunisták forradalmi vezetősége beszél. Üdvözlünk benneteket, a szabadságért és függetlenségért harcoló magyar hősöket. Üdvözlünk benneteket, és segítségünket kínáljuk nektek. Hajlandók vagyunk rádió és röpirat útján az orosz csapatokat egy, a kommunizmus ellen irányított közös harcra felhívni. Azon ajánlatot tesszük, hogy a szovjet hadsereg azon katonáit és tisztjeit, akik a szabadság harcosaihoz léptek át, egy rohamcsapattá állítsátok össze. Ez a rokonszenv azután más szovjet egységet is rá tudna venni a kommunizmus elleni harcra. Hajlandók vagyunk megbízottainkat azonnal hozzátok küldeni, hogy közös terveket és akciókat tudjunk megbeszélni. Hívjatok bármikor rádión, 55,60 méter hosszon. Hívjatok bármikor rádión, 55,60 méter hosszon. Minket a következő hívójel alatt értek el: Független, szabad Oroszország, ismétlem, független, szabad Oroszország. Hívjatok orosz vagy német vagy angol nyelven. Várunk válaszotokra, várunk válaszotokra. Tudósítsátok velünk hívójeleteket, tudósítsátok velünk hívójelete-

ket, várunk válaszotokra. Figyelem, figyelem! Hívjuk a Zrínyi- és Kinizsi-csoport szabadságharcosait, hívjuk a Zrínyi- és Kinizsi-csoport szabadságharcosait. Itt a VCS, az orosz antikommunisták forradalmi vezetősége beszél."

Hasonló szövegű röpcédulákat ezrével juttattak Magyarországra; azzal sem törődtek, hogy levágják róluk a kinyomtató bécsi nyomda nevét és címét.

A hatást a Nyugat nem ezekkel a primitív eszközökkel érte el. De láthatólag voltak, akik ezekben is bíztak.

Az amerikai vezetés fokozott figyelemmel követte a magyar eseményeket. Eisenhower, emlékezései szerint, az első napokban huszonhárom megbeszélésen vett részt, amelyeken Magyarországgal foglalkoztak. Október 26-án összehívta szűkebb kabinetjét, hosszan elemezték az eseményeket, a várható következményeket, majd az elnök utasítást adott, készítsék el a magyar és a lengyel események átfogó elemzését, „az elképzelt amerikai beavatkozás lehetséges formáival együtt".

Ennek ellenére a Nyugat számára Magyarország csak egy paraszt volt a világpolitika sakktábláján. Az Egyesült Államok a dullesi elvet követte; a szakadék széléig küldte Magyarországot, de nem óhajtott a szakadékba ugrani vele. Miközben propagandagépezete

milliókkal hitette el, hogy ha kell, harcba is szállnak a felkelés győzelméért, diplomatái félreérthetetlenül tudtul adták, hogy fegyveres erővel nem avatkoznak be a magyarországi eseményekbe.

Az USA szövetségesei a magyarországi válságot saját érdekeik megvalósítására igyekeztek kihasználni. Az egyiptomi kormány 1956 júliusában államosította a Szuezi-csatornát. A csatornát addig birtokoló franciák és angolok azonnal tárgyalásokat kezdtek Izraellel Egyiptom katonai megtámadásáról. A támadást már a magyarországi események előtt elhatározták, s november 6-ra, az amerikai elnökválasztás napjára tervezték. A magyar események azonban megváltoztatták a tervet.

„Végül is látva – írja Bar-Zohar, az izraeli kormány szóvivője –, hogy a nemzetközi helyzet a magyar tragédia, a szovjet kormány bénultsága és az Egyesült Államok választás előtti mozdulatlansága következtében rendkívül kedvező, a három szövetséges kihasználta az alkalom nyújtotta kedvező körülményt arra, hogy olyan közeli időpontra határozza meg az akció kezdetét, amennyire csak lehetséges."

Izrael október 29-én támadta meg Egyiptomot, a francia és az angol hadsereg, az előre egyeztetett tervek alapján október 31-én. Magyarország egy csapásra lekerült a világlapok

címoldaláról: a világpolitika első számú szenzációja az egyiptomi háború lett.

A szuezi támadás a Szovjetunió politikájának alakulására is hatással volt. A magyar politikai életre nem. Magyarország, leszámítva 1848-at, évszázadok óta nem létezett a világ tudatában; ezekben a napokban a magyarok tudatába nem hatolt be, hogy létezik rajtuk kívül egy világ is, a maga törvényeivel, történéseivel.

Ha a vezetés arra számított, hogy a koalíció újjáalakításával társakat kap az ország irányításához, tévedett. Az újjáalakulás rendkívül gyorsan ment. 13 órakor hangzott el a bejelentés, s a rádió már 19 órakor közölte, hogy a Független Kisgazdapárt országos központja régi épületében, a Semmelweis utcában működik. Ugyanazon a napon kelt egy aláírás nélküli, gépelt feljegyzés, melyet Nagy Imre ellenjegyzett: „A szociáldemokrata párt képviselői azt a kívánságukat terjesztették a miniszterelnök úr elé, hogy a Conti utca 4. szám alatti régi pártházukat a benne lévő nyomdával, szerkesztőséggel és a Népszava napilappal ismét birtokukba vehessék." Másnapra – Petőfi Párt néven – talpra állt a Nemzeti Parasztpárt is. Két napon belül minden pártnak volt kerületi párthelyisége, némely kerületben több is, s azonnal megalakultak a vidéki helyi és megyei szervezetek is. A Kisgazdapárt

bejelentette, hogy átveszi a Magyar Nemzetet s a Hétfői Hírlapot, és újraindítja a Kis Újságot. A pártok vezetői nem a kátyúba jutott országvezetéssel, hanem saját pártjuk újjáalakításával foglalkoztak.

A pártok megalakulásával lényegében minden más szervezet befolyása megszűnt. Nemcsak a Petőfi-köré, az Írószövetségé, a NÉKOSZ-é, a MEFESZ-é, az Értelmiségi Forradalmi Bizottságé, a különböző bizottságoké, tanácsoké, még a Dunántúli Nemzeti Tanácsé is. A pártok egy csapásra átvették a helyi hatalmat; rajtuk kívül csak a Forradalmi Karhatalmi Bizottság őrizte meg hatalmát. Az országot irányító Parlamentben változatlanul Nagy Imre s tucatnyi híve, Tildy, Erdei igyekezett ellátni az államgépezet feladatát. Jónás Pál, aki október 23-a után börtönt szenvedett mivolta miatt került a Petőfi-kör élére, feljegyzi, hogy amikor Dudással s néhány értelmiségivel tárgyalni ment Nagy Imréhez, Dudás egyik testőre a Parlamentbe érkezve megjegyezte, negyven emberrel el lehetne távolítani az egész országvezetést. Bizonyára igaza volt, s hogy ez nem következett be, ahhoz nem a fegyveres erő hiányzott. Az országos vezetés helyzetére, a káoszra jellemző, hogy Maléter, a kormány miniszterhelyettese a Magyar Honvédben így nyilatkozott: „A magyar hadsereg... a kormány további támogatását attól

teszi függővé, hogy ígéreteit megvalósítja-e, kilép-e a Varsói Szerződésből." A szovjetekkel való tárgyalást államminiszterként az az Erdei Ferenc vezette, akit pártja kívánságára leváltottak erről a tisztségéről.

A november 3-án ismét átalakított kormány tagjai Nagy Imre miniszterelnök és külügyminiszter, a kisgazdapárti Tildy, Kovács Béla, B. Szabó István, a szociáldemokrata Kéthly, Kelemen Gyula, Fischer József, a parasztpárti Bibó István, Farkas Ferenc, a kommunista Losonczy, Kádár államminiszterek és Maléter honvédelmi miniszter voltak. Az új miniszterek közül az egyetlen országos név Kéthly, ő azonban már november 1-jén elhagyta az országot, hogy részt vegyen a Szocialista Internacionálé bécsi kongresszusán. Pártja sok évtizedes nemzetközi kapcsolatainak újrafelvétele, a nyugati szociáldemokrata pártok támogatásának biztosítása láthatólag fontosabb volt számára, mint az ország vezetésében való részvétel. Jellemző a kormány s általában a vezetés helyzetére, hogy Kádárt is szerepeltették a kormánylistán, holott már elhagyta az Országházat, s keresték. Irving szerint, aki a tényeket illetően általában szavahihető, Bibó azt mondta neki, hogy az októberi napokban nem találkozott Nagy Imrével, Donáth pedig, hogy egyszer sem látta Kopácsit, aki társa volt az MSZMP héttagú ideig-

lenes vezetőségében. Jellemző az is, hogy csak a külügyi és honvédelmi tárca élére került miniszter. A belügyet a gyakorlatban Király Béla, Kopácsi vezette, a többi minisztérium gazdátlan maradt. A közlekedéssel, iparral, mezőgazdasággal, egészségüggyel, oktatással nem foglalkoztak azokban a napokban.

A korteshadjárat már az első napon megindult: minden párt önmagát jelölte meg az ország akaratának letéteményeseként, vezető erejeként. Kéthly így fogalmazott: „Ha a pusztulás láttán mégis az öröm érzése tölt el bennünket, az abból a megnyugvásból fakad, hogy a munkásság, amelynek nevével a diktatúrát igazolni akarták, töretlen lélekkel áll sok évtizedes pártjának eszméi mellett." A Magyar Nemzet vezércikke: „A Magyar Nemzet, Pethő Sándor alapítása, majd később a kisgazdapárt lapja ismét hirdeti a kisgazdapárt eszméit és politikáját... mert meggyőződésünk, hogy ez az út az, amelyen járnunk kell, hogy a romokból az új magyar életet felépítsük!" Kovács Béla: „A nép bízik a Kisgazdapártban, az egyedüli pártban, amely 1945 után valóban a függetlenséget és szabadságot akarta megteremteni Magyarországon." V. kerületi szervezetük röplapja szerint: „A Független Kisgazdapárt kezébe ragadja az ifjúság által feléje nyújtott szabadságzászlót... Hívunk benneteket a Független Kisgazda-

pártba, mint a nemzet szabadságharcosainak gyülekezőhelyére." A Petőfi Párt egyik felhívása szerint: „A magyarság útja a magyar paraszt útja. A magyar parasztság pártja a Petőfi Párt. Hívunk minden becsületes magyart, pártunk minden régi és új hívét, jelentkezzen szervezeteinkben, támogassa pártunkat."

Tévedett a vezetés abban is, hogy együttműködésre kész koalíciós pártokat, pártvezetőket vonnak be a vezetésbe. A pártok saját szószólóikat sem ismerték el: sem Tildy, sem Erdei nem lett tagja pártja vezetőségének, Erdei valószínűleg tagja se a Petőfi Pártnak. Ez az ő esetében magyarázható, de a sok évig házi őrizetben tartott Tildyről csak azt lehet feltételezni, hogy azért nem fogadták be, mert az első naptól csatlakozott Nagy Imréhez, a kommunista kormányhoz. Erdei már október 30-án kötelességének érezte a rádióban nyilatkozni párttársai támadása ellen: azért szólt ő a Parasztpárt nevében, mert ő tartózkodott a Parlamentben; ezután majd az új pártvezetés dönt és határoz.

Mindhárom párt újjáalakulásában az volt a közös, hogy egykori balszárnyuk vezetőit nem fogadták be maguk közé. A legkérlelhetetlenebbek a szociáldemokraták voltak: ők napokig megtagadtak a kommunistákkal való mindenféle együttműködést, a kormányban sem voltak hajlandóak részt venni. „A szociálde-

mokrata párt nem kíván közös politikát folytatni a kommunistákkal – szögezte le november 1-jén Faragó László –, de nem tartja kizártnak azt sem, hogy egyes kérdésekben azonos álláspontot foglalnak majd el."

Ő jelentette ki azt is: „Azokat a volt szociáldemokrata vezetőket, akik belementek a fúzióba, nem fogadja vissza a párt. Az egyszerű, becsületes párttagok előtt azonban nyitva áll a kapu!" Ezt több pártvezető is megismételte. Kimaradt a szociáldemokrata pártból két legnevesebb politikusa, Szakasits Árpád, aki már a Horthy-korszakban a párt vezetője volt, s Marosán György, az utolsó főtitkár; mindketten hosszú időt töltöttek börtönben a Rákosi-korszakban. De hogy nemcsak róluk van szó, azt Kálmán József szögezte le a pártvezetés nevében: „Semmiképp sem fogadjuk soraink közé Justus Pált és társait." Justust a Rajk-perben életfogytiglani börtönre ítélték. S Horváth Zoltán, aki október 31-i vezércikkében még azt írta, hogy a két munkáspárt egyesítése elvben nem volt hiba, csak a végrehajtás módja rossz, miután az általa szerkesztett Népszavát átadta a szociáldemokrata pártnak, s a szakszervezetek új lapjának, a Népakaratnak főszerkesztője lett, a november 2-i számban nyilatkozatot tett közzé: nem kíván egyik pártnak sem tagja lenni, a 80 hónapi börtön után elfáradt, lemond. Valószínű,

hogy visszavonulását nemcsak egészségi állapota indokolta. A szociáldemokraták, a többi párttal ellentétben, azt is közölték, hogy hazahívják emigrációban lévő vezetőiket. A Kisgazdapárt visszautasította volt vezetője, Nagy Ferenc ajánlkozását, még azt a javaslatát is, hogy vállalja Magyarország ENSZ-képviselőjének tisztségét. Mennyi volt ebben a politikai szempont, mennyi a személyi ellentét, a hatalomféltés, megállapíthatatlan.

A szociáldemokrata párt elnöke Kéthly Anna, főtitkára Kelemen Lajos, főtitkárhelyettese Révész András lett. Az elnökség vagy vezetőség névsorát nem hozták nyilvánosságra. Hármuk közül az ország csak Kéthlyt ismerte. Ez az akkor hatvankét éves, kemény asszszony kitűnő szónok, már a Horthy-korszakban országgyűlési képviselő, jó publicista volt. 1948-ban nem volt hajlandó elhagyni az országot, mint vezetőtársai, akik vele együtt helytelenítették a két munkáspárt egyesítését, inkább vállalta a börtönt. A párt politikai középvonalát képviselte, a kommunistákat sosem kedvelte, 1956-ban láthatólag már gyűlölte.

Ugyanakkor a szociáldemokraták igen érzékenyen reagáltak az erőszakosságra, figyelmeztettek a fehérterrort idéző jelenségekre, az ellenforradalmi veszélyre. Ennek a pártnak sok évtizedes tapasztalata volt az úri Magyar-

ország politikai, hatalmi gépezetéről, elnyomó eszközeiről, a Monarchiában is, Horthy, Szálasi alatt is. „Véleményünk szerint mielőbb meg kell szervezni az üzemekben a párt alapszervezeteit – írja Faragó idézett nyilatkozatában –, mivel a jobboldali erők egyre inkább felütik a fejüket. Ez a harc most nagyon lényeges, mert a Magyar Dolgozók Pártja kompromittálta magát a munkásosztály szemében is." Kéthly már október 31-én azt írta: „Az ellenforradalom ma azt suttogja, hogy semmit sem kezd újból, amit annak idején elkövetett. Vigyázzunk és a párt felépítésével védekezzünk az ellen, hogy ez a suttogás diadalmas nevetéssé ne erősödjék." Herbert Wehner, a neves nyugatnémet szociáldemokrata vezető szerint Kéthly a Szocialista Internacionálé kongresszusán azt mondta neki, Magyarországon nyílt ellenforradalom van.

A kisgazdapárt vezetőségének tagja Adorján József, Csorba János, Kovács Béla, Kővágó József, Németh Imre, Pártay Tivadar, B. Rácz István, B. Szabó István, Szenes József lett; Kovács betegsége miatt a tényleges hangadó valószínűleg B. Szabó volt.

Nehéz szólni róluk, mert nevüket, Kovács Béla kivételével, csak a politológusok ismerik; az ország azokban a napokban sem ismerte. A párt jól ismert vezetői, Nagy Ferenc, Varga Béla emigráltak, s ugyancsak külföldre távo-

zott a jobbszárnyat képviselő Pfeiffer Zoltán, Sulyok Dezső, Barankovits István. Az új pártvezetésről sommásan az állapítható meg, hogy pártjuk jobbszárnyát és középvonalát képviselték, s többen voltak a polgári, mint a parasztpolitikusok. Már a koalíciós időkben szemben álltak a kommunistákkal, s valószínűleg nem növelte rokonszenvüket, hogy később szinte valamennyien börtönbe, internálótáborba kerültek. A kivétel ebben Kovács Béla volt, akinek a legnehezebb sors adatott meg mindannyiuk közül. A párt korábbi balszárnyának vezetői, Ortutay Gyula, Bognár József, Dinnyés Lajos, Dobi István szóba se jöttek. A Kis Újságban, a párt központi lapjában Futó Dezső szerkesztő azt írta: „Már az első lépéseknél érezzük, hogy még nem szabadult meg az ezerszer átkozott közelmúlt gyalázatos örökségétől a Kisgazdapárt sem... Követeljük azonnali eltávolítását azoknak, akik politikai szemfényvesztései nem akadályozhatják meg többé a tiszta célok megvalósítását. Nem tűrjük, hogy a Rákosi-zsarnokság leghívebb csatlósai és egyéb nagy állású talpnyalói most egyszerre ráébredjenek egykori kisgazdapárti mivoltukra. Nem, urak, »elvtárs urak«, ebből elég volt."

A Nemzeti Parasztpárt újjáalakítására először Veres Péter, Szabó Pál, Nánási László tett kísérletet; lapjuk a régi néven, Szabad Szó

címmel, Szabó Pál főszerkesztésével indult újjá október 31-én. Másnapra már a pártnak új neve, új vezetősége, új lapja volt, a főszerkesztő Féja Géza lett. A névváltoztatással ez a párt határolódott el leginkább múltjától; nem tudni, a felszabadulás utáni politikájukat tagadták-e meg, vagy koncepcionális változást terveztek, parasztpártból értelmiségi párttá akartak-e átalakulni. A főtitkár Farkas Ferenc lett, a titkár Püski Sándor, az ideiglenes intézőbizottság tagjai Bibó István, Farkas, Hegyesi János, Hódi Sándor, Jócsik Lajos, Kelemen Sándor, Kondor Imre, Kumecz János, Püski, Sebők István, Zsebők Zoltán, Zsigmond Gyula. Akinek a neve valamennyire is ismert volt, az nem a politikából, mint a tudós Jócsiké, a tanulmányíró Bibóé, Püskié, a népi írók kiadójáé, Zsebők professzoré. Annál nevesebb volt a szellemi tanácsadó testület: Farkas, Féja, Illyés Gyula, Keresztury Dezső, Kodolányi János, Németh László, Püski, Remenyik Zsigmond, Sinka István, Tamási Áron, Veres Péter, a magyar irodalom színe-java. A névsor inkább baráti csoportra, mint egységes szemléletre utal. Remenyik, Szabó Lőrinc a polgári szellemiséget képviselte, Keresztury, Németh a népi ihletésű polgárságot, Féját, Kodolányit, Sinkát népi radikalizmusuk egy időben a szélsőjobb közelébe sodorta. Az egységteremtő Illyés a

felszabadulás után a politikában pártja jobboldalát képviselte, a Rákosi-időszakban Kodály mellett a kor legelismertebb művésze volt, az egyetlen, akinek ezt megbocsátották. Az egyetlen plebejust, a pártot sok évig vezető, jelképező Veres Pétert a politikai vezetésbe nem vonták be. Erdei, Szabó Pál, Darvas József, Boldizsár Iván szóba se jöttek.

Nevekkel igyekeztem valamennyire körvonalazni az újjáalakult pártok arculatát, mert kidolgozott programjuk nem volt. Így is csak annyit lehet megállapítani az egykori koalíciós pártokról, amelyekben Nagy Imre a szövetségeseit kereste, hogy eltávolítottak soraikból minden baloldali vezetőt, akár részese, akár áldozata volt az elmúlt évek politikájának. S hogy az új vezetők döntő többsége az ország számára ismeretlen, középszínvonalú politikus volt.

A sajtóban, rádióban mindhárom párt leszögezte, hogy a gyárakat, nagybirtokokat nem adják vissza magántulajdonba. Feltehetőleg nemcsak azért, mert ennek ellenkezője politikai analfabetizmus lett volna. Legtöbbjük bizonyára így is gondolta, már csak azért is, mert azokban a napokban más alapelvben gondolkodni sem tudtak: ehhez koncepció, program, legalább valamennyire kiérlelt elképzelés kellett volna.

A szociáldemokraták egy mondatot sem

szóltak terveikről. Elképzelhető, hogy Kéthly nem akart nyilatkozni, amíg nem tárgyal a Szocialista Internacionálé vezetőivel, s a szociáldemokratáknál sokkal nagyobb volt a pártfegyelem, mint a másik két pártban.

A Petőfi Párt azt javasolta, hogy az Elnöki Tanács szerepét vegye át egy Nemzeti Főtanács, tagjai a fegyveresek, a különböző bizottságok, tanácsok, a pártok képviselői, neves értelmiségiek legyenek, elnöke Kodály Zoltán, s erről két napon belül tartsanak népszavazást. Keveredett ebben a platóni utópia a gondolkodók vezette államról, ami már a párt szellemi tanácsadó testületében is megnyilvánult, és a teljes politikai dilettantizmus: fel sem merült, hogyan lehet népszavazást tartani egy országban, ahol nincs közlekedés, nincs posta, nincs államgépezet, ahol a fővárosban rekedt vidékiek nem tudnak hazamenni, az emberek a rádió segítségével keresik hozzátartozóikat.

Részletkérdésekről elhangzott néhány vélemény. Féja olyan parasztbirtokokra épülő országot javasolt, ahol a birtokot a család meg tudja művelni, mondván, hogy mindig ez volt az eszményük. Németh László 25–40 holdas felső határon töprengett, amit magánkézben kell hagyni. Tamási Áron feleleventette a koalíciós idők parasztegység-elképzelését. Erre szólított fel az ugyancsak újjáalakult Pa-

rasztszövetség kisgazdapárti főtitkára, Kiss Sándor is: „A Magyar Parasztszövetség kibontja a magyar parasztegység zászlaját. Hirdetjük azt, hogy nem két, hanem csak egy pártra van szüksége a parasztságnak... Építsetek fel egy nagy nemzeti pártot... A föld alá nyomott és most életre kelt Magyar Parasztszövetség erre hívta fel a két koalíciós pártot, a Független Kisgazda- és a Nemzeti Parasztpártot. A tárgyalások megindultak a két párt közeli egyesítésére."

A tárgyalásokról nem tudunk. A tervet 1947-ben a Parasztpárt elutasította: ezért is vált ki a pártból jobbszárnyának vezetője, Kovács Imre, a neves szociográfus.

A parasztság 1956-ban valóban egységesebb volt, mint 1945-ben. A basaparasztoknak nevezett 100–200 holdas kulákok cseléd-tartó rétege megszűnt. Megszűntek a nincstelen zsellérek, napszámosok milliói is, még ha egy részüket erőszakkal terelték is a termelőszövetkezetbe. A földtelenek, szegényparasztok gyűlölete paraszt kizsákmányolóik ellen eltűnőben volt, akkor is, ha ezt többek között az elnyomók felesleges, durva zaklatása, az elnyomottak igazságérzete szülte.

Az egykori antifasiszta ellenálló, puritán parasztpolitikus Kiss Sándor valószínűleg annak az ezernyi vezetőnek első soraiba tartozott, akik, ha nem fordulnak szembe az új

renddel, ha az nem taszítja ki őket a közéletből, nem zárja börtönbe – tíz- és százezreket nyerhettek volna meg az új társadalomnak.

Ami történt, mégsem írható kizárólag a hibás politika számlájára. A parasztegység eszméje a felszabadulás után figyelmen kívül hagyta a parasztságon belüli súlyos ellentmondásokat, nem segítette, hanem hátráltatta volna megoldásukat, bizonyára a szegényparasztság rovására. A Kisgazdapártnál akkor sokkal radikálisabb Parasztpárt ezért utasította vissza ezt a szövetséget. Az elképzelt egységes parasztszervezet a munkáspártok visszaszorítását célozta.

Magyarországon 1945 után, a politika minden tévedése, hibája, bűne ellenére társadalmi forradalom zajlott le; ha általános iskolai leckének hat is, tény, hogy megszüntették a kizsákmányolást s annak alapját, a magántulajdont, a legnagyobb különbséget, amit a történelem ember és ember között társadalmi méretekben létrehozott. Ez harc volt, méghozzá kemény, a „ki kit győz le" elvének és gyakorlatának alapján, s akik ellene fordultak az új hatalomnak, azokat el kellett távolítani a hatalomból. A történelem tanúsága szerint minden alapvető társadalmi változás, legyen az forradalom vagy ellenforradalom, emberek tömege számára gyötrelmes, kínzó, kegyetlen, igazságtalan. A parasztság, az ország keserve-

sen megfizetett a hibákért, de 1956-ra létrejött a névleges, két évtized alatt a valóságos parasztegység. A forradalom, többek között, a történelmi idő felgyorsítása, a gyorsulás minden ellentmondásával. Ami soha nem menti fel az új rendet s vezetőit politikai, történelmi felelősségük alól. Ezt is tapasztalnia kellett Magyarországnak 1956-ban.

A hallgatag, programjukban kiváró, de céltudatosan szervezkedő szociáldemokraták, az általános eszmékben gondolkodó parasztpártiak mellett változatlanul a kisgazdapárti vezetés volt a legheterogénebb. B. Szabó István a kisgazdapárt új vezetősége nevében úgy mutatkozott be az országnak, hogy pártja változatlanul békési programját vallja. Hogy mi volt ez, azt valószínűleg már akkor is nagyon kevesen tudták: a harmincas években, Békésen újjáalakuló Kisgazdapárt programjában többek között a szabad királyválasztás, a földbirtok 500 holdas felső határa szerepelt. Kovács Béla azonnal válaszolt erre: még ugyanazon a napon, október 31-én rövid időre kijött a kórházból, s Pécsett rögtönzött sajtóértekezletet tartott, ahol hitet tett a kormány mellett, s kijelentette: „A régi világról ne álmodjon senki. A grófok, bankárok és kapitalisták világa végérvényesen lezárult. Nem kisgazda igazán az, aki ma 1939-ben és 1945-ben gondolkodik."

Kovács láthatólag jól ismerte pártjának vezetőit. B. Szabó feltehetőleg meg nem gondolt frázisa helyett már másnap megfogalmazódott a sokkal konkrétabb igény, a Kisgazdapárt abszolút hatalmi többségének követelménye. Csorba János az akkortájt kötelező sztereotípián kívül, hogy „földet a földbirtokosoknak, gyárat a gyárosoknak vissza nem adunk", így nyilatkozott: „Új koalíciós kormányt akar a Kisgazdapárt, az 1945-ös pártarány alapján. Új magyar alkotmányt követelnek, és az Elnöki Tanács megszüntetését – lényegileg népköztársaság helyett köztársaságot."

Fogalmazhatta volna Csorba így is: szocializmus helyett polgári demokráciát. A néptudat sok mindent jelez egy ország történelméből. A kapitalizmus sosem vált vonzó fogalommá Magyarországon. A Monarchiában nem ismerték, Horthy keresztény-nemzeti öszvérállama nem ismerte el, a felszabadulás után elvetették. A tőke egyértelmű hatalma kimaradt Magyarország történelméből: nem nőtt fel a polgárság, amelyik büszke lett volna eredményeire, erényeire. A tőkés társadalom Magyarországon nem társadalmi rendként, hanem mint parlamentáris demokrácia volt vonzó.

A Kisgazdapárt helyi szervezetei önállóan, gyorsan, határozottan, az országos politikára

kötelező taktikázás nélkül fogalmazták meg véleményüket, . terveiket. A tucatnyi helyi program érzékeltetéséül a párt Győr-Sopron megyei vezetőségének állásfoglalását idézem.

A szervezet október 31-én kelt, 1. számú körlevelében „forradalmi programként" leszögezi, hogy „a forradalmi követelésekért és a forradalmi vívmányok megtartásáért tanúsítandó harcos kiállást nem látja biztosítottnak a Független Kisgazdapárt Országos Központja részéről, mert a jelenlegi vezetőség iránt az ország népének nincs bizalma". Kijelentik, „mindaddig tehát, amíg Kovács Béla és a hozzá hasonló nép hű fiai nem szerepelnek a Független Kisgazdapárt Országos Vezetőségében, addig a Győr-Sopron megyei szervezet kisgazdapárt-szervezetei nem ismerik el az Országos Elnökséget, és saját elveik alapján irányítják területükön a kisgazdapárt szervezeteit." A körlevél fogalmazói láthatólag nem tudták, hogy a párt vezetői jobboldalibb álláspontot képviselnek, mint Kovács Béla. Az elveket 12 pontban fogalmazzák meg; az 5. pont szerint a párt „a polgári életforma és a feltétlen magántulajdon elvén áll". A november 1-jén kelt 2. számú körlevél már nem foglalkozik elvekkel, kizárólag a párt megyei szervezetének felépítésével: kijelöli az Intézőbizottságot, a Számvizsgáló Bizottságot, a négy járás pártvezetőjét, az ifjúsági, az

orvosi, a pedagógus, a karhatalmi, a kereskedelmi és kisipari, a vasutas és postás, a jogász, az erdészeti és vízügyi, a munkás, a paraszt, a közalkalmazott tagozat vezetőjét. A győriek – és nemcsak ők – sokkal inkább a polgárság, mint a földművelők pártját szervezték. És ami a kormánynak nem sikerült, azt ők két nap alatt elérték: létrehoztak egy működőképes megyei irányító szervezetet.

A Magyar Dolgozók Pártja, a koalíció negyedik pártja gyakorlatilag megszűnt létezni. Helyi szervezeteit szétverték, kitiltották a gyárakból, intézményekből, székházait elfoglalták, vezetőit szakadatlanul támadták, egy részüket üldözték. Néhányan még egy kétségbeesett kísérletet tettek a párt megmentésére: az ország november 1-jén Kádár János rádióbeszédéből értesült arról, hogy az MDP helyett megalakult a Magyar Szocialista Munkáspárt. Az ideiglenes vezetőség tagjai Donáth Ferenc, Kádár János, Kopácsi Sándor, Losonczy Géza, Lukács György, Nagy Imre, Szántó Zoltán. A beszéd lényege:

„Sorsdöntő órában szólunk azokhoz, akiket a nép és a haza iránti hűség, a szocializmus tiszta eszméinek becsületes szolgálata vezetett ahhoz a párthoz, melyet a sztálinizmus magyar képviselői: Rákosi és klikkje vak és bűnös politikával a zsarnokság eszközévé züllesztett. Ez a kalandorpolitika lelkiismeretlen módon

eltékozolta azt az erkölcsi és eszmei örökséget, melyet ti a régi világban becsületes harccal és véráldozattal egybegyűjtöttetek, melyet ti nemzetünk függetlenségéért és demokratikus haladásunkért vívott küzdelemben megszereztetek... Őszintén beszélünk hozzátok. A nép felkelése válaszút elé érkezett. Vagy lesz ereje a magyar demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítására, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal. Nem azért ömlött a magyar ifjak, munkások és parasztok vére, hogy a Rákosi-féle önkényuralmat az ellenforradalom uralma váltsa fel. Nem azért harcoltunk, hogy a munkásosztály kezéből kiragadják a bányákat és gyárakat, a parasztságtól a földet. Vagy biztosítja a felkelés népünk számára a demokrácia alapvető vívmányait: a gyülekezési és szervezkedési jogot, személyes szabadságot és biztonságot, a jogrendet, a sajtószabadságot, a humanizmust, az emberséget – vagy visszasüllyedünk a régi úri világ rabságába és ezzel együtt idegen szolgaságba. Annak komor és riasztó veszélye is fennáll, hogy idegen fegyveres beavatkozás Korea tragikus sorsára juttatja hazánkat. Népünk és hazánk jövője és sorsa fölötti aggodalom arra int bennünket, hogy mindent megtegyünk e súlyos veszedelem elhárítására, eloltsuk az ellenforradalom, a reakció tűzfészkeit, véglegesen megszilárdítsuk

demokratikus rendünket, és biztosítsuk a normális termelőmunkát, a normális élet feltételét: a békét, a rendet, a nyugalmat. E súlyos órákban azok a kommunisták, akik eddig is harcot vívtak a Rákosi-önkényuralommal, számtalan igaz hazafi és szocialista óhajának megfelelően elhatározták, hogy új pártot alapítanak. Az új párt egyszer s mindenkorra szakít a múlt bűneivel. Védi és védeni fogja mindenkivel szemben nemzeti becsületünket, hazánk függetlenségét. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján építi ki testvéri viszonyát a világ minden haladó szocialista mozgalmával és pártjával. Ezen az alapon, a nemzeti függetlenség alapján kíván baráti viszonyt minden közeli és távoli országgal, elsősorban a szomszédos szocialista országokkal. Védi és védeni fogja a demokrácia és a szocializmus ügyét, amelynek megvalósítását nem idegen példák szolgai másolásával, hanem országunk gazdasági és történelmi sajátosságainak megfelelő módon és úton, támaszkodva a dogmatizmustól mentes marxizmus–leninizmusra, a tudományos szocializmus tanításaira, valamint a magyar történelem és kultúra forradalmi és haladó hagyományaira."

Az események példátlan felgyorsulását jelzi, hogy amikor a magnetofonszalagra mondott beszéd elhangzott a rádióban, Kádár már elhagyta a Parlamentet, szakított a kormány-

nyal. Beszéde azt az állapotot tükrözi, amikor még bízott a politikai megoldás lehetségességében. Programja konkrétabb, mint a többi koalíciós párt programtöredékei. Egyértelműen megfogalmazta, hogy az ország választ elé érkezett, figyelmeztetett a polgárháború lehetőségére, elhatárolta magukat az MDP minden hibájától, s leszögezte, hogy az MSZMP a munkásosztály szocialista érdekeiért küzdő marxista-leninista párt.

A kormánynyilatkozatban a koalíciós pártok újjáalakításáról volt szó. Ezzel azonban senki sem törődött. „Szabadságot minden irányzatnak és pártnak – írja a Magyar Szabadság november 1-jei száma –, kivéve az olyan irányzatot, amely monopolizálni akarja az igazságot s eltiporni a többi irányzatot. Ebből elegünk volt 1944-ben, s elegünk 1948–56-ban." A követelés az események logikájából adódik: megállni, határt szabni már nem lehetett. Elgondolkoztató viszont, hogy a lapot a Szabad Nép volt vezető munkatársai szerkesztették, akik Rákosi politikájának szószólóiból Nagy Imre szószólói lettek, de októberben már tőle is eltávolodtak. Az ehhez a körhöz tartozó jó néhány író, újságíró, értelmiségi nem kívánt tagja lenni az MSZMP-nek.

Az Egyetemi Ifjúság november 4-én így ír: „Pártok, szervezetek alakulnak szerte, Hud-

sonok futkosnak az utcán lázas sietséggel, ügybuzgó új funkcionáriusokat szállítanak, előzik az élelmiszert szállító gépkocsikat, mintha az egész világon az ő útjuk lenne a legfontosabb. Minden háztömbben lapot indítanak, ilyen meg ilyen szervezet, ilyen meg ilyen párt kiadásában, annyi az újság, meg sem tudja számlálni két kezén az ember, fogy a papír, a pénz, főleg dilettáns eszmék és kéziratok publikálásáért éjszakáznak a nyomdászok. Feldúlt karrieristák futkosnak az utcán, attól tartva, hogy kimaradnak valami új szövetségből, szervezetből, bizottmányból."

Ugyanennek a lapnak október 31-i számában olvashatjuk, hogyan alakult egy új párt. Október 30-án fél háromkor kicsiny, de egyre növekvő csoport vonult a Parlament elé. Vezetője, Illés István cukorgyári munkás, a Kossuth-szobor talapzatáról beszédet mondott, melyben követelte, hogy a szovjet csapatok hagyják el Budapestet, s bejelentette, hogy megalakítják a Magyar Ifjúság Forradalmi Pártját. Ezután az Egyesült Államok követsége elé vonultak, „ahol lelkesen tüntettek a magyar szabadságharc mellé álló külföldi népek és kormányok mellett, amelyek szabadságharcunk ügyét az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé vitték". A csoport ezután az Izabella utcába ment, birtokba vette az ottani „ávós székházat", s az új párt megkezdte műkö-

dését. További tevékenységéről nem tudunk.

Nemcsak pártok alakultak tucatjával, a legkülönbözőbb szervezetek is, a Magyar Vadászok Szövetségétől az Önkéntes Véradók Nemzeti Egyesületéig. A házak falait ezrével, tízezrével lepték el a röpcédulák, kézzel, géppel írva, sokszorosítva, nyomtatva. Akadtak köztük ilyenek:

„Ne engedd, hogy a kommunista párt vezessen. Kezdettől fogva hazudott, és elárulta a dolgozókat, elárulta és eladta hazánkat. *Tagadd meg párttagságodat!*" „Tanácsköztársaságot! Minden hatalmat a munkástanácsoknak!" „Ki a hazaáruló zsidókkal az országból!" „Jézus győzni fog!" „Magyar szülők! Neveljétek gyerekeiteket jó MAGYARNAK!"

Vagy:

„Benedek Gábor és a többi olimpikon,
Kiknek drágább rongy élete, mint a haza becsülete,
Kik elmentek kéjutazni, mialatt mások véreztek,
Kik egy kis hagymát dugtak az orruk alá, hogy sírni tudjanak, amiért
Cserbenhagyták családjukat és a hazát!
Pfuj! Szégyelljék magukat!"

Vagy:

„NE! ENGEDD!!! Patait: A X. k. Tanácsban. Mert most sem a Nép érdekét csinálja.

Családpusztítók! Lakás gyilkos üssük agyon!!! Felelős kiadó: A dolgozó Nép!"

A röplapok, plakátok legtöbbje valamilyen párt, szervezet, egyesület, szövetség megalakulását, újjáalakulását, átalakulását jelentette be, s csatlakozásra szólított fel. Hogy hány párt alakult azokban a napokban Magyarországon, pontosan nem tudjuk. Azt sem, léteztek-e egyáltalán azok, melyeknek megalakulásáról a rádióban, a sajtóban, falragaszokon hírt adtak. Felsorolásuk azért sem jelentene semmit, mert programjukról, tevékenységükről, szervezetükről szinte semmit sem tudunk. Mindenesetre számosan igényeltek maguknak székházat, párthelyiséget, pénzt, gépkocsit, újságot. Október 23-a után sok szervezet megszűnt létezni, hivatalok álltak üresen, csak be kellett költözni a felszerelt irodahelyiségekbe. Plakátot, röplapot, újságot nyomtatni némi rábeszéléssel, a szabadságra való hivatkozással, egy pecsétes papírral, szelíd erőszakkal ingyen lehetett. Budapesten azokban a napokban mintegy ötven újság jelent meg.

A Kisgazdapárt jó néhány vezetője az 1945-ös választásokon szerzett abszolút többségük alapján óhajtotta újraosztani a hatalmat s a pártoknak jutó javakat. 1947-ig azonban a Kisgazdapártból kivált s ellenzékbe vonult három párt, a Barankovits István vezette De-

mokrata Néppárt, Pfeiffer Zoltán Magyar Függetlenségi Pártja és Sulyok Dezső Magyar Szabadság Pártja. Hogy ez nem csupán a baloldali vezetők szalámitaktikájának eredménye volt, arra 1956 a bizonyíték: ezek a pártok októberben nem csatlakoztak a Kisgazdapárthoz, határozottan leszögezték, hogy ellenzékben kívánnak maradni a választásokig.

Programjukról a negyvenes években is keveset lehetett tudni, azonkívül, hogy ellenezték a szocializmust, a baloldali többségű koalíciót, a magántulajdon, a polgári társadalom hívei voltak. 1956-ban legfontosabb jellemzőjük az volt, hogy hangsúlyozottan kereszténynek vallották magukat. S a pártokkal együtt azonnal újjáalakultak a különböző keresztény egyesületek, szövetségek, szervezetek, egyletek. Ezeknek sok évtizedes múltjuk, kiépített szervezetük volt, nem egy közülük betiltása vagy feloszlatása után illegálisan folytatta tevékenységét. Bárhogy vélekedünk a vallásról, a kereszténység, mint politikai program, világszemlélet, életforma sem a felszabadulás után, sem 1956-ban nem volt haladó Magyarországon. A kereszténység a katolicizmust, a katolikus egyházat jelentette, amely évszázadok óta konzervatív erő volt az országban, s a keresztény-nemzeti eszme a Horthy-korszak hivatalos ideológiája.

Végigböngészhetjük a különböző keresz-

tény pártok és szervezetek vezetőinek névsorát, legfeljebb néhány olyan múzeumi őslény neve cseng ismerősnek, mint P. Ábrahám Dezső, az 1919-es ellenforradalmi miniszterelnök, dr. Bornemissza Géza, Horthy iparügyi minisztere, a királypárti Payr Hugó. Feltehetőleg ezek a vezetőségek is kialakulatlanok voltak. A Demokrata Néppárt október 30-i beadványa: „Nagy Imre úrnak, a Minisztertanács elnökének, *Budapest*. Tisztelettel bejelentjük, hogy a Demokrata Néppárt, amely az 1945-ös országgyűlés koalición kívüli pártjaképpen működött, és az 1947-es országgyűlési választáson a második legtöbb szavazatot kapott pártként került ki, majd 1949-ben az önkény nyomása következtében működését beszüntetni kényszerült – működését újból megkezdi, s a legközelebbi országgyűlési választáson részt kíván venni." Ezt a bejelentést a párt öt volt képviselője írta alá. Másnap egy újabb vezető jelentkezett: „Miniszterelnök úr! Van szerencsém bejelenteni, hogy pártom, a Demokrata Néppárt működését nemzetünk és országunk érdekében folytatni kívánja. Kérem Miniszterelnök urat, bejelentésemet szíveskedjék tudomásul venni, és a kormány engedélyét kieszközölni szíves legyen. Holnapi nap folyamán személyesen jelentkezem Miniszterelnök úrnál kihallgatásra, hogy az elvi hozzájárulást megkaphassam, és egyben ké-

rem, szíveskedjék kijelölni azt, akihez a gyakorlati problémák megoldása érdekében fordulhatok."

Ha elolvassuk nyilatkozataikat, kiáltványaikat, felhívásaikat, ezekben ilyen mondatokat találunk: „Keresztény magyar testvérek! Ti drága gyermekeink, akik előmozdítottátok ezeréves történelmünk legragyogóbb szabadságharcát, ti, akik a civilizált világ bámulatát és még fel sem mérhető megbecsülését vívtátok ki, akik leszámoltatok a 11 éve kitenyésztett nemzetgyilkosokkal, széjjeltéptétek évtizedes bilincseinket, jöjjetek, segítsetek felépíteni a keresztény erkölcs jegyében az új, szebb és boldogabb, szabad, független Magyarországot. Jöjjetek, alakítsátok meg újból az 1947. júniusban gyilkosok által széjjelvert, törvénytelenül feloszlatott keresztény Demokrata Néppártot!" És: „Biztosítjuk a magántulajdon védelmét, a nagybirtok, a bánya- és nagyüzemek kivételével." És: „Tartsuk szem előtt azt a tételt, amely egyenesen világnézetünkből folyik, hogy nem a munkát kell a tőkének, hanem a tőkét a munkának alárendelni. Ezzel kapcsolatban azonban – ugyancsak világnézetünkből folyóan – meg kell kívánnunk, hogy az egyéni körülmények mérlegelésével és az elemi igazságérzetet kielégítő fokig méltányos kártérítést állapítsunk meg a közelmúltban kisajátított

termelési eszközök és javak tulajdonosai számára." És: „Komolyan tudatosítani kell minden emberben a *gazdasági erkölcs* követelményeit azon elv alapján, hogy »a gazdagnak feleslege a szegények jogos tulajdona«. (Szt. Ágoston.)" És: „A magyar nép kezébe jutott földet nem kérjük vissza. Biztosak vagyunk abban, hogy népünk értékeli lelkipásztorainak és szellemi nevelőinek munkáját annyira, hogy tisztességgel ellátja őket anyagi javakkal." És: „A szokásos típusú kereskedelmi vállalatok, valamint a házak visszaadása tulajdonosaiknak." És: „A Nemzet minden rétegének osztályharc nélküli összefogása... Keresztény világszemlélet alapjára helyezni az ifjúság nevelését." És: a „hazafias kommunisták nem a polgári demokrácia megvalósításáért harcolnak"; a forradalom ereje ütközik majd a kommunisták azon törekvéseivel, hogy „kihasználják birtokonbelüliségből származó előnyüket". És: „A Demokrata Néppárt a régi program alapján áll... ahogy a múltban, úgy a jelenben sem vagyunk hajlandók részt venni semmiféle koalícióban!" És: „Megalakult a Keresztény Front, az összes keresztény politikai csoportosulásokat és pártokat egységesítő szándékkal. A Keresztény Front ideiglenes vezetősége 10 évi illegális munka után pénteken délután tartja első ülését." És: „A magyar dolgozó milliók, akiket a legkegyetlenebb tő-

ke sem zsákmányolt ki olyan alávaló módon, mint az elmúlt 8 esztendő uralkodói." És: „Politikai menedékjogot biztosít a magyar nép azoknak a szovjet harcosoknak, akik átálltak a magyar néphez, és ezzel tanúbizonyságát adták annak, hogy ők is megelégelték a hazájukban folyó terrorállapotokat." És: „A jelenlegi országgyűlés azonnali feloszlatása... A törvényhozás összeüléséig a rémuralom által 1945-től alkotott összes jogszabályok felfüggesztése... Az összes állami alkalmazottaknak, bíráknak, ügyészeknek, rendőrségnek, katonaságnak is átszervezése, újbóli kinevezések elrendelése."

Kidolgozott, akár csak valamennyire is végiggondolt politikai, gazdasági program nem rajzolódik ki ezekből a töredékekből. Viszont egyértelműen kirajzolódik a szellemiség, amely a kidolgozandó programot meghatározta volna. És a gyűlölet minden iránt, ami Magyarországon a felszabadulás óta történt, s mindenki iránt, aki ennek részese volt.

A katolikus pártok, szervezetek, egyesületek számára döntő előnyt jelentett a többi párttal szemben, hogy országszerte ismert szellemi vezetőjük volt, Mindszenty József.

Mindszentyt a felsőpetényi kastélyban tartották házi őrizetben; szabadon engedése sokak egyik leghangosabb követelése volt.

A Szabad Kossuth rádió október 31-én 10 órakor közölte a hírt: „Mindszenty József bíboros hercegprímás, akit kedden a győztes forradalom kiszabadított rabságából, ma reggel 8 óra 55 perckor budai lakásába érkezett."

Az, hogy Nagy Imre a kormány nevében rehabilitálta Mindszentyt, visszás helyzetet teremtett. A rehabilitáció sokak szemében nemcsak a koholt vádak alól való felmentést jelentette, hanem Mindszenty politikai pályájának, nézeteinek rehabilitálását is. A katolikusok milliói számára ő volt az egyház feje, s nemcsak valamennyi keresztény párt, irányzat patrónusa, hanem ismert nézetei folytán minden jobboldali, konzervatív csoportosulás szellemi vezére. A haladó szellemű katolikus vezetők azokban a napokban éppúgy nem jutottak szóhoz, mint a koalíciós pártok egykori balszárnya. S még akik nem rokonszenveztek Mindszenty személyével, elveivel, azok közül is sokakban elmosta az ellenérzést meghurcoltatása. Az egykori zászlósúrból zászló lett; a sajtó többet foglalkozott vele, mint a többi politikussal összesen.

A hercegprímás nem mozdult ki budai palotájából. Itt fogadta a különböző keresztény pártok, csoportosulások, egyesületek vezetőit, politikusokat, magyar és külföldi újságírókat, von Löwenstein herceg nyugatnémet parlamenti képviselőt, Adenauer barátját, aki ro-

konságban volt a Habsburgokkal, a Vatikán megbízottait. A tárgyalások tartalmáról nem tudunk. Jellemző azokra a napokra: a kormány kötelességének érezte, hogy tisztelgő látogatást tegyen Mindszentynél; Tildy és Maléter keresték fel rezidenciáján. S jellemző Mindszenty november 1-jei néhány mondatos rádiónyilatkozata; a hercegprímás nem egyháza, hanem az ország vezetőjeként szólalt meg: „A legsürgősebben meg kell találnunk a kibontakozást. Most tájékozódom, két napon belül a kibontakozás útjáról személyes szózatot intézek a nemzethez."

A rádió november 3-án délben jelentette be, hogy Mindszenty 15 órakor szól a nemzethez. A beszéd, a hercegprímás kívánságára, nem tudni, miért, csak este nyolc órakor hangzott el. Mindszenty szózata az eseményeket már nem befolyásolta, de jelezte azt az utat, amit a hercegprímás s az általa képviselt pártok, irányzatok az országnak szántak.

Bármilyen homályos, sok helyen többértelmű a beszéd megfogalmazása, a lényeg egyértelmű. Már kiszabadulásának órájában, Rétság község összesereglett lakosságának azt mondta: „Fiaim! Ott fogom folytatni, ahol nyolc évvel ezelőtt abba kellett hagynom!" Ezt rádióbeszédében kiemelte: „Igen gyakori mostanában annak hangsúlyozása, hogy a nyilatkozó a múlttal szakítva őszintén beszél.

Én ezt így nem mondhatom. Nem kell szakítanom a múltammal."

Tudjuk, mi volt Mindszenty múltbeli politikai hitvallása, tevékenysége. Ennek megfelelően elemezte az eseményeket: „Tudja meg mindenki az országban, hogy a lefolyt harc nem forradalom volt, hanem szabadságharc. 1945-től egy vesztett és számunkra céltalan háború után erőszakkal épült ki az itteni rendszer, melynek örökösei most a megtagadás, megvetés, undor és elítélés izzó bélyegét sütik annak minden porcikájára. A rendszert az egész magyar nép söpörte el. Az örökösök ne kívánjanak erről még egy bizonyságot."

Mindszenty politikusként, nem egyházfőként beszélt. Egyházáról annyi mondandója volt, amennyi összefüggött a politikával: „Röviden megemlítem az ország hat és fél millió katolikus hívőjének tájékoztatására, hogy a bukott rendszer erőszakának és csalárdságának minden nyomát egyházi vonalon felszámoljuk. Ez nálunk ősi hit- és erkölcstanunkból és az egyházzal egyidős jogszabályokból önként adódik... A keresztény hitoktatás szabadságának azonnali rendezését, a katolikus egyház intézményeinek és társulatainak, köztük sajtójának visszaadását joggal elvárjuk."

A szabad vallásoktatás jogos kívánság; az egyház intézményei és társulatai, melyeket a

felszabadulás után betiltottak vagy feloszlattak, zömmel szélsőségesen retrográd szervezetek voltak, a Horthy-korszak képződményei.

A kormányt, a pártokat meg sem említi Mindszenty, a vezetésről csak mint a bukott rendszer örököseiről beszél: „Mit gondolnak a bukott rendszer örökösei? Ha az általuk megbélyegzett elődeik valláserkölcsi alapon álltak volna, elkövették volna-e mindazt, aminek következményei elől menekülni kényszerülnek?" És: „A törvényes felelősségre vonásoknak minden vonalon, éspedig független és pártatlan bíróság útján kell bekövetkezniök... A bukott rendszer örökösei külön felelősséget viselnek saját tevékenységükért, mulasztásért, késedelemért vagy helytelen intézkedésért egyaránt."

Magyarország jövőjének lényegét így rajzolta meg: „Jogállamban élő osztály nélküli társadalom, a demokratikus vívmányokat fejlesztő, a szociális érdekektől helyesen és igazságosan korlátozott magántulajdon alapján álló, kizárólag kultúrnacionalista szellemű nemzet és ország kívánunk lenni."

Mindszenty azt írja emlékirataiban, hogy miközben beszédét olvasta, Tildy mellette ült és könnyezett. „Beszédem végén Nagy Imre és minisztertársai nevében köszönetet mon-

dott a »nagy segítségért«, amit szózatommal a nemzeti kormánynak nyújtottam."

Király Bélát aznap este Bibó István államminiszter kérette magához, hogy referáljon neki a helyzetről. Jelen volt Illyés Gyula is, együtt hallgatták meg Mindszenty rádióbeszédét. „Azt – írja Király –, hogy Nagy Imre kormányát »a bukott rendszer részesei és örökösei«-nek nevezte a prímás, keserűséggel fogadtuk. Amikor a beszédnek vége lett, és orgonazene próbálta a hangulatot aláfesteni, Illyés Gyula szólalt meg ismert pesszimizmusával: – Mindig mondtam, hogy elátkozott nemzet vagyunk..."

Nem érthető, miből gondolta Mindszenty, hogy beszéde a kormányt segítette: szózatának alapvető motívuma, hogy mind az ország társadalmi rendjét, mind a kormányt, mind a koalíciós pártokat semmibe vette, számára mindez a bukott múlt volt, amivel foglalkozni sem érdemes. Ő más országban, más államban, más hatalomban gondolkodott.

A hatalomért való harc a pártok alakulásának pillanatában elkezdődött. A fennmaradt okmányok közül talán a legbizonyítóbb példa a Fővárosi Nemzeti Bizottság november 1-jei és 2-i ülése. Ezen nem vidéki politikusok vettek részt, hanem a pártok jelentős szóvivői, s az ülésekről meglehetősen pontos jegyzőkönyv maradt fenn.

A Fővárosi Tanácsot leváltó Fővárosi Nemzeti Bizottságban a Kisgazdapárt, a szociáldemokraták, a Keresztény Magyar Párt, a Petőfi Párt, a Demokrata Párt, a Keresztény Ifjúság Szövetsége, a kommunisták 2-2 küldötte s „az ifjúság képviselője" vett részt. Elnökké a kisgazdapárti Kővágó Józsefet, helyettesévé a szociáldemokrata Bechtler Pétert jelölték. Kővágó egyik ülésen sem vett részt, Bechtler elnökölt.

A november 1-jei ülésen dr. Zajgóvári Károly, a Keresztény Magyar Párt vezetője kijelentette: „Csak akkor kívánhatjuk a munkásságtól a sztrájk beszüntetését, ha... a kormány a Varsói Szerződést azonnali hatállyal felmondja, és egyben semlegesnek nyilvánítja Magyarországot." A demokrata párti Bilkei Gorzó Nándor szerint ez veszedelmes lépés, olyan katasztrófához vezethet, „amelyhez képest még Mohács sem mérhető, ezzel a tűzcsóvával tehát igen óvatosan kell játszani". A kisgazdapárti Potoczki Kálmán kijelentette, ilyen súlyos kérdésben nem dönthet pártja vezetőségének megkérdezése nélkül, s huszonnégy órai haladékot kért az állásfoglalásra. Ezzel a kérdést elnapolták. A következő napirendi pont a főváros igazgatásának újjászervezése volt, a szóvivő ismét Zajgóvári, aki azt javasolta, hogy „az osztályvezetőktől felfelé minden vezetőt nyilvánítson leváltottnak a

nemzeti bizottság". Erről vita kerekedett, majd úgy határoztak, hogy azokat küldik el, „akiket a nemzeti bizottság nem erősít meg". Hogy kik legyenek ezek, annak megállapítására egy albizottságot jelöltek ki: tagjai a Kisgazdapárt, a szociáldemokraták, a Keresztény Párt és a Petőfi Párt egy-egy képviselője volt. A kommunisták már nem.

A másnapi ülés legfontosabb napirendje is ez a téma volt. Bechtler bejelentette, hogy az oktatási osztály vezetője és annak helyettese lemondott; osztályvezetőnek a szociáldemokrata Szoboszlait javasolta.

Zajgóvári: „Eddig egyetlen osztályvezetőt sem váltottak le. Valamennyi osztályvezető és azoknak helyettesei az átkos emlékű Magyar Dolgozók Pártjától kapta kinevezését. Ha már ez az állás megüresedett, akkor a Keresztény Párt részéről azt indítványozom, hogy a főváros területén az oktatási osztály vezetője dr. Magyar Zoltán piarista tanár legyen, és a Keresztény Párt nem tesz ellenvetést azzal szemben, hogy a helyettese Szoboszlai legyen. A forradalom nem azért volt, hogy az oktatás és az ifjúság nevelése területén ugyanaz a szellem uralkodjék, amely eddig uralkodott."

Bechtler kijelentette, hogy fenntartja indítványát. Szoboszlai nem volt tagja a Magyar Dolgozók Pártjának, de a kommunista pártnak sem. A szociáldemokrata pártnak volt

a tagja, de nem volt aktív, hogy eljárt volna szónokolni – szimpatizáns volt. A Keresztény Pártnak is meglesznek a lehetőségei, hogy tagjai elhelyezést kapjanak vezető pozíciókban, de ne kezdjük így, mert ha így kezdjük, akkor igen erősen fogunk rámenni a dologra, ami az együttműködést zavarja.

Zajgóvári: „A szociáldemokrata párt és a kommunista párt egyesüléséből született meg a Magyar Dolgozók Pártja. Az összes osztályvezetők innen származtatják hatalmukat. Tehát ha egy pozíciót kér a Keresztény Párt, akkor illojalitásnak tartja, ha azt nem kapja meg."

Potoczki: „Ha egy napot késik ennek a pozíciónak a betöltése, az nem döntő jelentőségű." Bejelentette, hogy társa, aki a fővárosi dolgokban tájékozott, nincs jelen, ő maga pedig a szóban lévő jelöltek közül egyiket sem ismeri, és így nem tud tiszta lélekkel állást foglalni. Mivel a főváros közoktatásügyének kérdését nagyon súlyos kérdésnek tartja, azért kérte, hogy a legközelebbi alkalommal történjék döntés, addig pedig megszerzi a szükséges információkat.

Az elnöklő Bechtler a következő, november 5-i ülésre elnapolta a kérdés eldöntését.

Volt a vitának egy közjátéka is. A kommunistákat képviselő Baranyai János Szoboszlai mellett foglalt állást, mondván, hogy igazság-

talan internálása után ez a rehabilitációját jelentené.

Zajgóvári: „A rehabilitációval kapcsolatban lesz más indítványom: hogy az a sok ezer ember, akit elbocsátottak, mind kerüljön vissza a fővároshoz."

S ebből kialakult a következő napirendi pont.

„*Zajgóvári Károly* bejelentette, hogy a Keresztény Párt részéről indítványt kíván tenni. Indítványozta, hogy a Nemzeti Bizottság rendelje el azt, hogy az 1945-től a politikai magatartásuk miatt elbocsátott összes dolgozókat a főváros és üzemei ugyanazokra a helyekre fogadják vissza, ahonnan elbocsátották őket. Minthogy azonban az egyszerűen így nem történhet meg, indítványát kiegészítette azzal, hogy a Nemzeti Bizottság egyelőre szólítsa fel ezeket – mert hiszen ezek közül lehet olyan, aki máshol jobban elhelyezkedett vagy meghalt, vagy nem aspirál a régi helyére, hogy haladéktalanul nyújtsák be kérelmüket a Nemzeti Bizottsághoz, megjelölve benne az elbocsátási ügyirat számát és az elbocsátás indokát. A Nemzeti Bizottság küldjön ki minden pártból egy-egy személyt abba a bizottságba, amely ezt a kérdést felülvizsgálja – és amennyiben kifejezetten nyilas és a régi kapitalista világ ma is fennálló bizonyos aggályai alá nem esnek, a Nemzeti Bizottság helyezze

vissza őket, mégpedig az időközben elmulasztott idő figyelembevételével, abba a rangfokozatba, amelyet időközben becsületes szolgálattal amúgy is elértek volna. Kérte a Nemzeti Bizottságot, hogy ezt jól szívlelje meg, mert ezzel a forradalmi szellemet igazolják, hogy tényleg változás történt...

Bechtler elnök: Bejelentette, hogy nála többen jelentkeztek olyanok, akiket 1945–48 között elbocsátottak, és rehabilitálásukat kérték... Véleménye szerint minden érdekeltnek írásbeli kérelemmel kell fordulni a Nemzeti Bizottsághoz.

Zajgóvári Károly: Hogy azután ez miképp történik, az részletkérdés, azonban kérte a Nemzeti Bizottságot, hogy elvi határozatot hozzon arra nézve, hogy az 1945 óta politikai magatartásuk miatt elbocsátott összes alkalmazottat a főváros és vállalatai visszaveszik.

Elnök: Odáig nem lehet elmenni, hogy »politikai magatartás« – mert hiszen voltak nyilasok!

Zajgóvári: Hangsúlyozta, hogy hozzátette azt a klauzulát, hogy: kivéve a nyilas magatartásuk miatt elbocsátottakat...

Elnök: Az elvi határozatot a következőképpen fogalmazta meg: Akiket 1945 óta politikai okokból elbocsátottak, azok számára szükségesnek tartja a Nemzeti Bizottság a rehabilitáció lehetőségét. A kérdés nyilvánosságra

hozatala a gyakorlati megoldásra tartozik, erről tehát ne döntsön most a bizottság. Felhívta az ülés résztvevőit, hogy akik ezt a határozatot elfogadják, tartsák fel a kezüket.

Zajgóvári Károly szót emelt a »rehabilitáció« kifejezése ellen. Mint mondotta, indítványa úgy szólt, hogy akiket 1945 óta politikai okokból elbocsátottak (kivéve azokat, akiket nyilas magatartás vagy népellenes bűntett alapján bocsátottak el), a főváros és intézményei kötelesek visszavenni. A »rehabilitáció« más probléma.

Elnök: Vagy pedig állásba helyezi őket a főváros, vagy valamelyik intézménye, és ezzel rendben van. Ez a legjárhatóbb út. Ezt határozatként kimondotta. Kérte azonban a bizottságot, hogy a nyilvánosságra hozatalról ne döntsenek. Ezt a kérdést is meg kell beszélni Kővágó Józseffel."

Zajgóváriék az általuk is elfogadott határozatot nem tartották be. Még aznap kinyomtatták falragaszukat, felül a hármas halom és a kettős kereszt jelvényével: „Törvénytelenül elmozdított székesfővárosi alkalmazottak! Jogaitok haladéktalan biztosítása végett jelentkezzetek a Keresztény Magyar Párt városházi helyiségében, V. ker., Városház u. 9–11. I. em. 104."

A felszabadulást követő koalíciós évek jellegzetes magyar sajátossága volt, hogy az or-

országgyűlési választásokon leadott szavazatok száma nemcsak a képviselői mandátumok arányát döntötte el. Mikszáth, Herczeg Ferenc országgyűlési jegyzetei megörökítik, hogyan ajándékoztak stallumokat, posztokat, címeket, rangokat, kitüntetéseket a Parlament büféjében, folyosóin, bársonypamlagjain a Monarchiában, a Horthy-korszakban; ez valószínűleg minden parlamentáris rendszer velejárója. Magyarországon 1945 után azonban intézményesült: a koalíciós pártok a szavazatok arányában követeltek maguknak helyet nemcsak a képviselőházban, a Minisztertanácsban, hanem az államapparátusban, a rendőrségnél, honvédségnél, közhivatalokban, minisztériumokban, főhatóságoknál. Még az állami tulajdonba vett mozikat is ennek az elvnek az alapján osztották el; az akkoriban nagy közönséget vonzó filmszínházak bevételt és propagandalehetőséget jelentettek.

A parlamentarizmusnak ez a magyar torzhajtása 1956-ban annyiban módosult, hogy már az ellenzék is részt követelt a helyi hatalomból, s a koalíciós pártok elismerték ehhez való jogát. Ilyen hatalmi osztozkodás nemcsak a Fővárosi Nemzeti Bizottságban zajlott le, hanem az ország számos szervében, termelőüzemében is. Az pedig nem volt kétséges, hogy az ellenzék a hatalomra tör.

Volt egy másik jelentős különbség is 1945

és 1956 között. A felszabadulás után a koalíciós pártok azokon a posztokon osztozkodtak, ahonnan akkoriban még közösen távolították el az úri Magyarország korifeusait. 1956-ban Mindszenty elvileg, az ellenzéki pártok a gyakorlatban 1945-öt jelölték meg a jogfolytonosság dátumának: mindent, ami azóta történt, jogtalannak nyilvánítottak, mindenkit, aki azóta lett tisztségviselő, felülvizsgálandónak, elbocsátandónak. Nem is lehetett másképp. Azt a több tízezernyi államhivatalnokot, falusi jegyzőt, vármegyei tisztviselőt, katonát, rendőrt, akit a felszabadulás után nem igazoltak, bélistáztak, megbízhatatlannak nyilvánítottak, elbocsátottak, csak úgy lehetett újra pozícióhoz juttatni, ha mindenkit eltávolítanak, aki a helyükre került. Az elnyomásnak nemcsak véres módozatai vannak.

Az indoklást jelentő varázsige, a sztálinista jelző adva volt. A felkelők, a különböző bizottmányok, tanácsok, újságok kezdettől a sztálinista politikusok eltávolítását követelték a vezetésből, s ezt követelte az utca is. A pártvezetés, a kormány átalakulása után hol ennek, hol annak a „sztálinista" vezetőnek, miniszternek leváltása volt a követelés. Aztán következtek a „sztálinista" tanácselnökök, funkcionáriusok, igazgatók, tisztségviselők. A Magyar Függetlenség című lap tiltakozott Pozsár István, az Egyetemi Diákbizottság

egyik vezetője ellen, mondván, hogy sztálinista. Az Egyetemi Ifjúság válaszolt: a cikk írója sztálinista. Pozsár pedig a sztálinista miniszterek leváltását követelte. A rádió október 30-án közölte, hogy leváltották a legfőbb ügyészt, a hadsereg, hogy eltávolították a sztálinista parancsnokokat. Az egyetemisták lapja követelte a sztálinista egyetemi vezetők eltávolítását. Az akadémiai ülésről, ahol a Magyar Tudományos Akadémia új alelnöke Gombás Pál és Egerváry Jenő lett, az Egyetemi Ifjúság azt írja, hogy ezek a tudósok „belső barátai annak az Alexits Györgynek, aki Rákosi mellett államtitkár volt, s akinek volt képe megjelenni és felszólalni az Akadémián... S a többi vastag bőrű tudós: Molnár Erik gazságügyi miniszter, fő-fő Rákosi-párti, szintén ott volt a közgyűlésen, és felszólalt." A Magyar Nemzet felelős szerkesztője október 31-én Losonczy Géza volt, a főmunkatársak Nánási László, Novobáczky Sándor, Pártay Tivadar, Pethő Tibor, Vásárhelyi Miklós, neves kommunista, kisgazdapárti, parasztpárti újságírók. Másnapra az újság a Kisgazdapárt lapja lett, az addigi szerkesztők eltűntek az éléről. Október 31-én lemondott a Szakszervezetek Országos Tanácsa, helyette Ideiglenes Intézőbizottság alakult, névsorát nem közölték. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának nyilatkozatát az Újságíró-szövetség nevében rangos

baloldali publicisták írták alá, valamennyien Rákosi politikájának ellenzői. Másnap közölték, hogy „lemondott a MUOSZ eddigi vezetősége. Az eddig üldözött vagy börtönbe vetett újságírókból alakult bizottság vette át az ügyek vitelét."

A Magyar Függetlenség október 31-i, déli kiadásában nyílt levelet intézett Benjámin Lászlóhoz:

„Mi, irodalombarátok mindnyájan jól emlékszünk Önre. Ön volt az, aki örömujjongással fogadott minden sztálinista megmozdulást... Hogy is szól a klasszikus idézet? Költő hazudj, de rajt' ne fogjanak. Hát ön, Benjámin »elvtárs«, hazudott eleget az Irodalmi Újság hasábjain is, minden Ön számára publikálható üres papíron, de most rajtakaptuk... Mondja, kedves Benjámin »elvtárs«, nem reszketett a keze, amikor a forradalmi ifjúság lapjában, az Igazságban olvasta saját versét? Nem reszketett a keze arra a gondolatra, hogy sokan vannak, akik olvassák a verset, és felidézik az Ön Sztálint és Rákosit dicsérő verseit? Hát nem, Benjámin »elvtárs«, nem húrozza át a hegedűjét a mi húrjainkkal... Az az »ügy«, melyért Ön a tollát forgatta, és hazugságtól nyöszörgő szavait hallatta, nem a MI ÜGYÜNK... Búcsúzom Öntől, Benjámin, még az elvtárs szót sem írom a neve mellé, mert Ön nem az ifjúság, a mai ifjúság elvének

a társa, és nem is az enyémé. Búcsúzom Öntől, Benjámin, azzal, hogy csasztuskaszerű rímjeit ezentúl próbálja máshol publikálni, mi már nem kérünk belőle."

A korszak legjelesebb költői, nemcsak a kommunista Benjámin vagy Zelk Zoltán írt Sztálint, Rákosit dicsőítő verset, csasztuskát, hanem Illyés Gyula is. A Magyar Függetlenség ugyanebben a számában is közölt egy verset:

„Tartsátok ébren a gondolatot,
Míg egy idegen van az országban.
Nem hagyjuk abba addig a harcot,
Míg árulók vannak a kormányban!"

Állítólag Göring mondotta: hogy ki a zsidó, azt én határozom meg. 1956-ban Magyarországon létrejött az a helyzet, amikor bárki meghatározhatta, ki a sztálinista. Azt is, mi a csasztuska.

A Benjámin Lászlóhoz intézett nyílt levél adalék ahhoz is, miért lettek cselekvőképtelenek októberre még a legbecsületesebb kommunisták is. A lelkiismeret önvádja találkozott a lelki terrorral, erőszakkal. S adalék ahhoz is, hogyan fordult vissza a népmegmozdulás pátosza a középkori szellemhez, amely szerint csak bűnösök és bűntelenek vannak, tiszták és tisztátalanok.

A Kisgazdapárt lapja november 1-jei száma

belső vezércikkének címe: „Tiszta párt, tiszta újság, tiszta út." Magyarország lakosságát két részre osztották: tisztákra és tisztátalanokra. A tökéletes tisztaságot követelő középkori szellem táptalaja egy határozott politikai koncepció volt: felül kell vizsgálni mindazt, ami Magyarországon 1945 óta történt. Számtalan szerv jelentette be, amit az Ügyvédi Kamara Forradalmi Bizottsága: „Minden ügyvéd igazoló eljárás alá kerül. Ugyanez lesz a helyzet a bíróságokkal is." A Gyomai Nemzeti Tanács, s nemcsak ez a szerv, egyértelműbben fogalmazott: „A Nemzeti Tanács határozatilag kimondja, hogy felül kell vizsgálni minden állampolgár tevékenységét demokratikus alapon, abból a szempontból, hogy mennyire szolgálta ki az elmúlt rendszert." A felszabadulás után a gyökeres felülvizsgálat Horthy, Szálasi hatalmi gépezetének megsemmisítését jelentette; 1956-ban ugyanez a szocializmus struktúrájának felszámolásához vezetett volna.

A pártok, szervezetek féktelen elburjánzásának, ami törvényszerűen vezetett a mindent háttérbe szorító hatalmi marakodáshoz, személyes pozícióharchoz, egyetlen eszközzel lehetett volna gátat szabni, erős államhatalommal, szilárd hatalmi gépezettel. Ilyennel a kormány nem rendelkezett, s esélye sem volt rá, hogy megteremtse.

Magyarországon ezekben a napokban nem

az volt már a kérdés, lesznek-e reformok s milyenek, hogyan működik majd a többpártrendszer, hány holdas parasztbirtokok jönnek létre, semleges lesz-e Magyarország, mennyivel emelik fel a béreket, kivonulnak-e a szovjet csapatok az országból, úr vagy elvtárs lesz-e a megszólítás, milyen gazdasági rendszer alakul ki. Mindez s még annyi más egyetlen kérdés vetületében nyilvánult meg: szocialista állam marad-e Magyarország vagy sem.

A kommunistákon kívül csak a szociáldemokraták deklarálták a szocialista társadalom fennmaradását: ezt még a Petőfi Párt programja sem tartalmazta. A szociáldemokraták szocializmusfogalma azonban az első s különösen a második világháború után már mást jelentett, mint egykori programjuk. Amelyik államban hatalomra jutottak, szociális reformokat, baloldalibb politikát igyekeztek megvalósítani, nem szocialista társadalmat, szocialista államot.

Jellemző, hogy ezekben a napokban Németh László fogalmazta meg egyértelműen: „Vegyük figyelembe: Magyarország az elmúlt évtizedben elég messze haladt a szocializmus útján, voltaképp szocialista állam lett." S felrajzolta a fenyegető veszélyt: „Van ennek a sokpártrendszernek nagyobb veszélye is, mint a hajdani pártok tülekedésének, kicsi-

nyességeinek feltámadása – írta november 3-án –, a meggyűlölt rendszerrel együtt szétképheti a szocializmust is, amelyről fiatalon álmodtunk, s amelyhez a letűnt rendszer bűnei között is ragaszkodtunk." S megfogalmazta az elv általánosabb érvényét is: „Ha a helyzet nem parancsolná, a magyar nép klaszszikus művekben testet öltött vágya is azt diktálja, hogy a szocializmus elvéhez ragaszkodjunk."

Megnyilatkozása azért is jelentős, mert a végtelenségig túlérzékeny író a szocializmusban csak mellőzésben részesült. A szocializmus nem volt fiatalságának vezérlő csillaga, s a magyar irodalomnak a szocializmust idéző Petőfi–Ady–József Attila vonulatát sem vallotta magáénak. De amikor feltámadtak a szocializmusellenes erők, Németh László elfelejtette sebeit, s a történelem parancsaira figyelmeztette az országot.

Szavának akkor nem volt foganatja. Amíg ő a magyar nép klasszikus művekben testet öltött vágyának nevezte a szocializmust, az ország eltávolította Ady, József Attila vörös csillagát. Már nemcsak az utca dührohamában, hivatalosan is. A Szabad Kossuth rádióban, amely aznap illesztette régi nevéhez az új jelzőt, október 31-én hangzott el a közlemény: „Számos oldalról követelik ezekben az órákban, hogy a magyar Parlament homlokzatáról

haladéktalanul vegyék le a vörös csillagot. A Szabad Kossuth rádió teljesen egyetért a magyar forradalmárok e jogos kívánságával is."

Magyarországon az elmúlt évszázad alatt két hagyomány halmozódott fel, a baloldali, plebejus, radikális, forradalmi eszmék s a jobboldali keresztény-nemzeti, konzervatív úri Magyarország szellemisége. 1956 országos tűzvészében a baloldali tradíciók felperzselődtek. A felszabadulás után a baloldal soha nem látott reneszánszát élte meg, saját erejét megsokszorozva, új hívek seregét toborozva. Az eltorzult politika megingatta saját hitét, s olyan fegyvert adott ellenfelei, ellenségei kezébe, melyet 1956-ban a gyűlöletig izzítottak. Elbizonytalanodásával, tétovaságával, tehetetlenségével hozzájárult vonzóereje katasztrofális csökkenéséhez, s az uszítás, üldöztetés végképp kikezdte erejét.

A Kisgazdapárt sem réteget, sem eszmét nem képviselt, legfeljebb párthagyományai éltették. A plebejus parasztradikalizmus mindig idegen volt ettől a párttól. A polgárság pedig Magyarországon az úri középosztály, a lateiner hivatalnokok, kereskedők életfelfogását, szellemiségét képviselte. A progresszív polgári hagyományok sehogy sem tudtak gyökeret ereszteni az országban, s a polgári progresszió szellemisége nem a polgári, hanem a

munkáspártokban, a szakszervezeti mozgalomban élt tovább.

A baloldal maradék ereje ebben a helyzetben nem mérkőzhetett a keresztény-nemzeti pártokkal vagy pártszövetséggel. Pártszervezeteit szétverték, káderállománya megsemmisült, létében is megkérdőjeleztetett, vezetőit sorra távolították el a közéletből.

A küszöbön álló pártviadalban a szociáldemokraták sem számíthattak semmi jóra. Az ellenzék elemi erejű feltámadásával létük is megkérdőjeleződött. A keresztény-nemzeti szellemtől a szociáldemokrácia majd olyan idegen volt, mint a kommunizmus. S az ellenzék aligha feledte el azokat a pofonokat, melyeket a felszabadulás után még Kéthly Annától és 1956-os szociáldemokrata vezetőtársaitól is kaptak.

A legtámadhatóbbak a kommunisták voltak, s lehetetlen, hogy a választási harcban nem támadták volna őket. Már csak azért is, mert Nagy Imrének jelentős személyi tekintélye volt az országban, amit meg kellett semmisíteni a keresztény pártok győzelmének eléréséhez.

A szalámitaktika 1956-ban viharos gyorsasággal ment végbe. Először Gerő eltávolítását követelték, majd a sztálinistának nevezett pártvezetőkét, miniszterekét, utána minden kommunista tisztségviselőét.

Mikor kapták volna meg ezt az elnevezést a megmaradt vezetők? Hiszen az Intézőbizottság tagjai közül Donáth, Kádár, Losonczy nemcsak Rákosi börtöneit járta meg, hanem a korszak magas rangú tisztségviselője is volt, s mindegyikük kemény ütéseket mért politikai ellenfeleire. Szántó Zoltánt ugyan Rákosi az első pillanattól kikapcsolta a politikai vezetésből, de moszkvai emigráns volt, nagykövet, a Központi Vezetőség tagja. Lukács Györgyöt is hamar félreállították, de nála konzekvensebben senki sem támadta az úri, polgári ideológiát, szellemiséget. A rendőr ezredes Kopácsiról tucatnyi ténnyel lehetett bizonyítani rákosista múltját.

A legtámadhatóbb maga Nagy Imre volt. Nimbuszát már októberben is csak a hátának szegezett géppisztolyok meséjével lehetett helyreállítani. Ő is moszkvai emigráns volt, 1945-től tagja a Politikai Irodának, belügyminiszter, a párt adminisztratív osztályának vezetője, a parasztság elleni legdrasztikusabb gyakorlat idején élelmezésügyi miniszter, ellenforradalmároknak nevezte a felkelőket, egyetértett a szovjet csapatok behívásával, meghirdette a statáriumot – bármelyik tény, hát még valamennyi együtt, elegendő volt, hogy sztálinistának nevezzék.

Már rég a következtetések útján járok, a politikai, társadalmi erőviszonyokból, az ese-

mények menetéből, irányából igyekszem kikövetkeztetni a valószínű jövőt. Bizonyítékom annyi, hogy a történelem menete összetevőinek ismeretében utólag, rövid távra általában kiolvasható.

1956 októbere után többféle hatalmi, gazdasági, társadalmi struktúra elképzelhető. Elképzelhető a keresztény párti koalíció egyeduralma, a volt koalíciós pártok ellenzékbe szorításával vagy megsemmisítésével. Elképzelhető egy azonnal létrejövő szélsőjobboldali irányzat hatalma, a Nemzetőrség fegyveres erejének támogatásával vagy anélkül. Elképzelhető a Kisgazdapárt vagy az arról leszakadó csoportok részvétele a kormányzásban. Elképzelhető, hogy a nagybirtokokat, nagyüzemeket egyelőre nem adják vissza magántulajdonba, már csak azért sem, mert nem volt kinek visszaadni: a tulajdonosok nagy része elhagyta az országot. Elképzelhető, hogy az elvi döntést elnapolják, de elképzelhető, hogy azonnal visszaállítják a magántulajdont, korlátlan vagy korlátozott formájában.

Bármelyik megoldás csak a szocializmus megsemmisítésével, az ország társadalmi-gazdasági rendjének gyökeres megváltoztatásával képzelhető el. Tizezreket kellett volna eltávolítani az állami, gazdasági vezetésből, a fegyveres testületekből, átstrukturálni a tulajdonviszonyokat, az ipart, kereskedelmet, me-

zőgazdaságot, a szellemi életet, az iskolaügyet. Nehezen elképzelhető, hogy a folyamatnak gátat lehetett volna szabni; ha visszakapom az üzletemet, a bérházamat, az üzememet, mért ne kaphatnám vissza a gyáramat, bankomat, bányámat, birtokomat? S a visszaadandó parasztbirtokokat is el kellett volna venni valakitől.

Amit a keresztény vonulatok osztály nélküli társadalomnak, Nagy Imre nemzeti egységnek nevezett, történelmi ábránd volt. Aki nem tudatosan ködösítésre használta ezeket a fogalmakat, azt a pillanat mámora ragadta magával, az egységes ország, nemzet, nép vonzó, de megvalósíthatatlan álomképe. A Népszabadság november 3-i száma azt írta, sok párt, szervezet alakul, amivel nem értenek egyet, de most az a fontos, ami valamennyiüket összeköti, a rend. Gyakorlott politikusok, közírók feledkeztek meg a történelem ábécéjéről, hogy az ellentétes érdekek, különösen kiélezett helyzetben, nem hozhatók szép szavakkal, megállapodásokkal egy nevezőre.

Magyarországon 1956-ban nem lehetett volna létrehozni egy olyan társadalmi összefogást, melynek mindenki részese, aki nem volt fasiszta, nyilas, a németek kiszolgálója. A történelmi választóvonal nem itt húzódott meg. A fejlett polgári társadalmak parlamentáris modelljének, az egymást a hatalomban

időszakonként felváltó pártok uralmának az az alapja, hogy a lényeget, a társadalmi rendet, az államhatalmat illetően minden párt megegyezzék. Vagy ha fellép egy olyan csoport, amelyik ellenzi azt, az állam legyen olyan erős, hogy távol tudja tartani a hatalomra jutásnak a lehetőségétől is.

Magyarországon 1956-ban nem volt ilyen helyzet. A különböző pártok más és más társadalmi rendet, osztályhatalmat képviseltek és követeltek; ezeket az ellentéteket akkor már nem lehetett egymással egy békés parlamentáris rendszerben összebékíteni. Amelyik győz, az a maga rendjét valósította volna meg, s ezzel megakadályozza egy más rend létrejöttét. Lukács Györgynek a Nowa Kultura című lengyel lapban megjelent nyilatkozata szerint a kommunisták a választásokon a szavazatok 5, legfeljebb 10 százalékát szerezték volna meg. Kovács Béla november 3-án Leslie Bainnel folytatott beszélgetése során 30 százalékra becsülte a koalíció pártjai által megszerezhető szavazatok számát. Pogány András, a kereszténydemokraták egyik vezetőjének utólagos becslése szerint a keresztény pártok 60 százalékos többséget értek volna el.

A százaléklatolgatásba felesleges belemenni, a diagnózis abban a helyzetben több mint valószínű. Az ország sokkállapotba került, el-

vesztette ítélő- és cselekvőképességét, tudata elhomályosult. A keresztény-nemzeti pártok feltehetőleg hatalomra kerültek volna mélyen gyökerező ideológiájuk, céltudatosságuk, hatásos demagógiájuk, az egész országot behálózó, nagy múltú szervezeteik segítségével. Kaotikus helyzetekben nem a többség valós érdeke, akarata, hanem a szervezettség, céltudatosság a döntő.

Valószínűtlen, hogy a Habsburgok visszakapják trónjukat, még kevésbé, hogy Horthy kormányzói székét, s kizárt, hogy a nyilasok uralmukat. Nem a bikacsökös tiszti különítmények ellenforradalma ismétlődött volna meg, a véres erőszak végrehajtására ott volt a sokezernyi fegyveres martalóc. Az ellenforradalom nem Árpád-sávos karszalaggal, darutollas Bocskay-sapkában, csendőrcsákóban tért volna vissza Magyarországra.

A keresztény-nemzeti pártoknak, pártszövetségnek meg kellett volna valósítania legfőbb politikai célját, a polgári társadalmat, feltehetőleg feudális színezettel, s annak alapját, a magántulajdont. Hogyan, milyen formában, csak találgatni lehet.

Létre kellett volna hozni az új államgépezetet. Ez nem lehetett volna más, mint az 1945-ös, a Horthy-rendszer hivatalnokapparátusa: más emberei nem voltak erre a célra. Leginkább vonatkozik ez a fegyveres erőkre; vezér-

kari tiszteket, rendőrfőtanácsosokat nem lehet a szegről leakasztani. Az úri Magyarország nem hercegeivel és báróival, mágnásaival és iparmágnásaival jelentkezett volna, hanem szellemiségével, államgépezetével, elnyomó szerveivel. Hogy ezek milyen államformát hoztak volna létre, ismét csak találgatni lehet.

Ha a nép feleszmél sokkállapotából, s ráébred a valóságra, hatalmát csak véres polgárháborúval szerezhette volna vissza. Hogy megfosztva szervezeteitől, vezetőitől, lett volna-e erre ereje, lehetősége, újra csak találgatni lehet. Valószínűtlen, hogy a Nyugat békésen szemlélte volna ezt a harcot; Magyarország ebben az esetben egy világkrízis okozója, szenvedője lett volna.

Természetesen feltehető a kérdés: ha egy ország többsége lázas állapotában szembefordul valamivel, van-e joga valakinek ezzel erőszakkal szembeszegülnie? De feltehető a kérdés így is: van-e joguk vezetőknek ölbe tett kézzel nézni, hogy megsemmisítsék a néphatalmat, még ha a népből sokan pillanatnyilag nem is voksolnak erre a hatalomra?

Ezekre a kérdésekre csak a történelem adhat választ: a történetírók csak saját meggyőződésüket mondhatják, ki-ki világnézete szerint. A magam véleménye szerint az elmúlt harminc év megadta a választ.

Talán a folyamat hasonló végiggondolása

játszódott le Kádárban, amikor úgy döntött, hogy szakít a koalíciós kormánnyal, a Szovjetunió segítségét kéri a néphatalom megvédéséhez. A sokak számára váratlan változás szerintem jól magyarázható, ha nem ismerem is az események minden részletét.

Amikor a történelem száguld, a helyzet óráról órára változik, a döntés nem úgy fogalmazódik meg valakiben, hogy hosszasan töprenget, érvet érv mellé és ellen sorakoztat, alszik rá egyet, újra kezdi, míg megszületik az elhatározás. Erre nincs lehetősége; az érvek másnapra vagy akár már néhány óra múlva érvényüket vesztik, túlhaladják az események.

Kádárban voltak kételyek, hová vezet 1956 októbere: ez minden beszédében nyomon követhető. Benne is megvolt a vágy, hogy vér nélkül teremtsenek rendet, a hit, hogy a helyzet politikai eszközökkel megoldható, az illúzió, hogy egy józan koalíció megteremtheti az ország egységét. Hogy melyik percben váltak kételyei bizonyossággá, melyik percben eszmélt rá, hogy hite reménytelen, megállapíthatatlan. Az is, pontosan mikor érlelődött benne a felismerés döntéssé. Kádár számára az alapvető kérdés az volt, amit utolsó beszédében megfogalmazott: „Vagy lesz erejük a demokratikus pártoknak vívmányaik megszilárdítá-

sára, vagy szembekerülünk a nyílt ellenforradalommal." Amikor ráeszmélt, hogy az első lehetőség illúzió, cselekedett, nehogy a másik legyen valósággá.

Amikor a nyilvánosság megismerkedett Kádár beszédével, ő már túljutott a döntésen, elhagyta a Parlamentet. Elmondása szerint november 1-jén délelőtt hat-nyolc vezető – nemcsak a kabinet tagjai – megbeszélést tartott, ahol felvetették, hogy ki kell lépni a Varsói Szerződésből. Kádár, Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, Rónai Sándor, az országgyűlés elnöke ellenezte ezt. Döntés nem született, de az ülés után Nagy Imre határozatként közölte a jelenlévő újságírókkal a Varsói Szerződésből való kilépést. Kádár ekkor döntötte el magában, hogy szakítania kell a kormánnyal. A feleségét az Országházban őrizték, őt keresték, de változatlanul államminiszterként szerepeltették a kormánylistán.

Nemcsak saját szerepére, a korra is magyarázat 1957. májusi beszédének kemény bírálata és önbírálata: „Én a magam nevében megmondhatom, hogy az események sodrában nem volt egyszerű dolog megérteni, hogy mi történt. És a következő lépés, hogy mit kell tenni, még nehezebb volt. Tehát nehéz volt felismerni, hogy mi történik, és nehéz volt meglátni, hogy mit kell tenni... Így értük meg azt a helyzetet, amely a vezetés szégyene, és

nem a nép szégyene, hogy tudniillik az ezernyi ezer embernek, akik az ország minden pontján utasítást, útmutatást, irányítást vártak az ország központjából, akik fegyvert követeltek, akik jobban látták, hogy mit kell tenni, mint mi, akik a vezetésben voltunk, nem tudtunk becsületesen irányítást adni, amit pedig ilyen helyzetben egy vezetésnek meg kell tenni."

Nehezebb beleélnünk magunkat Nagy Imre szerepébe. A hatvanéves politikus csaknem negyven esztendőt töltött a kommunista mozgalom szolgálatában: életét, világképét, eszményeit ez formálta. Mereven dogmatikus volt sokáig, miként az akkori kommunista világmozgalom. Hogy 1953-ban ő volt-e a legalkalmasabb a megváltozott politika képviseletére, vagy a ráosztott szerep tette azzá, ez ideig eldönthetetlen. 1956-os döntései tragikusnak bizonyultak. Súlyosan hibázott ő is, amikor október 23-án egyetértett a szovjet csapatok Budapestre hívásával. Helyesen hirdette meg a statáriumot, de döntő része volt abban, hogy csak fenyegetésként alkalmazták. Ettől kezdve, úgy látszik, elvesztette a lába alól a talajt. Október 3-án, a holland Het Vrije Volk című lapnak adott nyilatkozatában kijelentette: „sohasem volt egy olyan rendszer elszánt híve, amely előre gondoskodott azoknak a politikai pártoknak a létezéséről, ame-

lyek szemben állnak a kormánypártokkal", ami, ha lefordítjuk az újságíró frazeológiáját, azt jelenti, hogy nem híve a többpártrendszernek. Erre korábbi írásaiban sincs utalás. A nemzeti egység megvalósításának lehetőségét a Népfrontban, nem a többpártrendszerben kereste. Gimes Miklósnak, aki azt javasolta, hogy engedélyezzék más pártok létrehozását, állítólag azt mondta: „Mindaddig, amíg hatalmon vagyok, ez szóba sem jöhet." Nem tudni, mért változtatott véleményén, ami eldöntötte az ország sorsát.

November 1-jei esti rádióbeszéde így hangzik:

„Magyarország népe! A magyar nemzeti kormány, a magyar nép és történelem előtti mély felelősségtől áthatva, a magyar nép millióinak osztatlan akaratát kifejezve kinyilatkoztatja a Magyar Népköztársaság semlegességét. A magyar nép a függetlenség és egyenjogúság alapján az ENSZ alapokmánya szellemének megfelelően igazi barátságban kíván élni szomszédaival, a Szovjetunióval és a világ valamennyi népével. Nemzeti forradalma vívmányainak megszilárdítását és továbbfejlesztését óhajtja anélkül, hogy bármelyik hatalmi csoporthoz tartoznék. A magyar nép évszázados álma valósul meg ezzel. A forradalmi harc, melyet a magyar múlt és jelen hősei vívtak, végre győzelemre vitte a szabad-

ság, a függetlenség ügyét. Ez a hősi küzdelem tette lehetővé, hogy népünk államközi kapcsolataiban érvényesítse alapvető nemzeti érdekét, a semlegességet. Felhívással fordulunk szomszédainkhoz, a közeli és távoli országokhoz, hogy tartsák tiszteletben népünk megmásíthatatlan elhatározását. Most valóban igaz az a szó, hogy népünk olyan egységes ebben az elhatározásban, mint történelme során talán még soha. Magyar dolgozók milliói! Védjétek és erősítsétek forradalmi elszántsággal, önfeláldozó munkával, a rend megszilárdításával hazánkat, a szabad, független, demokratikus és semleges Magyarországot."

A szocialista jelző ebből a felsorolásból már hiányzik.

Miben bízott a kommunista doktrínákon felnőtt, egész életében azokat képviselő miniszterelnök, miután az ország kormányzását átadta a koalíciónak, eltűrte az ellenzék talpra állását, az ellenség legalizálását, nem tudjuk. Október napjainak, óráinak krónikáját végigkísérve az látszik a legvalószínűbbnek, hogy mindig csak az elkövetkező huszonnégy órára gondolt. S a nemzeti egység ábrándja felülkerekedett benne nemcsak az egész addigi életét meghatározó marxi elemzésen, az osztályelméleten, hanem a realitásokon is.

Nagy Imre november 1-jén délután közölte Jurij Andropovval, a Szovjetunió magyaror-

szági nagykövetével, hogy mivel újabb szovjet csapatok érkeznek az országba, Magyarország felmondja a Varsói Szerződést, s kinyilatkoztatja semlegességét. A döntést közölték valamennyi budapesti diplomáciai képviselettel s az ENSZ főtitkárával. Tildy és Losonczy Géza sajtóértekezleten tájékoztatta a nyugati újságírókat.

A semlegesség szószólói újra meg újra az osztrák példára hivatkoznak. De az addig négyhatalmi megszállás alatt lévő Ausztria a békeszerződés megkötésével lett semleges, nem pedig úgy, hogy kilépett a két szemben álló hatalmi tömb egyikéből. S ami ennél is lényegesebb: a semlegesség nem változtatta meg az ország társadalmi rendjét. Ausztria polgári állam volt, és az is maradt.

Hivatkoztak Jugoszláviára is. De Jugoszláviában az ország felszabadulása óta szocializmus volt, s csak a Komintern Jugoszláviát kiközösítő határozata zárta ki az országot a szocialista országok közösségéből. A semlegesség ebben az esetben sem változtatott az ország társadalmi rendjén.

A semlegesség kinyilvánítása elméletileg Magyarországon sem jelentette volna feltétlenül a társadalmi rend megváltoztatását. A történelem azonban nem elméleti helyzetekben, hanem a gyakorlatban jön létre.

A Varsói Szerződés egyoldalú felbontása

feltehetőleg befolyásolta a szovjet vezetés döntését, ahogy a szuezi támadás is. Valószínű, hogy a szovjet vezetés is úgy ítélte meg, mint Kádár, hogy politikai eszközökkel, békés úton már nem lehet a helyzetet megoldani. Hozzájárulhatott ehhez, hogy október 31-i kormánynyilatkozatuk teljesen hatástalan maradt, nem befolyásolta az események menetét.

November 1-jén a szovjet vezetők Lengyelországban a lengyel és keletnémet, Romániában a román, csehszlovák, bolgár vezetőkkel tárgyaltak. A kínai különmegbízott Moszkvában volt. November 2-án Jugoszláviába repültek. Hruscsov itt már közölte Titóval, hogy Kádár és Münnich Ferenc felvette a kapcsolatot a szovjetekkel. Valamennyi állam vezetőjének, a magyarországi eseményeket eleinte üdvözlő lengyeleknek, jugoszlávoknak, kínaiaknak is az volt a véleményük, hogy Magyarországon csak fegyveres beavatkozással lehet megmenteni a szocialista rendet.

A Pravda november 1-jén – számoljunk vissza mindig egy napot a cikkek keletkezéséhez – azt jelentette, hogy Magyarországon a helyzet normalizálódik. November 2-án is úgy nyilatkozott, de idézte a belgrádi Politika cikkét, mely az ellenforradalmi veszélyre figyelmeztet. November 3-án már sötétebb képet fest Magyarországról: általános sztrájk,

gyilkolják a kommunistákat. November 4-én a szerkesztőségi cikk címe: „Le kell zárni az utat Magyarországon a reakció előtt."

A szovjet páncélos egységek november 4-én hajnalban hatoltak be Budapestre, Nagy Imrét, aki a környezetében lévők szerint éjféltájt lefeküdt aludni, 4 órakor keltették fel a hírrel. A rádió szokás szerint 4 óra 30-kor kezdte adását zenével, lényegtelen hírekkel.

Király Béla másképp emlékezik:

„Röviddel éjfél után Budapest külső védelmi övéből is kezdtek jelentések érkezni arról, hogy a szovjet csapatok felderítő vállalkozásokat hajtottak végre egyes védelmi állások ellen. Ismét felhívtam Nagy Imre miniszterelnököt, és ekkor életem legdrámaibb beszélgetése zajlott le köztünk.

– Miniszterelnök bajtárs! Immár kétségtelen, hogy a Szovjetunió háborút indított ellenünk. Az első szovjet hullámok már Budapest külső övét támadják. Nincs megbízható kapcsolatunk minden védelmi állással és körlettel. Mivel mostanáig arra utasítottuk a csapatainkat, hogy ne tüzeljenek, sok parancsnok nagyon bizonytalan lehet. Lehet, hogy csak későn intézkednek majd, a szovjet csapatok lerohanhatják őket. Egyetlen választásunk van: vagy a miniszterelnök bajtárs, vagy én azonnal adjunk ki egy rádiókiáltványt. Értesítjük a csapatainkat, hogy háborúban állunk

a Szovjetunióval, ennek tudatában kezdjék meg védelmi harcukat!

– Ez politikai ügy, mint vezérkari tisztnek, tudnia kell, hogy ilyen nyilatkozatot tenni a kormány és nem a katonaság dolga. Megtiltom, hogy ilyen kiáltványt bocsásson ki!

– Tökéletesen tisztában vagyok ezzel. Éppen ezért javasoltam, hogy a miniszterelnök bajtárs adja ki a kiáltványt, vagy ha úgy kívánja, az ön beleegyezésével kiadom én.

– Nem. Semmiképpen nem adunk ki ilyen kiáltványt – mondta Nagy Imre. – Ez háborút jelentene, és mi sem nem akarunk, sem nem vállalhatunk háborút a Szovjetunióval. Különben is, Andropov nagykövet itt van mellettem. Arról tájékoztat, hogy a Szovjetuniónak nincs szándéka Magyarországot fegyverrel leigázni. Közösen próbáljuk Moszkvát felhívni tájékoztatásért."

Nincs tanú, aki ezt a beszélgetést megerősítené. Arról sincs tudomásunk, hogy Andropov november 4-én hajnalban a Parlamentben volt.

Az Országházban a vezetők közül ekkor csak Nagy Imre, Tildy és Donáth Ferenc tartózkodott. Nem tisztázható, hogyan fogalmazódott meg az a közlemény, melyet Nagy Imre 5 óra 20 perckor olvasott fel a rádióban:

„Itt Nagy Imre beszél, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnöke. Ma haj-

nalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt. Csapataink harcban állnak. A kormány a helyén van. Ezt közlöm az ország népével és a világ közvéleményével."

A nyilatkozat indokolatlan, céltalan, igaztalan volt. A magyar csapatok nem álltak harcban, a kormány nem volt a helyén.

A közleményt újra meg újra megismételték, angol, francia, német, orosz nyelven is. 5 óra 56 perckor a rádió Maléter Pál honvédelmi minisztert hívta, hogy térjen vissza a Parlamentbe. Malétert, aki egy küldöttséggel a tököli szovjet parancsnokságon tárgyalt, akkor már letartóztatták. 7 óra 14 perckor a következő közleményt olvasták fel: „A magyar kormány felkéri a szovjet hadsereg tisztjeit és katonáit, hogy ne lőjenek. Kerüljük el a vérontást. Az oroszok barátaink, és azok is maradnak."

Nem tudni, ki fogalmazta meg a felhívást. A miniszterelnök ekkor már nem volt a Parlamentben: tucatnyi munkatársával, azok családtagjaival a jugoszláv követségen kért és kapott menedéket. Mindszenty az amerikai követségen kért és kapott menedékjogot. Kovács Béla is odament: közölték vele, hogy 24 órán belül el kell hagynia a követség épüle-

tét. A szintén menedékjogért folyamodó Tildyt, B. Szabó Istvánt az angol követség elutasította.

A parlamenti őrség nem tanúsított ellenállást az épületet körülvevő szovjet harckocsik ellen.

7 óra 57 perckor Háy Gyula szólalt meg a rádióban: „A világ minden írójához, tudósához, minden írószövetségéhez, akadémiájához, tudományos egyesületéhez, a szellemi élet vezetőihez fordulunk segítségért. Kevés az idő. A tényeket ismeritek, nem kell ismertetni. Segítsetek Magyarországon! Segítsetek a magyar írókon, tudósokon, munkásokon, parasztokon, értelmiségi dolgozókon. Segítsetek, segítsetek, segítsetek!"

Ezt is megismételték angolul, németül, oroszul. 1956 októberének jellemző, tragikus záróakkordja ez: íróktól, tudósoktól vártak segítséget.

8 óra 7 perckor a Szabad Kossuth rádió elhallgatott. De előtte, 4 órakor, a szolnoki rádió közvetítette Apró Antal, Kádár János, Kossa István, Münnich Ferenc, a kormány volt tagjainak nyílt levelét: megalakították a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt. „Erre a felelős lépésre annak felismerése késztetett, hogy a reakció nyomása alá került és tehetetlenné vált Nagy Imre-kormányon belül nem volt semmi módunk cselek-

vésre a népköztársaságunkat, a munkás-paraszt hatalmat, szocialista vívmányainkat megsemmisítéssel fenyegető, mind nagyobb erővel jelentkező ellenforradalmi veszéllyel szemben."

Ezzel 1956 és Magyarország történetének új fejezete kezdődött.

6. Utóhang: magyar sorsok, magyar ecsettel

Ebben a fejezetben nem nevezem meg a szereplőket. Részben az ő kívánságukra. Bunyós ugyan azt mondta:

– Tőlem megírhatja. Ki nem szarik ma már erre az egészre?

Kisdoki kezdetben nagyon bizalmatlan volt. Meg is kérdezte, köteles-e felelni a kérdéseimre. Mondtam, hogy természetesen nem. Három nap gondolkodási időt kért, aztán beleegyezett. De ragaszkodott ahhoz, hogy a neve ne szerepeljen.

Ócsi megkérdezte, nekem mi a véleményem. Inkább próbaképp (akkor még nem ismertem, az volt az első találkozásunk) azt mondtam, döntse el ő. Megint gondolkozott, aztán azt mondta:

– Inkább ne, jó? Nem énmiattam. De a többiek, ki tudja, jó lenne-e nekik?

Kapitány a gyerekeire hivatkozott.

Már előzőleg elhatároztam, hogy ezúttal nem nevezem néven, akikről szó lesz. Politikusok, közéleti emberek esetében a történetírónak kötelessége ez, a hitelesség érdekében is. Ennek a fejezetnek a szereplői azonban sem azelőtt, sem azóta nem vettek részt a

közéletben, nevük az események szempontjából semmit sem jelent. Csak néhány napig voltak statisztái a történelemnek.

A D. utcai csoport 12 tagja ellen emeltek vádat 1957-ben. Kettőt halálra ítéltek és kivégeztek, egy elhagyta az országot. A többivel beszéltem, elmondtam nekik, mire készülök. Volt, aki határozottan visszautasította a közreműködést, volt, aki kevéssé vagy egyáltalán nem látszott alkalmasnak. Így választottam Bunyóst, Kapitányt, Kisdokit, Öcsit.

Kisdoki 1935-ben született. Apja is, anyja is orvos. Négyszobás nagykörúti lakásban nevelkedett, testvére nincs: háztartási alkalmazottjuk mindig volt. Szőke haja nem hosszú és nem rövid, nincs benne ősz hajszál, jó minőségű konfekcióöltönyöket hord, otthon is nyakkendőt visel, testes, erősen rövidlátó, magas termetű.

– Őszintén szólva nem vonzott különösebben az orvosi pálya. De semmi más sem: későn érő gyerek voltam. A szüleim mindenképp azt akarták, hogy orvos legyek. Apámnak a nagyapja is az volt.

Kisdoki kitűnőre érettségizett egy belvárosi középiskolában, osztálytitkár volt, 1954-ben felvették az Orvostudományi Egyetemre.

Öcsi 166 centiméter magas, bogárszemű, fekete haja a szemébe hullik. A szemüveg, a szakáll mintha álarc lenne rajta: kölyökképű.

Mindig farmert visel. 1939-ben született, a Körúton nőtt fel ő is, kétszobás lakásban, az öccse két évvel fiatalabb nála. Apja könyvelő, édesanyja 1954-ben meghalt, elütötte egy teherautó. 1956-ban gimnazista volt, elsősorban a történelem, az irodalom érdekelte.

Bunyós több mint száz kiló, ha leül, megreccsen alatta a szék. Kefefrizurás, tömött bajuszú, a kezén nagy, arany pecsétgyűrű, bal karján tetoválás: egy átdöfött szívben az Éva név. 1930-ban született, a Józsefvárosban nőtt fel. Az apja segédmunkás volt, az anyja takarítónő. Három testvére van.

– A szomszédunkban volt egy pékműhely, a fater beadott pékinasnak. Na, azt nem nekem találták ki. Volt egy asztalossegéd haverja, akkor meg asztalost akart belőlem csinálni. A mestertől a második napon akkora pofont kaptam, hogy felrepedt a szám. Ott azért lehúztam másfél évet, de akkor meghalt a majszter. Aztán jött az ostrom meg miegymás. Utána anyagmozgató lettem a Vágóhidon, vagyis tróger.

Tizenhat éves korában kezdett birkózni: azt mondja, vitte volna valamire.

– Negyvennyolcban fröccsöztünk a talponállóban, a zsaruk meg razziáztak. Az egyik rátaposott a csaj lábára, akivel akkor jártam. Megfogtam, és betettem a pult mögé. A kapitányságon rettenetesen megvertek, legalább

hatan dolgoztak rajtam. Aztán kaptam nyolc hónapot.

1953-ban ismét elítélték.

– Piti ügy volt. Rossz esőkabátokból zacskót varrtunk a nadrágunk belsejébe, abban hoztuk ki a húst. Egy kilót, két kilót naponta. Valaki köpött, három évet kaptam, mint visszaeső.

Bunyós 1956 tavaszán szabadult. A Vágóhídra visszavették.

Kapitány 1923-ban született, apja egy alföldi faluban volt kántortanító. Érettségi után adóhivatalnok lett a megyeszékhelyen, behívták katonának, kétszer sebesült a fronton, zászlós volt, amikor 1945-ben alakulatával elhagyta Magyarországot. Amerikai fogságba esett, 1946 elején jött haza, elvett egy pesti lányt, a VIII. kerületi adóhivatalban dolgozott. 1947-ben belépett a kommunista pártba, 1951-ben visszaminősítették tagjelöltnek. Három gyereke van. Már nyugdíjas, erősen őszül, szikár, a bajusza keskeny, olvasáshoz sem visel szemüveget.

Kisdoki az egyetemistákkal vonult a Petőfi-szoborhoz.

– Ma se tagadom, kérem, az nagyon szép volt. Az a rengeteg ember, és mind boldog. Tudom, persze, hogy nem egészen így volt, de akkor én így éreztem.

Öcsi vásárolni volt, amikor a tömeg befor-

dult a Rákóczi útra. A szatyrot magával vitte, benne fél kiló kenyér, üveg tej, húsz deka lecsókolbász.

– A tejesüveg a Rádiónál eltörött. Amikor az ávósok a levegőbe lőttek, mindenki rohant, a szatyrot odavágták a falhoz. A Múzeum körút sarkán megállítottak egy gépkocsit, az utasokat kiparancsolták belőle, az autót feldöntötték, meggyújtották. Nem tudom, miért. Akkor már sötét volt. Jött egy teherautó, ledobtak róla két ládát, a lőszer szétgurult. Olyan töltény volt, ami géppisztolyba is meg pisztolyba is jó. Én kétmaréknyit betettem a szatyorba. Akkor már nagyon lőttek.

Öcsi bírósági vallomásából: „A Rádióhoz én a felvonuló diákokkal mentem, de nem csináltam semmit, csak nézelődtem. Nekem akkor se fegyverem, se lőszerem nem volt."

Kapitány a rádióból hallotta a felvonulás betiltását, majd engedélyezését. Aznap senki sem dolgozott a tanácsnál, mindenki azt vitatta, mi lesz.

– És mit gondoltak, mi lesz? – kérdeztem.

Kapitány a vállát vonogatja.

– Nem tudom már. Vagy nem emlékszem. Akkoriban mindennap mást gondoltak az emberek.

Amikor letelt a munkaidő, Kapitány a Parlamenthez ment. Azt hallotta, ott gyülekezik a nép. Estefelé jött két teherautó fiatalokkal,

azt kiabálták, a Rádiónál az ávósok ölik a diákokat. Kapitány felkapaszkodott az egyik gépkocsira; Nagy Imrét nem hallotta beszélni.

– Amikor jöttek a harckocsik meg a gyalogság, azt gondoltam: na, ennek vége. Egy kapualjba húzódtam, hogy fedezve legyek, ha lőnek. De nem lőttek. Máig sem értem.

Elmondom, hogy az egységnek nem volt lőszere.

– Lehet – mondja Kapitány. Látom, hogy nem hiszi.

Bunyós a vágóhídon mit sem tudott a tüntetésről. Hazafelé a villamoson már mindenki arról beszélt. Nem szállt le, meg akarta nézni, mi történik, de a Rákóczi térnél a villamos nem tudott továbbmenni, előtte álltak a szerelvények. Bunyós elment a Sztálin térre, azt hallotta, döntik a szobrot. Látta is.

– Precíz meló volt.

Teherautók jöttek, az emberek azt kiabálták, a Rádiónál az ÁVH gyilkolja a népet. Bunyós elgyalogolt a stúdióhoz: azt mondja, akkor már lőttek.

– Nem értettem, hogy sehol egy zsaru. Máskor vigyázni kellett, nehogy a tyúkszemükre lépjek. Még friss volt a szabadulólevelem, nem akartam beléjük botlani.

Bírósági vallomásából: „Hogy mikor, azt nem tudom, de este jött egy teherautó, puskákat osztogattak róla. Nekem is a kezembe

nyomtak egyet. Lőni én nem lőttem, nem is tudtam, hogy kell, nem voltam katona."

– Így volt? – kérdezem.

– Valahogy így.

– Én ott maradtam reggelig – mondja Kapitány. – Ilyet nem láttam a háború óta. Szabályos ostrom volt, a Bródy Sándor utcai házakból pergőtüzet zúdítottak a stúdióra. Az ávósok is lőttek. A Múzeum-kert kőkerítése mögött csatárláncban hasaltak a felkelők. Ott két golyószóró is volt, szovjet gyártmányú. Az egyik rövid, célzott sorozatokat lőtt, a másik csak nyomta a ravaszt, aztán elfogyott a lőszere. Halottak is voltak. Az aktatáskámban volt a tízóraim, amit nem fogyasztottam el a hivatalban, azt ettem éjjel, semmi mást.

– Maga nem akart fegyvert szerezni?

– Gondoltam rá, nem tagadom. Itt is, ott is osztogatták. De aztán arra gondoltam, ha fegyverrel fognak el, képzelje csak, egy Horthy-tisztet. Biztos akasztófa.

Bunyós is ott maradt reggelig.

– A bíróságon nem mondtam, de most már mért ne, nincs abban semmi rossz. Amikor elfoglalták a stúdiót, bementem én is. Az udvaron feküdtek az ávósok, a folyosókon is. Én megszoktam a vért a hídon, de az ember mégiscsak más: az nagyon ronda volt. Mászkáltam az épületben, a puska volt az igazolványom. Bámuldoztam: még sose láttam magnetofont.

Az egyik szobában foglyok voltak, csupa civil, egy srác vigyázott rájuk pisztollyal. „Nyugi, emberek – mondtam nekik –, nem lesz semmi hézag." – Azért mondtam, mert láttam, hogy majréznak. A srácnak megveregettem a vállát. Ha zsaruba botlok, talán bepipásodok, de zsaru nem volt ott egy se. Ezekről láttam, hogy nem zsernyákok.

Öcsi megette a kenyeret meg a kolbászt, de nagyon elfáradt, s még egyre csak lőttek. Hajnaltájt hazament.

– Én nagyon izgatott voltam – mondja Kisdoki. – Mindenki izgatott volt, már hónapok óta, apámék is, a barátaim is. Olvastuk az Irodalmi Újságot, hallgattuk a Szabad Európát, ma már meg lehet mondani. Egyre csak vitatkoztunk. A Rajk-temetés nagyon megrendített. Higgye el, kérem, mi azt akartuk, hogy jobb legyen a szocializmus. Estére már berekedtem, egész nap kiabáltam a jelszavakat. Aztán a Rádiónál ránk lőttek. Ma már tudom, hogy nem így volt, de akkor nagyon felháborodtam.

Kisdoki éjféltájt ment haza. Az anyja sírt. Kisdoki evett valamit, és azonnal elaludt.

– Nem tudtam, mit csináljak a mordállyal – mondja Bunyós. – A kihallgatáson nem is kellett volna elmondanom, nem volt arra tanú. A franc se gondolta, hogy azt is rám varrják, pedig lehetett volna annyi eszem, hogy

csak papolják az amnesztiát. Na szóval, a Rádiónál még nem volt problémás, ott sokan hordtak fegyvert. De fényes nappal mordállyal végigsétálni a városon... Otthagyni meg sajnáltam.

Összegyűltek vagy tízen, fegyveresek. Valaki azt mondta, maradjanak együtt. Akkor már hallották az ágyúszót. Jött a hír, hogy itt vannak a szovjet tankok.

– A Szőkétől kaptam egy marék töltényt. Megmutatta, hogy kell megtölteni a puskát. Neki géppisztolya volt, meg ha jól emlékszem, stukkere is. Nagy dumája volt. Mondta, hogy harcolni kell a magyar szabadságért.

Az utcán elég sokan jártak, de mondták, hogy kijárási tilalom van. Útközben több fegyveres csatlakozott hozzájuk.

A garázsba Szőke vezette őket.

A tárgyalási jegyzőkönyvből:

„*Elnök:* Maga ismerte a D. utcai garázst?

Szőke: Nem. Illetve biztos láttam már, arra laktam. Amikor elmentünk előtte, úgy gondoltam, ez jó lesz.

Elnök: Mire jó?

Szőke: Harcálláspontnak."

A D. utca a Körútról nyílik, magas házak szegélyezik. Az egyiket a háború alatt telibe találta egy bomba. Az üres telekre földszintes garázst építettek.

– Egy öreg manusz volt a telepőr, a Tata –

mondja Bunyós. – A kocsikat mind elhordták az éjszaka, csak egy maradt, azt nem tudták beindítani. A Tatának volt pálinkája, adott.

Kapitány otthon a rádióból hallotta a kijárási tilalmat. Örült, mert elkésett volna a tanácsból. Lefeküdt, de nem tudott aludni; az Üllői út felől ágyúztak, szóltak a gépfegyverek.

– Tudtam, hogy harckocsilövegek. Hallottam eleget a háborúban.

A családnak a lelkére kötötte, ki ne menjenek a lakásból. Az utcán valaki azt mondta, a D. utcában felkelők vannak.

– A srácok éppen ettek. Vagy kéttucatnyian lehettek. Majdnem mindnek volt fegyvere, puska, kispuska, néhány géppisztoly. Kérdeztem Szőkét, mit akarnak csinálni. Látszott, hogy ő a parancsnok. Szőke azt mondta, harcolni fognak a szabadságért. Puskával tankok ellen? – kérdeztem.

A tárgyalási jegyzőkönyvből:

„*Kapitány:* Nem felel meg a valóságnak, amit Szőke állít, hogy a benzinespalackokat én találtam ki. Neki jutott az eszébe.

Szőke: Lehet, hogy rosszul emlékszem. Ha Kapitány mondja. Talán én javasoltam."

– Sok mindent lehet mondani Szőkéről – mondja Kapitány –, de gyáva nem volt. A tárgyaláson se akarta másra hárítani a felelősséget.

Amikor Kisdoki felébredt, egyedül volt a lakásban. Az anyja írt neki néhány sort, hogy el ne menjen otthonról.

– A D. utca sarkán azt kiabálták, hogy sebesültek vannak. Medikus voltam, ugye. A kaput szétlőtték, a boltozat leszakadt. Csak egy srác sebesült meg, eszméletlen volt, az arca csupa vér. Bevittük egy lakásba, mondtam, telefonáljanak mentőkért. Megnéztem a fejét, nem volt rajta seb, csak a bőre hasadt fel csúnyán. Valószínűleg rázuhant a mennyezet. Azt mondták, ő dobta a benzinespalackot a tankra, de nem talált. Magához tért, lemostam az arcáról a vért, bekötöztem, ahogy tudtam. Mondtam, kórházba kell vinni, mert lehet, hogy agyrázkódás, meg vérmérgezést is kaphat. A srác azt mondta, nem megy kórházba. Átkísértük a garázsba, ott lefeküdt, mindjárt elaludt.

Öcsi bekapcsolta a rádiót, amikor felébredt.

– Azt mondták, fasiszták vagyunk. Az szörnyű volt. Én nem voltam fasiszta, senki a családból, az ismerőseim közül se. A tüntetők se voltak fasiszták, úgy gondolom ma is. Fasisztát csak a moziban láttam. Rémes zene szólt a rádióból, meg mindenféle felhívás, hogy a felkelők tegyék le a fegyvert.

Öcsi nem tudja, mért ment el otthonról. Látni akarta, mi történik.

A D. utca sarkán a kapualjból rászólt egy

fegyveres, mit mászkál az utcán. Öcsi azt mondta, tegnap ott volt a tüntetésen meg a Rádiónál. Mutatta a töltényeket is, amiket zsebre rakott.

– A garázsban kaptam enni, parizert, kenyeret. Kapitány azt mondta, tűnjek el, ez nem gyereknek való. Megkérdezte, hány éves vagyok. Azt mondtam, tizennyolc, mert nem akartam, hogy elküldjenek. De akkor is kis termetű voltam, csak nevettek. Szőke is nevetett. Azt mondta, maradjak csak, ő is ilyen korban szagolta meg a puskaport. A töltényeket odaadtam neki. Kapitány és Szőke azt magyarázták, hogy a palackokat az emeleti ablakokból kell dobni, egyszerre sokat.

Szőke megkereste a házmestert, aki megkongatta az udvaron függő vassínt. A lakók kitódultak a folyosóra.

– Szőke azt kiabálta, mindenki menjen le a pincébe, itt most harcolni fogunk a ruszkik ellen. Akkoriban mindenki így beszélt. Volt, aki azt mondta, ne az ő házukban harcoljunk, de a legtöbben hallgattak, volt, aki éljenezett is. Szőke azt mondta, aki negyedóra múlva nincs a pincében, az magára vessen.

A felkelők elfoglalták a második emeleti lakásokat. Minden ablakhoz két embert osztottak be, két-két benzinespalackkal. A többi üveget a függőfolyosón helyezték el. Szőke

azt mondta, a palackokat az utolsó harckocsira dobják. Ha páncélautó jön, akkor arra.

Jöttek is, de mind a túloldalon, odáig nem lehetett dobni.

Bekapcsolták a rádiót. Az operettek, a Nagy Imre-beszéd, kijárási tilalom, rendkívüli állapot, felhívások a harc beszüntetésére.

– Kisdoki azt mondta, jó, hogy Nagy Imre a miniszterelnök, ő majd mindent rendbe hoz. Rokonszenves srác volt, csak olyan teszetosza – mondja Öcsi. – De Szőke azt mondta, őt nem érdekli Nagy Imre, Kapitány meg azt, hogy Gerő gyilkos. Valaki megkérdezte, ki az a Nagy Imre. Szőke azt mondta, mi a szovjetek ellen harcolunk. Ő volt börtönben Rákosi alatt, tudja, mi a rabság. Ezért nagyon tiszteltem. Azt mondta, aki akar, hazamehet, de ő harcolni fog az utolsó töltényig.

Aztán jött három harckocsi, az ő oldalukon. Az utolsó kigyulladt a benzinespalackoktól, de nem állt meg, csak ötven méter után.

– Láttam, ahogy másznak ki belőlük a ruszkik – mondja Bunyós. – A srácok lőttek rájuk, mint a fene. Nekem az első lövésnél beragadt a kapanyelem. Ne higgye, hogy ez hadova. Az egyik ruszki elesett, a többi beszaladt egy kapualjba.

A másik két harckocsi azonnal átment a másik oldalra, gépfegyverrel lőni kezdte a házat.

– Rettenetes volt – mondja Kisdoki. – Azt hittem, ott maradok. Az ablakokat betörték, a bútorokat, a mennyezetet szétlőtték.

– Én csak arra gondoltam – mondja Kapitány –, mi lesz, ha ágyúval lőnek. Ordítottam, hogy kifelé, és kúsztam, ahogy tudtam.

– Megsüketültem, amikor bevágott a gránát – mondja Bunyós. – Nem a mi szobánkba, valahol odébb. Szedtük a nyúlcipőt.

Egyikük sem emlékszik, mennyi ideig lőtték a házat. Szőke akkor jött ki a folyosóra, amikor már csend volt. Véres volt az arca és csupa kosz.

– Kilőttük a disznót, kiabálta – mondja Kisdoki. – Aztán azt mondta, hozzuk ki a srácokat.

Két halott volt, s néhány sebesült.

– Láttam embereket meghalni a kórházban – mondja Kisdoki –, de az egészen más volt. Ahogy ezek ott feküdtek a romok alatt; rémes. Az egyik nagyon jajgatott, a jobb vállát cafatokra lőtték. Lecipeltük a garázsba, a teherautót közben rendbe hozta két srác. Mondtam nekik, hol a legközelebbi kórház. Én a többieket kötöztem.

A két halottat lefektették az udvarra, leterítették őket egy ponyvával.

– Marha izgatottak voltunk – mondja Bunyós. – Mindenki összevissza beszélt. Szőke levágott egy nagy dumát, hogy most már test-

véreink kiomlott vére is kötelez meg minden. Aztán azt mondta, el kell kapnunk a ruszkikat. Vagy tízen mentünk. Az, akit meglőttek, halott volt. A másik három egy udvari lakásban dekkolt. Csak pisztoly volt náluk, szépen felemelték a praclijukat. Fekete egyenruhában voltak, a kobakjukon az a hurkás sisak.

A garázs udvarán vasráccsal körülvett üzemanyag-tároló volt; a foglyokat oda zárták. A kezüket hátrakötötték, a ketrec elé őrt állítottak. Kapitány azt mondta, a tankok biztos visszajönnek, és lőni fogják a házat. Elhatározták, hogy a szemközti házban foglalnak állást. Ott a lakók már a pincében voltak. A teherautó közben visszajött, hozott néhány fegyverest meg egy golyószórót, de töltény nem volt hozzá. Mesélték, hogy az Üllői úton nagy a harc, kiégett tankok, páncélgépkocsik.

A harckocsik valóban visszajöttek, most már négyen.

– Az út közepén jöttek – mondja Kapitány. – Gépfegyverrel mindkét oldalon végigpásztázták az emeleti ablakokat. Egyik-másik házba belelőttek ágyúval. A következő sarkon megfordultak, és újra kezdődött. Csak lapultunk, nem tudtunk palackot dobni. Aztán elmentek.

A D. utcai élelmiszerüzletet a ház két lakója jelenlétében feltörték. Leltárt készítettek arról, amit elvittek; Öcsi írta. Miközben ettek,

valaki azt javasolta, használják a foglyokat csalétkül. Ha kiengedik őket az utcára, a tankok biztos megállnak. A tárgyalási jegyzőkönyvből:

„*Védő:* Mondja el, kérem, mit mondott ön akkor.

Kapitány: Kijelentettem, hogy erről szó sem lehet. Hadifoglyokkal nem szabad így bánni.

Védő: Volt valakinek más véleménye?

Kapitány: Igen. Egy negyven év körüli férfi nagyon ágált ellenem.

Elnök: Meg tudja nevezni?

Kapitány: Sajnos nem. Mondom, negyven körüli volt, esőkabátban. Másnap vagy harmadnap elment, nem láttam többé.

Védő: Tehát ön mentette meg a szovjet harcosok életét?

Kapitány: Igen. Erre büszke vagyok.

Ügyész: Én a maga helyében nem lennék büszke arra, amit tett."

Egyikőjük sem emlékszik, hány harckocsit támadtak meg. Egyet sikerült felgyújtani, de a másik három körülvette. Tűzfedezetük alatt a legénység kimenekült, a tüzet eloltották, a harckocsit elvontatták. A felkelők közül többen megsebesültek, de újabbak is jöttek.

– Ma sem értem – mondja Kapitány –, mért nem küldtek gyalogosokat. Utcai harcban a harckocsikat gyalogosokkal kell biztosítani.

– Már esteledett, nem jött több tank – mondja Öcsi. – Kimentünk az utcára bámészkodni. Rémes látvány volt, a házak mind szétlőve, a kirakatok betörve. A lakók közül sokan sírtak, amikor kijöttek a pincéből. Mindenük odaveszett.

– Nem gondolt arra, hogy mire ez a harc? – kérdeztem.

– Akkor nem. Akkor semmire se gondoltam. Szórtuk a palackokat, ők lőttek, nem gondolkodtunk.

Este jött három fegyveres a Corvin közből. Mondták, ott a parancsnokság, ágyújuk is van. Hívták Szőkét, menjen át megbeszélésre. Szőke azt mondta, majd reggel, már másfél napja nem aludt.

Kapitány beosztotta az őrséget, kétóránként váltották egymást. Kisdoki hazatelefonált, de senki nem vette fel a kagylót. Akkor felhívta az anyját a kórházban, aki megeskette, hogy azonnal hazamegy; neki is, az apjának is a kórházban kell maradnia, sok a sebesült. Kapitány is hazatelefonált: a felesége azt mondta, az ő házukat nem lőtték.

– Nem mentem haza – mondja Öcsi. – Nem akartam veszekedni apámmal. Egy fiúval küldött üzenetet, hogy jól van. – Azt is szerettem volna üzenni, hogy harcolok a szabadságért – mondja. – De nem akartam, hogy apám féljen.

25-én hajnalban fegyverropogásra ébred-

tek. Szőke kiküldött két embert a sarokra, futva jöttek vissza, hogy három teherautónyi ávós ostromolja a sarokház őrségét.

– Nem biztos, hogy csak ávósok voltak – mondja Kapitány. – Azt mondták, tisztek is. Mi vagy húszan lehettünk. Többen hazamentek aludni.

A fegyvereket, a lőszert magukkal vitték. Nem volt sok. Két utcával odébb egy átjáróházban húzódtak meg. Az egyik bejárathoz odaállították a golyószórót, amihez nem volt lőszer. Szőke azt mondta, itt az utolsó csepp vérükig harcolni fognak.

Két óra múlva kiküldtek egy járőrt; jelentette, hogy a katonák elmentek. Visszamentek a garázsba. Tata elmondta, hogy a szovjet harckocsizókat kiszabadították, s őt megfenyegették, hogy lelövik. A sarokház lakói elmesélték, hogy egy felkelő elesett, többen megadták magukat. Őket magukkal vitték a katonák, a halottat otthagyták. A garázsban az élelmiszerhez nem nyúltak, csak a benzinesüvegeket lőtték széjjel, meg a hordókat.

– Irtó büdös volt – mondja Öcsi. – Kapitány megparancsolta, hogy nem szabad rágyújtani. De azért maradt benzin, ami nem folyt ki a hordókból.

Az Üllői út felől erős lövöldözés hallatszott. Szőke két fegyveressel elment a Kisfaludy közbe. Amikor visszajöttek, azt mondta, túró

az, nem parancsnokság, de a srácok bátran harcolnak, három tankot meg egy páncélgépkocsit kilőttek. A Kilián laktanya kapujában magyar harckocsi áll, a Corvin köziek azt mondták, a honvédek nem avatkoznak be a harcba.

– Aznap nem akaródzott harcolnunk – mondja Öcsi. – Nagyon fáradtak voltunk, meg az is megzavart, hogy reggel megkergettek minket.

– Tudtam – mondja Kapitány –, ha gyalogságot küldenek ellenünk, semmi esélyünk. Áttörtük a garázs hátsó falát, az volt a menekülési út. Az őrségnek a lelkére kötöttem, hogy nagyon vigyázzanak.

A harckocsik elszáguldottak a D. utca előtt, az Üllői út felé. Nem lőttek.

– Nagyon flamós voltam – mondja Bunyós. – Meleg kaját nem ettem két napja. Az egyik lakásban kaptam egy tányér levest. Nekik sincs más, mondták, szétlőtték a konyhát.

Kisdoki hazament. Libamájat evett, az apja kapta az egyik betegétől. Meghallgatta a rádiót, azon lehetett a Szabad Európát is fogni.

– Már nem emlékszem pontosan, mit mondott, de olyasmit, hogy az egész világ minket csodál.

Ezt elmondta Szőkének, aki nagyon büszke volt; a garázsban lévő néprádión nem lehetett külföldi adót fogni. A Kossuth újra meg újra

a kijárási tilalmat olvasta be, meg hogy a felkelők tegyék le a fegyvert.

– Nemigen figyeltünk oda – mondja Öcsi. – Bemondták, hogy lejár a statárium, aztán megint meghosszabbították.

Szőke azt mondta, másnap újra harcolni kell. Egy Tökös nevű férfi hangosan támogatta.

– Akkor mi voltunk a parancsnokság – mondja Kapitány. – Szőke, Tökös meg én. Már nem tudom, hogy alakult ki. Tökös mindig ugyanazt mondta, mint Szőke, de ordítozva. Nagydarab, harminc év körüli férfi volt.

– Nem tudott róla semmit?

– Akkor nem. Hogy ki kicsoda, arról nem beszélgettünk.

– Két egyetemistával összebarátkoztam – mondja Öcsi. – Műegyetemisták voltak, mindkettő parasztfiú. Délben jöttek, este elmentek. Az egyiknek nagy, fekete haja volt, verseket szavalt. Rengeteget tudott. Azt mondta, Veres Pétert kellene köztársasági elnöknek választani.

– A ruhám csupa kosz volt – mondja Bunyós. – El is szakadt a kúszás-mászásban. Más srácoké is. Volt a közelben egy ruhaüzlet, mondtuk, vételezzünk. Ebből nagy balhé lett. Tökös azt mondta, hogy igazunk van, a ruha is a népé. Kapitány nyomta a sódert, hogy ilyet egy forradalmár nem tehet. Egy postás

azt mondta, ha kaját szabad, göncöt mért nem. Többen tépték a szájukat, hogy ők nem tolvajok. Akkor azt mondta a Szőke, hogy bírjuk ki, majd ha győzünk, lesz ruha. Aztán aludtunk.

26-án ismét megtámadták a harckocsikat. Szórták rájuk a benzinespalackokat, kézigránátokat. Gránátot, vagy harmincat, egy fiatalember hozott zsákban. Nem találtak, de a tankok ismét végigpásztázták a házakat. Szőke megint átment a Kisfaludy közbe, ezúttal Tökössel. Azt mondták, van már konyha, átküldték ételért a teherautót.

– Gulyásleves volt – mondja Bunyós. – Négy tányérral beburkoltam, hozzá egy egész kenyeret. Azt is a corvinosok küldték.

A lakók a pincében hallgatták a Szabad Európát.

– Volt egy öreg – meséli Öcsi –, legalább nyolcvan, az minden órában eltipegett a garázsba, és mondta, a szabad világ üdvözöl bennünket. Tudom, ma már marhaság, de akkor jó volt hallani.

Szőke meg Tökös dühöngtek, hogy semmi eredmény. Valaki azt javasolta, a Rákóczi térről tolják a D. utcához a felborított villamost, abból építsenek barikádot. Ezen hosszan vitatkoztak. A Kisfaludy közből kértek géppuskát, de nem kaptak. Szőke azt mondta, azok nyámnyilák. Lőszert, főtt ételt kaptak a corvinosoktól.

– Nekem nem volt semmi munkám – mondja Kisdoki. – Gondoltam is, hogy hazamegyek. Aztán mégis maradtam. Higgye el, kérem, ma sem tudom, miért. Valahogy úgy éreztem, a fiúkhoz tartozom. Pedig semmi közöm nem volt hozzájuk, ma már tudom. Az Öcsit kedveltem, helyes kölyök volt, folyton nyüzsgött, járt a szája, irtó tüsténkedett.

Október 27-e. A Kossuth rádió: kijárási tilalom, amnesztia, ha leteszik a fegyvert. A Szabad Európa: győzni fogunk. Így emlékeznek.

– Akkor már volt egy csomó új fiú – mondja Öcsi. – Azoknak nem lehetett parancsolni. Puskával lőtték a tankokat, Szőke pofon vágott egyet, a fegyverét elvette.

– Déltájban áttotyogott az öregúr – mondja Kapitány. – A Kossuth bemondta, hogy új kormány alakult, benne Kovács Béla. Én ezen elgondolkoztam. Kovács nagy hírű ember volt, ugye, a szovjetek tartóztatták le, most meg miniszter. A srácok a nevét se ismerték. Nekik Tildy se jelentett semmit. Egyik politikus se.

– Csak Nagy Imre – mondja Kisdoki. – Én akkor őrá esküdtem. Merthogy igaz kommunista. Csak később tudtam meg, hogy nem volt az.

– Ki az igaz kommunista? – kérdezem.

– Aki a szocializmust szolgálja – mondja Kisdoki.

– Estefelé – mondja Kapitány – jött egy páncélautó, nemzetiszín zászlóval. Egy viharkabátos mászott ki belőle, meg három géppisztolyos. A viharkabátosnak Kovács vagy Szabó vagy valami ilyen neve volt, azt mondta, parancsnokhelyettes a Corvinban. Bementünk a Fater kuckójába, ott tárgyaltunk. A parancsnok azt mondta, a Kilián is átállt, Maléter velük harcol. Akkor hallottam először Maléter nevét. Azt is mondta, hogy a minisztérium is küldött hozzájuk tábornokokat tárgyalni. Ezt persze nem hittem el. Oldalba is böktem Szőkét.

A corvinos felszólította a D. utcaiakat, csatlakozzanak hozzájuk. Harminc év körüli ember volt, civil nadrágban, katonazubbonyban. Szőke megkérdezte, tudja-e, hány milliméteres a Joszif Visszarionovics Sztálin típusú harckocsi páncélzata. A corvinos azt mondta, fogalma sincs, de azért már kilőttek jó párat. Szőke azt mondta, a D. utcaiak nem csatlakoznak. Tökös kijelentette, eljöhetnek hozzájuk óvodába. Kapitány megkérdezte, hogyan képzelik el az együttműködést. A corvinos azt mondta, ha elismerik a Corvin parancsnokságát, küldenek egy páncéltörőt. Szőke azt mondta, ha kapnak páncéltörőt, akkor csatlakoznak. A corvinos közölte, hogy a környékbeli csoportok mind csatlakoztak, Szőke századparancsnok lesz. Miután a corvinosok el-

mentek, Szőke azt mondta, egy frászt fognak neki ilyen bugrisok parancsolgatni. Tökös meg azt, hogy neki előbb volt arany vitézségije, mint ezeknek gatyájuk. A történetet Bunyós és Öcsi meséli, Kisdoki nem volt ott.

– Maga katona volt – mondom Kapitánynak. – Nem kérdezte Tököst, mikor kapta a kitüntetést?

– Tudom, hogy nem hiszi el – mondja Kapitány. – Senki nem hiszi el, ami akkor történt. Ezért is kár róla beszélni. Nem kérdeztem. Nem is gondoltam akkor erre. Én ezt nem tudom megmagyarázni.

Volt a corvinosok között egy író vagy újságíró, fekete, kis bajuszos. Amíg a parancsnokok tárgyaltak, ő a D. utcaiakkal beszélgetett. Azt mondta – Öcsit idézem –, hogy a forradalom Jézus Krisztusként jár a városban, kenyeret szaporít, és feltámasztja a holtakat. Aki bűnt követett el, a forradalom megtisztítja.

– Ezt nem ilyen röviden mondta – mondja Öcsi. – Hosszan beszélt. Mintha nem is nekünk mondaná, hanem magának. Közben felalá járt közöttünk.

– Állati dumája volt – mondja Bunyós.

– Én hittem neki – mondja Öcsi. – Ma már röhögünk az ilyenen, ugye? Hát csak röhögjünk.

Másnap délben mondta be a rádió a tűzszünetet.

– Óriási volt a lelkesedés – mondja Kisdoki. – Szőke beszédet mondott, hogy győzött a szabadságharc, Öcsi meg elszavalta a Talpra magyart. Az utcán rengeteg ember volt, ölelgettek minket. Addig is voltak járókelők, különösen a mellékutcákban. De most tele lett a Körút. Az egész város ott tolongott.

Szőke Tökössel átment a Corvinba, csak órák múlva jöttek vissza.

– Tökösön látszott, hogy ivott – mondja Kapitány. – Szőke nem ivott egy kortyot sem, csak a legvégén. Azt mondták, megalakult a Nemzetőrség, mi is nemzetőrök leszünk, kapunk igazolványt, fegyvert. Győztünk.

Kisdoki bement az anyjához a kórházba, Kapitány és Öcsi hazamentek.

– Apám nagyon szomorú volt – mondja Öcsi. – Azt mondta, nem tudom elképzelni, mit élt ő át, hogy nem mentem haza. Kértem, ne haragudjék, nem hagyhattam ott a srácokat, de csak ingatta a fejét, hogy nem ezt érdemelte volna. Nagyon sajnáltam; anyu halála óta mindig szomorú volt.

Bunyós néhány fegyveressel talált a közelben egy kocsmát.

– Ma meg nem innám azt a lőrét, de akkor csuda jólesett. Tálcán hozták nekünk a piát. Jöttek srácok más csoportokból is, irtó nagy dumájuk volt, hogy hány tankot lőttek ki, meg hány ruszkit vágtak haza. Hát mi is mondtuk

a magunkét. Jött egy kis cigány kurva, gitárral. Helyes volt, talán tizenhat, szerettem volna, ugye, érti. Elküldött a francba, hogy ő a szabadságért harcol. Ez néha most is eszembe jut, nem tudom hová tenni. Egy héttel azelőtt két féldeciért megkaptam volna.

Másnap Szőke elment a Honvédelmi Minisztériumba tárgyalni. Azzal jött vissza, hogy állítsanak össze névjegyzéket a nemzetőrökről. Kapitány szerint ez talán nem azon a napon volt; a napok ekkor már összefolytak.

– Én írtam a listát – mondja Öcsi. – Név, születési év, anyja neve, foglalkozása, más semmi. Akkor úgy negyvenen voltunk. A felét sem ismertem, látásból sem.

– Diák hány volt a csoportban?

– Kettő vagy három. Meg én.

– A többi?

– Segédmunkás volt a legtöbb. Huszonévesek. Volt egy tanár is. Az nem szólt senkihez, egyfolytában dünnyögött maga elé. A többiek röhögték. Én megkérdeztem: mit mond, tanár úr? Nem felelt, az övén egy kézigránát lógott. Szőke azt diktálta be foglalkozásaként, hogy szolgálaton kívüli főhadnagy.

30-án déltájban jött egy motorkerékpáros, hogy a Köztársaság téren az ávósok ölik a népet.

– Vagy húszan szálltunk teherautóra – mondja Öcsi. – Azt se tudtam, hová me-

gyünk. Azt mondták, egy ávós laktanyához, kiszabadítani a foglyokat.

Szőke az Erkel Színház mögé irányította a gépkocsit.

– A térről mindenünnen lőttek – mondja Öcsi. – A házból is.

Szőke valami parancsnokot keresett, de nem talált. Elmagyarázta, hogy csak fedezékből tüzeljenek, lehetőleg hason fekve, a torkolattüzekre célozzanak, vagy ha valaki feltűnik az ablakban. Aztán megint elment parancsnokot keresni.

– A srácok szétszéledtek. Nem lehetett azoknak parancsolni – mondja Öcsi. – Vagy öten maradtunk a színház mögött, onnan lőttük a pártházat. Lőttem én is, rövid sorozatokat, ahogy Szőke meg Kapitány magyarázták.

– Tudja, kikre lőtt? – kérdezem.

Öcsi most csendes.

– Olvastam újságot. Meg fényképeket is láttam. És tudom, hogy az szörnyűség volt. De nekem azt mondták, ártatlan foglyokat kell kiszabadítani.

– Valamelyik második emeleti ablakból lőttek – mondja Bunyós. – Én csak azt az ablakot lőttem, amíg volt töltényem.

Szőke félóra múlva jött vissza. Káromkodott, hogy körbejárta az egész teret, de parancsnokot nem talált. Kereste az embereit,

de azokat se találta. Azt mondta, ki kell várni az estét, akkor kell támadni.

– Aztán jöttek a tankok – mondja Öcsi. – Hogy hány, nem emlékszem. Mi befutottunk a színházba. Voltam már az Erkelben, de így, üresen irtó furcsa volt. Volt ott néhány srác, színházi sisakban, palástban. Ezt magyarázza meg. Hallottuk, hogy ágyúznak. Aztán valaki mondta, hogy a tankok a pártházat lövik. Egy páholyban ültem, bársonyszékben. A gitár mellettem. Szőke kiparancsolt minket a térre, hogy most kell támadni. A többit már tudja.

– Azt szeretném tudni, maga hogy élte át.

– Én csak messziről néztem. Berohantak a kapun, aztán taszigálták ki a rendőröket, mert rendőregyenruhában voltak. Meg civileket is. Akit nem lőttek agyon, azt rúgták, verték. És mindenki üvöltött, lövöldözött.

– Mire gondolt akkor? – kérdeztem.

Öcsi már nem indulatos, gondolkozik.

– Amikor lelőtték a rendőrsrácokat, hányni szerettem volna. Meg odamenni, hogy segítsek. De nem lehetett odamenni, akkora volt a tömeg.

Megint kemény.

– Most nem hiszi, ugye?

– Ettől kifordult a gálám – mondja Bunyós. – Egy embert a lábánál fogva akasztottak fel egy fára, valaki késsel szurkálta, egy másik

meg a fejét verte puskatussal. Egy másikat végighúztak a téren, aki tudott, belerúgott. Nem volt kedvem bemenni a házba, mint a rádiónál. Elmentem egy kricsmibe, jól beszívtam.

– Kérdeztem Szőkétől, hogy lehet ilyet csinálni – mondja Öcsi. – Azt mondta, a háború nem babra megy. Meg hogy én nem tudom, mit csináltak a fronton az oroszok a mieinkkel. Csillagot vágtak a foglyok hátába, a szemüket kiszúrták.

– Elhitte?

– Akkor nem gondolkoztam ezen. És Szőke azt is mondta, hogy ezek magas rangú ávós tisztek. Az ilyenek kínozták őket a börtönben. A zsebük tele van ékszerrel, pénzzel.

– Elhitte?

– El. Ha nem hiszi, akkor is.

Most már fáradt, nem ingerült. A szakállát babrálja.

Kapitány és Kisdoki nem volt ott a Köztársaság téren.

– Lehet, hogy ezért nem ítéltek halálra – mondja Kapitány. – Lázas voltam, otthon feküdtem, a szomszédok ki-be jártak. A bíróságon tanúsították, hogy egész nap ki se tettem a lábam a lakásból.

Amikor bejelentették, hogy a szovjet csapatok kivonulnak a fővárosból, Szőke ünnepi

gyűlést hívott össze. Hoztak két hordó sört, ez volt az egyetlen eset, amikor Szőke megengedte, hogy igyanak a garázsban.

– Egész este danásztunk – mondja Bunyós. – Volt egy harmonikás meg egy roma fiú, aki húzta.

– Próbáltam a Fényes szeleket – mondja Kisdoki –, de lehurrogtak, nem ismerték.

Katonanótákat énekeltek, meg magyar nótákat. Meg a Hajmási Pétert, a Gimbelem-gombolomot. Tökös rákezdte, hogy Horthy Miklós katonája vagyok, de Szőke ráförmedt, hogy ezt hagyja. Kapitány azt mondja, erre jól emlékszik.

Szőke hol itt tárgyalt, hol ott. Akkor még Tököst se vitte magával, csak két fiatalt, testőrnek. 31-én dühösen jött vissza a Kiliánból, hogy őt nem vették be a Nemzetőrség vezetőségébe.

– A corvinosokat szidta – mondja Kapitány. – Azok aratnak le minden babért.

Tökös azt mondta, fogják össze a környéken az ávósokat. A tárgyalási jegyzőkönyvből:

„*Elnök:* Melyikük javasolta, hogy le kell tartóztatni a környéken élő funkcionáriusokat?

Szőke: Én.

Elnök: Kapitány azt vallotta, hogy Tökös.

Szőke: Kapitány rosszul emlékszik. Én javasoltam."

– Pedig Tökös mondta – mondja Kapitány.

– Mért vallott így Szőke?

– Ezen sokat gondolkoztam. Előbb úgy gondoltam, mert tudta, neki úgyis mindegy. De talán nemcsak ezért. Kellett neki a szerep, hogy ő volt a parancsnok. Csak így tudta megőrizni magát. Még a tárgyalóteremben is parancsokat osztogatott nekünk.

– Maga szerint Szőke fasiszta volt? – kérdezem.

Kapitány sokáig gondolkodik.

– Nem tudják ezt maguk megérteni. Katonatiszt volt Horthyéknál. Két volt bajtársával iszogatott, negyvenkilencben, szidták az új világot. Az egyik besúgó volt. Szőke kapott öt évet, összeesküvésért. De én is tiszt voltam. És otthon én is szidtam a rendszert.

Szőke átment a Szabad Nép-székházba, röpcédulákat nyomatott. A lakosság jelentse be, hol bujkálnak ávósok.

– Azt mondta, Dudással nem tárgyal. Kelekótya – mondja Kisdoki. – Dudás újságját olvastuk. Tényleg zavaros volt.

Kisdoki akkor már nem lakott a garázsban. Az anyjához járt be segédkezni a klinikára. Azért mindennap elment a D. utcába.

– Azt hiszem, november 1-jén este jött egy kalauz – mondja Öcsi. – A szomszédja ávós, mindig civilben jár, gépkocsi jön érte és hozza

haza. A felesége egyszer megfenyegette őt, mert május 1-jén nem vonult fel. Már egy hete nem dugja ki az orrát a lakásból.

Szőke Tököst és három fegyveresť bízott meg, tartóztassák le az államvédelmist. A bíróságon egybehangzóan vallottak.

„*Tökös:* Az ajtó előtt kibiztosítottuk a fegyvert, mert Szőke a lelkünkre kötötte, legyünk óvatosak. Aztán becsöngettem. Egy nő kiszólt, hogy ki az. Mondtam, hogy a Nemzetőrség, A. F.-et keressük. Azt mondta, nincs otthon. Mondtam, hogy nyissa ki az ajtót. Azt mondta, nem nyitja ki, mert késő van. Mondtam, hogy akkor szétlőjük a zárat. Akkor kinyitotta, és jajveszékelt, hogy az ura ártatlan. Mentünk végig az előszobán, előreszegezett fegyverrel, akkor lövés dördült. Szúnyog beleeresztett egy sorozatot az ajtóba. Én tudtam, hogy nem ránk lőttek. Benyitottam. Ott feküdt egy férfi, a feje szét volt lőve. Láttam, hogy halott. Az asszony kiabált, mi meg gyorsan elmentünk."

Az áldozat az Államvédelmi Hatóság gazdasági osztályán dolgozott.

A D. utcaiak, amennyire meg lehet állapítani, négy embert tartóztattak le. Ezek igazolták, hogy nem tagjai az Államvédelmi Hatóságnak, de Tökösék bevitték őket a főkapitányságra. Szőke azt mondta, az ávósok tele vannak hamis papírokkal.

– Akkor már megint koalíciós kormány volt – mondja Kapitány. – De jöttek a hírek, hogy az oroszok mégsem mentek ki az országból. Izgatott volt mindenki. Én akkoriban minden éjjel otthon aludtam. Aztán kiléptünk a Varsói Szerződésből. Akkor tudtam, hogy vége, ezt nem tűrik a szovjetek. Egy nagyhatalom nem engedheti meg magának.

– Nem gondolt rá, hogy abbahagyja?

– Mit tehettem volna? Benne voltam már nyakig. Mindennap beosztottam az őrséget. Szőke a járőröket igazította el. Akkor már volt karszalagunk, igazolványunk.

– Sok volt a sebesült – mondja Kisdoki. – Az orvosok vitatkoztak, melyik pártba kell belépni. A legtöbben Mindszentyt támogatták. Nekem akkoriban fogalmam sem volt, ki az a Mindszenty, csak a nevét ismertem. 23-a előtt más se foglalkoztatott, mint a politika. Akkor meg úgy gondoltam, nem lépek be egyik pártba se. A kommunistába nem akartam, a többit nem ismertem. Apám is, anyám is párttag volt 56-ig. Ők se akartak belépni sehova. Anyám 57-ben mégis belépett, az igazgatója rábeszélte.

– Napközben járőröztünk – mondja Bunyós. – Szőke kiverte a heppet a szolgálatért. Azért nem szívtuk mellre; az első sarok után irány a kocsma. A garázsban nem lehetett piálni, Szőke nem engedte. Zsugáztunk meg

szunyáltunk. Csaj nem volt, de valahogy nem is hiányzott.

– Harmadika, ha jól emlékszem, szombat volt – mondja Öcsi. – Olvastam az újságokat, hallgattam a rádiót. Mind tele volt azzal, hogy hétfőtől kezdődik a munka. Az eszembe se jutott, hogy nekem is iskolába kell mennem. Harmadikán este olyan nyugodt voltam, most már rend lesz és béke.

Negyedikén hajnalban csak Bunyós volt a garázsban; Kapitány, Kisdoki, Öcsi otthon aludtak.

– Az egyik szomszéd vert föl álmomból, hogy visszajöttek az oroszok – mondja Kapitány. – Hallgattuk Nagy Imre szózatát. A feleségem sírt, hogy maradjak otthon. Én úgy éreztem, mennem kell. Pedig tudtam, hogy mindennek vége, és mégis mentem. Ilyen az ember.

– Csak hallgattam Nagy Imrét meg az írók felhívását, és nem hittem a fülemnek – mondja Öcsi. – Még sírtam is. Apám nem akart elengedni, de nem tudott visszatartani. Nem hagyhattam cserben a srácokat.

– A garázs útba esett a kórház felé. Bementem, és sajnos, ott maradtam – mondja Kisdoki.

Vagy harmincan lehettek akkor. Szőke beszédet tartott: az utolsó csepp vérükig harcol-

nak a szabadságért. Ki kell tartaniuk, amíg megjönnek az ENSZ-csapatok.

Szőke a garázs oldalán lévő sarokházban maradt, a szemközti házban Kapitány volt a parancsnok. Fegyvert, lőszert sokat kaptak az elmúlt napokban. Volt két golyószórójuk, egy páncélököl is, két lövedékkel, azt Szőke magánál tartotta.

Délelőtt jött két tank. Szőke a páncélököllel kilőtte az egyiket; a harckocsi lángba borult. Két katona kikapaszkodott belőle, égett a ruhájuk. Tökös golyószóróval lekaszálta őket. A másik harckocsi nem lőtt vissza, eldübörgött.

– A srácok hurráztak, ölelgették Szőkét – mondja Öcsi. – Mindenki mámoros volt.

Félóra múlva jött hat harckocsi. Tűz alá vették a házat, ágyúval, gépfegyverrel. Szőke kilőtte a másik páncélöklét, de nem talált.

– Az maga volt a pokol – mondja Öcsi. – A földszinti lakásokba akartunk menekülni, de Szőke üvöltötte, hogy mindenkit lelő, aki menekül. A falhoz tapadtunk, de a falak is beomlottak.

Két fegyveres meghalt, három megsebesült, az egyik súlyosan.

– Tudtam, hogy értelmetlen – mondja Kapitány –, de amikor a harckocsik lőni kezdték Szőkééket, mi is tüzeltünk. A golyószóróba, amit kezeltem, a harmadik sorozatnál bera-

gadt a töltény. Hiába próbáltam kipiszkálni. Akkor a tankok már minket is lőttek. De nem úgy, mint tíz nappal azelőtt. Tudtam, ezek szétlövik a házat. Leparancsoltam a fiúkat a pincébe. Ezek ellen nem lehetett harcolni.

A harckocsik feltehetőleg addig lőtték a két házat, amíg volt lőszerük. A sebesült meghalt.

– Abban a tűzben nem lehetett kórházba vinni – mondja Kisdoki.

– Szőke átjött és ordított – mondja Kapitány. – Hogy gyáva vagyok, meg áruló. Mondtam neki, hogy géppisztolyokkal hiába lőjük a tankokat, gránáttal meg nem érjük el. Szőke leváltott, Tököst nevezte ki parancsnoknak. Legszívesebben elmentem volna, de nem lehetett. Féltem, hogy lelő. Szőke azt mondta, a Szabad Európa bemondta, hogy jönnek az amerikaiak.

– Elhitte?

– Igen, azt hiszem, el. Talán mert el akartam hinni.

Két óra múlva ismét jött négy harckocsi. Szőke önkéntes jelentkezőt kért, aki az utcáról gránátot dob a tankokra. Az egyik fegyveres vállalkozott rá. Két lépés után lekaszálták.

A tankok újra meg újra jöttek, amíg csak be nem sötétedett. A két ház már romhalmaz volt. A szomszédos házak is. Három felkelő megsebesült, de egyik sem súlyosan.

– A sebesülteket teherautóval bevittük a

kórházba – mondja Kisdoki. – Mire átadtuk őket az osztályon, a gépkocsivezető eltűnt. A géppisztolyát is ott hagyta a teherautóban.

A garázsban Szőke parancsot adott, törjék fel a legközelebbi vendéglőt, és hozzanak italt.

– Egész megváltozott a Szőke – mondja Bunyós. – Piált ő is, meg énekelt, és be nem állt a szája, egyfolytában nyomta a süketet.

– Azt mondta – mondja Kapitány –, fenn kell tartani a fiúkban a harci szellemet.

Akkor már csak tucatnyian voltak, de jöttek fegyveresek más csoportokból. Elmondták, hogy a Corvin meg a Kilián harcol.

– Hallgattuk a Szabad Európát – mondja Kisdoki. – Biztattak, hogy tartsunk ki, jön a segítség. Biztos, hogy így mondták. Vártuk az ENSZ-csapatokat.

– Nem gondolt arra, hogy ebből világháború lehet? – kérdezem Kapitányt.

– De igen. Én akkor már nagyon féltem. Nem úgy, mint a fronton. Az más volt.

Tökös azt mondta, a Kossuth rádiót nem szabad hallgatni, az hazaárulás. Szőke leintette: tudniuk kell, mi van az országban.

– De nem tudtunk meg semmit – mondja Kapitány. – Csak azt, hogy új kormány alakult. A nevek nem sokat mondtak nekem. Csak Kádár elvtársé, de akkor még őt se ismertem igazán.

Énekeltek, és sokat ittak. Többen hánytak.

Hajnal felé felkeltették őket: az őrség megszökött, elmentek mások is. Szőke üvöltött, Tökös azt mondta, mindenkit lelő, aki elhagyja a vártát.

– Nem tudtam, mi az a várta – mondja Öcsi. – Kapitány megmagyarázta.

Tizennégyen voltak, Kisdoki szerint tizenketten. Szőke azt mondta, aki nem akar harcolni, elmehet. Öt perc gondolkodási időt adott. Hárman jelentkeztek. Tökös üvöltött, hogy árulók, és a falhoz parancsolta őket.

– Fel volt húzva a géppisztolya – mondja Öcsi. – A srácok rettenetesen sápadtak voltak. Akkor Szőke a revolverével leütötte Tökös. A srácoknak inni adott, és kezet fogott velük.

A tárgyalási jegyzőkönyvből:

„*Elnök:* Maga szerint Tökös le akarta lőni a dezertálókat?

Szőke: Biztos vagyok, hogy nem. Elvesztette a fejét. Abban a helyzetben érthető.

Elnök: Tökös azt vallotta, képes lett volna megölni őket.

Szőke: Hogy mit vallanak az embereim, az nem számít. Rabok vagyunk.

Elnök: Bántalmazták magát a kihallgatások során?

Szőke: Nem. De az nem jelent semmit. Rabok vagyunk, és én meg fogok halni.

Elnök: Azt majd a bíróság dönti el."

Szőke Tököst és Bunyóst elküldte a Kiliánba; a corvinosokat nem szerette.

A jegyzőkönyvből:

„*Szőke:* Azt akartam, hogy Tökös lecsillapodjék. És tájékozódni akartam, mielőtt döntök."

– Csak stukkert vittünk, meg gránátot – mondja Bunyós. – A gitárt a garázsban hagytuk. De a mellékutcákban úgy lehetett sétálni, mint ma a Váci utcában. A Kiliánnak a közelébe se lehetett menni. Hátulról, a Tűzoltó utca felől se. Szőke zabos volt.

Szőke itatta az embereket. Feltörtek egy másik italboltot is. Közben kétszer is jöttek tankok, megálltak a sarokházak előtt, beleeresztettek néhány sorozatot. Akkor már nem lőttek vissza.

– Mindenért a Szabad Európa a felelős – mondja Kisdoki. – Az imperialisták.

– Kik az imperialisták? – kérdezem.

– Akik nem akarják a szocializmust.

– Maga akarja?

– Tudom, hogy nem hisz nekem, de igenis akarom.

– És mi a szocializmus?

– A kizsákmányolás nélküli társadalom.

Szőke parancsnoki értekezletet hívott össze. Tökös azt mondta, a tankokat nem lehet megbaszni, szedjék össze a környéken a kommunistákat.

– Én akkor már csak azon gondolkoztam – mondja Kapitány –, hogyan kerülhetek ki onnan. Azt mondtam, maradjunk fedezékben, s várjuk meg az ENSZ-csapatokat.

Szőke is azt mondta, várják meg a holnapot.

Reggel bekapcsolták a rádiót. A tegnapi szöveg. A Szabad Európa: tartsanak ki, jön a segítség; a Kossuth: az új kormány felhívása. Hogy miről szólt, arra egyikük se emlékszik.

– Tizenöten voltunk – mondja Kapitány. – Figyelmeztettem Szőkét, ha jönnek a gyalogosok, végünk.

Szőke káromkodott, hogy bárcsak jönnének, akkor egy csomót magával vinne a sírba. De a gyalogság nem jött. Tankok cirkáltak a Körúton. A Corvin köz felől elszórt lövöldözés hallatszott. Szőke kihirdette, hogy feloszlatja az osztagot. Megdicsérte a fegyvereseket, azt mondta, mindegyik kitüntetést érdemelne. Megeskette őket, hogy senkinek nem beszélnek arról, ami a D. utcában történt. Azt mondta, a szabadság győzni fog. Megcsókolta a zászlót, elénekelték a Himnuszt, többen sírtak.

– Egy stukkert magammal vittem – mondja Bunyós. – A pincében dugtam el. A házkutatásnál ott nem keresték. Mikor kijöttem a sittről, jó darabig nem mertem elővenni. Aztán egy éjjel bedobtam a Dunába.

Kisdoki először megfürdött; sokáig feküdt a meleg vízben.

– Két hétig még bejártam a kórházba segíteni. A D. utcát elkerültem, féltem, hogy valaki felismer. Apám azt mondta, menjek vidékre a testvéréhez. Lementem Pápára, mindenki kérdezgetett, mi volt Pesten. Ott nem sütöttek el egy puskát sem. Meséltem az élményeimet, úgy, hogy egy barátommal történtek, aki disszidált. Volt, aki azt mondta, szervezkedni kellene. Én azt mondtam, hülyeség. Szerettem volna elfelejteni mindent.

– Mit gondolt, hogy lesz tovább?

– Eszembe se volt, hogy felelősségre vonnak. Nem csináltam semmi rosszat. De azért féltem, úgy tudat alatt.

A Vágóhídon sztrájkoltak.

– Sokat piáltam – mondja Bunyós. – Nem volt mivel elütni az időt. Egy kricsmiben összeakadtam az egyik sráccal a D. utcából. Úgy tettünk, mintha nem ismernénk egymást. Aztán akadt egy csaj, akivel jól megvoltunk. Annak elmeséltem mindent. Azt mondta, hülye voltam, örülhetek, ha megúszom. Én biztos voltam, hogy megúszom. Ki a fene emlékezne rám?

Kapitány hetekig töprengett, hogy disszidáljanak-e. Volt egy unokatestvére Nyugat-Németországban; írt, hogy várja őket. Csomagokat is küldött, ruhát, élelmiszert.

– Éreztem, hogy el fognak kapni – mondja Kapitány. – De nem tudtam dönteni.

A felesége nem akart menni, a gyerekek még kicsik voltak. Az asszony azt mondta, Kapitány nem csinált semmi rosszat.

– Bejártam a tanácsba – mondja Kapitány. – Akkoriban még nagyon hőzöngtek az emberek. Egyik gyűlés a másik után; követelték, hogy újra Nagy Imre legyen a miniszterelnök, a szovjetek menjenek ki. Úgy gondoltam, jobb, ha én hallgatok. Forradalmi Bizottságot választottunk, az nem ismerte el a Kádár-kormányt. Röplapokat sokszorosítottak. Decemberben letartóztatták a bizottság elnökét. Akkor megint arra gondoltam, hogy disszidálni kellene. Az asszony nem akart.

Öcsi nem találta a helyét. A volt barátaival nem tudott miről beszélni; a D. utcát nem akarta szóba hozni.

– Félt, hogy letartóztatják? – kérdezem.

– Nem. A kormány többször meghirdette, hogy a felkelőket nem állítja bíróság elé.

– Lehet, hogy komolyan gondolták – mondja Kapitány. – De aztán jött a sztrájk, elégették az újságokat, szóval sehogy se indult meg az élet. Akkor odaütöttek.

Kapitányt január 4-én tartóztatták le. Hajnalban jöttek érte, négy civil, az egyiknél géppisztoly volt. Először azt kérdezték, van-e fegyvere. Írásbeli letartóztatási és házkutatási

parancsuk volt, megmutatták. Felkeltették a szomszédot, a másik tanú a házfelügyelő volt.

– Nagyon felületesen kutattak – mondja Kapitány. – A pisztolytáskámat hazahoztam; nem tudom, miért. Ott volt a szekrény tetején, nem találták meg. A gyerekek szobájába be se mentek. Én sem akartam felébreszteni őket.

A Gyorskocsi utcába vitték gépkocsival.

– Levezettek a pincébe, bezártak egy fülkébe. Órákig ültem ott; arra is gondoltam, hogy agyonlőnek. Aztán felvették az adataimat, elvettek tőlem mindent, csak a zsebkendőmet nem, a tárgyakat leltárba vették. Liften vittek fel az emeletre. Talán négy óra volt, elaludtam.

Két napig nem szóltak hozzá, akkor vitték kihallgatásra.

– A nyomozó keszeg ember volt, nagyon lassan írt. Olyan sokáig körmölte a kérdéseket, hogy fordítva is elolvastam, mielőtt feltette őket. Volt időm gondolkozni, hogy mit válaszoljak. Mindjárt a D. utcáról kérdezett. Azt mondtam, sose jártam arra. Bólogatott, és behívta az őrt. Behozták Tököst. Ő azt mondta, én vagyok a Kapitány. – Kár hazudnia – mondta a nyomozó, miután Tököst elvitték. Aztán nem is hazudtam, csak szépítettem, ami történt. Ez érthető, ugye? Egész nap faggatott. Tudtam a kérdéseiből, hogy Szőkét

letartóztatták. A többieket én alig ismertem. Kézzel írta a jegyzőkönyvet, minden oldalt alá kellett írnom.

Kapitányt visszavitték a zárkájába. Ebédet nem kapott, a vacsorát mohón ette meg, nagyon éhes volt.

– Mit gondolt, mi vár magára?

– Nem tudom, de akkor nyugodt voltam. Talán a nyomozó miatt. Tudtam, hogy nála okosabb vagyok. És már nem féltem, hogy megvernek.

– Bántották később?

– Nem. Sok emberrel jöttem össze a Fő utcában, a Markóban, a Gyűjtőben. Akit Pesten tartóztattak le, azt nem bántották. Vidékről hoztak olyat, akinek beszakadt a dobhártyája.

Két napig megint nem szóltak hozzá.

– Akkor egy másik nyomozó elé vezettek. Fiatal ember volt, jól öltözött. Azt mondta, ő államvédelmis volt, a bajtársait megöltük. Mondtam, hogy én nem öltem meg senkit. Rám ordított, hogy az majd kiderül. Akkor már féltem. Ez a nyomozó csak neveket kérdezett, kik voltak a garázsban. Semmi más nem érdekelte. Én azt mondtam, hogy nem tudom. Ez igaz volt, senkinek se tudtam a nevét. Akkor személyleírást kért, meg azt, hogy milyen néven neveztük egymást. Mondtam, hogy Kalauz, Vasutas, Öreg, Öcsi, Bu-

nyós meg a többi. Leírta, és azt mondta, vannak más módszereik is, hogy szóra bírjanak. Azt is mondta, hogy egy ilyen Horthy-tiszt, mint én, csak akasztófára kerülhet. Beszéltem Szőkéről, Tökösről. Tököst megint behozták. Azt mondta, én voltam a parancsnok. Tiltakoztam, meg kellett mondanom, hogy Szőke volt. A nyomozó adott egy cigarettát Tökösnek, aztán elvitette. Nekem azt mondta, ha meg akarok menekülni a kötéltől, mondjak el mindent. Kérdezte azt is, hány szovjet katonát öltem meg a fronton. Mondtam, hogy nem tudom. Akkor azt mondta, minek kellett nekem fegyvert fogni a Szovjetunió ellen. Mondtam, hogy nem önként tettem, behívtak, mennem kellett. Gúnyosan mosolygott: most bebizonyítottam az ellenkezőjét. Erre nem tudtam mit mondani.

Bunyóst két nappal Kapitány után tartóztatták le. A kihallgatási jegyzőkönyvből:

„*Kérdés:* Tudta, hogy társai is bűnözők voltak?

Felelet: Honnan tudtam volna? Nem ismertem egyiket sem."

– Persze hogy tudtam – mondja Bunyós. – A vagányt szagról megismerni. Mond valamit, és én máris tudom, hogy sittes volt. Mit képzeltek: zsúrfiúk álltak be fegyvereseknek?

– Arra számítottam, hogy nagy hiriget kapok – mondja Bunyós. – De most másként

beszéltek velem. Az egyik hekus azt mondta, én politikai vagyok. Ezen röhögnöm kellett, de nagyon nem tetszett. A politikaiak mindig többet kaptak.

A jegyzőkönyvekből kiderül, hogy Bunyós a D. utcában két volt rabtársával találkozott. Egyiket sem találták meg.

– Ott a garázsban nem ismertük egymást. Az nem volt módi.

Öcsiért is hajnalban jöttek. Az apja sírt, mondta a nyomozóknak, hogy ez csak egy gyerek. Szembesítették Szőkével.

– Alig ismertem rá – mondja Öcsi. – Melegítőben volt, lefogyott, a száját harapdálta.

A jegyzőkönyvből:

„*Kérdés:* Tudta maga, hogy Szőke fasiszta?

Felelet: Nem tudtam.

Kérdés: Ha tudta volna, engedelmeskedik neki?

Felelet: Erre nem tudok válaszolni.

Kérdés: Tehát egyetért a fasisztákkal?

Felelet: Nem hiszem, hogy Szőke fasiszta.

Kérdés: Nos, Szőke?

Felelet: A világnézetem nem képezheti eljárás tárgyát. Hogy fasiszta vagyok vagy sem, ahhoz maguknak semmi közük. Az pedig jellemző, hogy gyerekeket tartóztatnak le.

Kérdés: Az ilyen gyerekek gyilkoltak a maguk piszkos céljai érdekében.

Felelet: Felettem csak a történelem ítélkez-

het. De vegyék tudomásul, hogy mindenre én adtam parancsot. Ezek a srácok csak azt tették, amit mondtam nekik."

– Szőke olyan volt, mint az eszelős – mondja Öcsi. – Ilyen volt végig, a tárgyaláson is. Csodáltam.

Fényképeket mutattak Öcsinek. Kettőt felismert, de nem mondta meg. Tökösről elismerte, hogy együtt voltak a garázsban.

A jegyzőkönyvből:

„*Kérdés:* Tudja, ki ez az ember?

Felelet: Azt hiszem, tiszt volt.

Kérdés: Akkor megmondom magának. Tökös a háborúban őrvezető volt, 1946-ban elítélték fosztogatásért, 1950-ben rablásért, 1953-ban lopásért, 1955-ben betöréses lopásért. Az ellenforradalom alatt szabadult. Még most is védi?

Felelet: Én erről nem tudtam semmit.

Kérdés: Persze, maguk mind ártatlanok. Nem érez lelkiismeret-furdalást?"

– Akkor minden összekavarodott bennem – mondja Öcsi. – Nem szerettem Tököst, mert mindig üvöltött. De hogy bűnöző? És más srácokról is mondták, hogy betörő, tolvaj, akik ott voltak a D. utcában. Az szörnyű volt.

Kisdokit Budapesten tartóztatták le.

– Négy napig nem szólt hozzám senki – mondja. – Az volt a legrosszabb. Az a süket csend. Csak néha csattant egy zárkaajtó. Én

tudtam, hogy ártatlan vagyok. Ma is tudom, kérem. Elvégre orvostanhallgató voltam, kötelességem, hogy segítsek a sebesülteken. A többiekért nem felelhettem, nem is tudtam, kik voltak. Bilincsben vezettek a tárgyalásra. A szüleim, ismerősök, az rémes volt. Apám a legjobb pesti ügyvédet fogadta fel. Ő is azt mondta, ne féljek, minden rendben lesz.

A tárgyalásra 1957 áprilisában került sor. Szőke volt az elsőrendű vádlott, Kapitány a másodrendű, Tökös a harmadrendű.

– Szőke őrült volt – mondja Kapitány. – Nem védekezett. Még Tököst is igyekezett menteni, pedig akkor már tudtuk, hogy kicsoda.

– Szavalt, mint Petőfi – mondja Bunyós. – Rendben, neki már hurokban volt a nyaka. De ezzel ránk is ránk verte a balhét. A bíróságon az ember fogja kussra a hangját.

Szőke 1922-ben született, jogász volt, 1943-ban behívták katonának, főhadnagyként esett szovjet fogságba, 1950-ben államellenes összeesküvés vádjával ötévi börtönre ítélték. Testvére nem volt, apja, anyja meghaltak, nem nősült meg, segédmunkás lett az Egyesült Izzóban.

– Az volt a szerencsém, hogy Szőke is tiszt volt – mondja Kapitány. – Különben az én nyakamba varrták volna az egészet. Tökös egy senki volt, piti bűnöző.

– Volt egy öreg vagány a zárkában – mondja Bunyós. – A Filozófus. Azt mondta, okos légy. Havert beköpni nem szabad. Ha kell, azért megteheted. De csak ha már fázik a nyakad. Aki előbb teszi, csuklani fog.

– Az egyik srác, a Colos, beszélt, mint a vízfolyás – folytatja. – Végül is megérte neki, kevesebbet kapott, mint a többiek. De nemrég találkoztam vele a Csarnokban, azóta lehúzott már nyolc évet.

– Amikor átvittek a Fő utcáról a Markóba, nem értettem, hová kerültem – mondja Öcsi. – A Fő utcában magánzárkában voltam; egyszer két napig betettek hozzám egy tábornokot. Horthy-tiszt volt, Moszkvában tanult, hazaküldte a legénységét 23-a után. A Markóban harmincan voltunk a zárkában, két priccs, a többi a földön.

– A tárgyaláson ott volt a feleségem – mondja Kapitány. – Kis teremben tárgyaltak minket. Mégis más volt, mint négyszemközt a kihallgatókkal. Az emberben végül is van becsület. Szőke tette könnyűvé. Ő vállalt fel mindent.

– Szőke őrült volt – mondja Kisdoki. – Szkizofrén. Azt képzelte, ő a nemzet mártírja.

Az utolsó szó jogán:

„*Szőke:* Nem ismerem el a bíróság jogosultságát, hogy ítélkezzék felettem, de tudom, hogy erre lehetősége van. Nekem már nincs

lehetőségem semmire, csak hogy kimondjam az igazságot. Egész életemben elvhű ember voltam, így is fogok meghalni. Vegyék tudomásul, kivágtam volna az anyjából a csecsemőt, ha ezzel szolgálhatom a szabadság ügyét. Ha mi győzünk, én is boldogan akasztottam volna fel magukat."

– Levittek egy zárkába – mondja Öcsi. – Adtak papírt, ceruzát, írjam le, amit mondani akarok. Írtam, kihúztam, megint írtam. Aztán csak azt mondtam, hogy fiatal és ártatlan vagyok.

– Először azt gondoltam, nem dumálok – mondja Bunyós. – De a Filozófus azt mondta, az rosszul hat. Mondtam is, hogy szánombánom, mások vittek rossz utakra engem.

Vigyorog. A pecsétgyűrű villog az ujján.

– Én ártatlan voltam – mondja Kisdoki. – Akkor is csak azt tudtam mondani, hogy ártatlan vagyok. Én csak a sebesülteket láttam el. Igaz, hogy volt fegyverem, mindenkinek volt, de én nem sütöttem el. Hibáztam, persze, de nem tudtam, milyen alakok közé keveredtem. Nem érdemeltem, hogy elítéljenek.

– Azt kellett kivédenem – mondja Kapitány –, hogy horthysta tisztként bujtogattam a felkelésre. A többit úgysem lehetett tagadni, csak szépíteni. Elmondtam, a neveltetésem vitt bűnbe. Szőke gúnyosan mosolygott. Azt mondtam, nagyon megbántam, amit tettem,

szeretném felnevelni a gyerekeimet. Szerencsém volt: Szőke és Tökös mellett nem kellett még egy halálos ítélet.

– Tökös undorító volt – mondja Öcsi. – Kiabált, hogy ő csak áldozat, mindenért Szőke meg Kapitány a felelős. De hát az életét mentette. A többi srác is félt. A tárgyaláson tudtam meg, hogy tizenkettőnk közül hatan már voltak börtönben. Kapitányról úgy éreztem, tisztességes. Mosta magát ő is, de ki nem? Kisdokit sajnáltam. Ő tényleg ártatlan volt, csak a srácokat kötözte. Én azt mondtam, a szocializmus híve vagyok. Akkor úgy is gondoltam. Ma már nem mondom, de ennek semmi köze az egészhez.

A népbíróság Szőkét és Tököst halálra, Kapitányt tíz, Bunyóst öt, Öcsit két évre, Kisdokit – felfüggesztve – nyolc hónapra ítélte. A többieket két évtől hat évig terjedő börtönre. Minden vádlott fellebbezett. A Legfelsőbb Bíróság Kisdoki ítéletét letöltendő egy évre változtatta, a többi ítéletet helybenhagyta.

– Amikor visszavittek a zárkába – mondja Öcsi –, sírtam. Nem magam miatt, Szőkéért.

– A szemközti cellában volt – mondja Kisdoki. – Láttam, amikor jöttek érte. Bilincsben vitték a Gyűjtőbe. Ott voltak a kivégzések. Én dühös voltam a szerencsétlenre. Miatta kerültem börtönbe.

– Számoltam a halálra – mondja Kapitány.

– Állandóan mondogattam magamnak, hogy ne érjen készületlenül. Amikor kimondták a tíz évet, megkönnyebbültem. Csak hetek múlva rémültem meg: tíz év. A gyerekeim addigra felnőnek, a feleségem öreg lesz. Akkor még nem tudtam, mi az öregség.

– Amikor le kellett adnom a ruhámat és felvenni a darócot, öngyilkos szerettem volna lenni – mondja Öcsi. – Nem a két év miatt. Abból hat hónapot már leültem, azt mondták, a harmadát biztos elengedik. De olyan értelmetlen volt minden. Volt a zárkában egy öreg lakatos, lehetett vagy negyven, ő pátyolgatott. A sógora jelentette fel, kapott két évet. Azt mondta, a földön nincs igazság. És a mennyben?, kérdeztem. Mennyország nincs, mondta. Akkor miben higgyek? Nem hinni kell, mondta, élni.

– Mikor már dolgoztam – mondja Kapitány –, akkor jobb volt. Előbb az asztalosoknál, Vácott, aztán a börtönirodán. Csomagot is kaptam, a feleségem is látogathatott. Csak az éjszakák. Azóta is rossz alvó vagyok.

– Velem rendesek voltak – mondja Öcsi. – A köztörvényesek is. Talán mert tejfelesszájú voltam. Azt szerették, ha a történelemről mesélek. Mit tudtam én a történelemről? Elmondtam, hogyan kelt át Hannibál elefántokkal az Alpokon. Meg hogyan ölte meg Brutus Caesart.

– Amikor szabadultam, nem vettek vissza az egyetemre – mondja Kisdoki. – Nem is bántam, anyámék inkább. Ápolóként helyezkedtem el, anyámék úgy gondolták, később csak felvesznek. Aztán a könyvelésre kerültem, letettem két vizsgát, csoportvezető lettem, most osztályvezető vagyok. Sohasem kérdezték, mit csináltam ötvenhatban. Igaz, az apám akkor már Kossuth-díjas volt, az mégiscsak valami.

Kisdoki felesége orvos, a lányuk gyógyszerész, a fiuk orvostanhallgató.

– Én a sitten elhatároztam: ide nem kerülök vissza – mondja Bunyós. – Ha nem jön az ötvenhatos balhé, talán ott folytatom, ahol addig, belekötök egy zsaruba vagy valami ilyesmi. De túl sokat sóztak a nyakamba, ettől megjött az eszem. Elég vagányt ismertem, alig szabadultak, máris jöttek vissza. Pedig mind azt mondta, hogy soha többé. Na, mondtam, ezt nem. Nekem ez a gyűrű kellett.

Mutatja a kezét.

– Nem flancolni. Hanem hogy tudjam, én is vagyok valaki. Visszamentem a Vágóhídra, de mindennap kijártam a csarnokba trógerolni, élére raktam a pénzt. A zsernyákoknak meg kezit csókolommal köszöntem. Volt egy csaj, öt évig éltem vele, ő sokat segített. Kozmetikus volt, kapott jattot bőven, összeraktuk a pénzt, zöldségesstandot nyitottam. Szeren-

csére nem vettem feleségül, a szerelem elrepült. De ma is haver, visszafizettem a részét, kamatokkal. Van egy Wartburg combim, házam Sashalmon, igaz, hogy hajnalban már trógerolom az árut. Mindig jön valaki a sittről. Kell meló?, kérdezem. Én vagyok a császár. Most már a zsaruk is köszönnek.

– A feleségem úgy várt, ahogy elhagytam – mondja Kapitány. – Láttam, abban a pillanatban, amikor kiléptem a börtönkapun. Az volt a legrosszabb, arra gondolni, hogy megcsal. Tudtam, hogy nem olyan, de annyi mindent meséltek bent. És hat év nagy idő, mert végül is a hatvanhármas amnesztiával szabadultam. Szemrehányást se tehettem volna neki. Csak képtelen lettem volna vele élni. De nagyon rendes volt, a gyerekeket is úgy nevelte, hogy várjanak. Neki lett igaza, hogy nem disszidáltunk.

Kapitány segédmunkás lett az IKV-nál. Egy év múlva bérelszámoló. Néhány hónap múlva felmondtak neki, azt mondták, létszámcsökkentés.

– Tudtam, hogy nem az – mondta Kapitány. – Felkészültem rá, hogy életem végéig megbélyegzett leszek. Horthy-tiszt, ellenforradalmár.

Két évig megint segédmunkás volt, aztán megint bérelszámoló egy asztalosszövetkezetben.

– Többre nem is vittem. Prémiumot évekig nem kaptam. Aztán annyit, mint a többiek. Az sokat jelentett. Nem a pénz. A nyugdíj is kevés. Szerettem volna maradni, de nem lehetett. Elküldtek, amint betöltöttem a hatvanat. A börtönben volt időm felkészülni, hogy ilyen lesz az életem.

Kapitánynak négy unokája van, mind a három lánya tisztviselő. A felesége még dolgozik. Van egy kétszáz öles telke Érden, rajta szerszámosbódé.

– Ott lakom tavasztól őszig. Ami zöldség, gyümölcs kell a családnak, megterem. Hétvégén kijönnek az unokák is.

Öcsi egy tucat munkahelyen dolgozott, miután szabadult.

– Nem találtam a helyem. Tanár akartam lenni, tudtam, az nem lehetek. Megpróbáltam írni is; csapnivaló történeteket faragtam. Pedig kettő meg is jelent. Biztos a témájuk miatt; mindig a börtönről írtam. Aztán megértettem, nincs nekem mit mondanom a világnak. Csak visszakérődzöm azt, amit én sem értek.

Huszonkét éves korában megnősült, egy tanítónőt vett feleségül. Négy gyerekük van.

– A kertészetnél megragadtam. Kétszer jelentkeztem estire a szakközépiskolába, a vállalat nem javasolt. Aztán behívott a személyzetis, egy sánta nő, mondta, mondjak el min-

dent. Mit mondtam volna? Olvassa el a bírósági aktáimat. Azt mondta, ő nem rendőr, most már más világ van. Elmondtam neki, amit tudtam. Pár hónap múlva nyugdíjazták. Engem azért felvettek az iskolába.

Öcsi odahaza kaktuszokat nevel. Másra nincs hely, kicsi a házgyári lakás, amit a tanácstól kaptak. Kétszáztizennégy kaktusza van, mindegyikről naplót vezet.

– Azt mondta, már nem szocialista.

– Nem tudom, mi az.

– A gyerekeit mire neveli?

Rám néz, kicsit gúnyosan.

– Vizsgáztat?

– Nem. Kérdezem.

– Hogy legyenek tisztességesek. Ebben a tisztességtelen világban.

– Mi a tisztesség?

– Azt nem lehet megfogalmazni. Mégis tudja mindenki.

1. Miénk az utca 7
2. Az éjszaka 56
3. Rendkívüli állapot 118
4. A Köztársaság téri katakombák 203
5. Végjáték 309
6. Utóhang: magyar sorsok, magyar ecsettel 424

39,–

Gyurkó László – akárcsak Leninről és Kádár Jánosról írt könyvében – ismét olyan témát választott, mellyel történészek, a politika tudósai sajnálatosan keveset foglalkoznak.

Előtanulmány és oknyomozás – ezt az alcímet adta új könyvének a Kossuth-díjas író. Előtanulmány egy majdani, minden részletet feltáró műhöz s történelmi oknyomozás 1956 véres és tragikus őszéről.

Az író szinte óráról órára követi végig, mi történt Magyarországon 1956. október 23-a és november 4-e között. Összeveti a résztvevők, szemtanúk ellentétes emlékezéseit, a dokumentumokkal igazolható tényeket, a korabeli hazai és világsajtó cikkeit, rádióadásokat, s mindebből igyekszik megkeresni azoknak a zűrzavaros napoknak az igazságát. Megrajzolja a politikai és fegyveres harcok vezetőinek arcképét, a különböző irányzatok, pártok, szervezetek szerepét.

Az *1956* valóban nyomozás: kísérlet közelmúltunk legmegrázóbb történelmi eseményének felderítésére.